

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE ŞEHİTLİK VE GAZİLİK
(1826-1918)

Hazırlayan
Seren ÇELEBİ

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN

Çankırı – 2023

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE ŞEHİTLİK VE GAZİLİK
(1826-1918)

Hazırlayan
Seren ÇELEBİ

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN

Çankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	iv
ÖNSÖZ	vi
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	ix
KISALTMALAR	x
TABLO LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Amacı, Önemi, Problematiği	6
1.2. Tezin Kaynakları ve Çağdaş Literatürün Değerlendirilmesi	9
1.3. Tezin Kapsamı, Sınırları ve Yöntem.....	14
2. BÖLÜM: ŞEHİTLİK VE GAZİLİĞİN MEŞRUIYETİ OLARAK KUTSAL SAVAŞIN TARİHSEL ARKA PLANI	17
2.1. Kutsalı Anlamak.....	19
2.2. Kutsal Savaş Nedir?	23
2.3. Hristiyanlıkta Kutsal Savaş	25
2.4. İslamda Kutsal Savaş: “Gaza ve Cihat”	28
2.5. Türkler ve Kutsal Savaş: Alplerin Gaziye Dönüşmesi	33
2.6. İlk Osmanlıların Kutsal Savaşı.....	36
2.7. Din ile İdeoloji Arasında Gazilik ve Şehitlik.....	41
2.7.1. Geleneksel Savaşlardan Modern Savaşlara Gazilik ve Gaziler	41
2.7.2. Geleneksel Savaşlardan Modern Savaşlara Şehitlik	48
2.7.3. Geleneksel Dinin Modern İdeolojilere Eklemlenmesi: Milliyetçilik.....	52
2.7.4. Geleneksel Millet Anlayışından Milliyetçiliğin Modern Milletine Savaşın Meşruiyeti Olarak Vatan	58
2.7.5. Allah, Millet ve Vatan İçin “Ya Şehit Ya Gazi Olmak”	64
3. BÖLÜM: ŞEHİT VE GAZİ AİLELERİNE SOSYAL YARDIM VE SOSYAL YARDIMIN KURUMSALLAŞMASI.....	74
3.1. Geleneksel Dönemde Yapılan Yardımlar	75

3.1.1. Şehit Ailelerine Yapılan Yardımlar	75
3.1.2. Gazilere Yapılan Yardımlar	77
3.2. Modern Sosyal Devlet, Kurumsallaşma ve Toplumsal Katılım.....	80
3.2.1. Şehit Aileleri ve Gazilere Yardım Bağlamında Sosyal Devlet	80
3.2.2. Maaş Düzenlemeleri.....	82
3.2.3. Yardım Amaçlı Cemiyet ve Komisyonlar Kurulması.....	85
3.2.4. Şehit ve Gazilere Dünyevi Ödüller: Nişan Ve Madalyalar.....	89
3.2.5. Şehit Çocukları İçin Kurulan Yardım Cemiyetleri	93
3.2.6. Şehit ve Gazi Çocukları İçin Okul	94
3.2.6.1. Şehit ve Gazi Çocuklarının Askeri Okullara Alınması Ve Kabul Şartları....	97
3.2.6.2. Şehit ve Gazi Çocuklarının Sivil Okullara Kaydı	100
3.2.7. Şehit Aileleri ve Gazilere Hastane, Ecza ve Kıyafet Yardımları	106
3.2.8. Şehit ve Gazi Ailelerinin İstihdamı.....	108
3.2.9. Şehit ve Gazi Ailelerine Memleketlerine Dönebilmeleri İçin Yardım	110
3.2.10. Ülke İçi ve Dışından Müslim Ve Gayrimüslimlerden Gelen Yardımlar	111
3.2.11. İane Sergisi, Kitap Bağışı, Piyango, Pul ve Müzayade Geliriyle Yapılan Yardımlar	112
3.2.12. İane Sergisine Yapılan Bağışlar	114
3.2.13. Posta, Müsamere, Konser, Sinema Vasıtasıyla Yardımları	126
3.2.14. Kitap Bağışları	128
3.2.15. Şehit ve Gazi Aileleri İçin İane Sergisi Piyango, Müzayade Ve Pullar.....	129
3.2.16. Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzat-ı Asakiri Şahane İane Sergilerine Yardım Eden Kişilere Taltif, Madalya ve Nişan Verilmesi	133
3.2.17. Şehitlik, Çeşme ve Kütüphane Yapılması.....	135
4. BÖLÜM: SÖZLÜ ANLATIDAN YAZILI METİNLERE GELENEKTEN MODERNLİĞE GAZİ VE ŞEHİDİN TOPLUMSAL FİĞÜR OLARAK İNŞAASI	138
4.1. Savaşın Sözlü ve Yazılı Olarak Anlatımının Tarihsel Arka Planı ve Savaş Edebiyatı	139
4.2. Allah Yolunda Savaşın Yenilmez Kahramanları	143

4.3. Savaş ve Edebiyat	147
4.3.1. Osmanlı'da Savaş Edebiyatı	147
4.3.2. Türk Edebiyatında Şehitlik ve Gazilik.....	151
4.3.3. Namık Kemal'in Eserlerinde Kahramanlık, Şehitlik ve Gazilik.....	160
4.3.4. "Tarihi Sevdiren Adam" Ahmet Refik ve Gazi Kahramanlar	162
4.3.5. Şiirlerde Şehitlik, Gazilik ve Kahramanlık Coşkusu	164
4.3.6. Tiyatroda Şehitlik ve Gazilik: "Ya Gazi Ya Şehid".....	171
4.4. Risalelerde Şehitlik, Gazilik ve Kahramanlık	172
4.5. Süreli Yayınlarda Cihat, Şehitlik ve Gazilik.....	180
4.6. Cihat ve Vatan Savunması Söylemiyle Şehitlik ve Gaziliğe Çağrı	183
5. SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA	191
EKLER.....	216
ÖZGEÇMİŞ.....	255

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *Osmanlı Devleti'nde Şehitlik ve Gazilik (1826-1918)* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

27 / 07 / 2023

İmza

Seren ÇELEBİ

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Seren ÇELEBİ] tarafından hazırlanan *[Osmanlı Devleti'nde Şehitlik ve Gazilik (1826-1918)]* başlıklı bu çalışma, *[27.07.2023]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliğiyle]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *[Tarih]* Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Yücel ÖZTÜRK	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Recep BÜYÜKTOLU	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Ü. Ali ÇAPAR	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, çalışmanın başlığını oluşturan şehitlik ve gazilik olguları hakkında danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Özcan'a sorduğum basit soruların ardından karşıma bir doktora tezi araştırma konusu olarak çıktı. Kamuoyu gündemine sık sık gelen şehit ve gazi haberleri belirli bir bilinç düzeyine erdiğimde dikkatimi çekmeye başlamıştı. Hocama sorduğum sorular bu dikkatin sonucuydu. Doktora ders aşamasında aldığım bazı dersler ve askeri tarih konulu okumalarım öncelikle şehit ve gazi gibi İslam referanslı kavramların modernizmle ileri sürülen siyasal ve toplumsal sekülerlik argümanlarının İslam dünyasında ve özellikle Türkiye'de hala canlılığını koruyan örneklerine bakıldığında bu durumu açıklayamadığını aksine dini referansların güçlendiğini fark ettirdi. Buradan hareketle, konunun tarihsel arka planını radikal bir değişim ve dönüşüme neden olan modernleşme sürecinde şehit ve gazi kavramlarının gelenekten farklı bir anlam değişikliğine uğrayıp uğramadığını, nasıl toplumsal nitelik kazandığını, matbuatın, şehitlik ve gazilik olgularının zamanın ruhuna göre üretilmesindeki katkısını ve özellikle bu olgular etrafındaki kurumsallaşmanın birlikte ele alınmasıyla sorularıma cevap bulabileceğimi düşündüğüm doktora tezime ortaya çıktı.

Tez konumun, Danışman Hocamın araştırılması gereken bir konu olarak uzun zamandır aklında olması, hevesimi artırdığı gibi beni teşvik etmesiyle, ne zaman biteceğini kestiremediğim, bitmesini istiyor muyum asla anlayamadığım, yolun güzel, suyun bereketli, bir şeyler öğrendikçe hayatın daha çetrefilli olduğunu kavrama sürecine girmiş oldum. Mevcut çalışmalara baktığımda kavramlar tarihini ilgilendiren konulardaki eksiklik, ele almayı düşündüğüm olguların daha çok teolojik ve ideolojik söylemle gündeme gelmesi, beni bir bahar akşamında esen serin bir rüzgâr gibi ürpertmedi desem yalan olur.

Kavramlar, tarihsel süreç içinde, devlet ve toplum nazarında ya anlam değişimine ya da toplumda anlamının gücünü arttırma, zayıflatma, var olan etkileme gücünün üstüne yeni güç ekleme gibi çeşitli dönüşümlerle varlığını sürdürmüştür. Kavramların bu dönüşüm sürecinde toplumu etkileme potansiyeli açısından bir takım dini inanışlar, siyasi konjektür veya ideoloji gibi insan varlığını besleyen, beslediğine inanılan unsurlar yer almaktadır. Keza şehitlik ve gazilik kavramları öncelikle İslam dinine inanan Müslüman bireyler için dini bir etki taşıırken daha sonra artan ulus devletlere karşı koyamayan ve artık milli bir devlet olma yolunda ilerlemeye karar veren Osmanlı

Devleti için aynı zamanda milli söylemler içerisinde de yer alacak kavramlar haline gelmiştir.

Şehitlik ve gazilik kavramları yıllar içerisinde farklı şekillerde, farklı ideolojilerin kendilerine aft ettikleri kutsallıkla, bazen bu kutsallık pragmatik bir amaç taşıyor olsa dahi yoluna devam etmiştir hala da devam etmektedir. Bu iki kavramın değişim ve dönüşüm sürecini takip etmek uzun ve meşakkatli bir hikayeydi. Özellikle Osmanlının modern zamanında bu kavramları sosyal devlet olma olgusu içerisinde sosyal yardımlara değindiğimiz ve genellikle osmanlıca belgelerinin çoğunluğunu oluşturan ikinci bölümünde yoğun bir arşiv belgesi okuma saatleri gerekmiştir. Bütün bu çalışmalar sırasında kafam karıştığında işin içinden çıkamadığımda hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen sayın danışmanım Ahmet ÖZCAN'a ve sıkı çalışma temposunda sinirlerim gerildiğinde her daim kahrımı çeken Annem ve Babam'a; bazen umudum tükendiğinde bir kahkahasıyla hayatıma yeniden neşe getiren, en kıymetli destekçilerimden biri olan canım kardeşim Vedat'a teşekkür ederim.

02/07/ 2023

Seren ÇELEBİ

ÖZET

Tezin Başlığı : Osmanlı Devleti'nde Şehitlik ve Gazilik (1826-1918)

Tezin Yazarı : Seren Çelebi

Danışman : Prof. Dr. Ahmet Özcan

Anabilim Dalı : Tarih

Tezin Türü : Doktora

Kabul Tarihi : 27.07.2023

Bu çalışmada öncelikle şehitlik ve gazilik kavramlarının Osmanlı Devleti'ndeki tarihsel değişimi ve dönüşümüne değinilmekte daha sonra bu iki kavram çerçevesinde arşiv belgelerinden yararlanılarak Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet olma çabalarına vurgu yapılmakta ve son olarak da Müslümanlar için büyük bir önem taşıyan bu kavramların devletin son dönemlerinde propaganda amacıyla kullanılmasına yoğunlaşılmaktadır.

Ülkemizde kavram tarihi açısından pek çalışma bulunmaması bu çalışmayı yaparken belirli zorluklarla karşılaşmamıza neden olmuştur. Çalışma şehitlik ve gazilik kavramları özelinden, kelimelerin zaman içerisinde yaşanan tarihsel olaylar neticesinde anlam değişikliğe uğrayabileceğini veya var olan anlamının yanına yeni anlamlar da yüklenebileceğini göstermeyi hedeflemektedir. Özellikle toplum üzerinde yoğun etkiye sahip kavramların aktif kullanımlarında zaman içerisinde değişiklik olmuştur. Şehitlik ve gazilik kavramları da bazı toplumlarda etkisi olan kitleleri aynı anda harekete geçirebilecek kelimeler arasındadır. Özellikle Fransız Devriminden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımıyla, artık ulus-devlet olmuş devletler milliyetçi bir anlayışla hareket ederken zorunlu olarak askere aldığı vatandaşları bu kavramlarla etkilemeyi hedeflemektedir. Böylece dini anlamlarla anılan kavramlar artık milliyetçide olmuştur. Savaşla ilişkili olan bu kavramların hemen hemen her devirde aktif bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Toplumunu derin bir şekilde etkileyen iki kavram hakkında daha önce böyle bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmanın amacı literatürdeki bu eksikliği birazda olsa gidermeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: şehit, gazi, sosyal yardım, askerlik, kutsal.

ABSTRACT

Thesis Title : Martyrdom and Veteranism in the Ottoman Empire (1826-1918)
Author : Seren ÇELEBİ
Supervisor : Prof. Dr. Ahmet Özcan
Department : History
Thesis Type : Master's Thesis / Ph.D
Date : 27.07.2023

In this study, firstly, the historical change and transformation of the concepts of martyrdom and veteranism in the Ottoman Empire are discussed, then the efforts of the Ottoman Empire to become a social state are emphasized by using archival documents within the framework of these two concepts, and finally, the use of these concepts, which are of great importance for Muslims, for propaganda purposes in the last periods of the state is focused.

The fact that there are not many studies in terms of concept history in our country has caused us to face certain difficulties while conducting this study. The study aims to show that words can undergo a change in meaning as a result of historical events over time, or that new meanings can be added to their existing meanings, with a special focus on the concepts of martyrdom and veteranism. Especially the active use of concepts that have an intense impact on society has changed over time. The concepts of martyrdom and veteranism are among the words that can mobilize the masses that have an impact on some societies at the same time. Especially with the nationalism movement that emerged after the French Revolution, states that have now become nation-states aim to influence their citizens, whom they compulsorily conscript, with these concepts while acting with a nationalist understanding. Thus, concepts associated with religious meanings have now become nationalist. It is seen that these concepts, which are related to war, have been actively used in almost every era. No such study has been conducted before on these two concepts that have a profound impact on society. The aim of this study is to try to fill this gap in the literature.

Keywords: Martyr, ghazi , public assistance, military service, sacred.

KISALTMALAR

A.}AMD.	Sadaret Amedi Kalemi Evrakı
A.}d.	Sadaret Defterleri
A.}DVN.	Sadaret Divan Kalemi Evrakı
A.}MKT.DV.	Sadaret Deavi Evrakı
A.}MKT.MHM.	Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
A.}MKT.NZD.	Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı
A.}MKT.UM.	Sadaret Umum Vilayet Evrakı
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
AE.SMMD.IV.	Ali Emiri Mehmed IV
AE.SMST.III	Ali Emiri Mustafa III
AE.SSLM.III.	Ali Emiri Selim III
ATASE	Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi
BEO.	Ali Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C..AS..	Cevdet Askeriye
C..ML..	Cevdet Maliye
C..TZ..	Cevdet Timar
C.SM.	Cevdet Saray
Der.	Derleyen
DH.EUM.	Dahiliye 6. Şb
DH.EUM.MTK.	Dahiliye Muhaberat ve Tensikat Müdürlüğü
DH.EUM.VRK.	Dahiliye Evrak Odası Kalemi
DH.HMŞ.	Dahiliye Hukuk Müşavirliği
DH.İ.UM.	Dahiliye İdare-i Umumiyye
DH.İ.UM.EK.	Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri
DH.KMS.	Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH.MKT.	Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.MUI.	Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.ŞFR.	Dahiliye Şifre Kalemi
DH.UMVM.	Dahiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü
Ed.	Editör
HAT	Hatt-ı Hümayun
haz.	Hazırlayan
HR.İD.	Hariciye Nezareti İdare
HR.SFR.04..	Hariciye Nezareti Sofya Sefareti
HR.SFR.3...	Hariciye Nezareti Londra Sefareti
HR.SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi

HR.TO..	Hariciye Nezareti Tercüme
HSDHADB	Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı
İ..DH..	İrade Dahiliye
İ..HR..	İrade Hariciye
İ..HUS.	İrade Hususi
İE:ML..	İbnülemin Maliye
MB.İ...	Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri
MF.İBT.	Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL.	Meclis-i Vala
s.	Sayfa
ŞD.	Şura-yı Devlet
TFR.I..A...	Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı
TFR.I..AS..	Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı
TFR.I..KV..	Teftişat-ı Rumeli evrakı Kosova Evrakı
TS.MA.e	Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı
Y..A.HUS.	Yıldız Hususi Maruzat
Y..EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y..MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y..PRK.ASK.	Yıldız Askeri Maruzat
Y..PRK.AZJ.	Yıldız Arzuhal Jurnal
Y..PRK.BŞK.	Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y..PRK.EŞA.	Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y..PRK.KOM.	Yıldız Komisyonlar Maruzatı

TABLO LİSTESİ

Tablo No:

Sayfa

Tablo 3-1: "Mekteb-i Sultani"de okuyan çocukların dokuz aylık yeme, içme erzakı.....	103
Tablo 3-2: "Mekteb-i Bahriye-i Şahane" subay ve erlerinin şehit ailelerine yardım için yaptığı iane sergisi.....	125
Tablo 3-3: Pul koleksiyon ait hasılatı gösterir defter.....	132
Tablo 3-4: Şehit ve Gazi ailelerine yardım eden kişilere verilen madalya ve nişanlara örnekler.....	134

1. GİRİŞ

Elimizde bir araştırma sonucu bulunmasa da Türkiye’de yapılacak şehit, şehitlik, gazi, gazilik kavramlarına dair bir sokak röportajında sorulacak sorunun cevabı, büyük ölçüde bu kavramların zihinlerde İslam, savaş ve askerlik olgusuyla birlikte canlandırılması olacaktır. Savaş, savunma, vatan, askerlik, ordu, inanç vb gibi zihinsel fenomenlerin sorunun bıraktığı ilk intibanın ardından cevap verme sürecinde birbiriyle girif bir ilişki yumağı içinde çakışması ve verilecek cevaba bu ilişkiselliği yansıtması muhtemeldir. Bu durum kolektif bir öğrenmenin, inancın veya yaşanmışlığın sunumu olarak değerlendirilebilir. Türkiye ve Türk vatandaşları üzerinden düşündüğümüz bu örneğin şehit ve gazilik kavramlarını zihinsel ve özellikle duygusal olarak canlı tutacak belli bir bilinç düzeyindeki küçük büyük her yaştan insanın bizzat farklı ölçülerdeki şahitliğinden etkilenmiş olma ihtimali de oldukça yüksektir. Yakın zamanlarda yaşanan şahitlik, tarih öğretimi, milli tarih, edebiyat ile Türkiye’de oldukça fazla örneği bulunan hafıza mekânlarının milli tarih bilinciyle hatırlanması savaşla kurulabilecek ilişkiyi güçlendirmiştir. En azından hukuki anlamda ilan edilmiş bir savaş yaşanmamasına rağmen düşük yoğunluklu bir çatışmayla şehitlik ve gazilikle sonuçlanan olayların kamuoyu gündemine haber şeklinde gelmesiyle şahit olunmuştur. Önceki yıllarda genellikle şehitler için düzenlenen cenaze törenleriyle kamuoyunda daha fazla etki yaratan bu haberlerin büyük çoğunluğu terör örgütlerinin saldırıları ve bunlara karşı yürütülen askerî harekâtlar sonucunda şehit düşenlerle ilgilidir.

Türkiye’de belirli tarihlerde tırmanış gösteren terör saldırıları yaklaşık kırk yıldır asker, polis, öğretmen, vb kamu görevlilerinin yanı sıra birçok sivil vatandaşın ölümüne neden olmuş, bu ölümler toplumsal birlikteliğin yansması olarak duygusal paylaşımı güçlendirmiştir. Özellikle şehit askerler için düzenlenen törenler haber olarak şahitliğin ötesinde acının toplumsal paylaşımı ve dayanışmasını güçlendirmiş şehit olarak ölmenin kutsiyetini içselleştirecek kolektif bilinç yaratılmasında etkin rol oynamıştır. Törenlerdeki seronomi ve atılan nutukların dışında şehit ve şehitliğin yüceliği, gerektiğinde vatan için ölmek arzusunu popüler tarih ve edebiyat çerçevesinde üretilen metinler ile televizyon dizisi, sinema filmi gibi eserlerin yanı sıra

konferans, panel, vaaz gibi araçların kullanımıyla sürekli canlı tutmuştur. Bu türden eserler ve etkinlikler vasıtasıyla tarih, özellikle zaferle sonuçlanmış savaş tarihi örnekleri ve tarihteki savaşçı kahramanları günümüze taşıırken, kahramanları, fedakârlıkları, orduyu, vatani ve “bu uğurda seve seve canını veren” şeklinde tanımlanan şehitleri ve şehitlik olgusunu gittikçe artan şekilde gündemde tutmaya devam etmektedir. Nitekim 2017-2020 arasında yapılan sınır ötesi harekâtlara katılacak birliklerin sevkiyatı sırasında coşkulu tezahürat gösterilerinde bulunulması halkın vatan savunması için zorunlu çatışma durumlarında orduya güvenin göstergesi olmuştur.

Şehit ve gazi kavramları genel olarak İslamla ilişkili olarak görülse de ilkçağlardan beri şehitlik ve gazilik olgularını içeren kutsal savaş ve ölümün benzer örneklerine Müslüman olmayan toplumlarda da rastlanılmaktadır. Kutsal uğruna savaşmak, ölmek, öldürmek aynı kutsala inanan insanlar arasında yeri geldiğinde bütün bireylerin bu yönde fedakârlıkta bulunmakla yükümlü olmalarından dolayı bir meşruiyet sorunu kapsamında değerlendirilmez. Elbette kutsal uğruna fedakârlık ve can vermek farklı inançlarda birbirine benzerlik gösterse de inanç sistemlerine göre değişen ayrıntıları da bulunmaktadır. Bütün canlıların ölümü tadacağı yönünde bir inanca sahip olmalarına rağmen Müslümanlar, İslam’da bir tek şehit sıfatına haiz olanlara bahşedilen, “onlar diridirler” şeklinde ifade edilen ilgili ayetin gerektirdiği biçimde şehitlerin ölümsüzlüğü inancına sahiptirler. Ölümün bir son olmadığı gerçek hayatın ölümden sonraki hayatla başlayacağı şeklindeki inanç, şehidi ölüm konusunda istisna tutmuş, onların sürekli diriliğine işaret etmiştir. Hatta Müslümanlar için ölümden sonraki hayatın dünya hayatına dair hesaplamayı kapsayan sorgusuna karşın şehide normal bir ölümle karşılaşan müminlerinkine benzer bir sorumluluk yüklenmemiştir. Ayrıca şehitlerin, dünyevi sorgudan muaf tutulması imtiyazının dışında, sorguya tabi olanlardan ve dilediği belirli sayıdaki kişiye şefaathakkına sahip olduğuna inanılmaktadır. Gazi sıfatına haiz olanlara da diğer inananlardan ayrılan kutsiyet imtiyazından belirli ölçüde yararlanma hakkı verilmiştir. Şehitlik ve gazilik olgularının İslam inancıyla sistematize edilen istisnai durumuyla ilgili uhrevi mükâfat vaadinde geçen ayrıntılar değişmese de dünyevi değer ve mükâfat biçimleri tarihsel süreç içinde farklılıklar göstererek günümüzde de yaşayan bir olgu olarak devam etmektedir.

Kutsal savaşın meşruiyetini, şehitliğin istisnai değer olarak mevcudiyetini ve bu kapsamdaki dũnyevi mũkãfatın kurumsal niteliklerini 19. yũzyıldan itibaren dũnũřtũrmeye başlayan modern askeri, siyasi ve toplumsal örgũtlenme, teolojik refanslara Osmanlıcılık, İşlamicilik, Milliyetçilik gibi ideolojileri motive edici gũç olarak katmıştır. Bu ideolojilerin halka bilinç dũzeyinde etkisi örgũn eğitim ve matbuat vasıtasıyla yaygınlık kazanmıştır. 19. yũzyılda matbuat ve eğitim alanındaki hızlı gelişim ve değişim, bũtũn dũnyayı etkileyen nũfus artışı yine bu yũzyılın ordularının belirgin özelliği haline gelen mecburi askerlik sistemiyle insan kaynağının halka dayanması, savaşlar, devrimler, isyanlar, katliamlar, işgaller İşlam dũnyasının dũřman saldırısı ve işgalleri karşısında içine dũřtũęũ durum, Osmanlı Devleti’ni 18. yũzyılın sonu, 19. yũzyıl ve özellikle 20. yũzyılın ilk çeyreğinde gazilik ve şehitlik olgularını teolojik referanslarla birlikte ideolojinin gũcü ve modern iletişim araçları vasıtalarını kullanarak zamanın ruhuna uygun bir şekilde yeniden üretimi ve işlevselleştirmesinin yolunu açmıştır. Milli Mũcadele dũneminde Ankara Hũkũmeti de benzer bir yũntem izlemiş din, millet, vatan, şehit, gazi vb gibi kavramlara siyasi, askeri ve toplumsal işlev kazandıran bir yũntem izlemiştir. Örneğin; Milli Mũcadele’nin önderi ve Tũrkiye Cumhuriyet’inin kurucusu Mustafa Kemal için Milletin vekilleri vasıtasıyla temsil edildiği Tũrkiye Bũyũk Millet Meclisi tarafından verilen gazi unvanı, Atatũrk soyadını aldığı dũneme kadar onun bu sıfatla anıldığını gũstermektedir.

Milli Mũcadele Dũnemi ve sonrasında gazilik unvanı birçok kişiye verilmiş; fakat Mustafa Kemal Paşa örneğinde olduğu unvanın yanı sıra bir kişi üzerinde toplumsal rızayı gũsteren sıfata dũnüşmemiřtir. Gazi kavramı, kamuoyunda Mustafa Kemal’den bahis olduğunda onu bir moral değer olarak gũsteren öncelikli sıfat olarak kullanılmıştır. Birçok kurum ve fiziki mekãn adında geçen Gazi kelimesi gũnũmũzdeki örneklerinden de anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal’i işaret etmektedir. Örneğin; “Gazi Üniwersitesi”, “Gazi Hastahanesi” “Gazi Koşusu” gibi adlandırmalar Mustafa Kemal’e atfen yapılmıştır. Gazi sıfatı verilmesinin veya bu şekilde anılmasının sıradan bir kullanım olmadığı Anadolu’da kurulmuş ve Tũrkiye Cumhuriyeti’ne kadar gelen yolu açmış olan Osmanlı Devleti’ni kurucusu Osman Bey’in gazilik sıfatıyla anılmış olmasının tezimizin argũmanlarını destekleyecek niteliği üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Ayrıca bazı padişahların özellikle de

II. Abdülhamit'in berat ve ferman gibi resmî belgelerde dahi gazi unvanı kullanması da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Cumhuriyet Döneminde Kore Savaşı ve Kıbrıs Harekâtı istisna tutularsa uzun süreli ve büyük çaplı ilan edilmiş resmi bir savaş olmamıştır. Bu savaşların da kapsam alanı ve süresi sınırlıdır. Belirli bir yoğunlukta savaştan geri kalmayacak şekilde ölüm ve yaralanmayla sonuçlanan terör saldırıları ve çatışma süreci ve kapsamı daha geniş görünmektedir. Terör kaynaklı çatışma ve tehlikenin yanı sıra ulusal ve uluslararası alanda karşılaşılan riskler, tarihteki zaferleri, askeri gücü, ülkenin işgalini, savaşları daha önce bahsi geçen basın, yayın ve iletişim araçları vasıtasıyla milli tarih vurgusunun hâkim olduğu anma etkinlikleriyle canlı tutmuştur. Özellikle geçmiş yüzyıllardaki savaşların yıldönümleri vesilesiyle tarih araştırmaları ve törensel faaliyetlerle yeniden anılmaya başlanması Türklerin savaşçı kimliği, vatan sevgisi, ordu millet olması, kahramanlığı, cesareti gibi özellikleri her geçen gün artan şekilde kolektif bilince yerleştirerek, toplumsal nitelik kazandırmıştır. Yaklaşık kırk yıldır terör örgütlerine karşı ordu ve kolluk güçleri tarafından yürütülen iç güvenlik harekâtındaki asker, polis, öğretmen, memur gibi kamu görevlilerinin yanı sıra yüzlerce sivilin ölümü ve yaralanması, terör örgütlerinin oluşturduğu korku ve baskıya maruz kalınması, ölüm ve yaralanmayla sonuçlanmasa da on binlerce insanın kamu hizmetinde terörle anılan bölgelerde görev yapması ve birçok yaş grubunu için alacak şekilde askerlik hizmeti yürüten vatandaşların iç güvenlik harekâtına aktif katılımı toplumun geniş bir kesiminde yakından hissedilen duyarlılık alanını genişletmiştir. Belirli bir bölge ve zaman diliminde binlerce silahlı çatışmayı içeren terör kaynaklı güvenlik problemi yaşanmasına rağmen bunların kamuoyundaki etkisi ancak şehit haberleriyle yoğun bir duygusal paylaşıma dönüşmüştür. Son yıllarda gerçekleştirilen terörle mücadele odaklı sınır ötesi ve sınır içi harekâtlar şehit haberleriyle kamuoyuna yansidikça duyarlılık sürekli canlı kalmıştır. 15 Temmuz'da 2016'daki Ordu içinde cuntalaşan bir grup asker ve sivilin askeri darbe girişimi sonucunda yaşananlar şehitlik ve gazilik olgusunun alanını sivilleri de kapsayacak şekilde arttırmıştır. Daha önce sivilleri kapsayan benzer uygulama örneği olsa bile 15 Temmuz Olayı şehitlik ve gazilik olgusu açısından önemli değişime kapı açmıştır.

Son kırk yıldır yaşananlar, şahitlerinin büyük ölçüde yaşadığı, sözlü ve yazılı olarak birinci kaynak niteliğinde aktarım yapabildiği istenildiğinde herkesin araştırabileceği

kadar zengin bir görsel ve yazılı haber külliyatı oluşturmuştur. Güncel olaylar karşısında tarih bugünün anlamlandırılmasına zemin hazırlayan güçlü bir araç ve sığınak olmakta, “şehitlik ve gazilik” olgusunun canlı kalmasında geçmişte yapılmış savaşlar, kazanılmış zaferler bugün için işlevsel bir niteliğe bürünmektedir. Örneğin; Birinci Dünya Savaşı’nda Sarıkamış’ta yaşanan trajik sonuç bir yenilgi olmasına rağmen şehitleriyle sembolleşen bir anlatıya dönüşmüştür. Çanakkale Zaferinin her geçen yıl daha büyük coşkuyla ve katılımı ile anılması, yıllarca anılmamasına rağmen Kutulamere Kuşatmasının şehitlerinden ziyade zaferiyle öne çıkarılması bu açıdan dikkat çeken gelişmelerdir. Sakarya Meydan Muharebesi’ni tanımlamak için kullanılan “subaylar savaşı” ifadesine nazire olarak benzetmek gerekirse Çanakkale Savaşı adeta bir “şehitlik savaşı” olarak anılmakta şehit sayısı konusunda yeni tespitler yapılsa da yaklaşık 60 bin olan genel resmi rakamın yerine bunun beş kat yükseği bir sayı dilden dile dolaşmakta, şehit sayısının çokluğu, yokluk ve yoksulluğun vurgulandığı resmi ve gayri resmi konuşmalar yapılmaktadır.

Kültürel kodlar, gündelik hayat ve politik alanı etkileyen şehitlik ve gazilik olgusu zannedildiğinin aksine popüler bilgi ve inancın ötesinde akademik ilgiye mazhar olmamıştır. Az sayıdaki akademik çalışmanın teorik arka planı Batıdaki araştırma ve düşüncelere bağlı olmasından dolayı, Çağdaş dünyada vatan için savaşmanın kutsiyeti ve meşruiyeti büyük ölçüde seküler hayata uygun değerler sistemiyle anlam bulmasına rağmen neden Müslümanlar arasında ve özellikle Türkiye’de yaşanan modernleşme ve pozitifizmin etkisine rağmen teolojik referanslar gittikçe güçlenmiştir? Sorusuna cevap, Türkiye’de Osmanlıdan Cumhuriyet’e kadar olan süreçte bu olguların değişim ve dönüşüm sürecine dikkat edilmeden verilemez. Bu soruya cevap vermeye çalışırken Batının din olgusuyla ilgili kendi tarihsel sürecine dayalı kuramsal öngörü ve analizlerinin İslam dünyasındaki aksi gelişmeleri açıklama konusunda yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma aranılan cevabı vermek niyetiyle hazırlanmasa da bazı cevapların verilmesini kolaylaştıracak bir veri sunmaktadır.

Yukarıda şehitlik ve gazilik olgusunun toplumsallığı ve güncelliği konusunda verilen farazi bir röportaj örneğiyle şehitlik ve gazilik olgusunun Türkiye’de kazanmış olduğu anlama dikkat çekmenin ardından muhtemel ilk intibanın oluşmasını etkileyen süreçten kısaca bahsedilmiştir. Şehitlik hakkında ilk intibanın olumlu olarak yorumlanacağı şeklinde bir kurgu yapılmasına rağmen negatif cevaplar alınma ihtimali

de bulunmaktadır; fakat bu ihtimale bağılı cevapların az sayıda olacağını tahmin etmekteyiz. Ancak son iki yüzyıldır yaşananlar güvenlik ve savunma amaçlı insan kaynağı ihtiyacını artırırken bu ihtiyacın karşılanması için seferber edilen milyonlarca insan, cepheyi cephe gerisiyle bütünleştiren halka dayalı modern ordular ve savaşın değişen karakteri, millet bilinci, milli tarihler, şehitlik ve gazilik olgusunun toplumsal değer olarak nitelik kazanması ve zihinlerdeki intiba konusunda etkili olmuşlardır. Tezin esas odak noktası Türk modernleşmesiyle birlikte siyasal ve toplumsal bütün kurumların geleneksel yapısının değişim ve dönüşüm geçirdiği bir sürece girilirken geleneksel şehitlik ve gazilik olgusunun bu süreçte nasıl bir görünüme sahip olduğunun ortaya konulması üzerinedir. Şehitlik ve gazilik üzerine buraya kadar yaptığımız tespitler esas ele aldığımız dönemden farklı olarak bizzat yaşadığımız ve şahitlerinin yaşadığı süreçle ilişkilidir. Dünle bugün arasındaki diyalog, tezin ilerideki bölümlerinden daha iyi anlaşılacağı üzere süreklilik arz etmektedir.

1.1. Tezin Amacı, Önemi, Problematikliği

Bu tezin amacı modernleşme sürecinde seküler düşüncenin siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda dönüştürücü etkisine rağmen şehitlik ve gazilik gibi dini kavram, referans ve ritüellerin modern ideolojilere eklenerek yaygın bir kullanım alanı bulduğu, kitleleri etkileyecek modern bir forma bürünerek toplumsallaştığı 1826-1918 arası tarihsel süreci dönemin kaynaklarına dayalı olarak inceleyerek şehitlik ve gazilik olgusu etrafındaki düşünsel ve kurumsal gelişmeleri ortaya koymaktır. Böylece kutsal menşeli olguların modern devlet ve toplumlar içinde nasıl anlam bulabildiğine dair bazı sorulara cevap verilmesine katkıda bulunulacaktır. 1826-1918 arası gelişmelerin belirgin özelliği şehit ve gazi kavramlarının modern ideoloji ve geleneksel inancın karşılaşmasıyla anlamının genişlemesi, bu kavramlar etrafında oluşan modern geleneklerin, törensel faaliyetlerin, dünyevi mükafat biçimlerinin ve sosyal devlet pratiği olarak daha sistematik bir kurumsallığa dönüşmesini içermesidir. Tezin problematikliği şehit-gazi kavramları ve şehitlik-gazilik olgularının modernleşme sürecinde geleneksel referanslarının değişmediği bu referansları milliyetçilik, İslamcılık, gibi ideolojilerin eklendiği, vatan kavramının içeriği değişirken dârülslâm kavramından etkilendiği, kutsal savaş, kutsal için savaşma ve ölümün ne olduğu, bunların teolojik referansları destekleyen seküler anlamlarla birlikte yürütülmesinin hangi ihtiyaç ve tarihsel koşullarla bağlantılı olduğu sorularına cevap bulunmasına

odaklanmıştır. Aranılan cevaplar arasında savaş terminolojisine ait olan taarruz kavramına gönderme yapan gaza ve uzun yıllar savunma odaklı savaşmak durumunda olan ordunun gaza pratiklerinden uzak olmasına rağmen gazi kavramı ve gazilik olgusunu nasıl yaşattığı, muharebelerde ölümlerin artışıyla şehitlik olgusunun toplumsallaşması arasındaki ilişki, edebiyat ile tarihin bu olguları modern yazın türleriyle geleneksel yazından farklı olarak nasıl ürettiği de bulunmaktadır.

Tarihe özellikle de askeri tarihe ilginin her geçen gün daha fazla artması beraberinde tarihe dair yazılı ve görsel araçlar vasıtasıyla üretilen eserlerin tüketimini artırmıştır. Bu eserler arasında Türklerin savaşçılığı, ordu millet oluşu, kahramanlığı, zaferleri gibi konular işlendiğinde daha fazla ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Fantastik tarih metinlerinin tarih öncesi çağlara giden kurgusunu dikkate almaz isek Türk tarihinin başlangıç noktası olarak görülen MÖ. 209 yılı ilk Türk Devleti ile Türk ordusunun kuruluş tarihi olarak Türk tarihçilerinin genel kabûlüdür. Türk tarihçilerinin Türk tarihine bakışında kesintisiz bir süreç olarak düşündükleri yaklaşık 2200 yılın büyük bir kısmı savaş ve Türklerin askeri üstünlüğü üzerine kurulmuş tarihi metinleri doğurmuştur. Türk tarihçileri genellikle Türklerin Müslümanlığı kabulünü onların erken çağlardan beri var olan savaşçı kimlikleriyle örtüşen bir dine duyulan sempatiyle kabullenmeleri şeklinde açıklamışlardır. Türklerin tarih sahnesi ilk çıkışından beri “Türk cihan hakimiyeti mefkuresi”, “i’lâ-yı kelimetullah”, “nizâm-ı âlem” uğruna savaştıkları, İslam öncesi tevhide yakın bir dine inandıkları gibi açıklamalarla birlikte milliyetçi-mukaddesatçı ideolojik formasyonu tarihi kurguya dahil etmişlerdir. Bu tarih anlayışına göre “ölürsek şehit, kalırsak gazi” deyimi kutsal bir dava için savaşan Türk ordusunun temel anlayışı olarak sunulmuş, İslam’ın ilk devirlerinden beri kullanılan şehit va gaza kavramlarıyla gaza ve fetihlerin savaşı teşvik eden yönünün Türklerin İslamı kabûldeki rolüne dikkat çekilmiştir. Türklerin İslam öncesinde de karakteristik özelliği olduğu belirtilen savaşçılığı ile İslam inancının uyumu ve Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükselişindeki etkisi esas vurgu olmuştur. Türklerin savaşçılığı vatani kutsal bildikleri uğruna seve seve ölebileceklerinin vurgulandığına dair çağdaş tarih metinleri arasında çok sayıda örnek bulunabilir; fakat yüzyıllar boyunca askeri üstünlüğüyle öne çıkmış bir ordunun askerlerinin motivasyonunu artıran inanç ve kültürel değerlerinin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu değişimi ve bugüne kadar gelen görünümünü bütün yönleriyle ele alan bir araştırma yapılmamıştır.

Özellikle şehitlik ve gazilik olguları akademik tarih araştırmalarında savaşın motivasyonu olarak görülmenin dışında özel olarak konu edinilmemiştir. Bu açıdan bakıldığında şehit ve gazilik olgularının savaş meydanı veya cephe dışında nasıl bir işlevi olduğu, bu olgular çerçevesinde çıkan kurumlar ve ideolojik arka planın kurgulanışının ortaya konulması mevcut akademik araştırma boşluğunun doldurulması açısından önemlidir.

İslam devletlerinin Müslüman olmayan ordularla yaptıkları savaşların genellikle fütühatla sonuçlanan üstünlük dönemleri cihad ve gaza kavramlarını öne çıkarmıştır. Müslüman savaşçıların düşman karşısındaki cengâverlikleri ve zaferlerinin anlatımı belirli bir sözlü ve yazılı edebiyat ile popüler nitelikli tarih anlatısını doğurmuştur. Bu anlatıların yazılı eserler olarak ortaya çıkmaya başladığı ilk dönem tarih metinleri aynı zamanda edebi üretimin bir parçasıdır. Ortaya çıkan edebi türlerde gaza ve gazilik öne çıkarken şehitlik genel anlatının içinde gaziliğe göre daha az vurgulanarak konu edilmiştir; fakat İmparatorluğun son döneminde askeri üstünlüğün kaybedildiği ve askeri etkinliğin genellikle savunma savaşı biçiminde kendini göstermesiyle birlikte gaza, gazavat ve gaziliği öne çıkaran geleneksel yazın türlerinin dışında şehitlik vurgusunun öne çıkmaya başladığı metinle artmıştır. Şehitlik ve gazilik inancının Osmanlı son döneminde geçmişteki örneklerle dayanan referanslarla yeni koşullara uygun bir şekilde işlevsel hale gelişinde modern yazılı türler; tarih, roman, tiyatro, piyes, şiir ile 20. yüzyılda sinema etkili olmuştur. Bu türler, gazete, dergi ve matbu kitabın araç olarak kullanılmasıyla toplumsal alanda hızla yaygınlık kazanırken şehitlik ve gazilik olgularının toplumsallaşmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, 19. yüzyılın ikinci yarısında modern örgün eğitimin yaygınlaşması bu araçların kullanımı kolaylaştırmıştır. Şerif Mardin'in "Türk modernleşmesi" olarak adlandırdığı süreçte siyasi yönü ağır basan birçok yeni kavram ortaya çıkmış, bazı geleneksel kavramların içeriği değişmiştir. Şehitlik ve gazilik olgusunun dini referanslara dayalı anlamı ise büyük bir değişikliğe uğramamış bu olgularla ilişkili kavramların özellikle milliyetçilik ideolojisi çerçevesinde yeni bir içerik kazandığı, değişen askeri, siyasal ve toplumsal yapıya göre bu kavramlarla ilişki kurumsallaşmanın arttığı bir manzara ortaya çıkmıştır. Bu manzarada görünen değişikliğin büyük ölçüde modern kitle ordularının kuruluşu, coğrafyanın vatan kavramıyla şekillenmesi, savunma ve güvenlik risklerinin artışıyla ilgili olduğu söylenebilir. 19. yüzyıldaki gelişmelerle

belirginleşen bu süreçte sadece savunma, güvenlik ve savaş kavramları değil siyasi, toplumsal birçok kavram modernlikten etkilenecek içerik değişikliğine uğramıştır. Her şeyden önce imparatorluk sisteminde merkezi bir yer işgal eden yüzyılların profesyonel ordusu yeniçeriliğin ortadan kaldırılması yerine ikame edilen kurumların modern dünyayla bağlantılı bir şekilde inşası gerçekleşirken, ileriki dönemde vatandaşlık zeminini hazırlayacak zorunlu askerliğin temelleri atılmıştır.

Modern ve gelenek kavramı bu tezde sık sık geçecektir, dolayısıyla burada her iki kavramın ne anlamda kullanıldığını belirtmemiz gerekiyor. Geleneksel dönem veya geleneksel yapı gibi kavramları 1826 yılında modern kara kuvvetlerinin kuruluşuna kadar ki dönemin anlaşılması için kullanmaktayız. Modern dönem ise bütün kurumsal ve toplumsal yapıların değişim ve dönüşüm geçirdiği 1826 ve daha çok Tanzimat dönemi ve sonrasında ilgilidir. Burada modern kavramı teorik anlamından ziyade kronolojik ayrıştırma için kullanılmıştır; fakat kronolojik zamanın çakıştığı dönem modernlik, modernizm ve Türk modernleşmesi gibi kavramlarla ilişkilidir. Biz burada bu kavramların teorik arka planını açıklama yoluna gitmeden metin içinde dönemin bu kavramlarla ilişkilendirilebilir belirgin özelliklerini zikretmekle yetindik.

1.2. Tezin Kaynakları ve Çağdaş Literatürün Değerlendirilmesi

Bu tezin kaynakları çağdaş literatür, lisansüstü tezler, dönemin basılı eserleri, süreli yayınlar ve arşiv belgeleri olmak üzere beş kısımda tasnif edilebilir. Şehitlik ve gazilik üzerine Türkçe telif eser türünden akademik nitelikli araştırma yok denecek kadar az bulunmaktadır. Daha doğrusu doğrudan odak noktası şehitlik ve gazilik olan tarih disiplini çerçevesinde hazırlanmış eser bulunmamaktadır. Ancak, savaş ve ordu konulu tezlerin içinde dolaylı olarak bahislere rastlanılmaktadır. Ayrıca gaza, cihad, gazi, şehit gibi kavramların sıkça kullanıldığı gazavatname türü eserlerle ilgili çalışmaların daha çok edebi metin olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. YÖK Tez Merkezi kayıtlarında doğrudan şehit-şehitlik, gazi-gazilik konularında hazırlanmış yaklaşık yirmi kadar Lisansüstü çalışma tespit edilmiştir. Mevcut çalışmalarda şehitlik olgusunun genelde şehit cenazeleri, şehit ailelerine uygulanan sosyal politikalar ve şehit yakınlarının psikolojik durumu konularında ele alındığı söylenebilir.

Lisansüstü tezler arasında tarih dalında hazırlanmış olanlar tarihi şehitlikler, şehit, gazi veya harp malûlleri ile bunların ailelerine yardım kurum ve komisyonlar, iane konulu

örnekler oluşmaktadır. Örneğin; Feyza Kurnaz Şahin'in doktora tezi tarih anabilimdalında hazırlanmıştır. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin sosyo-ekonomik ve sağlık durumları: 1877-1939"¹ başlığı altındaki bu tezde, 1877-1939 tarihleri arasındaki hukuki uygulama ve kurumsal örnekler harp malullüğü çerçevesinde ele alınmıştır. Şahin, şehitliğin ve gaziliğin sosyolojik bir olgu olma özelliği üzerinde durmamış şehit ve gazilerle ilgili sosyal devlet pratiği olarak ortaya çıkan kurumları ve hukuki düzenlemeleri arşiv kaynaklarına göre kronolojik sıralama yolunu seçmiştir. Bu çalışmada Osmanlı klasik dönemine genel hatlarıyla olsa da girilmemiş olması kurumsallaşmanın birdenbire ortaya çıktığı izlenimi doğuran geçmişten kopuk bir şehitlik ve gazilik olgusunu sunmaktadır.

Sosyal Bilimlerin tarih dışındaki disiplinlerinde şehitlik olgusunun tarih anabilimdalına göre kayda değer tezlerle ele alındığını gösteren bazı örnekler bulunmaktadır. Bunlar da genellikle genellikle siyasetbilimi, antropoloji, psikoloji ve sosyoloji anabilimdallarında hazırlanmıştır. Örneğin; Şafak Aykaç'ın siyasetbilimi disiplini çerçevesinde hazırladığı doktora tezinde şehitliği ulus-devlet, milliyetçilik, yurtdaşlık, gibi kavramlar çerçevesinde militarist bir temel üzerine inşa edilen bir olgu olarak ele almış ve tarihsel, toplumsal, siyasal ve kültürel bir analiz yapmıştır. Çalışmada zorunlu askerlik, devlet, savaşlar ve yurttaşlık bağlamında, tarihsel arka planıyla birlikte, günümüz şehitlik kültürüne odaklanılmıştır. Aykaç çalışmasında şehitlik olgusunu politik bir araç ve ideolojik kurgu olarak ele alarak tarihsel verileri bu argüman çerçevesinde kullanmıştır.²

Fatmanur Dikmen'in din sosyolojisi çerçevesinde hazırladığı "Şehitlik Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir Analiz"³ adlı tez ise şehitlik olgusunu daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Dikmen'in çalışmasında dini bir terim olan şehitliğin dini olduğu kadar politik ve ideolojik çatışmalarda sıkça kullanılan bir kavram olarak nasıl yaygınlaştığına odaklanılmıştır. Dikmen, tezini şehitlik olgusunun belli bir zaman ve

¹ Feyza Kurnaz Şahin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin sosyo-ekonomik ve sağlık durumları: 1877-1939*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon 2012.

² Şafak Aykaç, *"Vatan için ölmek": Türkiye'de Şehit Asker Kültürünün Sosyo-Politik İnşası ve Şehit Aileleri Dernekleri*, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022.

³ Fatmanur Dikmen, *Şehitlik Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2022.

belli bir dini ya da kültürel geleneğe özgü olmayıp, dinler ve kültürler üstü, insani bir olgu olduğu üzerine temellendirmiştir. Bunu monoteist gelenekte şehitliğin ortaya çıkışı ve teolojik-kültürel inşasını ele alarak şehitliğin çağdaş anlamları ve bunların tarihsel kökenleriyle ilgili bağlantılara dikkat çekerek yapmıştır. Kaynak olarak kullandığı kutsal metinler, ilahiler, şarkılar ve destanlar gibi kültürel unsurları tarihsel kırılma niteliğindeki olaylar bağlamında incelemiştir. Bu yönüyle bizim çalışmamızla benzer özellikler gösterse de tezin amacı ve araştırmanın kronolojik genişliği, bir tarihsel dönemle ilişkilendirilmemiş olması, kurumsal yapılar ve tarihsel arka planlarını göz önünde bulundurulmaması gibi konularda farklılaşmaktadır. Tabii ki bu durumun Dikmen'in çalışmasının bir tarih tezi olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Meral Durmuş'un, "Siyasal-kültürel Türk(ie) İslam'ı" Toplum Haritasında Üç Kuşak Şehitlik-Gazilik Kök Paradigması" başlıklı sosyoloji disiplinine bağlı olarak hazırladığı doktora çalışması, şehitlik ve gazilik olgularının Türk toplumunda algılanması üzerine alan araştırması niteliğindedir.⁴ Durmuş, bugünkü Türk toplumunda şehitliğin toplumsal hafızada dini temelli, ancak kolektif bilinç düzeyinde devlet bağlantılı bir vatan, görev şehitliği şeklinde anlaşıldığını gaziliğin ise Türk kültürüne özgün bir gelişim gösterdiğini iddia etmektedir. Şehitlik olgusu üzerine hazırlanmış bir diğer doktora tezi antropoloji alanındandır. Sibel Baykut tarafından hazırlanan bu tezin başlığı "Çanakkale Savaşları Anma Merasimleri Özelinde Türkiye'de Şehitlik Nosyonu Üzerine Etnografik Bir Çalışma"dır.⁵ Bu etnografik araştırma, Çanakkale Muharebeleri merkezli olarak şehitlik kavramını ve Türk toplumunun icinden geçtiği tarihi, kültürel, siyasi ve dinî süreçlerde şekillenen ve kurgulanan Çanakkale Zaferi anma merasimlerini incelemiş, kökeni ayet ve hadislerle dayanan şehitlik kavramının modern Türk ulus Devleti'nin kutsallık alanının merkezinde nasıl yer bulduğunu tartışmıştır. Bu çalışma yirmi yedi şehit ailesi ile yapılan derinlemesine mülakat yöntemi ile derlenen verilerin analizine dayanmaktadır.

⁴ Meral Durmuş, *Siyasal-kültürel Türk(ie) İslam'ı" Toplum Haritasında Üç Kuşak Şehitlik-Gazilik Kök Paradigması*, Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

⁵ Sibel Baykut, *Çanakkale Savaşları Anma Merasimleri Özelinde Türkiye'de Şehitlik Nosyonu Üzerine Etnografik Bir Çalışma*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

Doktora tezlerinin yanı sıra tez konumuzla ilişkili gördüğümüz bazı kayda değer Yüksek lisans tezleri de hazırlanmıştır. Örneğin; Ferda Önen Cemri'nin "Milletin Ölümsüzlük stratejileri: Kutsal ve Kurbanın Modern Biçimi Olarak Şehitlik"⁶ adlı çalışması bunlardan biridir. Kültürel İncelemeler Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada Cemri, şehitlik olgusunun köklerini arkaik dönemlerin kurban inancında aramış, bu olguyu ifade eden kavramın günümüz toplumlarında, milliyetçilik ve militarizm tarafından yeniden üretildiği iddiası üzerine tezini temellendirmiştir. Cemri, şehitlik olgusunun önce dini sonra da milliyetçi referanslara bağlı uzun bir tarihsel süreç sonunda günümüzdeki anlamına ulaştığını, modern çağda, egemen ideolojinin anlamlandırma mücadelesine konu olan şehitliğin bir söylemsel stratejiye dayandığını ve siyasi iktidarların ihtiyaçlarına göre değişim gösterdiğini, özellikle iç ve dış savaş geriliminin yoğun yaşandığı ülkelerde sürekli güncellendiğini iddia etmektedir. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bir diğer çalışma Ayşenur Harman'a aittir. Harman, Din sosyolojisi çerçevesinde hazırlanan "Modern Ulus Devlette Şehitlik"⁷ başlıklı çalışmada şehitliği toplumsal bir olgu olarak ele almış ve dinî alana ait olan bir kavramın modern ulus-devletin seküler yapısıyla entegre olma süreci üzerinde durmuştur. Harman, dini bir kavram olan şehitlik olgusunu, Modern ulus-devletin seküler yapısına rağmen hangi nedenlerle bu yapıya eklememiş olduğu sorusuna cevap vermeye çalışmıştır.

Şehitlik ve gazilik olgusuyla ilgili yukarıda verdiğimiz Lisansüstü Tez örneklerinden anlaşılacağı üzere tezler genellikle sosyoloji, siyasetbilimi, antropoloji anabilim dallarında hazırlanmıştır. Tarih tezleri ise bu konuya doğrudan değil dolaylı olarak değinmişler, toplumsal bir olgu olmaktan ziyade bu olgular etrafında oluşan kurumsal yapıları arşiv belgelerine dayalı olarak kronolojik sıralamayla betimlemişlerdir. Lisansüstü tez, makale, kitap şeklindeki eserlerin bütününe bakıldığında tarihçilerin şehitlik ve gazilik olgularını akademik bir inceleme konusu yapmadıkları, ancak gaza ve cihad kavramları çerçevesinde özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili tartışmalara katkıda bulundukları tespit edilmiştir.

⁶ Ferda Önen Cemri, *Milletin Ölümsüzlük stratejileri: Kutsal ve Kurbanın Modern Biçimi Olarak Şehitlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

⁷ Ayşenur Harman, *Modern Ulus Devlette Şehitlik*, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda gaza ve gazilerin etkisi konusunda birbiriyle zıt görüşlerin hâkim olduğu tarihçilerden Birinci Bölümde bahsedileceği için burada ele alınmamıştır; fakat cihad ve vatan kavramları başlığı altında hazırlanmış, tezimizin zaman aralığıyla örtüşen gelişmeleri konu edinen Cihaddan Vatan Savunmasına⁸ adlı çalışma burada örnek olarak verilebilir. Bu eserde daha çok modern orduya geçiş sürecinde savunmayı cihad ve vatan kavramları çerçevesinde ele alıp modern ordunun kurumsal yapısı ve asker alma uygulamaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca şehit ve gazi aileleri, gaziler ile cihad söylemiyle savaşa destek için oluşturulan kurumsal yapıları ele alan çalışmaların yanı sıra bu kapsamda örnek uygulamaları inceleyen eserler olduğunu zikretmek durumundayız; fakat bu konuda yukarıda verdiğimiz Feyza Kurnaz Şahin örneği dışındaki çalışmalardan özel olarak bahsetmeyi gereksiz görmekteyiz.

Türkçe telif ve tercüme eserlere gelince, konumuzla ilgili oluşan literatürün birçoğunun çağdaş olaylar bağlamında ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu eserlerin ortaya çıkışında İran Devrimi, Ortadoğudaki olaylar, Afganistan Savaşı, El-Kaide ve DEAŞ gibi örgütlerin eylemlerinin dünya kamuoyunda yarattığı etki dikkat çekmektedir. Bunların bir kısmında cihad ve şehitlik terörizm bağlamında ele alınmıştır. İçeriğinde Türkler pek konu edilmese de David Cook'un Türkçeye çevrilen "İslamda Şehitlik"⁹ adlı eseri şehitliğin İslam tarihinin farklı dönemleri ve farklı coğrafyalarında nasıl anlaşıldığı, sosyal-kültürel unsurların şehitli idealine nasıl eklemelendiğini gösteren kapsamlı bir eser olarak konumuz açısından çağdaş araştırmalar arasında kayda değer bir yere sahiptir. Şehitlikle ilgili Türkçe literatürde dikkat çeken bir diğer çalışma ise Öl Dediler Öldüm-Türkiye'de Şehitlik Mitleri¹⁰ başlıklı editöryal kitaptır. Bu kitapta Türkiye'de şehitlik olgusu, asker şehit, sol örgütler ve toplumsal hareketlerde şehitlik söylemi, şehitliklerin bir turizm alanına dönüşmesi, edebî eserlerde şehitlik söylemi, şehit ailelerinin psiko-sosyal durumu gibi farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Şehitlik ve gazilik olguları daha önce bahsedildiği üzere genellikle antropoloji, psikoloji, sosyoloji anabilim dalları tarafından ele alınmış, sosyal bilimlerin konuya

⁸ Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, (Çev: Turkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

⁹ David Cook, *İslamda Şehitlik*, (Çev: Beyza Topuz), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁰ Serdar M. Değirmencioğlu (Ed.), *Öl Dediler Öldüm-Türkiye'de Şehitlik Mitleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

bakışındaki teorik çerçeve bu anabilimdallarındaki görüşlere göre şekillenmiştir. Fatmanur Dikmen'in tespit ettiği üzere antropolojide şehitlik, arkaik kurbanlık mekanizmalarının çağdaş bir görünümü, psikolojide şehitlik eylemi genel itibariyle psikolojik dengesizlik koşullarıyla ilişkili görülmüştür. Sosyoloji alanında ise özellikle klasik sosyologlar şehitlik olgusunu doğrudan araştırma konusu yapmamışlar, bu olguya başka bir konu altında değinmişlerdir. Bu bakımdan tarihçilerle benzemektedirler. Daha önce belirttiğimiz gibi tarihçiler de doğrudan bu konuya eğilmemişlerdir. Burada daha çok şehitliği konu edinen çalışmalara yer verildi. Gazilikle ilgili tez ve diğer matbu eserler ise şehitliğe göre daha az ve daha güncel sosyal çalışmaları içeren niteliktedir. Tezimiz açısından kayda değer bulduğumuz sosyoloji, siyasetbilimi, antropoloji disiplinlerindeki çalışmalarda kullanılan teorik referanslar tezlerde ileri sürülen argüman ve verileri tarihsel sürecin analizinde kullanırken tarihdışı politik bir tasarım görüntüsü veren metinler ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla Türk tarihinde şehitlik ve gazilik, kutsal savaş gibi olguların yeri ve analizi yeterli veri kullanılmadığından eksik bir inşaya dönüşmüştür. Fatmanur Dikmen'in din sosyolojisi alanındaki çalışması bu anlamda bir istisnayı göstermekte konunun daha geniş bir cepheden görülmesi için ufuk açmaktadır.

Tezimizin esas birincil kaynakları bibliyografya bölümünde gösterilen Osmanlı Arşiv belgelerine dayanmaktadır. Osmanlı süreli yayınları da tezimizin birincil kaynakları niteliğindedir. Bunların dışında birincil kaynak olarak dönemin risale ve kitap gibi matbu eserleri kullanılmıştır. Kavramlar ve genel tarihi süreç konusunda çağdaş literatüre müracaat edilmiştir. Süreli yayınlarda ele aldığımız konuyla ilgili metinlerin artışı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonradır. Yüzyılın ilk yarısında birkaçı geçmeyen süreli yayınlar 1860'lı yılların başından itibaren nicelik ve nitelik olarak dikkat çeken bir artış göstermiştir. Süreli yayınlarda bu yıllardan itibaren ordu, savaş, asker, şehit, vatan gibi kavramların geçtiği haber ve yazıların sayısı artmıştır.

1.3. Tezin Kapsamı, Sınırları ve Yöntem

Bu tez, giriş ve bölümler içinde zaman zaman ileri süreceğimiz argümanlar ve yaptığımız yorumları destekleyen verilere dayalı birbiriyle ilintili üç bölümden oluşmaktadır. Tezin esas zaman aralığı 1826-1918 arasını kapsamaktadır. Bu tarihin başlangıcı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı ve modern kara ordusunun kuruluşunu temsil

etmektedir. Yaklaşık yüz yıllık bir zaman aralığını içermesine rağmen tezimizin esas araştırma konusu olan modern şehitlik ve gazilik olgusu etrafındaki gelişmelerin 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı gibi ulusal ve uluslararası düzeyde farklı açılardan büyük etki yaratan savaşlarla bağlantılı olduğu kullandığımız kaynaklardan anlaşılabacaktır. Burada tarihler arasındaki dönemin genel görünümünden şehitlik ve gazilik olgularının yaşanılan siyasal, toplumsal ve düşünsel değişime etkisi çerçevesinde yararlanılmıştır. Örneğin; milliyetçilik ideolojisi birçok kavramın içeriğini değiştirmiştir. Millet kavramının değişimi ve milliyetçiliğin doğuşu genel olarak Fransız İhtilali'nin sonuçlarından bir olarak kabul edilmektedir. Osmanlılar tarafından Avrupa'ya göre nispeten geç farkedilen milliyetçilik, Osmanlı millet sisteminde de dönüşüm yaşatmıştır. Bu dönüşüm, millet, vatan, ordu, askerlik gibi kavramlara yeni anlam katarken bunlarla ilişkisi olan şehitlik ve gazi kavramlarına da yeni içerik katmıştır. Bundan dolayı millet ve milliyetçilik kavramları şehit ve gazi kavramlarındaki değişime etkisi çerçevesinde bu tezde yer almıştır.

Tezin birinci bölümü şehitlik ve gazilik olgusunun dayandığı kavramlara ve tarihsel arka plana ayrılmıştır. Bu bölümde kutsal, kutsal savaş, Hristiyanlıkta kutsal savaş, İslam'da kutsal savaş kavramları teolojik referanslarıyla birlikte ele alınmıştır. Burada Türklerin gaza ve cihadının yüzyıllar boyunca Hristiyan devletlere karşı olmasından dolayı Hristiyanlıktaki kutsal savaş anlayışından bahsedilmesi zorunlu olmuştur. Şehitlik ve gaziliği doğuran gaza ve cihat kavramları ve olgusu İslam'ın ilk dönemi ve Osmanlı dönemi örnekleriyle ele alınmıştır. Ayrıca Türklerin savaşçı kimliğinin İslamiyet öncesi kökleri üzerinde de durulmuştur. Türklerin İslam öncesi kutsal savaş ve savaşçı anlayışlarına kısmen yer verilmesi sonraki sürecin anlaşılması açısından gerekli görülmüş; fakat bu konuyla ilgili ayrıntıya girilmemiştir. Zaman zaman kullanılan geleneksel ve modern devlet arasındaki ayrım millet ve milliyetçilik, olgusu ile vatan kavramlarının şehitlik ve gaziliği dönüştürmesi, ordu, vatan, millet, şehit ve gazi gibi kavramların dönemin koşullarına göre yeniden inşasını gösteren örnekleri içermektedir.

İkinci Bölüm, geleneksel dönem örneklerini de içerecek şekilde şehit aileleri ve gazilere yapılan yardımlar, yardım için kurulan komisyonlar, açılan okullar, yardım için piyango ve iane sergileri, kurumsallaşma, verilen hediyeler, madalyalar, barınak

yardımı, hukuki düzenlemeleri içermektedir. Tezin dönemin birinci elden kaynaklara dayanan ve esas odak noktalarından birisini oluşturan bu bölümde daha çok sosyal devlet ve toplumsal dayanışmayı gösteren kurumsallaşma örnekleri bulunmaktadır.

Üçüncü Bölüm, şehitlik, gazilik, askerlik ve savaşı konu edinen geleneksel ve modern yazın türlerinde üretilmiş eserlerde şehit, gazi, cihad, gaza gibi kavramların nasıl geçtiğini ve bu eserlerin şehitlik ve gaziliğe teşvik de nasıl araçsallaştırıldığını bahsi geçen dönemlere ait kaynak niteliğindeki eserler üzerinden ele almaktadır. Böylece tarih ve edebiyatın şehitlik ve gazilik olgusunun toplumsal nitelik kazanmasındaki rolü sınırlı sayıdaki eser ve öne çıkan yazarlar üzerinden ortaya konulmuştur.

Tezin bölümleriyle ilgili yukarıda verilen bilgiler çerçevesinde bu tezin sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde üretilmiş literatürden yararlanmış olsa da esas olarak tarih tezi hüviyetinde olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Dolayısıyla diğer disiplinlerin imkânlarından ancak konumuza katkı sunacak şekilde yararlanılmıştır. Tarihsel araştırma yönteminin kullanıldığı bu tezde dönemin kaynakları, arşiv belgeleri ve çağdaş literatür kullanılmış ortaya çıkan doküman tarihselliği içinde değerlendirilmiştir.

2. BÖLÜM: ŞEHİTLİK VE GAZİLİĞİN MEŞRUIYETİ OLARAK KUTSAL SAVAŞIN TARİHSEL ARKA PLANI

Tezin bu bölümünde Müslümanların kutsal savaşa katılanların ulaşabileceği manevi bir makam olan şehitlik ve gazilik olgusunun kavramsal çerçevesi, bu kavramların etimolojik ve tarihsel kökenleri ile kutsala dayalı referansları ele alınmıştır. “Şehit ve gazi” kavramları İslam inancında kutsalla diyalogun gündelik hayatın ibadetleriyle elde edilebilecek uhrevi ödüllerin ötesinde bir statü ve diğer müminlere göre Allah katında ayrı bir üstünlüğe ve ödüllendirmeye tabi olanlar için bir sıfat olarak kullanılır. Şehitlik, İslam inancına göre savaş dışında ölenler için de kullanılmaktadır. Örneğin; “hamileyken ölmek, boğularak ölmek, doğal afetlerde ölmek” gibi birtakım ölümler de bu kategoride değerlendirilmiştir; fakat bu çalışmada yalnız kutsal savaş ve orduyla ilişkili ölümün tanımlayıcısı olarak ele alınmıştır. Gazilik ise günümüzdeki kullanımlarından farklı olarak tarihi süreçte tamamıyla savaşı tecrübe edenlerle ilgili bir unvan olmuştur. Tecrübe gazi unvanına yetmiş olsa bile malül gazilik doğrudan savaş tecrübesinin yaralanma ve malüliyet sonucunda oluşmaktadır. Kutsal için savaşmak yalnız Müslümanlara özgü bir durum olmadığı gibi kutsal için yapılan savaş sonucunda devlet ve toplum katında elde edilen statü ve prestij de yalnız İslam inancına has bir özellik değildir. Ancak kutsal için savaş, ölmek ve öldürmek birçok inanç sisteminde birbirine benzerlikler taşımaktadır. Örneğin; yüzbinlerce insanı Haçlı Seferi adı altında seferber edenler de kendi inançlarının doğrultusunda din düşmanı olarak tanımladıkları Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Bizans-İslam mücadelelerinde öne çıkan destan kahramanı Digenes Akrites’in Hristiyan topraklarına karşı sürekli sefer düzenleyen Hristiyanlığın düşmanı Müslüman gazilere karşı yaptığı savaş kutsal savaş olarak kurgulanmıştır.¹¹ Buna benzer şekilde verilebilecek örneklerden bir diğeri de Selahaddin Eyyubi ve Aslan Yürekli Richard’ın Kudüs için savaşdır. Giriş kısmında belirtildiği üzere bu tezin kapsamı kutsalın teolojik bir tanımın ayrıntılı incelenmesinden ziyade savaşın referansı olarak ele alınmış olmasıdır. Bu durumda Bizans-Arap, Selçuklu-Bizans, Osmanlı-Bizans mücadeleleri dünyevi kazanımlarla ilişkilendirilebileceği gibi savaşın motivasyonu

¹¹Bkz. Richard Dietrich, *Digenês Akritês Destanında Hristiyan-Müslüman Sınır Kültürünün Yansımaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

olarak gazilik ve şehitlik mertebelerinin yolunu açan gazaların kutsal bir mükâfatla ilişkilendirilmesi de mümkündür. Dünya Savaş tarihine bakıldığında birçok savaşta kutsallığın belirleyici olduğu, bu savaşlarda yer alan savaşçıların dünyevi ve uhrevi kazanımları aynı kutsala inananların üzerinde bir manevi makamla ödüllendirildikleri anlaşılmaktadır.

Tezin bu bölümünün içeriği daha önce belirtildiği gibi öncelikle kutsal, savaş, kutsal savaş gibi kavramların açıklanması ve özellikle İslam'daki kutsal savaşın anlamının ortaya konulması üzerinedir. Gaza ve cihat, bu bakımdan kavramsal çerçevede önemli yer tutmaktadır. Kutsal savaşa katılım ve sonrasında Müslüman bireylerin elde ettiği statünün savaşı motive eden yönleri, ordu, devlet ve toplumsal alandaki yeri ve bu yerin 19. yüzyılda belirgin dönüşüm ve değişimi bu bölümün esas vurgusunu oluşturmaktadır. Metin içinde sıkça geleneksel ve modern kavramlarının kullanılmış olması, özellikle bu yüzyıldaki değişim ve dönüşümü göstermek içindir. 19. yüzyıl öncesi geleneksel, 19. yüzyıldaki gelişmeler ise modern kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Tezin esas olarak ortaya koymak istediği zaman aralığı daha önce belirtildiği gibi 19. yüzyıldır. Bu yüzyılın genel paradigması olan modernleşme Marx'ın modernleşmenin farkını önceki dönemlerden ayırt etmek için kullandığı "*Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan herşey dünyevileşiyor?*" ifadesinde anlam bulan Batıdaki gelişmelerin hızı Osmanlı Devleti ve toplumu için bu dönemde aynı derecede olmamıştır. Dolayısıyla kutsalın seküler görünümle yeniden inşa edildiği sürecin aksine İslam, seküler meydan okuma karşısında ideolojik bir forma bürünerek özellikle siyasal anlamında ve devletle bütünleşen değerlerin yeniden üretilmesi şeklinde bir dönüşüm yaşamıştır.¹² Bu dönemde yaşanan geleneksel kutsal inancıyla modernliğin ürettiği kutsalın birbiriyle entegrasyonudur. Aşağıda ele alınacak kavramlar ve bu kavramların tarihsel süreçteki tecrübe biçimleri bunun neden ve nasıl olduğuna dair bir açıklamadır. Türklerdeki şehitlik ve gazilik olgusunun toplumsal ve siyasal nitelik kazanmasında yüzlerce yıl boyunca yapılan savaşlarda düşman olarak karşılırlarına çıkan Hristiyan Devletler ve orduları olmasıdır. Bundan dolayı burada yalnız Hristiyanların kutsal savaşı üzerinde durulmuştur. Kutsal ve kutsal savaş kavramı genel olarak açıklandıktan sonra Hristiyan-Müslüman çatışmalarının arka planını oluşturan her iki dinin kutsal anlayışı ele alınmıştır. Tabii ki esas konumuzu

¹² Bkz. Kemal Karpat, *İslamın Siyasallaşması*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Türklerin kutsal için savaşı ve ölümü oluşturduğundan Hristiyanlığın kutsal için savaşı ve ölümü üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmamıştır.

2.1. Kutsal Anlamak

Kutsal kavramı teoloji, felsefe, psikoloji, tarih, hukuk, sosyoloji, antropoloji gibi birçok disiplinin ilgisini çekmiş ve konuyla ilgili külliyatlı bir literatür oluşmuştur. Kutsal savaş ve bu yolla elde edilen sıfatlar kutsala dâhildir. Dolayısıyla kutsal savaş ve bu savaşla elde edilen unvan ve statüleri anlamak için öncelikle kutsalın ne olduğu sorusunu cevaplandırmamız gerekiyor. “Üstün güç, mutluluk veya bereket” demek olan kutsal sözcüğü, Türkçede “kutlu olan, yüce, ulu ve uğurlu” anlamlarına gelir. Bazen de “güçlü bir dinî saygı uyandıran şey” ya da “tapılacak veya uğrunda can verilecek derecede sevilen varlık, nesne”¹³ şeklinde tanımlanabilir. Kutsal kavramının etimolojik kökeni, Arapçada da kutsiyet olarak kullanılan ‘*kuds*’ kelimesinden gelmek olup temiz, pak olmak anlamındadır. Türkçede benzer anlam taşıyan kut kelimesiyle aynı kökten değildir.

Latince de “sacrum”, İngilizce de “sacred” ile “holy” bu kavramın karşılığında kullanılmaktadır. Daha çok din fenomeniyle anılmakta olan kutsal, dinin gerektirdiği ritüelleri yerine getirme isteğini harekete geçiren bir güç unsurudur. İçinde gizem, sevgi ve korkuyu barındırmaktadır. Böylece esasında dünyada yaşanması gereken sistemler vazeden dine karşı koyma dürtüsünü engellemekte ve dinin dokunulmazlığını sağlamaktadır.¹⁴ Din ile bağlantılı bulunan kutsal kaçınılmaz olarak, genellikle aşkın bir güç olarak Tanrı ile ilişkilendirilir. Tanrı ile insan arasındaki diyalog ve ahlaki bir anlaşma olan din sisteminin temelleri, dinin vazettiği ve yücelttiği bütün unsurları her ne olursa olsun kutsal çerçevesine alıp, kusursuz bulma hali yani profanın (kutsal olmayan) tam karşıtı olarak ortaya çıkmaktadır. Kutsal, soyut bir kavram olmasına rağmen, dinin sistematize ettiği toplumsal normların üzerinden davranışsal olarak kolaylıkla somut halde gözlenebilir. Böylelikle her zaman saygıyı hak eden kutsalın toplumda varlığını tamamladığı kuralları sorgulanmaksızın

¹³ Ali İhsan Yitik, “Kutsal” <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kutsal>, Erişim: 10/07/2023, 15:24.

¹⁴ Kürşat Demirci, “Kudsîyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 26, 2002, s. 495. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutsiyet#1>.

uyulmayı gerektirmektedir.¹⁵ Dinin şüphe edilmeksizin kabullenilişiyle, kutsalın dokunulmazlığı birbirinden ayrılmaz bir bütün haline gelmiştir. Dinler varoluşunun temelini kutsal bir güç üzerine inşa etmişlerdir. Kutsal, fizikötesi, mucizevî bir inşa olmasına rağmen, varoluş alanını insan üzerindeki tesiri ve fizik ortamda bu tesirin tezahürüyle inşa etmiştir.¹⁶

İnsan ve kutsal arasında diyalog kurma biçimleri insanlık tarihi kadar eskidir. İnsan ilk defa karşılaştığı veya çok nadiren gerçekleşen birçok olaya kutsallık çerçevesine almıştır. Dinler ise bu entegrasyonun sistematize edilmiş ve yeri geldiğinde ötekinin zorla veya gönüllü olarak kabul edilmesi mücadelesini vermiştir. Kutsallığın hiyerarşik görünümünün en üst seviyesinde ve en gizemli alanında Tanrı ile bütünleşme bulunmaktadır. Bundan dolayı Tanrının bizzat kendisi kutsallığın yegâne açıklaması olurken esasında anlaşılmaz yeni varlık alanına geçilmiştir. İnsanın yeryüzü serüveninde nimetlerin gerçek sahibi, asıl gerçek olana onları yönlendiren, yaşadığı acı, yoksulluk, sefalet gibi her türlü olumsuzluğa katlanmalarını sağlayan inanç kutsala dayanmaktadır.¹⁷ Kutsal olanın bu denli soyut ve kişilere göre anlamlar, nesneler ve simgeler içermesi kavramın kesin bir tanımının olmamasında etkisini göstermiştir. Tanımı genellikle din olgusu üzerinden yapılmış olmasına rağmen kutsal konusunda herkesin kabul edeceği ortak bir tanım da buluşulamamıştır. Rudolf Otto, bütün dini inançların ortak noktasını kutsal olarak yorumlamış, kutsala giden yolu “numinous” üzerinden yürütmüştür, yani kutsal olan gizemli, sır ve eşi benzeri olmayandır. Bu da “numinous”un kendisidir. Bu tanımını korkutucu sır ve büyüleyici sır olarak bilinen “mysterium tremendum” ve “mysterium fascinas” terimleri üzerinden desteklemiştir. Otto, sır olarak tanımladığı kutsal kavramını insan beyninin hiçbir zaman bilemeyeceği derinlikteki unsur olarak görür, gizemli tarafı ile insanoğlunda hayranlık, mucizevî bir etki yarattığına değinir. Otto’nun kutsala vermiş

¹⁵ Cihat Şeker, “Hristiyanlıkta, Yahudiliğe Tepki Olarak Gelişen Kutsallık Anlayışı”, *İnsan ve Toplum Bilgisi Araştırma Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1, 2016, s. 43.

¹⁶ M. Ali Kirman-Abdullah Özbolat, “İslam, Kutsal, Seküler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 2, 2017, s. 23.

¹⁷ Münir Yıldırım, “Mircea Eliade’de Kutsal ve Kutsal Zaman Kavramı”, *Dini Araştırmalar*, cilt: 10, sayı: 28, 2007, s. 64.

olduğu bu erişilemez ve ulaşılamaz sır şeklindeki tarifi kutsalın profan olandan tamamen izole olmasını da beraberinde getirir.¹⁸

Mircea Eliade, kutsal ve gerçeklik kavramlarını değerlendirirken, gerçek ile anlam arasında dünya bilinci olduğuna vurgu yapmıştır. İnsanlık tarihi boyunca kutsal, bilincin bir aşaması olmamış, insan bilincinin bir unsuru haline gelmiştir. İnsan yaşamını ve davranışlarında dinin büyük etkisi olmuş, din insanca yaşamının geleneksel bir yöntemi olmuştur. Din içerisinde ortaya çıkan ritüeller ve mitler kutsalın sembollerini meydana getirmiş ve bu semboller kutsalı anlama da bir köprü görevi görmüştür.¹⁹ Eliade, kutsalı anlamak için şu anlık elimiz de olanın sadece din olduğunu ifade etmiş ve bütün hiyerofani unsurların kutsal olanı ortaya çıkarmakta yeterli olduğunu savunmuştur. Hiyerofani'ye ait olduğunu düşündüğü doğal yaşam, görülmeyen gerçeklik ve doğal nesne iken kutsal bir anlam taşımaya başlayan araç, şeklinde üç kısma ayırmıştır. İşte hiyerofani de bulunan bu üç nokta sıradan bir nesneye kutsal anlamlar atfedilmesini sağlamıştır.²⁰ Aynı zamanda kutsal ve profan olarak iki kutba ayrılan dünyada kutsalın sadece dinler tarihi veya sosyoloji ile var olmadığını, “a priori” bir kavram olduğunu ve kozmosla birlikte, kendisini arayan varlığını sorgulayan her bireyin bir şekilde kutsala ulaştığını belirtmektedir.²¹

Durkheim, insan beyninin kutsal olan ve profan olanı birbirine çok zıt iki kavram olarak düşünmüş, iki farklı dünya olarak tasavvur etmiştir. Kutsal, dış dünyadan korunan ve yasaklarla dolu bir kavram iken profan yasakların olmadığı, kutsaldan uzak tutulması gereken bir yerdir. Böylelikle dünya kutsal ve profan olarak ikiye ayırmış, din ise bu ayrımın birleştiricisi olmuştur. Dinin kutsallığının çoğunlukla göz ile görülemeyen, inanç sistemine bağlı olsa da dünyada profan olarak bulunan bir ağacın, halının, taşın da din fenomeni üzerinden kutsal kabul edilebileceği görülmüştür. Birbirine zıt bu iki kavram belirli uyum ve hiyerarşi içerisinde, bir sistem meydana

¹⁸ Rudolf Otto, *Kutsal'a Dair*, AltıKırkbeş Yayın, 2014, s. 35-36-37. Ayrıca bkz. Emir Kuşcu, “Kutsal Kavramını Yeniden Düşünmek: Mana Modelinden Düzen Nosyonuna Doğru”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 11, sayı: 3, 2001, s. 167-168.

¹⁹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler I Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mystera'larına*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 11-12.

²⁰ Mustafa Alıcı, “Kutsal'a Giden Yol: Dinler Tarihi'nde Bir Metodolojik Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 5, sayı: 3, 2005, s. 102-103.

²¹ Mircea Eliade, *The Sacred and The Profan*, A Harvest Book, New York 1987, s. 14-15.

getirmiş bu da her toplumun kendine özgü kutsalı üzerinde farklı zuhur etmiştir.²² Diğer yandan kavramın tarihsel süreci içerisinde de daha iyi anlamlandırılması açısından Van Der Leeuw'un mana modeli kutsalı farklı bir açıklama denemesi olarak görülmektedir. Leeuw "sacred" kavramını açıklarken kutsalın öncelikle, zaman içerisinde farklı toplumlardaki dini ritüelleri ve kutsal kabul ettikleri nesneler üzerinden çıkarım da bulunmuştur. Bir kelimenin söyleniş yeri, söyleniş biçimi ve hatta söylendiği anda ki ses tonu ve vurgusu bile kelimenin kutsallığını pekiştirmiştir.²³

Yukarıdaki tanımlara baktığımızda kutsal kavramının ortak alanının din olduğu göze çarpmaktadır. Bir olayın, bir nesnenin, bir sembolün vb. kutsal sayılması ve insanlar tarafından saygı görmesinin arkasında bir inanç sistemi bulunmaktadır. Dinlerde bulunan ceza-ödül kıstasını destekleyen yegâne güç kutsallık olmuş ve inançtaki bu itici güç yaşam biçimi haline gelebilmiştir. Kutsalın tanımını kolaylaştıran bir unsur da profan olmuştur. Kutsal dışı kabul edilen her şey, kutsalın tanımlanmasında bir araçtır. Profan sıradan, basit ve insan üzerinde bir etkileyciliği olmayan her şeydir. Kutsalın, profan ve insan davranışları üzerindeki etkileri düşünüldüğü zaman, dinler de ve kutsal olarak kabul edilen din kitaplarındaki söylemlerin hepsi sorgusuz sualsiz uyulması gereken kurallar haline gelmiştir. Böylelikle dinin kutsal ödül vaadi güçlenmiş bu sayede aktivist faaliyetler meşru bir zemine oturtulmuş ve amaç kutsal bir ödüle ulaşmak haline gelmiştir.²⁴ Savaş ve savaşçıya kutsiyet atfı bu amaç doğrultusunda anlam bulmaktadır. Böylece savaş, savaşçı ve savaşta ölüm kutsallık olgusuyla açıklanabilir meşruiyet ve prestij kazanırken kutsal için savaş, bireyle kutsal arasındaki mesafeyi azaltmakta bunu Müslümanların kutsal kitabı Kuran'daki ayetler belirgin bir şekilde ifade ettiği gibi kutsalla bütünleşmenin öncelikli yollarından biri olarak göstermektedir.

²² Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 14-15.

²³ Gerardus Van der Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation*, Princeton Legacy Library, 1986, s. 47,- 406-407.

²⁴ Şinasi Gündüz, "Kutsal Hakkında Konuşma: Dinsel Söylemde Mitos", *Milel ve Nihal*, cilt: 6, sayı: 1, 2009, s. 10-11-12.

2.2. Kutsal Savaş Nedir?

Clausewitz'e göre savaş; politikanın başka araçlarla devamı olarak görülmüştür. Savaşın amacı düşmanın silahlı kuvvetini yok ederek onun iradesine hâkim olmaktır. Foucoult ise bunun aksini yani politikanın savaşın başka araçlarla devamı olduğunu iddia eder.²⁵ Bu sofistike tanımlar yerine tarihsel tecrübeye işaret eden tanımlara bakıldığında savaş, devletlerarası anlaşmazlıkların, ekonomik yaptırımlar, diplomatik ilişkiler ve barışçıl diğer yöntemler ile çözülememesi sonucu, devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda, isteklerini kabul ettirmek amacı ile şiddetli ve kanlı bir şekilde sonuçlanacak olan silahlı mücadele ile zafer elde etme biçimi şeklinde görülebilir.²⁶ Bir başka tanım ise savaşı “*En basit anlamıyla toplumların kendileri için önemli olduğu düşünülen bazı değerleri elde etmek ve/veya korumak için giriştikleri mücadeleler olarak ifade edilebilir*” ifadesiyle açıklamıştır. Bu tanımlama da diğerleri gibi çağdaş yorumları içermektedir; fakat bu tanımlar kutsal savaşı açıklamak için yetersiz kalmaktadır.

Şiddet yani diğer bir anlamıyla fiziksel güç savaşın aracıdır. Neticede güçlü olan taraf, mağlup tarafa iradesini zorla kabul ettirmektedir. Bu kabulün sonucu ise karşı tarafın tamamen silahsızlandırılmasıdır. Savaşlar insanlar arasında düşmanlık duygusu ve düşmanlık niyeti olarak iki unsura dayandırılmıştır. Etkin olan unsur ise düşmanlık niyetidir. Çünkü hırs, vahşet ve nefret gibi duygular düşmanlık niyeti olmadan düşünülemez.²⁷ Devletlerin birincil savaş sebebi olarak, sınırları içerisinde yaşayan bireylerin daha iyi bir hayat sürmeleri için gereken koşulların sağlanması ve belirli ideallerin gerçekleşmesi gibi görülse de arka planında pek çok siyasi, ekonomik, toplumsal vb. gibi farklı nedenler bulunmaktadır. Savaşlar, dünyanın tek bir toprak parçası olmaması hususu üzerinde etkin biçimde kendisini göstermektedir. İnsanlar ilk olarak kendi dindaşları ve ilerleyen zamanda kendi millettaşları ile aynı sınırlarda özgürce yaşamak için kurulan, hiyerarşik sisteminde zorlaması ve manipülasyonları

²⁵ Fahri Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz'in savaş düşüncesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 32; Ali L. Karaosmanoğlu, “Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, cilt: 8, sayı: 29, 2011, s. 5-25.

²⁶ Ahmet Yaman, “Savaş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 36, 2009, s. 189. <https://islamansiklopedisi.org.tr/savas#1>.

²⁷ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Eriş Yayınları, 1975, s. 14-15.

ile yüzyıllar boyunca savaşmıştır. Herhangi bir ortak unsur gözetmeksizin bütün insanları birincil derecede etkileyen bu fiili kavramının çalışma alanları geniş olmasına ve disiplinler arası çoğu konunun temel hususu olmasına rağmen kavramın evrensel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır.²⁸ Savaş anlayışı ve savaş tanımının ilerleyişi hakkında çok fazla çalışma yapılmamış, savaş bir mantık ilişkisi içerisinde ilke ve kurallara oturtulamamıştır. Böylelikle savaş tanımı bilimsel bir kavramsallaştırma yerine birbirinden bağımsız, karmaşık bir tartışmalar dizisi haline gelmiştir;²⁹ fakat yine de yapılan tanımlardan yola çıkarak, kavramın açıklanmasında ortak bir özellik aranırsa, savaşan her iki tarafta da çok sayıda ölüm meydana getirdiğidir. Çok sayıda ölümle yıkıcı ve kitlesel acılara neden olan savaşlar sonrasında toplumlar incelendiğinde genel olarak gözlemlenen durum savaş kavramının bireylere vahşetle ilişkilendirilebilen duygular çağrıştırmasıdır. Ancak savaş kavramındaki bu negatif duyguların ortadan kalkması ve ideal nitelik kazanması kavrama yüklenen kutsal bir amaçla tölare edilebilmektedir. Bireyler, savaş sırasında ölme halini kutsal tarafından bahşedilen mükâfatı kazanmanın yollarından biri olarak gördüğünde savaş meşru bir şiddet aracı haline gelmektedir.³⁰ Toplumların yok oluşuna neden olacak vahşet ve şiddeti içeren bir olguya bakış açısı ancak dogmatik olarak kabul ettiğimiz, insan hayatının büyük çoğunluğunu kutsal olarak benimsediği dini kitaplara göre şekillendirdiği inanç sistemi içerisinde meşru zemine oturtulabilmektedir. Böylelikle savaş kavramı bireylerin inançtan beslenen vicdanı ölçüsünde sempatik bir anlam kazanabilir. Birçok dinin öğretisinde bir şekilde yer alan savaş, inanç, namus, onur vb değerlerin korunması için zorunluluk olarak görülmüş bu değerlerin savaşarak korunması ve uğrunda ölünmesi inançlı bireyler için ideal haline gelmiştir.³¹

Kutsal için yapılan savaşın bu uğurda savaşanlar için kazanımı dünyevi ve uhrevi mükafatlardır. Örneğin, savaşa katılan Müslümanların hayatta kalanları gazilik sıfatıyla kazandıkları prestijin yanı sıra ganimetler ile ödüllendirilirken, ölenlerin aileleri ve yakınlarının tesellisi, onların kahramanlıklarının bedeli olarak ölümden

²⁸ Reuven Firestone, *Jihad: The Origin of Holy War in Islam*, Oxford University Press, New York 1999, s. 14.

²⁹ Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet*, Salyangoz Yayınları, 2006, s. 38-39-40.

³⁰ Özgür Taburoğlu, *Dünyevi ve Kutsal: Modernlerin Maneviyat Arayışı*, Metis Yayınları, 2008, s. 240.

³¹ Philip Broadhead- Damien Keown, *Can Faiths Make Peace? Holy Wars and the Resolution of Religious Conflicts*, Paul Robinson, War, Religion and Honour, I.B. Tauris, London 2007, s. 84.

sonraki hayatlarında vadedilen cennet olmuştur. Sıradan ölüm nedenleriyle hayatını kaybeden müminlerin ölümden sonraki hayatlarında cennetin vaadi kesinlik arz etmez. En azından günahkâr olanlar, günahlarının cezasını çekmeden cenneti hak etmezler; fakat şehit diğer müminlerden ayırt edilebilen bir sınavdan geçerek, onların kolaylıkla giremeyecekleri cennetin en iyi köşesinde yer edinme imtiyazını elde etmişlerdir.

Modern öncesi dönemin bireylere yüklediği savaşıma sorumluluğu modern dönemde daha kompleks hale gelmiştir. Bir toprak parçasında aynı dini aynı dili aynı kültürü birlikte paylaştığın insanlar için ölümden, kaçmamak, ölümü göze almak o toprak parçasında yaşamayı hak etmek anlamına gelmiştir.³² Etienne de La Boetie iktidara ve savaşa karşı bireylerin tepkisiz kalmamasını, iktidara karşı şüphesiz bir itaat sistemi yani gönüllü kulluk olarak yorumlamıştır. Bu türden bireyler cesur, büyük yürekli ve toplumda varlığını ispatlamış ve devlet için ideal insanlardır.³³ Kısacası din sayesinde kutsal bir amaç edinerek girilen savaş, bireylere savaşa katılmak, devletin ve Osmanlı örneğinde sıkça birlikte zikredildiği üzere din ve devletin düşman olarak kabul ettiğini bireyin de düşman olarak kabul edip öldürmesi ve din ve devlet için ölmek konusunda haklı bir sebep sunmuştur. Artık adil ve meşru olan savaş, bireylere pozitif bir bakış açısı kazandırmış, savaş, yönetenlere kitleleri etki altına alacak gücü vermiştir. Savaşa katılan bireyler ise böylelikle dini inançlarını güvence altına almış, inançları için her şeyi yapabileceklerini göstermişlerdir. Başka bir deyişle savaşlar kutsallık kazanarak adil ve haklı olma statüsünü kazanmıştır.³⁴ Kutsalın içeriği Batının gelişmiş toplumlarında modern dönemde değişiklik gösterse de aynı şeyin Müslüman toplumlar için aynı derecede geçerli olmadığı günümüzde de şahit olunmaktadır.

2.3. Hristiyanlıkta Kutsal Savaş

“Kutsal savaş”, özellikle Hristiyan teolojisinin “haklı savaş” kavramıyla yakından ilişkilidir. Haklı savaş kavramı ilk olarak Batı dünyasında ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyunca bireyler üzerindeki etkisini devam ettirmiştir. Din ise haklı savaşın temel dayanağı haline gelmiş, belirli bir amaçla açıklanan haklı savaş kutsallık ile iç içe

³² Ulrich Bröckling, *Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, 2008. s. 24-25.

³³ Etienne de La Boetie, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, İmge Kitabevi, 2011, s. 84-85.

³⁴ James A. Brundage, *Holy War and the Medieval Lawyers*, T. P. Murphy (Ed.), *The Holy War*, Ohio State University Press, 1974, s. 116-117.

geçmiş, toplumlar üzerindeki etkisini özellikle savaş zamanlarında dinamik tutacak söylemler geliştirmiştir. Din, savaş, askeri güç birleşerek karşı konulmaz bir unsurun hukuka uygun, dinamik sonuçlarını meydana getirmiştir.³⁵ Hristiyanlık ortaya çıktığı ilk dönemlerinde Hz. İsa'dan ve İncil'den yola çıkarak savaşmak konusunda pasifist bir düşünce sistemini benimsemiştir. İlk Hristiyanlar uzun bir müddet savaş, inandıkları dine muarız bir hareket olarak görmüşlerdir. Bu pasifist inanış ve tavır Hristiyanlar arasında varlığını ilk üç yüzyıl devam ettirmiş savaşın meşruiyeti bu süreçte reddedilmiştir.³⁶ İncilde geçen, “...kılıcını yerine koy kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek.”³⁷, “...Ne mutlu barışı sağlayanlara! Onlara Tanrı oğulları denecek.”³⁸, “...kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin.”³⁹ Şeklindeki ifadeler pasifist düşüncenin referansları olarak görülmektedir. İlk dönem Hristiyan düşüncesinde orduya katılmayı ve insan öldürmeyi günah olarak gören düşünürler, Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelmesi ile savaşa katılmanın haklı bir sebep ile mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Savaşın haklı bir nedenle yapılmasının teolojik arka planını hazırlayan ve sistemleştiren kişi ise Ortaçağ Hristiyan düşüncesinin öne çıkan isimlerinden biri olan Aziz Thomas Augustinus'dur.⁴⁰

Modern haklı savaş teorileri genel olarak “*Jus ad Bellum*” ve “*Jus in Bello*” olarak iki başlık altında incelenir. *Jus ad Bellum*, “savaşın adaleti” anlamına gelirken *Jus in Bello*, “savaşta adalet” demektir. Bu iki kavram altında incelenen konular birbiri ile keskin sınırlarla ayrılmazlar. Bazı yazarlar bu iki prensip altında incelenen birçok ilkeyi Aziz Augustine ve adil savaş teorisi genel başlığı altında toplamıştır. *Jus ad Bellum*'a göre karşılıklı bir çatışma ve savaş başlaması için öncelikle, masum olduğu bilinen kişilerin ve toplumun saldırıya uğramış olması, bir yerlerde kötülük var ise bunun giderilmesi ve yanlışlıkla gasp edilen eşyaların geri alınması, tutsak edilen kişilerin kurtarılması gibi haklı sebeplere gereksinim vardır. *Jus in Bello*'nun temel

³⁵ Fulya A. Ereker, “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 3, 2004, s. 2,7.

³⁶ Adem Ali İren-Muharrem Gürkaynak, “Batı Medeniyeti ve Hristiyanlıkta Haklı Savaş Geleneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 35, 2015, s. 156-157.

³⁷ *İnciMatta* 26:52, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2015.

³⁸ *İnciMatta* 5:9, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2015.

³⁹ *İnciMatta* 5:39, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2015.

⁴⁰ Elif Uzun, “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla *Jus Ad Bellum* Kavramı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, cilt: 6, sayı: 21, 2010, s. 21-22.

prensibi ise, savaşın adil bir şekilde gerçekleştirilmesinin, ahlaki ve adil olmayan bir savaşın haklı da bir sebebinin olmayacağını belirtmiştir.⁴¹

Savaş yapılması için gereken sebepler bulunmuş, bireyler üzerinde de yeterli etkiye sahip olmuştur. Ancak bu kadar sebep içerisinde en etkini din olmuştur. Din insanların savaşmaları için gereken vicdani rahatlığı sağlamıştır. Böylece inanç uğruna yapılan her savaş kusursuz ve gerekli bir hale gelmiştir. Bireylere savaşmaları için ahlaki motivasyonu sağlamış, öldürdükleri her kişi için Tanrı'ya hizmet inancına sığınmışlardır. Din uğruna yaptıkları her savaş haklı bir nedendir ve zafer elde etmek için Tanrı'ya güvenmek zorundadırlar. Orta Çağda şövalye ve şövalyelik bu inancın etkisiyle doğmuş bir örnektir. Şövalyeler dini kitaplarda yazan Tanrı'nın sözleri olduğuna inandıkları şeyleri yapmamaktansa ölmeyi tercih eden seçkin askerlerdir.⁴²

Orta Çağ Hristiyan Dünyasında dini referanslarla yapılan kutsal savaşların en kapsamlı örneklerinin başında biri Haçlı Seferleri gelmektedir. Haçlı Seferleri, Hristiyan ruhban sınıfının, savaşa kitlesel katılım sağlamak için kutsalın nasıl araçsallaştırıldığı konusunda iyi bir örnektir. Kendi inançlarına göre kâfir olan Müslümanlara karşı yürüttükleri bu büyük kutsal savaşta Hristiyan inancındakileri inandırdıkları şey bu savaşın yukarıda bahsedilen haklı ve adil bir savaş olmasıdır. Tanrının sadık kulları, savaşlara kendi dinlerini yaymak ve kâfirleri ortadan kaldırmak için katılmaktadır. Hristiyanlığın düşmanı olarak gördükleri Müslümanlara karşı savaşmak Tanrının isteğini yerine getirmektir. Düşman olarak Müslümanları hedef gösteren kışkırtıcı vaazlarla savaş mecburiyeti meşrulaştırılmıştır.⁴³

Dünya tarihine bakıldığında, Hristiyanların kutsal savaş inancıyla bir sonraki başlık altında incelediğimiz Müslümanların kutsal savaş inancı arasındaki benzerlik görülecektir. Her iki inanca mensup orduların savaş gerekçesi kutsallık üzerine inşa edilmiş olsa da arka planında mevcut maddi gerekçelerin olduğu görmezlikten gelinemez. Ayrıca kutsalın fiziki anlamda varoluşunda güç önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁴ Burada dikkat çeken bir konuda Hristiyanlığın ilk dönemlerinde hakim

⁴¹ John Mark Mattox, *Saint Augustine and the Theory of Just War*, Continuum, London 2006, s. 9.

⁴² David Whetham, *Just Wars and Moral Victories*, London Brili 2009, s. 160-161.

⁴³ Mark Gregory Pegg, *A most Holy War The Albigensian Crusade and the Battle for Christendom*, Oxford University Press, 2008, s. 57,- 189.

⁴⁴ Philippe Buc, *Holy War, Martyrdom, and Terror*, University of Pennsylvania Press, 2015, s. 178.

olan pasifist düşüncenin savaş karşıtlığının Orta Çağ'da İslam'dakine benzer bir kutsal savaş anlayışına ayak uydurma konusunda yaşadığı dönüşümdür. Bu anlayışın İslam fetihlerinin artışıyla birlikte ortaya çıkması ve yaygınlaşması bu açıdan İslamın etkisi ihtimalini göstermektedir. Ayrıca her iki dinin kutsalının Yahudilikle ilgili tarihsel arka planı kutsal için ölme ve öldürmeyi içeren savaş anlayışının köklerini eski çağlara kadar götürmektedir. Fakat her üç dinin kutsal savaş konusundaki inançlarındaki farklılaşma tarihsel süreç konjonktürel şartlar, sosyal-kültürel unsurlardan etkilenmiştir.

2.4. İslamda Kutsal Savaş: “Gaza ve Cihat”

İslam dininde en büyük ve değişmez kutsal bizzat yaratıcının kendisi olan Allah'dır. Aynı zamanda bir yerin, bir nesnenin, zamanın ve varlıkların da kutsal olmasını belirlemiştir. Böylece kutsalla ilişki atfedilen her eşya, mekân vb. gibi unsurlara kutsallık atfedilmiştir.⁴⁵ Allah'a atfedilen kutsallık ile onun kelamı sayılan, Peygamber aracılığı ile insanlara iletilen vahye dayalı ayetlerden oluşan Kuran, Müslümanlar için dogmatik doğru kabul edilmektedir. Kuran'da bahsedilen konular, bireylerin hayatın temel prensiplerini oluşturmuş, Müslümanlar bu prensiplere uymakla yükümlü olmuşlardır.⁴⁶ Kuran ve Hz. Muhammed'in genel prensipleri dikkate alındığında insan ilişkilerinde merhamet ve hoşgörünün öne çıktı barışçıl yönler görünmektedir. Ancak haksız şiddet ve zulme maruz kalanlara kendilerini savunmaları için mücadele etme, savaşma hakkı uygun görülmüştür.⁴⁷ Kur'an'da bu durumu açıklayan birçok ayet bulunmaktadır. “...Kendileriyle savaşılana(müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi.”⁴⁸ “...hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı.”⁴⁹ Şeklinde Türkçe ifade edilebilen ayetler bunlara örnek olarak verilebilir.

⁴⁵ Ahmet Güç, “Kur'an'da Kutsallık Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 9, sayı: 9, 2000, s. 1.

⁴⁶ Kenan Has, “Dinler Arası Diyalog Bağlamında ‘Savaş’ Fenomeni; İslamiyet Örneği”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 2002, s. 258.

⁴⁷ Feryal Kalkavan Taslaman, *Geçmişten Günümüze “Haklı Savaş” Kavramının Yorumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 100.

⁴⁸ Kur'an'ı Kerim Meali, Hac Suresi 39. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

⁴⁹ Kur'an'ı Kerim Meali, Bakara Suresi 216. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

İslam dinini kabul edip, kutsal kitabı Kuran'ın ilkelerini benimseyen ve bunu şeriat adı altında yönetim biçimi haline getiren devletler aynı zamanda İslam'ın ve Müslümanların koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Zalimliğe ve zulme karşı savaşmanın yanı sıra İslam'ı yaymak adına yapılan savaşlar da haklı ve adil olarak görülerek meşruiyet zeminine oturtulmuştur. Böylece Müslüman hükümdarların özellikle kâfirler üzerine yaptığı seferler, İslam'ı bütün insanlığa duyurmak ve davet etmek amacını öne çıkarmıştır.⁵⁰ Din, savaşmak ve zafer kazanmak için bir araç olarak kullanılırken, savaşla elde edilecek ganimet ve esirler dünyevi ödül olmuştur.⁵¹

İslam, insanları Müslim ve gayrimüslim olarak ikiye ayırmasının yanı sıra bunların yaşadıkları coğrafyaları da “dârüislâm ve dârülharp” olarak iki şekilde tanımlamıştır. Dârüislâm İslami hükümlerin geçerliği olduğu coğrafya, dârülharp ise İslam'ın hakim olmadığı, İslam'ın tanıtılması ve hükümlerinin hakim olması gereken yerlerdir.⁵² Dârüislâm üç bölüme ayrılmıştır. Birinci kısım yukarıda da bahsettiğimiz gibi Müslümanların yaşadığı topraklardır. İkinci kısım Müslümanların fethedip kontrol altına aldığı, üçüncü kısım ise daha önceden Müslümanların yaşadığı ve artık çıkartılmış oldukları yerlerdir.⁵³ Dârüislâm için dârülharple yapılan savaşlarda İslam orduları, gayrimüslim olarak ifade ettikleri karşı tarafa belirli seçenekler sunmuşlardır. Bu seçeneklere göre savaş sonucunda ya Müslümanlığı kabul edecekler veya savaşın galibi İslam Devleti egemenliği altında cizye adı verilen vergiyi ödeyeceklerdir. İslam dinini yaymak adına yapılan bu savaşlar, İslam'ı benimsemiş devletler için birincil görevlerden biri olmuştur. İslam Devletleri, İslam dininin kutsal kitabı kabul edilen Kur'an'da bulunan bazı ayetlere dayanarak, İslam dinini gayrimüslim topraklara taşımayı yüzyıllar boyunca mecburi bir yükümlülük olarak görmüşlerdir.⁵⁴ Gayrimüslimlere İslam'ı tanıtmalarını öğütleyen ayetler bu savaş durumunun meşruiyetini temellendirmektedir. “...Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın...”⁵⁵ “...korunun da size kital edenlerle fisebilillah çarpışın, fakat haksız taarruz etmeyin çünkü Allah

⁵⁰ John Kelsay, *Arguing the Just War in Islam*, Harvard University Press, London 2007, s. 102.

⁵¹ Sevda Hüseyinova, “Din-Savaş İlişkileri ve Sulh Kültürü”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı: 5, 2008, s. 89.

⁵² George F. Nafziger-Mark W. Walton, *Islam at War: A History*, Praeger, London 2003, s. 213-214.

⁵³ Ahmet Özel, *Dârüislâm Dârülharb*, İz Yayıncılık, 2019, s. 81.

⁵⁴ Lüey M. Safi, “İslam'da Savaş ve Barış”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1, 1995, s. 59.

⁵⁵ *Kur'an'ı Kerim Meali*, Bakara Suresi 193. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

haksız taarruz edenleri sevmez."⁵⁶ Ayetleri bu temellendirmenin örnekleri olarak verilebilir.

Kur'an'ın savaşla ilgili ayetleri İslam'da Hristiyanlığın ilk dönemindeki gibi pasifist bir anlayış bulunmadığını göstermektedir. Ancak sebepsiz yere savaş da hoş görülmemiş, savaşmak için gerekçelerin meşru olması şartı konulmuştur.⁵⁷ İslam anlayışına göre savaş, devletlerin kendi çıkarlarını sağlamak yerine, sömürge amacı gütmeksizin, İslam dinine inananlara karşı yapılan kötü muamelenin sonucu, barışı sağlamak için yapılmaktadır. İslam dinini benimsemiş ve bunlara uyan devletlerin, İslama hizmet ve Müslümanları korumak için yaptığı savaşların meşru sınırları Kur'an ayetleriyle belirlenmiştir.⁵⁸ Kutsal ve haklı savaş kavramlarından yola çıkarsak, İslamda savaşın temel nedenleri dine hizmet, Dârülharp olarak adlandırılan topraklarda İslamın duyurulmasını sağlamak ve Müslümanlığa davettir. Bu şekilde yüzyıllarca sürdürülen savaşlar "gaza ve cihat" adı altında kutsal niteliğini korumuşlardır.

Arapça bir kelime olan cihat, cehd kökeninden türemiş, güç ve gayret sarf etmek, başarıya ulaşmak için mücadele etmek anlamına gelmektedir. Kavramsal anlamıyla cihat, öncelikle insanın kendi nefsiyle yaptığı mücadele olarak yorumlanmıştır. Müslüman bireyin günah olduğuna inanılan eylemlerden, bu eylemleri doğuracak nefse hoş gelen şeylerden uzak durmasını ifade etmektedir. Bir diğer anlamı ise, İslami prensipleri öğrenmek, İslam'ı tanımayanlara bunları tebliğ etmek onları bilgilendirme anlamına gelmektedir. İslam dinini Müslüman olmayanlara tebliğ etmek ve bu uğurda gerekirse savaşmak cihadın görünümlerindenidir.⁵⁹ Müslümanların saldırıya uğraması zulümle karşılaşması durumunda cihad zorunlu hale gelmektedir. Gayrimüslimlerle yapılan savaşlardan önce İslam'a davet süreci vardır. Savaşta galip gelmesi durumunda ganimet alınması meşru görülmektedir. Ayrıca İslam devletine tabi olduklarında gayrimüslimlerin bu devlet sınırları içinde yaşaması doğal hakları

⁵⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an'ı Kerim Meali*, Bakara Suresi 190. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

⁵⁷ Caner Taslaman, *Terör'ün ve Cihad'ın Retoriği*, İstanbul Yayınevi, 2014, s. 47.

⁵⁸ Ahmet Yaman, *a.g.e.* s. 190.

⁵⁹ Ahmet Özel, "Cihad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 7, 1993, s. 527. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#1>.

olmaktadır. Bu savaşların kutsallığının referansı doğrudan Kuran'dır.⁶⁰ Cihadla ilgili Kuran'nda birçok ayet bulunmaktadır.⁶¹

"...siz de ortalıkta fitne kalmayıp din, tamimiyle Allah'ın dini oluncaya kadar onlara cihad edin..."⁶² "...İman edenler ve hicret edip ve Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmeti umabilirler..."⁶³ "...Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır..."⁶⁴, "...Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı sert davran..."⁶⁵, "...mademki yalnız seni gönderdik o halde kâfirlere itaat eyleme de bununla onlara cihad et büyük cihad..."⁶⁶

Yukarıdaki örnekler dışında Kur'an'da cihadı destekler nitelikte daha birçok ayet bulunmaktadır. Bunun yanı sıra cihada katılanların manevi olarak mükâfatlandırılacağına dair de ayetler bulunmaktadır. Böylece Müslümanlar için Allah tarafından mükafandırılacaklarının müjdelenmesi savaşın meşruiyetini ve ulvi bir gayeye dönüşmesini sağlamaktadır. *"...ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir..."⁶⁷* Ayeti burada örnek olarak kullanılabilir.

Verilen örnek ayetlerde görüldüğü üzere Müslümanların askeri özelliklere sahip olması beklenmektedir. İslam'da yer alan cihat anlayışı sayesinde savaşlar kutsal olarak kabul edilmiş, bu kutsal uğurda savaşan, Tanrının emrine itaat edip bunun için gayret gösteren kişiler cengâver, kahraman, "mücahid" veya "cihadi" olarak isimlendirip, çeşitli ödüllere layık görülmüşlerdir.⁶⁸ Bütün maddi ve manevi güçlerini bu kutsal savaşlar için ortaya koyan savaşçıların destansı hikayelerini konu edinen sözlü ve yazılı edebi türlerin ortaya çıkışı cihad geleneğinin nesilden nesile aktarılabilirliğini kolaylaştırmıştır. Allah yolunda savaşan mücahitler şiirlerde, hikayelerde, şarkılarda yenilmez, fedakar kahramanlar olarak tasvir edilmiş, savaşa

⁶⁰ Rudolph Peters, *İslam ve Sömürgecilik*, Nehir Yayınları, 1989, s. 38.

⁶¹ Bekir Topaloğlu, "Günümüzde Cihad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 7, 1993, s. 532-533. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#2-gunumuzde-cihad>.

⁶² Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an'ı Kerim Meali*, Enfal Suresi 39. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

⁶³ *Kur'an'ı Kerim Meali*, Bakara Suresi 218. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

⁶⁴ *Kur'an'ı Kerim Meali*, Saff Suresi 11. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

⁶⁵ *Kur'an'ı Kerim Meali*, Tevbe Suresi 73. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

⁶⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an'ı Kerim Meali*, Furkan Suresi 52. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

⁶⁷ *Kur'an'ı Kerim Meali*, Ankebut Suresi 69. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

⁶⁸ Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, Phoenix Yayınevi, 2011, s. 109-111-113.

katılan kişiler, savaştan döndüklerinde coşkuyla karşılanmıştır. İslam dininin bir neferi, kahramanı, cengâveri olarak memleketlerine geri dönmüşlerdir.⁶⁹ “...mü’minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler müsavi olamazlar, Allah, mallarıyla ve canlarıyla mücahid olanları oturanların derece itibariyle üstüne geçirdi...”⁷⁰ Ayeti savaşa katılan mücahidlerin kutsal tarafından nasıl tanımlandığı konusunda açık bir örnektir.

İslamın kelime anlamı bile barış ile ilişkiliyken savaş eğiliminin neden bu kadar öne çıktığı konusunda islam araştırmacıları ve müfessirlerin farklı yorumları bulunmaktadır. Kur’an’da cihat kelimesi silahlı savaş anlamına gelen kıtal(qital) kelimesiyle eş değer şekilde bulmaktayken bazıları bu konuda net bir karara varamamıştır. Bir kısım İslam düşünürleri cihat kavramının sadece silah ile olacağını savunur iken bir kısmı da bunu silahsız maneviyat şeklinde olabileceğini savunmaktadır; fakat pek çoğunun hem fikir olduğu bir konu vardır ki cihat muhakkaktır ve Allah yolunda yapılan bütün bu savaşlar Müslümanlara farz kılınmış kutsal savaşlardır.⁷¹

Allah yolunda yapılan savaşlar ilk olarak “fî sebîlillâh” olarak tanımlanmıştır. Yol manasına gelen “sebîl” kavramının, Kur’an’daki kullanılış biçimi Allah’ın yolunda mücadele etmek, Allah rızasını kazanmak, Allah’ın dinini yaymak şeklindedir. “fî sebîlillâh” kavramı cihatla birlikte anılmış, cihatın meşru bir zemine oturtulmasına yardımcı olmuştur. Çünkü cihat yapmak bazı gruplarda ganiment, köle, güç gibi dünyevi unsurları da çağrıştırmaktadır. Bu yüzden cihatın ahlaki çerçeve içerisinde Allah yolunda yapılması konusunda “fî sebîlillâh” kavramı etkin bir rol oynamıştır. Kişiler üzerinde daha yoğun bir role sahip olması bakımından, cihat çağrılarında da “fî sebîlillâh” kavramı kullanılmış, inananlara bu savaşların kutsallığı vurgusu sürekli tekrar edilmiştir.⁷²

⁶⁹ Michael Bonner, *Jihad in Islamic History*, Princeton University Press, 2006, s. 7-8.

⁷⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Nisa Suresi 95. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

⁷¹ Sezai Özçelik, “İslam’da Savaş ve Cihat Kavramları ve Haklı Savaş (Jus ad Bellum\Jus in Bello) Doktrini”, *Yeni Türkiye, İslam Dünyası Özel Sayısı IV*, sayı: 98, 2017, s. 464.

⁷² Şeyma Çetinkaya, *Kur’an-ı Kerim de Cihat Kavramı*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 17-18-19.

İslam dünyasında yukarıda bahsettiğimiz biçimiyle yer alan kutsal savaşa ait olan kavram, Batı ülkelerinde “holy war” olarak varlığını sürdürmektedir. İslam dünyasının kutsal savaşçıları, Batı dillerinde, dinlerini yaymak uğruna kontrolsüz saldırılar yapan topluluk olarak kabul görmüştür. Ancak kutsal savaşın şekline ve anlamına bakıldığında her iki dünya için de anlayış aynı biçim farklıdır. Kutsal savaşların meşruiyet kaynağı dine hizmet olsa da bu savaşların sadece dini amaçlar uğruna yapılmadığı, siyasi ve ekonomik nedenlerinin de olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Cihat, ne kadar kutsal olarak görülse de devletlerin kendi çıkarları için bunu kullandığına dair örnekler de az değildir.⁷³

2.5. Türkler ve Kutsal Savaş: Alplerin Gaziye Dönüşmesi

Türkler arasında kabul gören dinler tarihsel süreç ve farklı coğrafyalara yayılmış olmalarıyla ilişkili olarak çeşitlilik göstermektedir. Yaygın dünya dinlerine mensup Türk kavimlerinin yanı sıra Türklere özgü bir Gök Tanrı inancı olduğu genellikle Türk tarihçileri tarafından kabul görmüştür. Bu inanca göre Tanrı göktedir ve tektir. Hükümdarlara da yönetme yetkisi bu Tanrı tarafından verilmiştir. Hükümdar Tanrının yeryüzündeki gölgesi ve temsilcisidir. Buna kut anlayışına göre yönetim denilmektedir.⁷⁴ Türklerin savaşçı kimliklerinde Gök Tanrı’nın etkisi bulunmaktadır. Kazandıkları zaferler, Tanrı sayesinde olmuş, toplum hak ettiği şekilde ödüllendirilmiş veya tam aksi cezalandırılmıştır.⁷⁵ İslamiyet öncesinde Türkler kendilerine verilen her şeyin Tanrıdan olduğuna inanmış, kendilerini üstün görmüş, yiğitmiş ve cesaret onlara Tanrıdan gelen bir özellik olarak görülmüştür. Kutsalla ilişkili savaşçıların, kahramanlık, yiğitlik ve cengâverlikleri destan ve efsanelere yansımıştır. Savaşlarda üstün başarılar gösteren savaşçıların, öldükten sonra da ödüllendirileceğine inanılmış, öldürdükleri kişiler için ağaçlardan oyma suretler yapıp mezarlarının üzerine bırakmışlar böylece ölümden sonraki hayatlarında bu kişilerin kendilerine hizmet edeceklerine inanmışlardır.⁷⁶

⁷³ Rudolph Peters, *a.g.e.*, s. 29-30.

⁷⁴ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, 2000, s. 18-19.

⁷⁵ Saadetin Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Tarih Araştırma Dergisi*, cilt: 22, sayı: 33, s. 102.

⁷⁶ Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980, s. 88.

Yukarıda yazılanlardan anlaşılacağı üzere eski Türklerde savaşın kutsallığına dair bir inanış vardı. Savaşlar genellikle coğrafi kargaşaya, diğer boylara ve kendi iç çekişmelerine karşı olmuştur. Kağana isyan Tanrıya isyan olarak sayılmıştır.⁷⁷ İslamiyet öncesi dönemde kahramanlık, cesaret, yiğitlik toplumda statü sahibi olmanın yollarındandır. Türk mitolojisinde bu durumu destekleyen örnekler bulunmaktadır. Mitolojide savaşın önemi, kuvveti, gücü ve kahramanlığı simgeleyen Erklık'ten anlaşılmaktadır. Erk "erkeklik", "kahramanlık", "güç" anlamını taşımaktadır. Erk kahraman özelliğine sahip kişilere atfedilmiştir.⁷⁸ Eski Türklerle ait yazılı metinlerin azlığından kaynaklı olarak dini söylemle anlam bulan savaşlarına dair bilgi sınırlıdır. Bu bilgi savaş ve savaşçıların kutsalla ilişkisini az da olsa ortaya koymaktadır. Bireyler savaşlardaki üstün başarılarına göre öldükten sonraki hayatlarında ödüllendirileceklerini inanıyorlardı. Kahraman, yiğit, cesur olan kişiler eski ve yeni birçok Türk dillerindeki yazılı ve sözlü eserde karşılaşılacağı üzere "alp" olarak adlandırılıyordu.⁷⁹ Alp, savaşçı, kahraman askerler için unvan ve sıfat olarak kullanılmış, alp olarak adlandırılmak önemli bir kazanım olmuştur. Örneğin; aşağıda Dede Korkut ve Oğuz Kağan Destanından verilen kesitlerdeki kahramanlık vurgusu bu durumu göstermektedir.

*"...Serin serin tan yelleri estiğinde
Sakallı boza çalan çayır kuşu öttüğünde
Sakalı uzun müezzin ezan okuduğunda
Büyük cins atlar sahibini görüp homurdandığında
Aklı karalı seçilen çağda
Göğsü güzel koca dağlara gün vurunca
Bey yiğitlerin kahramanların birbirine koyulduğu çağda..."*⁸⁰

*"...Asker arasında bir kahraman bey vardı. Ne tanrıdan ne de şeytandan korkardı.
Yürüyüşe ve soğuğa dayanıklı bir erdi. O bey dağlara girdi, yürüdü..."*⁸¹

⁷⁷ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, 1994, s. 93.

⁷⁸ Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Bilgesu, Ankara 2011, s. 69-70.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan F. Köprülü, "Alp", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 2, 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alp>.

⁸⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanını Beyan Eder Hanım Hey*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 9.

⁸¹ W. Bang ve G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1939, s. 25.

Türklerin cihadı farz kılan İslamı kabul etmeleri aynı zamanda eski savaşçı özelliklerini sürdürebilmeleri anlamına geliyordu. Fetih ufukları onlara bu özelliklerini İslam ve Hristiyan dünyasında duyurmaları için kapılar açıyordu.⁸² Sürekli yeni coğrafyalara akın yapan Türklerin buralarda tanıştıkları dinler dışında, bahsi geçen İslam dininin kolayca ve çoğunluk tarafından kabullenmesi Talas Savaşı sonrasında olmuştur. Bu savaşın neticesinde uzun zamandır devam eden Arap-Türk çatışmaları sona ermiş, Türkler ve Araplar arasında bir dostluk başlamış ve Müslümanlığı kabul eden Türkler Abbasi halifeliğinin askeri ve siyasi kadrolarına girerken gündelik hayata adaptasyon konusunda sıkıntı çekmemişlerdir.⁸³ Böylelikle İslam'ın yücelttiği gazilik ile Türklerdeki alp geleneği birbirini tamamlamış, Alplik Müslüman olarak da yaşatılabilmektedir. Kısacası Türk devletlerinde görülen devlet büyüklerine ve savaşçılara verilen alp unvanı, gazi kavramı ile birleşmiş “alp gazi” olarak kullanılmaya başlamış, tarikatlar ve tasavvuf yoluyla halk arasındaki kullanım şekli ise “alp erenler” olmuştur. Dönemin alp eren hikâyeleri destanlaşarak nesilden nesile aktarılan sözlü ve yazılı metinlere dönüşmüştür.⁸⁴ Dini referanslarla kurgulanmış destansı kahramanların maceraları kolektif bilinç oluşmasında ve kutsal savaş için insan kaynağı sağlamada etkili olmuştur.⁸⁵

Türklerin savaşçı özelliklerini etkin olarak kullanan devletlerden biri ise Selçuklu Devleti'dir. Alp gaziler, Selçuklu döneminde uç bölgelerine yerleştirilmiş ve devleti gelecek tehlikelere karşı ilk koruyan gruplar haline gelmiştir. Ok ve kılıcı çok iyi kullanan bu savaşçıların arasında gaza ve cihat kolaylıkla benimsenmiştir. Alplik kahramanlık, yiğitlik gibi toplumu etkileyen özellikleri taşıyanların hikâyesi, halk edebiyatına yansımış hikâyeler ve destanlar ile nesilden nesile aktarılarak sonraki yıllarda gazi tipolojisini yansıtan metinlere dönüşmüştür.⁸⁶

Türklerin gündelik yaşamında önemli bir yer işgal eden savaş, akın ve baskın gibi çatışmalar Müslümanlıktaki gaza, cihat ve ganimet anlayışı ile birleşerek daha güçlü

⁸² A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 78.

⁸³ Ahmet Taşağıl, “Talas Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 39, 2010, s. 501. <https://islamansiklopedisi.org.tr/talas-savasi>.

⁸⁴ Orhan F. Köprülü, *a.g.m.*, s. 525.

⁸⁵ M.Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 32.

⁸⁶ W.Barthold- M.Fuat Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 348-349.

bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Alp erenler kutsal olarak tanımlanan, din savaşlarında artık tarih sahnesindeki yerlerini alacak, meşrulaşmış savaş sebepleri ile daha örgütlü hale gelerek varlıklarını sürdüreceklerdir.⁸⁷ Böylece Türkler İslamın kutsalı için savaşta öne çıkan aktörler olmuş Balkanlar'a, Kuzey Afrika'ya uzanan fetihlerin yolu açılmıştır. Tarih sahnesinde ilk olarak bir uç beyliği olarak görünen Osmanlıların fetihleri bunun açık bir örneğidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında yapılan pek çok çalışma beyliğin imparatorluğa dönüşmesinde gaza ve gaziliğin önemli rolü olduğuna dikkat çekmiştir.

2.6. İlk Osmanlıların Kutsal Savaşı

Arapçada bulunan “Gazahu,” bir şeyi istemek, arzu etmek, herhangi bir şeye niyetlenmek, anlamını taşımaktadır. “Gazahu” kelimesindeki hu şahıs zamiridir ve belirli bir nesne ile kullanılır. Örneğin; “gaza'l-aduvva” düşman ile düşmanın bulunduğu yerde savaşmak olarak tanımlanır. Ancak -hu zamiri nesnesi söylenmeden de gaza fiili silahlı savaş anlamına gelir. Gaza kavramının çoğulu ise guzat, guzzat, guzza, guziyy ve gaziyy kelimeleridir. Düşmanla savaşmak anlamına gelen bir diğer kavram ise cihattır. Türkçeye baktığımız da bu iki kavramın anlamlarının birbirinden farklı olduğu göze çarpmaktaysa da ilerleyen zamanlarda iki kavram eş anlamlı olarak anılmaya başlamıştır. XV. yüzyıldan bu yana gazve; düşmanla silahlı savaş, cihat ise, Allah yolunda gaza eylemek olarak bilinmektedir. Kavramların anlamlarına dair fikirleri genellikle yazıldığı döneme veya yakın zamanlara ait eserlerden elde edilebilmektedir. Örneğin; 19. yüzyılın sonlarında Şemsettin Sami gaza kavramını din uğruna yapılan, kazanılmış savaş olarak ifade ederken, cihat kavramını din uğruna savaş olarak ifade etmiştir.⁸⁸ Bayramoğlu Ali Ağa ise 18. yüzyılda yazmış olduğu “Ümmü'l-Gaza” eserinde gazayı din uğruna, dindaşları için yapılan savaş olarak aşağıdaki ifadeyle tanımlamıştır.

⁸⁷ Uğur Altuğ, *Cihan İmparatorluğunun Kurucusu Osman Beg*, Kronik, İstanbul 2020, s. 96-97.

⁸⁸ Şinasi Tekin, *İştikakçının Köşesi Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler*, Dergâh Yayınları, 2016, s. 142, -145-146.

*“...asker-i İslam bi-avnillahi Teala mansur ve muzafferdür. Hazret-i Allahu Teala ahiretde ecirler ihsan eyleye. Bu hakir dahi hizmet-i padişahide din-i Mübin uğruna Kandiye’den berü sefer virüp...”*⁸⁹

Bergama ve Balıkesir civarında XIV. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen “Risâletü’l-İslâm” ilm-i hal kitabının “Gazilik Tarikası” kısmında ise cihattan hiç bahsedilmemektedir. Gazi ve gaza kavramları bu metinde bir defa geçmekte ve silahlı savaş anlamına gelmektedir. Dönemin Kur’an çevirilerinde ise cihat kelimesi yerine “gaza”, “mücahid” ve “gazi” kavramları kullanılmıştır. XIV. yüzyıla ait bir başka eserlerde ise cihat kavramını kullananlar da vardır. Hoyi kitabında hükümdarlardan bahsederken “...nâsirü’l-guzât ve’l-mücâhidîn” ifadesini kullanmış adlarının sonrasında da alp kavramını eklemiştir.⁹⁰ Örneklerini çoğaltabileceğimiz dönemlerinde veya daha sonraki yıllarda ele alınan eserlerde fark edileceği gibi cihat, gaza, alp kavramlarının kullanımı ve anlamları zamana göre yorumlanmıştır. Özellikle cihat ve gaza kavramları yakın veya eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu’nun batısına doğru yoğunlaşan Türk akınları, dervişlerin de etkisiyle, Türklerin bölgeye daha kolay alışmasını ve uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır. Malazgirt Savaşı öncesinde de Anadolu’da az da olsa Türk nüfusu barındıran bölgelerin bulunduğu bilinmektedir. Bu durum yeni gelen Türkmenlerle, yerleşik olan halk arasında kolayca kaynaşmasını ve bölgelerde daha rahat hareket edebilmelerini sağlarken Malazgirt sonrasında Anadolu Türkmenlerin yerleşebileceği uygun bir yurt olmuştur.⁹¹ Selçuklu Devleti için bu savaşçı yeni nüfus, sınırlardan gelebilecek tehlikeler karşısında kullanılmak için uç bölgelere doğru yönlendirilmiştir.⁹² Bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlılar hakimiyet alanlarını kısa sürede Marmara’ya oradan Trakya ve Balkanlara kadar ulaştırmışlardır. Osmanlı uç beyliğinin doğrudan gayrimüslim bir devletin sınırında olması bu devlete karşı girişilen akınları gaza kavramıyla özdeşleştirme

⁸⁹ Baymramoğlu Ali Ağa, *Ümmü’l-Gaza*, Salim Aydüz-Şamil Çan (haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 75.

⁹⁰ Mehmet Öz, *Osmanlı Tarihi Üzerine I*, Cedit Neşriyat, Ankara 2019, s. 42.

⁹¹ Yakup Yılmaz, “Osmanlıların Kuruluşuna Dair İkilimler”, *Journal of History and Future*, cilt: 1, sayı: 1, 2015, s. 11-12-13.

⁹² Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 7-8.

konusunda kolaylık sağlamış, Bizans’a karşı yapılan gaza akınları Osmanlılara karşı Müslümanlar arasında sempatiyi ve şöhretini artırmıştır. Savaş halinde bulundukları Bizansın Hristiyan olması onlara kutsal savaşçılık ve meşruiyet zemini kazandırmış gazalarını İslamiyet’i yaymak, İslam topraklarını genişletmek, İslam dinini bilinmeyen topraklara tanıtmak için yaptıkları konusunda inancı güçlendirmiştir.⁹³

Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemini ve problemlerini araştıran tarihçiler arasında, Osmanlıların bu kadar kısa sürede nasıl bu denli geniş sınırlara ulaşıp başarılı oldukları uzun yıllar tartışma konusu haline gelmiştir. Tarihçilerin bir kısmı Osmanlı Beyliğinin kısa zamanda büyümesi ve imparatorluk haline gelmesinde gaza ve cihadın rolünü önemle vurgulamışlardır. Örneğin; Paul Wittek’e göre Osmanlı Devleti’nin ortaya çıkışı gaza ve cihadın etkili kullanımıyla olmuş bundan dolayı Osmanlılar geniş sınırlara kısa sürede hakimiyetleri altına almışlardır. Osmanlı Beyliği döneminde Anadolu’da ondan daha güçlü beylikler bulunmaktadır, ancak Osmanlı Devleti’nin hepsinden daha büyük bir güce dönüşmesi ve uzun ömürlü olmasını sağlayan gaza ve cihatı etkin bir şekilde kullanmaları olmuştur. Bir gaziler devleti olarak ortaya çıkan Osmanlı, kurumsallaşmasını gazaya referans olan İslam inancıyla uyumlu inanç ile birleşen askeri gücü ile ilerlemesini sürdürmüştür. Aynı zamanda İslam dini öğretileri ve gaza anlayışı ile fütüvveti kaynaştırmıştır. Kurumlarını din öğretileri üzerinden gazilerin ihtiyaçları için inşa etmiştir. Böylece İslam dininin anlayışı açısından, erdemli ve ahlaklı bir gaziler birliği ve mistik bir eğilim üzerinden devleti ve gazilere her bakımdan destekleyici kurumları oluşturmuştur.⁹⁴ Wittek’in bakış açısından anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nin bütün kurumlarını gazilik, gaza ve cihat unsurları üzerine inşa ettiğini ve bu durumda başarıyla sonuçlanması neticesinde güçlendiği iddiasını ileri sürmüştür.

Osmanlı kuruluşu üzerine tartışmaların yolunu açan ilk iddialar Herbert Adams Gibbons’a aittir. Gibbons, Osmanlı Devleti’nin ilk Anadolu’ya gelip Büyük Selçuklu Devletinin bir uç beyi olarak ortaya çıktığında Müslüman olmadığını iddia etmiştir. Dayandırdığı kaynaklar ise ilk Osmanlı tarihi yazarlarından bazılarının Osman Bey hakkında yazdıklarıdır. Dönemin İslam âlimlerinden olan Şeyh Edebâli’nin evine

⁹³ Cemal Kafadar, “Gaza”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 13, 1996, s. 427. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaza>.

⁹⁴ Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, Pencere Yayınları, 2000, s. 52-53.

misafir giden Osman Bey orada kaldığı gece Kur'an hakkında sorular sormuş, Kuran'ın ne olduğunu bilmeyen Osman Bey'in Müslüman olamayacağı kanaatine varmış, Osman Bey'in sonradan Müslüman olduğunu belirtmiş ve Müslümanlığı kabul edip, İslam dinini yaymak için savaflara başlamıştır.⁹⁵

Mehmet Fuat Köprülü, Gibbons'un Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun temelinde yatan gaza ve gazilik hakkındaki iddialara karşı "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" adlı eserinde karşı çıkmıştır. Köprülü, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve yükselişinde yalnız gaza ve cihad idealinin olmadığını başka birçok faktörün ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Gaza ve cihadın yanı sıra birbirini tamamlayan kurumların sistemli bir şekilde işleyişinin Osmanlı Devleti'nin doğuşunu hazırladığı iddiasında bulunmuştur.⁹⁶ Bu iddiasını gaza ve gazi kavramlarının kaynaklarda XV. yüzyıla kadar çok sık kullanılmamış olması ve kullanıldığında ise ilahi bir nitelik olarak anılmadığı şeklinde açıklamıştır. Köprülü, bu konuda kaynak yazarı olarak Ahmedî'yi göstermiştir. Gaza kavramının ilk defa en eski Osmanlı tarihi yazarlarından olan Ahmedî'nin XV. yüzyılın başlarında yazdığı "İskendername" adlı eserinde rastlandığını belirtmiştir.⁹⁷

Feridun Emecen, Osmanlı Devleti'nin daha Selçuklu Devleti'nde bir uç beyliği iken gaza ile ilişkilendirilebileceğini belirtir Selçuklu Devleti'nde uçları koruyan bu beyliklerin savafları zaten gaza olarak yaptıklarına dair seyyahların eserlerinde bilgi verildiğini yazan Emecen, farklı ülkeleri gezen bu seyyahların bir kısmı, uç beylerinin küffara karşı yaptığı savaflarından gaza olarak bahsettikleri bilgisini vermektedir. Örneğin; İbn Battuta, Umur Bey'in yaptığı savafları gaza olarak adlandırmıştır. Ömerî'nin "Mesâlikü'l-ıbsâr fî Memâlikü'l-ımsâr" eserinde ise yine uç beyliklerinden bahsederken "guzat, gazve, gazavat" kavramlarını kullanmıştır. Bu örneklerle bakıldığında gaza olgusunun 14. yüzyılda Türkler tarafından tam olarak nasıl algılandığı açık olmasa da kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁸

⁹⁵ Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Altınordu Yayınları, Ankara 2017, s. 19-20-21-22.

⁹⁶ Mehmet Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 45-46.

⁹⁷ Cemal Kafadar, *a.g.m.*, s. 427.

⁹⁸ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 81-82-83-84.

Osmanlı tarihçisi Colin Imber, gaza üzerine yazılarında padişahın aynı zamanda bir savaş yöneticisi olarak otoritesini korumak, sürdürmek ve askerlerinin savaşla ilişkisini artırmak için kutsalla ilişkili bir kimlik olmasının öneminden bahsetmektedir. İmber'e göre, Osmanlı Devleti'nde din, bazı durumlarda ve kişilerde savaşmak için gereken motivasyonun tek kaynağı haline gelmiştir. Bundan dolayı padişah dini bir kimlik ve Allah'ın emirlerinin hakim olması için savaşan yüce kişidir. Onun yaptığı savaşlara gaza ve cihad olarak değerlendirilmiştir. Böylece padişah aynı zamanda hem bir savaş kahramanı hem de gazi olarak anılmıştır.⁹⁹

İnalcık, Osmanlı Devleti'nin 13. ve 14. yüzyıllarına dair yazılmış eserlerine bakıldığında gaza-cihat anlayışının devletin fetih stratejisi içindeki yerinin görülebileceğini belirtmiştir. Türklerdeki savaşçı özellikle İslamiyet'in kabul edilmesiyle Müslümanların din uğruna yapılan savaşları birbirlerini tamamlamış ve devletin kurucusu Osman Bey alpler-lökerin yoldaşlığı ile akınlara kutsal bir anlam katan savaşlarla başlamıştır.¹⁰⁰ “...kafirler içerüden cengile zafer bulmayup Sultan Muhammed Hakk yolına fi-sebil-i Allah gaza-yı yağma buyurdi...”¹⁰¹ verilen bu örnekten de anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti'nin kitleleri peşinden sürükleyip fetihlerde taraftar bulmasının sebeplerinden birini gaza ve cihat adıyla yaptıkları kutsal savaşlar olarak kabul edebiliriz.

Gaza ve cihat anlayışının Osmanlı Devleti'nin sınırlarını bu denli genişletmesinde ve uzun yıllar varlığını sürdürmesindeki etkisi muhakkaktır. İslamı kabul eden bütün beylikler gaza ve cihadın kutsallığına inansalar da birbirleriyle savaşmaktan da geri kalmamışlardır. İki Müslüman devletin birbirine karşı giriştiği ayaklanma ve savaşa “bağy”¹⁰² denilmektedir. Bu durum İslam açısından bir sorun teşkil etmiştir. Cihat ve gaza daha önce de bahsedildiği üzere gayrimüslimlere karşı yapıldığında meşrudur. İslam fikhı Müslüman ordularının birbiriyle savaşmasını duruma göre meşru

⁹⁹ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300- 1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 154-155.

¹⁰⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Cilt I*, Türkiye İş Bankası, 2009, s. 10-11.

¹⁰¹ Hasan Yüksel-İbrahim Delice-Dahiye Karagülle (Haz.), *İlk Anonim Tevarih-i Al-i Osman (Edirne Nüshası)*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 120-121.

¹⁰² Bu kavramın ayrıntılı bilgisi için bkz. Ali Şafak, “Bağy”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 26.07.2023, cilt: 4, s. 451-452. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagy>. Ayrıca: Melikşah Aydın, “İslam Hukukuna Göre İsyân (Bağy) Suçu ve Cezası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 23, sayı: 2, 2015.

görmüştür. Bu tür karşılaşmaları “dârülbağy”¹⁰³ olarak tanımlamış ve İslam’ın yayılması ve güçlenmesi önündeki engelleri kaldırmak için iki Müslüman devletin savaşına izin vermiştir. Böylece iki Müslüman devletin savaş durumunu meşrulaştırmış, gaza yapılmasına engel durumların ortadan kaldırılması olarak kabul etmiştir. Nitekim Osmanlı’nın bu kadar hızlı genişlemesinde, komşu olan Müslüman beylikleri kontrolleri altına almasını da sayabiliriz.

Osmanlı Devleti zamanla Müslüman gruplar üzerinde merkezi otoriteyi sağlayacak bütün İslam devletlerini ortadan kaldırmış ve İslam dünyasının temsilcisi haline gelmiştir.¹⁰⁴ Kısacası gaza ve cihat teriminin dogmatik anlamı üzerinden bakıldığında, İslamiyet’in yayılmasını siyasi ve askeri örgütlenmeyi sağlamış bütün Müslüman toplulukların kendi sorumluluğu olarak görmüş ve bu da güçlü olanın diğerlerini ortadan kaldırması veya hâkimiyeti altına almasıyla sonuçlanmıştır. İnanç esas alındığında, Müslümanların iki görevi vardır. Birincisi Müslüman olmayanlara karşı yapılacak gaza için yeterli sayıda gönüllü savaşçı sağlayıp savaş sahalarını doldurmak bir diğeri ise “dârüislâm” olarak adlandırılan Müslüman topraklarına karşı gayrimüslimlerden gelen saldırılara karşı koyacak silahlı inanç sahibi bireyler olmalarıdır.¹⁰⁵ Türkler bunun için uygun müminler olarak İslam savaşçıların önüne çıkan unsur olmuşlardır. Onlar alplikten gelen savaşçılık ruhunu Müslüman olunca Allah yolunda daima cihad ve gazaya hazır gaziler dönüşerek devam ettirmişlerdir.¹⁰⁶

2.7. Din ile İdeoloji Arasında Gazilik ve Şehitlik

2.7.1. Geleneksel Savaşlardan Modern Savaşlara Gazilik ve Gaziler

Emeviler zamanında, şehirlere ihtiyaçlarını karşılamak üzere gelen göçebelerin zamanla şehirde kargaşaya sebep olmasından ötürü, bunlara karşı oluşturulan gönüllü birliklerin üyelerine gazi adı verilmiştir. Emeviler, bu gönüllü birliklerin barınması

¹⁰³ Bkz. Ahmet Özel, “Dârülbağy”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 26.07.2023, cilt: 8, s. 514-515. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulbagy>.

¹⁰⁴ Feridun Emecen, *Osmanlı’nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği*, Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 34-35.

¹⁰⁵ Gyula Kaldy-Nagy, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)*, Oktay Özel-Mehmet Öz (Ed.), *Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 398.

¹⁰⁶ Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, Alan Yayıncılık, Ekim 1986, s. 116.

için şehir dışlarına kaleler kurmuş bunlara “ribat” adını vermişlerdir. Bu ribatlarda şehirde meydana gelecek kargaşayı önlemek için bulunan gönüllü gaziler de şehirlerde kargaşa yaratanlar da genel olarak göçebe Türk boylarının mensuplarıydılar. Emeviler, Türklerin savaşçı özelliklerinden ribatlara yerleştirdiği askerler olarak yararlanırken ilerleyen dönemlerde daimî hale gelecek kurumsal yapıları oluşturmuşlar, göçebelere karşı kurulan birlikler bulundukları şehri koruma görevini üstlenmişlerdir.¹⁰⁷

İslamla tanışan Türkler aynı zamanda kendileri gibi dünyaya hâkim olma isteğine sahip olan Müslüman gazilerle de karşılaşmışlar, İslamı kabul ederek savaşçı özelliklerini yeni kabul ettikleri kutsal değerler için kullanmayı tercih etmişlerdir. Bunun sonucunda artık sadece alp olarak değil “alp-gazi, alp-eren” şeklinde anılmaya başlamışlardır. “Alp-erenler” veya “alp-gaziler” gaza idealini inançlarıyla bütünleştiren Alp-gazilerin yiğitlikleri ve cesareti ise İslamiyet sonrası destanlara ve eserlere yansımıştır.¹⁰⁸ Örneğin; Aşık Paşa’nın “Garip-name”sinde gaziye din uğrunda kılıç ile savaşanlar olarak tanımlamış,¹⁰⁹ şu ifadeleri kullanmıştır. “...*Gâziler dîni kılıçla açdılar / Kâfir oldur kim kılıçdan kaçdılar.*”¹¹⁰

Anadolu’ya gelen Türk boylarına gaza ruhu yeni heyecan sağlamıştır. Bu boylara bağlı gazilerin küffara karşı yaptıkları gaza akınları bağımsız birer beyliğe ve güçledikçe devlete dönüşme isteğini artırmıştır. Anadolu’da özellikle Selçuklu idaresi sonrasında bağımsız bir idare olma imkanı doğan Osmanlı Beyliği bu duruma iyi bir örnektir. Kuruluş yıllarında ilk Osmanlı padişahları gazilik unvanına büyük önem affetmiştir. Nitekim devletinde ismini aldığı kişi olan Osman Bey tarih sahnesine Osman Gazi olarak çıkmıştır. Tevarih-i Osman yazarı Hadidi onunla ilgili şunları yazmıştır:

“...*İbâdethânede Osman-ı Gazî
İdüp hallâk-ı rezzaka niyazı
Mübârek gözlerin hâb almışidi
Hemân seccâde üzre kalmışidi
Süleymân-şâh’ile bir şeyh-i kâmil*

¹⁰⁷ Abdülkadir Özcan, “Gazi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 13, 1996, s. 443. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi>.

¹⁰⁸ Selahaddin Döğüş, “Avrasya Steplerinde İlk Gaziler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 20, 2008, s. 338.

¹⁰⁹ Aşık Paşa, *Garip-name*, Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç (Haz.), İstanbul 2003, s. 430-431-432.

¹¹⁰ Aşık Paşa, *a.g.e.*, s. 432.

Gazâyâ bile olmuşidi mâil... ”¹¹¹

Osman Gazi'nin tarih sahnesine çıkışı hakkında güvenilir kaynaklara dayalı kesin bilgilere ulaşılamasa da menşei hakkındaki rivayetler tarih araştırmalarında özel bir yere sahiptir. Etrafına kısa sürede nöker ve yoldaşlar toplanmayı başarmış, yanına katılan bu insanlar bağlılıklarını ispat etmiş ve onun halkı olmuştur. Böylelikle Osman Bey din uğruna yapılacak olan kutsal savaşların lideri konumuna geçmiş, gazanın ve gaziliğin öncülüğünü yapmıştır.¹¹² Osman Bey'in oğlu olan Orhan Bey'in günümüze kadar gelen en erken tarihli 1337/38 Bursa kitabesinde kendisinden “mücahit”, “gazilerin sultanı”, “gazi oğlu gazi” unvanlarını kullandığını görülmektedir. Orhan Bey'in hem kendisinden hem de babasından gazi olarak bahsettiği bu kitabe onların kutsal savaş ve bu savaşın önderi olarak kabul gördüklerinin en erken tarihli kanıtlarındandır.¹¹³

Osmanlı Devleti için gaza ve onun bir gaziler devleti olduğuna dair ilk Osmanlı kronikleri ısrarla durmuşlardır. Ahmedi'nin “İskendernâmesi” bu konuda daha önce de bahsi geçtiği üzere en erken tarihli örnektir. Erken dönem tarih yazarlarından Şükrullah'da “Behcetü't Tevârih” adlı eserinde Sultan Murat'tan bahsederken İslam'ın ordusuyla Müslüman olmayanlara karşı savaşa gazilerle birlikte katılan “gazilerin sultanı” olarak bahsetmektedir.¹¹⁴

*“...Bildi anukîm gazâ key iş alur
Gazilerün haşrı bî teşviş olur
Gazi olan hak dinündür aleti
Lâcerem hoş olasıdur haleti
Gazi olan Tanrımın ferrâşı dur
Şirk çirkinden bu yiri arıdur
Gazi olan hak kılıcıdur yakîn
Gazidür püşt-ü penah-ı ehl-i dîn...”¹¹⁵*

¹¹¹ Hadidi, *Tevârih-i Ali Osman*, Necdet Öztürk (Haz.), Marmara Üniversitesi Yayınları Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1991, s. 30.

¹¹² Halil İnalçık, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi*, Oktay Özel-Mehmet Öz (Ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Yayınevi, 2019, s. 234.

¹¹³ Colin Imber, *Osmanlı Hanedan Efsanesi*, Oktay Özel-Mehmet Öz (Ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Yayınevi, 2019, s.244. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, *Devleti Aliyye Cilt II*, İş Bankası Yayınları, 2017, s. 63-64.

¹¹⁴ Şükrullah, *Behcetü't Tevârih*, Hasan Almaz (Haz.), Sistem Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 384.

¹¹⁵ Ahmedi, *a.g.e.* s. 113.

Kendisi de bir gazi olan Aşıkpaşazade, seferlere katılıp bizzat naklettiği savaşırla “Âşıkpaşazâde Tarihi” isimli eserinde değinmiş, savaşırla katılan askerlere “*Ey Gaziler*” şeklinde seslenmiştir.

“...Gâziler gönlü yandı sanki mumlar
Gâziler dedi melektür ola bunlar
O simîn sâk u o bîh zenahlar
Ki gördü kulu oldu gönül ü canlar...”¹¹⁶

İlk önem tarihçilerinden sonra da Osmanlıların gaza ve gaziliğini gösteren yazın eksik olmamıştır. Örneğin; 16. yüzyıl tarihçilerinden Hoca Sadettin Efendi de “Tâcü’t-Tevârîh” isimli eserinde gaza ve gaziliğe dikkat çeken yer ayırmıştır. Aşağıdaki beyitler Hoca Saadettin’e aittir:

“...Ol gice içre savaş tâki kızıştı
Herbiri bir kenara kaçıp sıvıştı
Ateş gibi çevik dilâver gaziler
Düşmanın bu halini sezinlediler
Tanrıya yönelip başladılar hamde
O dem ulaştılar bir nice nimete...”¹¹⁷

15. yüzyıl tarihçileri arasında yer alan Oruç Bey ve Enveri gibi isimler de eserlerinde hem gazi kavramıyla hem de çoğulu olan guzat kavramıyla gazilere seslenmişlerdir. Oruç Bey eserinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Bağışladum guzâta armağanı
Resûlün ıskına hem üç gazâda
Makâm ede bana cennât-ı adni
Umaram ol ganî dârü’l-bekâda...”¹¹⁸

Oruç Bey’in metni din ile bağı açık bir şekilde vurgulamaktadır. Bu bağı Enveri’in aşağıdaki beyitlerinde de görölmektedir:

“...Nâmesine anun itmez iltifât
Sehv ider kakır ana şâh-ı gûzat

¹¹⁶ Aşıkpaşazade, a.g.e. s. 59.

¹¹⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih I*, İsmet Parmaksızoğlu (Haz.), Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s. 126.

¹¹⁸ Oruç Bin Adil, *Oruç Beğ Tarihi*, Necdet Öztürk (Haz.), Bilge Kültür Sanat, 2014, s. 141.

Çün sekiz yüz üç yıla hicret irer... ”¹¹⁹

“...Bildi anı kim gaza key iş olur

Gazi olan Hak dininün aleti

Gazi olan Tanrı’nın ferraşıdur

Gazi olan Hak kılıcıdır yakın

Ol ki ola Tanrı yolunda şehid... ”¹²⁰

Örnekleri çoğaltılabilecek olan bu eserlerden anlaşılacağı üzere, Orta Çağ Anadolu’sunda destanlarla, kroniklerle, menkıbelerle gaza ve gaziliğe verilen değer ifade edilmiştir. Gaziliği resmi olarak tanımlayıp kabul etme konusunda dönemin şövalyelik kurumunda olduğu gibi herhangi bir resmi kural ve protokol olmadığından Osmanlı Devleti’nde savaşa katılan herkes gazi olarak sıfatlandırılmaktadır.¹²¹ Gazi, geniş anlamı ile İslam uğruna savaşa katılan bütün bireylere verilen sıfat olurken, gazinin dar anlamı ise ordudaki veya şehirlerdeki zümreleri onurlandırmak, belirlemek ve imtiyaz sağlamak için de kullanılmıştır.¹²² Gazi olarak anılmak hem zümrelerin hem de kişileri ayırt eden özellik haline gelmiş, gazilik kadın veya erkek fark etmeksizin kişilerin, şehirlerin, mahallelerin, sokakların ismi olarak kullanılmıştır.¹²³ Örneğin; Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi yönetim zamanlarında savaşlarda aktif olarak bulunan Konur Alp, Akça Koca, Turgut Alp gibi gazilere başarılarından dolayı, toprak bağışlanmış, bulundukları yerin hâkimi olmuşlar ve isimleri yer adı olarak verilmiştir.¹²⁴

Din uğruna savaşan bireyler toplum nazarında dikkate şayan bir statü kazanırken, kahramanlıkta öne çıkanların gaziler halk arasında örnek kişilere dönüşmüşlerdir. Ancak XV. yüzyılın sonlarına doğru gaza ile birbirine bağlı olan gazilik anlayışında değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. Gaza toplumda ve savaşa katılanlar arasında hala kahramanlık, yiğitlik, din uğruna savaş gibi algılansa da devletin birincil ideali olma durumu değişmiştir. Devletin yöneticisi olan padişah hala gazilerin

¹¹⁹ Enveri, *Düsturname-i Enveri Osmanlı Tarihi Kısmı*, Necdet Öztürk (Haz.), Kitabevi, İstanbul 2003, s. 38.

¹²⁰ Necdet Öztürk (Haz.), *Anonim Osmanlı Kroniği*, Bilgi Kültür Sanat, 2015, s. 4.

¹²¹ Cemal Kafadar, *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Metis Yayınları, 2018, s. 173-174.

¹²² Selahattin Döğüş, “Osman Gazi’den Gazi Mustafa Kemal’e Anadolu Gazileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, 2007, s. 30,44.

¹²³ Abdülkadir Özcan, *Türklerde Gaza Geleneği*, Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1995, s. 366-367.

¹²⁴ Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler*, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 271-272.

lideridir fakat XIV. yüzyılda ve öncesinde okuma yazma bilmeyen, savaşa inançları ve geçimleri için giden savaşçılar arasında kabul gören gazilik, bu yüzyıldan sonra ordunun gönüllü düzensiz birlikler yerine savaşa zorunlu katılmak durumunda olan kapıkulu ve tımarlı sipahilerle düzenli ordu niteliğine geçince geleneksel gaza ve gaziliğe ilgi azalmıştır.¹²⁵ Beylik döneminden itibaren ilk dönem padişahlarının isimlerinin yanında vurgulanan gazi unvanının öne çıkan vurgusu imparatorluğa dönüşümle birlikte daha şatafatlı sıfatların gölgesinde kalmıştır. Örneğin; İstanbul'u fetheden II. Mehmet, Fatih Sultan Mehmet olarak, I. Selim Yavuz Sultan Selim olarak bilinmektedir. Gazilik kavramı yerini padişahların dönemini etkileyen ve diğer devletler nezdinde güç ve kudretini gösterecek unvan ve sıfatlara bırakmıştır.

Uzun yıllar düşman karşısında üstünlüğünü koruyan Osmanlı Devleti'nde gaziliğin yeniden motive edici bir araç olarak kullanımı devletin askeri gücünü ve topraklarını kaybetmeye başladığı dönemde canlandırılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, başarısız kuşatmalar, düşmanın muharebelerdeki üstünlüğü ve Darülsılam sayılan yerlere saldırı ve işgal girişimleriyle gazilik ve şehitliği bir bakıma yeniden keşfetmiştir. Padişahlar kuruluş döneminin düşman karşısında üstünlük saylayan ruhunu yakalayarak, eski ihtişamlı günlere geri dönülebileceğine dair mesajlar vermeye başlamışlardır. Yeni fetih ihtimalinin ortadan kalktığı, bununla paralel olarak devletin belirli bir duraklama dönemine girdiğini, çözülmenin devletin yanı sıra topluma da yansıdığını farkederek padişahlar atalarının gazi sıfatıyla kazandıkları gücün etkisini yeniden yaratmak istemişlerdir. Bundan dolayı kazanılan en ufak zaferi dahi duyurmak istemişler, gazilik unvanını almalarında fetvanın gücüne müracaat edip unvanın alınışını tören icrasıyla maiyetine ve halka duyurmaya çalışmışlardır. Örneğin; 13 Haziran 1801 tarihli bir belgeden Mısır'ı işgal eden Fransızların buradan kovulması sonrasında padişaha top atışları ve şenlikler eşliğinde eşliğinde gazi unvanı verildiği, camilerde, mescitlerde, Cuma hutbelerinde, bayramda padişahın gazi unvanıyla anıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁶ Bu dönemin padişahı III. Selim, gazi unvanını aldığını Rumeli'de duyurmaları için eyalet valilerine emir göndermiş, kadılar da bu haberi duyurma konusunda üstüne düşeni yapmışlardır.¹²⁷

¹²⁵ Colin Imber, *Osmanlı Hanedan Efsanesi*, Oktay Özel-Mehmet Öz (Ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Yayınevi, 2019, s. 247-248.

¹²⁶ BOA, C.SM., 6\268\001, 1 Safer 1216 (13 Haziran 1801).

¹²⁷ BOA, C.SM., 113\5675\001, 4 Zilkade 1216 (8 Mart 1802).

Gönderilen emrin uygulandığına dair bilgi arşiv belgelerine yansımıştır.¹²⁸ Kırım Harbi başladığında Rusların Osmanlı Devleti himayesindeki topraklara saldırısı karşısında elde edilen başarılar üzerine dönemin padişahı Sultan Abdülmecit'e gazi unvanı verilmiştir. Padişahın gazi unvanı alması Memalik-i Osmaniye'nin her tarafına duyurulmuştur.¹²⁹

Gazilik unvanı padişahlar tarafından sadece belirli ritüellerin gösterimiyle duyurulmakla kalmamış, resmi yazışmalara, ferman ve beratlarla da yansımıştır. Örneğin; II. Abdülhamit resmi yazışmalarda ismiyle birlikte gazi unvanın da kullanılmasını istemiştir.¹³⁰ II. Abdülhamit gazi unvanını aldığı anda bunun Cuma hutbeleri vasıtasıyla bütün ülkeye duyurulmasını emretmiş, bu hutbeyi okuyan hatiplere yüz altın kıymetinde değerli taşlarla süslenmiş hediye ve ikişer yüz elliser kuruş vermiştir.¹³¹ Sultanın gazi unvanı alışı gazetelerde de haber olarak yer almıştır.¹³² Gazilik unvanı savaşlarda yararlılık gösteren devlet erkânına verildiğinde de hutbeler vasıtasıyla halka duyurulmuştur. Örneğin; Kırım Harbi esnasında tarihinde Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı istila saldırılarında bulunmasından rahatsız olan padişah, üçüncü dereceden Mecidi Nişanı* sahibi Mehmet Paşa'ya bizzat savaşta bulunup mücadele etmesinden dolayı verilen gazilik unvanı aldığını bütün camilerden hutbeler vasıtasıyla duyurulmasını istemiştir.¹³³

Yukarıda verdiğimiz örneklerin sayısı artırılabilir. Gazilere törenle gazi çelengi takılması, padişahların Şeyhülislam veya mutasavvıflar eliyle kılıç kuşanması şeklinde geçmiş yüzyıllarda yerleşik hale gelen gelenekler modernleşme sürecinde farklı formlarla sürdürülmeye devam etmiştir. Savaşlara bizzat katılanlara verilen gazi sıfatı

¹²⁸ BOA, C.SM., 77\3886\001, 5 Muharrem 1217 (8 Mayıs 1802).

¹²⁹ BOA, C.SM., 23\1186\001, 11 Rebiülevvel 1270. (12 Aralık 1853).

¹³⁰ BOA, MB.İ., 40\38\001, 20 Ramazan 1294 (28 Eylül 1877).

¹³¹ BOA, MB.İ., 51\63\001, 3 Cemaziyelevvel 1293 (27 Mayıs 1876).

¹³² *Sabah Gazetesi*, 5 Cemaziyelevvel 1293, nr. 350, s.1. 5 Cemaziyelevvel 1293 (29 Mayıs 1876) Nitekim padişahın "gazilik" unvanını almasıyla ilgili haberler *Sabah*, 6 Cemaziyelevvel 1293, nr. 351. *Sabah*, 8 Cemaziyelevvel 1293, nr. 352 sayılarında yer almıştır.

* Mecidi Nişanının kaç rütbeden, bu rütbelerin kaç adet olduğu ve şekli hakkındaki gibi çeşitli bilgileri Mecidi Nişan Hümayunu Nizamnamesinden öğrenebilirsiniz. Nizamname için bkz. Düstur Tertip 1, cilt: 1, s. 725-726-727-728-729-730.

¹³³ BOA, İ.DH., 283\1777\001, 15 Safer 1270 (17 Kasım 1853).

resmi bir unvan niteliğine bürünerek modern dönemin tören ve anlayışına uyum sağlamıştır.¹³⁴

2.7.2. Geleneksel Savaşlardan Modern Savaşlara Şehitlik

Arapça şehadet mastarından türemiş olan şehit kavramı, kelime olarak sözlüklerde bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak Müslüman toplumlarında kabul görmüş şehitlik algısı kavramsal anlamından kaynaklanmaktadır. İslam âlimlerine göre şehit sıfatı, Allah yolunda cihad ederken öldürülmüş Müslümanlara verilmektedir. Kelime anlamındaki şahitliğin, şehit sayılan Müslümanların cennetle mükâfatlandırılacağı, Allah ve Meleklerinin ölen kişiye şahitlik edeceği şeklinde açıklamayla ilişkisi olduğu kabul edilmektedir. Şehit olan kişinin, Allah'ın nimetlerine hemen erişeceği, ölüm sonrasında Hz. Muhammed, kendisine refakat edeceği, bütün günahlarının bağışlanacağı ve cennete hemen kabul edileceğine inanılmaktadır.¹³⁵

İslam, putperest inançlarına karşı olduğundan ortaya çıktığı coğrafyada kolaylıkla benimsenmemiş ve Müslümanlar şiddete maruz kalmıştır. Bunun üzerine Müslümanlar hem kendilerini savunmak hem de İslam öğretisine dayanarak bütün insanların İslam'ı kabule davet edilmesi ve evrensel bir dine dönüşmesi gerektiği yönündeki inançlarıyla, bu inanca karşı çıkanlarla sürekli bir mücadelenin içinde olmuşlardır. Bu mücadele savunma ve taarruzu İslami terminolojiyle ifade edersek cihad ve gazayı zorunlu kılmış, Kuran'da bu zorunluluğu açıkça destekleyen birçok ayet örneği bulunmaktadır. Fakat bu konudaki ayetlerle ilgili İslam alimleri farklı yorumlar sunmuşlardır. Farklı yorumların nedeni kavramın kelime anlamında olduğu gibi Kur'an'da şahit olarak geçmesinden kaynaklanmıştır. Şehit kelimesinin etimolojisi üzerine yapılan tespitler sonucunda Süryanice'deki sahido kavramından etkilenmiş olduğu iddiası ileri sürülmüştür. Bu kelime hem aktif hem de pasif anlamda kullanılmıştır. Bu kullanıma göre şehidin, Müslümanların, insanlık için birer şahit olmaları, diğer anlamında ise kıyamet gününde onlara karşı şahitlik etmeleri anlamları vardır.¹³⁶ Fakat şahit olmaktan gelen kelime sadece Allah yolunda ölme durumu ile

¹³⁴ Abdülkadir Özcan, *a.g.e.*, s. 444-445.

¹³⁵ Fahrettin Atar, "Şehid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 38, 2010, s. 428. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehid#1>.

¹³⁶ David Cook, *İslam'da Şehitlik*, Kabalcı Yayınları, Mayıs 2017, s. 37,44-45-46-47.

sınırlandırılmamalıdır. Kelimenin sadece Allah yolunda öldürölme için kullanılıyor olması asıl anlam düşüncesinden uzaklaşmayı beraberinde getirmiştir. Şehitlik olarak yorumlanan ayetlerde şehit kavramının geçmemesi kavramın anlamını tartışmalı hale getirmiştir.¹³⁷ Modern araştırmacılar, öznenin karmaşıklığını ortaya koymak için, şehitlik kavramını fedakârlık yapmak şeklinde bir anlama da geldiğini ileri sürmüşlerdir. Peki, fedakârlık bireysel midir? Yoksa toplumsal mı? Motivasyon kaynağı ekonomik, siyasal, dini veya politik midir? Oysaki şehitliğin kutsallıkla ilgili ölümün açıklaması olduğu tarihsel tecrübe ve toplumsal bir olgu olarak ortadır. Fedakârlık şehitlik için gerekli gerekli bir insani özelliktir. Şehit, inancı ve inananlar uğrunda işkenceye uğramaktan ve hayatını kaybetmekten korkmamak cesaretiyle fedakârlığın zirvesinde yer alarak halkın kolektif bilincinde yer edinerek ve övgüsünü kazanarak dünyevi bir müfakat elde etmiştir.¹³⁸

Farklı yorum ve tartışmalar olsa da Allah yolunda ölmenin şehitlik olduğu ve konusunda İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu hemfikirdirler. İslam dinine göre şehit olmanın getirdiğı kutsallık onu diğer ölüm türlerinden ayırmıştır. Müslümanlar için şehit olarak ölmek, Allahın rızasını kazanmak, Ahirette Peygamber’e komşu olmak, günahlarının affedilmesi ve yüce bir mertebede bulunmak demektir. Bu inanç düşman karşısında savaşanlar için motive edici bir güç olmuş hem savaşanlar hem de ölenin yakınlarının ölüm karşısındaki tavrını pozitif yönde etkilemiştir.¹³⁹ Aşağıdaki Kuran ayetleri bu inancın temel referanslarındandır.

“...Allah yolunda öldürölenlere ölümler demeyin. Bilakis onlar diridirler, lakin siz anlayamazsınız...”¹⁴⁰

“...Allah yolunda öldürölenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah’ın lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır...”¹⁴¹

¹³⁷ Asım Öz, *Anlam Kaybının Telifisi ile Siyasi Konumlar Arasında: Türkiye’deki İslamcılığın Şehitlik ve Şahitlik Anlayışı Üzerine Bir Tasvir Denemesi*, Serdar M. Değirmencioğlu (Der.), *Öl Dediler Öldüm Türkiye’de Şehitlik Mitleri*, İletişim Yayınları, 2014, s. 34-35-36.

¹³⁸ Lacey Aldwin Smith, “Can Martyrdom Survive Secularization”, *The Johns Hopkins University Press*, cilt: 75, sayı: 2, 2008, s. 435.

¹³⁹ Necati Sümer, *Dinlerde İntihar Şehitlik ve Ötenazi*, Ankara Okulu Yayınları, Aralık 2015, s. 165-166.

¹⁴⁰ *Kur’an’ı Kerim*, Bakara Suresi 154. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

¹⁴¹ *Kur’an’ı Kerim*, Ali İmran Suresi 169. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

“...Allah yolunda öldürülenlere gelince Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmaz. Allah onları muradına erdirecek, gönüllerini şâd edecek ve onları, kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır...”¹⁴²

Osmanlı dönemi kaynaklarından birçoğunda Osmanlı ordusunun savaşlarınının İslam için olduğunu, İslamın yayılması ve hakimeyeti için yapıldığına dair ifadeler bulunmaktadır. Bu eserlerde, cihad-gazaya katılan askerler sağ kalırlarsa gazi, ölürlerse şehit olarak tanımlanmışlardır.¹⁴³ Şehitler arasında Osmanoğullarının üyeleri de bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bu durum dönemin yazarları tarafından övgüyle bahsedilmiştir. Bu konuda Kühnü'l-Ahbârda şu ifadeler bulunmaktadır:

“...Zümre-i kübrâ ve hâdise-i kâmine-i 'uzmâ Kosova cengi ile meşhur olan muhârebe-i “azimet-nümâdır ki, Gâzi Hudâvendigâr anda şehîd oldu. Ya'nî Sultân Murâd-ı nâm-dâr menzil-i "ukbâya ol merhaleden teveccüh kıldı...”¹⁴⁵

Hanedan üyelerinin savaşlara bizzat katılıp gazi ve şehit olması maiyetleri için rol model olmaları ve aidiyet anlamında destekleyici olmuştur. Gazavatname türü eserlerde şehit hikayelerinin dilden dile dolaşması da motivasyon açısından işlevsel bir yöntemdir.

“...N'ola zevk eyler ise cennet-i âlâda şehîd
Cân u ten kıldı fedâ gayret-i Mevlâda şehîd
Cân atar düşdüğü dem hazreti Zâtı Hakka
Sûretâ gerçi yatur kanla sahrâda şehîd
Sağır ayşını pâ-mâl-ı cihân etmiştir
N'ola eylerse safâ cennet-i me'vâda şehîd
Gâh hafraları hafr ile eder güşt ü gûzar
Gâh hemrâh olur ilbâs ile deryâda şehîd
Bil Na'îmi ki şehîdânla haşr olmağışün
Varına berk-i hazan gibi verir bâde şehîd...”¹⁴⁶
“...Ceyş-i İslâm oldu çün gâlib

¹⁴² Kur'an'ı Kerim, Muhammed Suresi 4-5. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.

¹⁴³ Bernard Lewis, *İslam ve Batı*, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2017, s. 299.

¹⁴⁴ Haldun Eroğlu, “Osmanlı Ailesinin Savaşlarda Şehit Olan Üyeleri”, *Belleten*, cilt: 81, sayı: 290, s. 83.

¹⁴⁵ Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitâbü't-Târih Kühnü'l-Ahbâr*, Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar (Haz.), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 120-121.

¹⁴⁶ Tımaşvârî İbrahim Naimeddin Efendi, *Hadikatü's-Şühedâi's-Serhad*, Mehmet Karataş, Mehmet Ali Yaşar (Haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 142.

*Kiŝ-i küffâr döndiler hâyib
Kim ölisini ağlayu gitdi
Kimi zahmini bağlayu gitdi.
Şehâdet şerbetine kandı cânı
Makâmı oldu cennet gülistânı... ”¹⁴⁷*

İlk Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde de görüldüğü üzere şehit olmak din uğruna yapılan savaşlarda hayatını yitirenler için kullanılan bir kavramdır. İslam dininde, savaşlarda ölen kişilere vadedilen cennet hayali ve toplumda kazanılan övgü, kişilerin mücadeleye katılmasının motivasyonu olmuştur. Kuruluş yıllarında daha belirgin olmak üzere gazilerin katıldıkları gazalar gazavatname adı verilen yazın türüyle yüzyıllar boyunca gazilik ve şehitliği teşvik eden eserler olarak nesilden nesile aktarılmışlardır. Benzer şekilde cenknameler ve destanlar da gaza, cihad, gazilik ve şehitlik gibi kavramları ve bu kavramlar etrafında geliştirdikleri anlatıyı modern zamanlara kadar taşımışlardır. Sözlü ve yazılı edebiyatın bu açıdan işlevi üçüncü bölümde örnekleriyle ele alınacağından burada ayrıntılı olarak bahsedilmemiştir. Modern dönemde şehit ve gaziliğin yeniden ilgili duyulan bir olgu olarak toplumsal alanda farklı bir formülasyon ile yer edinmesi tıpkı geçmiş dönemlerde olduğu gibi savaşların ve düşman tehditleriyle ilişkili olmuştur. Bu formülasyon dine dayanan kutsal ve ideolojiyle şekillenmiş kutsalın birleşimiyle ortaya çıkmıştır. Fransa merkezli vatan için ölmek sloganı Osmanlı ülkesinde karşılık bulmaya başladığında gazayla ifade edilen savaşların yerini savunmayı da içeren cihad kavramı ve olgusu almaya başlamıştır. Gazilik ve şehitlik kavramları vatan kavramı adı altında kutsallaştırılan coğrafya ve bu coğrafyaya siyasal iktidar olarak sahip olanların hakim ideolojisiyle işlevini artırmıştır.

1789 Fransız Devriminin sonucu olarak ortaya çıkan fikir akımları bütün dünyayı etkisi altına alırken geleneksel kavramlar da bu fikir akımlarından payına düşeni almıştır. Fransız Devrimiyle halklar ve devletler daha önce aşına olmadıkları, din dışı kutsalın öğretisiyle karşı karşıya kalmışlar ve kendilerini bu öğretiye göre dönüştürmenin politikasını izlemişlerdir. Şehitliğin referansları arasına vatan uğruna ölmek de girmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirginleşecek şekilde şehit, vatan ve vatan savunması kavramları birbiriyle aynı metinlerde sık sık yer alacak

¹⁴⁷ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, Ahmet Uğur (Haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 224.

şekilde kullanılmıştır. Bu gelişmeye örnek olarak Sabah Gazetesinde çıkan “*Vatandaşlar*” isimli yazıdaki,

“...Düşününüz ki o çocuklara bizim gibi ana baba evladıdır. Onlara da valideceğinizin koynundan çıkarak, vatan muhafazasına gitmişlerdir! Düşününüz ki onların da gözyaşı dökerek gazyane avdetlerine müntezir valideleri, hemşireleri, nişanlıları vardır! iki oğlu muharebeye gönderen bir bi-çare kadın birini -ihtimal ki üzerinde dört yarası olduğu halde- kucaklayıp, öpmeğe muvaffak olursa, o yerinin şehadete nail olması teessüfle karışık bir iftihar, gözyaşıyla kabul olunur bir saadettir!...”

İfadeleri gösterebiliriz.¹⁴⁸ Şehadetin sınırları sadece vatan sınırlarıyla kalmamış “...Asya Müslümanlarının şühedası kanıyla mülevves iken...” ifadesinde işaret edilen Rus işgaline uğrayan Darülsalam coğrafyası da dert edinilmiştir. Nitekim bu dert edinme ilerleyen yıllarda artarak devam edecek vatanın sınırları Ziya Gökalp’ın “*Vatan ne Türkiye’dir Türklere ne Türkistan, Büyük ve müebbet bir ülkedir; Turan*” fikrini doğuracak zemini hazırlamıştır.¹⁴⁹

2.7.3. Geleneksel Dinin Modern İdeolojilere Eklemlenmesi: Milliyetçilik

Önce Fransa’yı, daha sonra bütün dünyada siyasal ve toplumsal etki yaratacak olay, 14 Temmuz 1789 yılının sabahı Paris’te başladı. Paris’te isyan başlamış, isyancılar hapisaneleri ele geçirmiş monarşi yıkılmıştır. Tarihe Fransız Devrimi olarak geçen olaylar sonrasında dünya artık eskisi gibi olmayacaktır.¹⁵⁰ Fransız Devrimi’nin yapıldığı tarih olan 1789 tarihçiler tarafından yakınçağ ve bu çağın karakteristik görünümü olan modernliğe atfen modern tarih olarak tanımlanmaktadır. Modern tarihin öne çıkan özelliği farklı tarihsel süreçleri içerse de geleneklerin çözülmeğe başladığı, özellikle siyasal, toplumsal, kültürel yapıların Batı Avrupa merkezli modernizm paradigması çerçevesinde değişimi zorunlu görmesidir. Osmanlılar, Fransız Devrimi ile hemen hemen eş zamanlı; fakat Devrimin doğrudan etkisinden bağımsız reformlar yapmaya başlamışlardır. Bu reformlar sırasında her ne kadar kadim geleneklerine atıfta bulunsalar da artık geri dönüşü olmayan bir mecrağa girmişlerdir. Batı Avrupa merkezli Devrimin halklara cazip gelen fikirlerinin bir benzeri Amerika’da da eş zamanlı olarak hakimiyet kurmuştur. Bu tarihlerde Osmanlı merkez

¹⁴⁸ Sabah, “Vatandaşlar”, 29 Şevval 1293, nr. 218, s. 1.

¹⁴⁹ Sabah, 1 Cemaziyelevvel 1294, nr. 354, s. 2-3.

¹⁵⁰ Taner Timur, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, Yordam Kitap, Aralık 2017, s. 15.

ve çevresindeki ayaklanma ve iktidar değişimini zorlayan olaylar 19. yüzyıl başlarında henüz Osmanlı ülkesinde etkisini göstermemiştir.

Fransız Devrimi, bazı tarihçilere göre Aydınlanma Çağının sonucu ortaya çıkan aydın zümrenin hareketi olarak görülürken, bazılarına göre ezilen işçi sınıfının feodal yapıya karşı ayaklanmasıdır.¹⁵¹ Ancak nedenleri ne olursa olsun Fransız Devri'nin bütün dünyayı bir daha eski haline dönmeyecek derecede değiştirip dönüştürdüğü ve geçmişte bir benzerinin yaşanmamış olduğu gerçeği genel kabul görmektedir.¹⁵² Fransız Devrimi'nin bu kadar etkili bir olay olup tarihte bıraktığı derin izlerin sebebi ise Devrim öncesi ve sonrasındaki fikir siyasal ve toplumsal hâkimiyetidir. Adalet, eşitlik, hürriyet gibi kavramların öne çıktığı Devrim sonrası anlam dünyasında modern fikir akımları eski kelimeleri kavramsallaştırırken yeni içerik kazandırmıştır. “Amerikan İnsan Hakları Beyannamesi”nde de yansıması görülen eşitlik, hürriyet, adalet gibi kavramlar birey devlet, birey toplum, toplum ve devletle olan aidiyet ilişkilerinde geleneksel olandan farklı hukuki ve sosyolojik bir dönüşme yol açmıştır. Örneğin; millet kavramı siyasal ve sosyolojik olarak gelenekten belirgin şekilde farklılaşan bir olguya dönüşmüştür.

Eric Hobsbawm, millet ve milliyetçilik üzerine yaptığı araştırmalarının sonucunda insanlık tarihinin son iki yüzyılının millet kavramı ve bu kavramdan türetilen kelimeleri anlamadan anlaşılmayacağı kanaatine varmıştır. Modern millet kavramı milliyetçilik ideolojisiyle inşa edilmiştir. Çeşitli tanımları bulunan milliyetçilik, aynı coğrafya içerisinde ortak kültür, etnik kökene sahip bireylerin siyasi ve tarihi yapıları ile kendi topluluklarını yüceltmeyi amaçlayan siyasal, sosyal, dini ve kültürel düşünce sistemi olarak tarif edilebilir. Milliyetçilikler mevcut siyasi yapıya milli bir içerikle inşa etmeyi arzularken, siyasal bir yapıdan mahrum milletler için milliyetçilik nihai hedef olarak bu yapının kurulmasını arzu eder. Milliyetçiler milleti milli bir devlet etrafından organize ederken inşa edilen milli devletin hedefleri diğer devletlerden daha üstün ve güçlü olmak üzerine belirlenir. Toplumsal aidiyet ilişkisinde en üst bağ millet

¹⁵¹ İsmet Giritli, “Fransız İhtilali ve Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 15, s. 539.

¹⁵² Eric J. Hobsbawm, *Fransız Devrimi'ne Bakış*, Agora Kitaplığı, 2009, s. 5.

olunca o toplumun bireyleri geleneksel aidiyet formlarının dışına çıktıklarında modern değerler sisteminin içine dâhil olmuşlardır.

Geleneksel aidiyet ilişkileri toplumsal ve siyasal anlamda feodal, ailevi, kabilevi yapılar ve bunlara dayanan siyasal sistemle kurulurken, modern millet bu ilişkilerin değiştirilmesiyle kurgulanmıştır. Kutsala dayalı olan birçok değer yeni düşünce formlarının içinde anlam kazanmıştır.¹⁵³ Milliyetçilik kutsalın içeriğini kendi formasyonu ile yeniden sistematize ederken din olgusundan kaynaklı kutsala ait unsurlar işlevsel olduğu ölçüde modern milliyetçilik olgusuna dâhil olabilmıştır. Yeni kutsalda dinin geleneksel etkinliği azalırken bu azalma bireylerin inanç sistemine de yansımıştır. Dinin teskin edici motivasyonu sayesinde dünyevi sıkıntılar karşısında duyulan rahatsızlıkların söyleme dönüşmesinin önündeki engeller artık ortadan kalkmaya başlamıştır. Dini inançlarından ötürü sessizliğini koruyan, şartsız itaat eden bireyler milliyetçilik ideolojisinin dinamizmiyle sessizlik alanından kolaylıkla sıyrılmaya başlamışlar, siyasal alanda da hak iddiasında bulunur hale gelmişlerdir. Bu durum devlet yönetimlerini de değişime zorlamıştır. Modern öncesi devletlerin toplum üzerinde kurduğu hâkimiyetin meşruiyeti büyük ölçüde dini referansların meşruiyetiyle gerçekleştiriliyordu. Dinin birey ve toplum üzerindeki nüfuzunun azalırken doğan boşluk milliyetçilik ideolojisinin yerleşimi için meşru bir zemin oluşturmuştur. Daha önce belirtildiği üzere dinin biçimlendirdiği kutsalın bazı değer unsurları tamamıyla ortadan kalkmamış en azından kavramsal düzeyde milliyetçiliğin içinde yer almışlardır. Bu durum bir bakıma Karl Schmidt'in siyasal ilahiyatında formüle ettiği kurguyu göstermektedir. Artık ulus devletlerin doğuşunun modern kutsal referansları hazırlanmıştır. Ulus devletler tarihsel bir kategori olmasına rağmen, milliyetçilikle paralel bir gelişim gösteren tarih disiplini milletin ve milli devletin inşasında milletin ve milli devletin köklerini tarihöncesi dönemlerde dahi keşfedecek ve onları diğer milletlerden ayırt etmeye yarayacak meşruiyeti bulacak kadar işlevsel bir araç olmuştur. Milliyetçilikle birlikte devletler siyasal bir söylem olarak, uluslarının çok eski bir geçmişe sahip olduklarını ve sonsuz bir geleceğe doğru sürekli olarak ilerleyeceği görüşünden güç kazanmıştır. Milliyetçilik millet inşasında tesadüfi

¹⁵³ Azmi Özcan, "Milliyetçilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 30 2005, s. 84. <https://islamansiklopedisi.org.tr/milliyetcilik>.

olayları, milletin kaderi haline dönüştürme de oldukça başarılı olmuştur.¹⁵⁴ Renan'ın ifadesiyle tarihin tahrifi milleti inşa etmenin yolu olmuştur.

Fransız Devrimi devletlerin meşruiyet zeminini dinden ayırıp millete aktararak radikal bir dönüşüme yol açmıştır. Artık, toplum ve siyaset meşruiyet kaynağını milli iradede almaya başlayan ve ancien regime'den kopmuş bir oluşum olarak varlığını sürdürmüştür; fakat dinden tamamen bir kopuş mümkün olmamıştır.¹⁵⁵ Milliyetçilik böylelikle, önce bireylerin ve topyekün toplumların bilinçlerini şekillendirmiş, içinde yaşadığı dünyaya anlam katmanın bir yöntemi olmuş, kimliklerimizi belirlememizde bir etken haline gelmiş, gündelik konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendirmiştir.¹⁵⁶ Toplum üzerindeki bu yönlendirilmeler ise milliyetçilik olgusunun ayrılmaz bir parçası olan dil aracılığıyla sağlanmaktadır. Bir topluluğun millet olarak anılmasında kültür dili önemli bir unsur oluşturmaktadır. Ortak bir dile sahip olmak, ortak bir edebiyat okumak siyasi ve coğrafi sınırları aşip birleşmeyi ve eğitilmiş bir topluluk olmaya dayanmaktadır. Toplulukların milli bir dile sahip olması bir nevi onlar için milli bir kimlik de sağlamaktadır. Folklorik oluşumların keşfedilmesi bunun bir göstergesidir. Yıllarca farkına bile varılmamış olan köylerde yaşayan ana diller, gelenekler ve görenekler kültür olarak benimsenmeye başlamış, milli bir geleneğe dönüşmüştür. Uzun süre ihmal edilmiş köylerdeki bu folklorik unsurlar artık dil aracılığı ile aktarılan ve belirli bir topluluğa ait olan milli unsurlardır. Dil ve folklorik kabullenmelerin yanı sıra bir önemli etken etnik köken olmuştur. Böylelikle aynı genetik soya sahip toplumlar etnik bir kimlikte birleşmiştir.¹⁵⁷

Modernizm ve milliyetçilik birbirlerini tamamlayan olgular olarak birey, toplum ve devletlerin dönüşümünde etkili olmuşlardır. Artık toplumsal aidiyetini siyasal alanı belli bir coğrafyada yaşayan milletle ilişkilendiren birey bu aidiyetin verdiği hakkın yansıması olarak duygusal-tepkisel ve ideolojik bir güç olarak siyasal alanda etkin olmaya başlamıştır.¹⁵⁸ Aidiyet alanı değişen bireyin toplumsal ve devletle duygusal

¹⁵⁴ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis, 2011, s. 25-26.

¹⁵⁵ Zana Çitak, "Fransa'da Laiklik ve Milliyetçilik: 1905 Kilise-Devlet Ayrılığı Yasası", *Doğu Batı Düşünce Dergisi Milliyetçilik I*, cilt: 9, sayı: 38, 2006, s. 145.

¹⁵⁶ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları*, Doğubatı Yayınları, 2013, s. 14.

¹⁵⁷ Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 126-127-128-129.

¹⁵⁸ Mehmet Karataş, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", *Doğu Batı Düşünce Dergisi Milliyetçilik I*, cilt: 9, sayı: 38, 2006, s. 57-58.

ilişkilerinin süreklilik göstermesi için devlet görünür ve toplumsal dayanışma sağlayacak bazı araçları zorunluluk çerçevesinde kullanmaya başlamıştır. Bu araçların başında eğitim kurumları ve insan kaynağını zorunlu askerlikle toplanan mükelleflerin oluşturduğu ordu gelmektedir. Kolektif bilinç oluşturma'nın amacı ortak köken veya dil birliğinden ibaret olmamıştır.¹⁵⁹ Homojen olmayan topluluklarını ortak değerleri paylaşması, siyasal sınırların katı bir şekilde belirginleşip muhtemel, muhayyel ve tarihsel düşman tehdidinin araçsallaştıranlara coğrafyanın kutsallığının kapasitesi artırılmıştır.

Öncelikle Avrupa'da imparatorluklar ulus-devletlere dönüşmeye başlarken, imparatorlukların tarihsel mirası milletlerin inşasında özlem duyulan bir geçmiş kurguladı. Milletle devletin birbiriyle vazgeçilmez bir birliktelik kurması modern dünyanın sorunları karşısında milli değerleri öne çıkardı. Devletin milletle diyalogu milliyetçilik ideolojisi tarafından kurgulanırken bireyler millet ve devlete sadakatleri ölçüsünde değer kazandılar.¹⁶⁰ Devlet ile milletin birbirinden ayrılmaz ikili olarak inşası milliyetçi söylemin ikna etme, inandırıcı olma gücüyle desteklendi. Devleti temsil eden birçok kurum milliyetçiliğin, bireyler üzerindeki etkisini arttırdı. Bütün bu unsurlar bir araya toplandığında bir bireyin ölümünün anlamlı hale gelmesi ve toplumun diğer bireylerinin bu anlamı onaylamasıyla millet ve milli devlet için ölmek kutsal ölümün vazettiği şekilde ölümsüzlükle buluşturuldu.¹⁶¹ Modern ordular millet ve milli devlet kutsiyetinin öncelikli temsilcisi olarak insan kaynağını profesyoneller yerine milleti oluşturan bireylerin yükümlülüğü üzerine kurdular.

Milli devletlerin meşruiyeti millete dayanırken her ikisini koruma, kollama vazifeside ordunun öncelikli vazifesi haline gelmesiyle birlikte hemen hemen bütün dünyada yüzyıllarca yıl geçerli olan profesyonel veya paralı askerlerden kurulan ordu sistemi yerini zorunlu askerliğin hakimiyetine bıraktı. Askerlik özellikle subay kadrosuyla belirgin hale gelen profesyonel bir mesleği dönüştü. Asker, aynı tip üniformalar giyen, aynı dili konuşan, aynı marşları söyleyen, hiyerarşik sistem içerisinde emir komutayla

¹⁵⁹ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 159, -161-162-163.

¹⁶⁰ Ergün Yıldırım, "Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik", *Doğu Batı Düşünce Dergisi Milliyetçilik I*, cilt: 9, sayı: 38, 2006, s. 185.

¹⁶¹ Zygmunt Bauman, *Ölumlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Ayrıntı Yayınları, 2018, s. 160-161.

yönetilen, itaatkâr, ölmeye hazır bireyler olarak tasarlandı¹⁶² Böyle bir milli bilinçle oluşturulan ordular, kendi ulusları, toprakları, vatansız-milletsiz kalmamak için savaşmış ve bu savaşların başarı şansına etki etmiştir. Artık keskin bir şekilde yapılan biz ve onlar ayrımı bireylere savaşmak için yeni bir kutsal sunarken, milli orduların kamuoyuna yansıyan savaş hikayelerinde ölümün anlamı da dönüşmüştür. Ordu sayesinde birey kendi çıkarından vazgeçip toplumsal fayda sağlamak için her türlü fedakarlığa hazır hale gelmiştir.¹⁶³ Batıda düşünsel, bilimsel, ekonomik gücün birbiriyle paralel yoğunlukta gelişim göstermesine rağmen, bu yoğunluk ve güç unsurlarının Osmanlı Devleti'ndeki yansıması tabii bir süreçten ziyade ihtiyaca dönük pragmatik ve taklit mesabesinde kaldı. Bu taklit sürecinde en sancılı alan dinin tezahür biçimlerinden olan kültürel ve buna bağlı siyasal toplumsal yapıdaki değişim olacaktı. Osmanlı -İslam düşüncesi düşmanın silahıyla silahlanmayı öğütlesse de varoluş alanını kültürel farklılık ayrımı üzerine kurmuştu. Dolayısıyla inanç alanına dokunan değişim baskısının Batının yaşadığından daha sancılı bir süreci doğuracaktı. Kültürel direniş yine de bazı kavramların Batıdaki gelişmeler ve fikir akımları çerçevesindeki değişimi engelleyemedi. Dârüislâm ve dârülharb kavramlarında coğrafyanın kutsala dayanan siyasal bir anlamı olsa da vatan kavramının 19. yüzyıldan itibaren bütün dünyayı etkileyen yükselişi geleneği modern görüntünün içine kendi değerlerinin mirasıyla birlikte soktu. Batının vatani Hristiyan teolojisinden mümkün olduğu kadar uzaklaşarak seküler düşünceyle şekillenirken, dârüislâm coğrafyası vatana dönüştüğünde seküler nitelikleriyle beraber, İslamın teolojik imkanlarıyla da donatıldı. Vatan için savaşmak ve ölmek dünyevi törensel faaliyetlerin yanı sıra dini vecibeler ve bu tür fedakârlık yapanlara mükafat olarak uhrevi ödül vazı işlevsel olmaya devam etti. Böylece vatanın kutsallığı millet ve milliyetçilik olgusuyla birlikte dinin ideolojik formu tarafından dizayn edildi.¹⁶⁴

¹⁶² Ayşe Gül Altınay-Tanıl Bora, *Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik Cilt 4*, İletişim Yayınları, 2008, s. 140-141.

¹⁶³ Rıfat Aydın, "Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, cilt: 6, sayı: 1, 2018, s. 252.

¹⁶⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, 2015, s. 57.

2.7.4. Geleneksel Millet Anlayışından Milliyetçiliğin Modern Milletine Savaşın Meşruiyeti Olarak Vatan

Fransız Devrimi sonrasında yaygınlaşan fikirlerin Osmanlı coğrafyasında da etkisini göstermeye başladığında günümüze kadar gücünü koruyan yansıyan iç ve dış güvenliğin savunma odaklı temerküz etme süreci başlamıştır. Etki eden sadece fikir hareketlerinin düşünsel evreni değildir, bu fikirlerin varoluş alanını toplumsal ve siyasal yapıların dönüşmesini zorunlu hale getirmesidir. Osmanlı devlet ve toplumsal yapısı inanç ve geleneklerin oluşturduğu statik bir nizamı yüzyıllar boyunca sürdürdü. Ancak, etrafındanki ve Avrupa'daki gelişmelerin hızı karşısında mevcut nizamın çözülmeye başlaması; birçok nedenle açıklanabilirse de çözülmeyi kaçınılmaz bir sona doğru götüren hayati nokta askeri yenilgilerde düğümleniyordu. Sorunu bu merkezden çözme girişimleri öncelikli olarak orduda reformu gerektirmişti. Yapılan reformların teknik niteliği özellikle 19. yüzyılda değişmiş, ideolojik söylemle desteklenen devlet ve toplumun bütün kurumlarını saran bir yenileşmeyi beraberinde getirdi. Devlet ve toplum açısından bu yenileşmenin görüldüğü yapılardan biri de millet sistemiydi. Geleneksel Osmanlı halkının toplumsal organizasyonunda din belirleyici bir olguydu. Bireylerin dini aidiyeti onun hangi milletle ilişkili olduğu konusunu belirlemekteydi. Bu durum bir bakıma günümüzün kimliklerine benzemektedir. Bu kimliğin belirlenmesinde bazen etnik köken, mezhep ve dil gibi unsurlar dikkate alınmış olsa da bunlar kişilerin dini kimliğinin gerisinde kalmıştır.¹⁶⁵ Osmanlı Devleti klasik döneminde, idari, mali ve toplumsal düzeninde dini mensubiyete dayalı millet sistemi belirgin değer taşımıştır. Yönetenler ve reaya şeklindeki daha çok mali idareyle ilgili genel bir ayırım bulunmaktaydı. Toplumsal düzende esas ayırım Müslim ve gayrimüslim şeklindeydi. Gayrimüslimler de etnik ve mezhebi farklarına göre farklı milletlerden sayılmaktaydı. Dini liderler bu milletlerle devlet arasındaki diyalogun iki yönlü temsilcisiydiler.¹⁶⁶ Sosyo-kültürel, komünal bir yapı olan millet sisteminde esas unsur dindir. Aynı dine mensup Hristiyan halk daha önce belirtildiği gibi etnik ve mezhebi aidiyetlere göre millet sisteminin içindeydiler. Gayrimüslimler arasında

¹⁶⁵ Kemal H. Karpat, *Orta Doğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, 2011, s. 184.

¹⁶⁶ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 2016, s. 27.

Yahudiler de bulunuyor kendi milletleri çerçevesinde muamele görüyorlardı.¹⁶⁷ Bu sistemle özerk bir şekilde varlığını sürdüren gayrimüslimler eğitim öğretim haklarına sahip, kendi okullarını işleten ve kendi iç hiyerarşilerine sahip gruplardı. Osmanlı Devleti toprakları genişledikçe farklı toplumları bir arada bulunduran, uyum içerisinde yaşamasını sağlayan, bünyesinde çeşitli dinlerin var olduğu bir imparatorluk haline geldi.¹⁶⁸ Bu ordu savaşlardaki ihtiyaca göre zaman zaman halk arasından halk arasından profesyonel olmayan asker almış olsa da esas sistem profesyonel ordu üzerine kurulmuştu. Hatta İslam bu ordunun şekillenmesinde esas referans olsa da özellikle sınır bölgelerinde gayrimüslim savaşçılar da Osmanlı seferlerinin belirli bölgelerde bir parçasıydı. Bu bir devletler arası ittifak ilişkisinin ötesinde Osmanlı Devleti'ne bağlı silahlı grupların varlığını ve bu anlamda dinsel farklılığın pragmatik bir uygulamayla dikkate alınmadığı göstermektedir; fakat 19. yüzyılda bu anlamda büyük sorun ortaya çıkacaktı. Dini ve etnik anlamda Osmanlı'ya göre daha homojen imparatorluklar dahi bu sorunla karşılaşırken Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sorunun üstesinden gelemeyeceği ortadan kalkmadan yıllar önce anlaşılmış, uygulamaya konulan çözümler milliyetçiliğin yükselişi karşısında imparatorluğun dağılmasını engelleyecek düzenlemeler fayda etmedi. Fransız Devrimi sonrasında yaygınlaşan adalet, hürriyet, eşitlik kavramları gündelik hayat ve devlet sistemine yansiyacak uygulama alanının coğrafyasına vatan kelimesine yeni anlam yükleyerek yerelliğinden çıkarmış kapsamlı bir siyasi coğrafyaya dönüştürmüştü. Bu coğrafyanın tasarımı inançla ideoloji arasındaki geçişkenliği de kullanarak kutsalın fiziki mekanını dünyevileştirdi. Tarih ve edebiyat coğrafyanın vatan adı veriler kutsal toprağa dönüştürülmesinde enstrüman olarak kullanım konusunda oldukça işlevseldiler. Fetih ve gazalarla yüzyıllar boyunca genişleyen topraklar bu olgularla uyumlu ve esnek anlamlar içeren dârülişlâm veya dârülharp kavramlarıyla tanımlanmıştı. Fetih ve gaza kavramları 17. yüzyıl sonlarından beri Osmanlılar için örnekleri yaşanmayan bir olguya dönüşmüştü. Fetih ve gaza olmasa da 18. yüzyılın sonuna kadar en azından mevcut toprakların korunması konusunda büyük sıkıntılar yaşanmadı. Şiirde ifade edildiği şekliyle “Nazlı Budin’in düşüşü bir matem havası yaratsa da yüzyıl sonra Özi

¹⁶⁷ Benjamin Braude, Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Kemal H. Karpat (Ed.), *The Structure of the Non-Muslim Communities in the Eighteenth Century and After*, Holmes-Meier Publishers, 1982, s. 142.

¹⁶⁸ Fatih Öztürk, “The Ottoman Millet System”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 16, 2009, s. 74-75.

Kalesi'nin düşüşüyle bir daha geçmişin gazavatnâmaları anlatılan günlerine dönülmeyeceği açıkça ortaya çıkmıştı. Gaza ve fetih olmasa da savaşlar devam etmekteydi.

Genç Osmanlılar'ın önemli isimlerinden biri olan Namık Kemal ise döneme damgasını vuran yazarlardandır. Kemal, Osmanlı Devlet'inde ilk defa hürriyet ve vatan kavramlarını kullanan kişi olarak bilinmektedir. Aynı zamanda İbret Gazetesi'nde "Vatan" adlı bir makale yazmış, vatanın ne kadar mukaddes olduğundan bahsetmiştir. Fakat Namık Kemal'in bahsettiği "vatan"ın neden ibaret olduğu hususunda belirsizlikler mevcuttur. Çünkü Kemal vatanseverlikle ilgili konuları ifadesinde ümmet, kavm, millet ve Türk kelimelerini de kullanmıştır. Namık Kemal'in bu tavrı, uzun yıllarca Osmanlı kültürünün temelini oluşturmuş bir unsura bakıldığında açıklanacaktır. Bu unsur ise Osmanlı Devlet'inin fetihlerinin özünde yatan "gaza" ve "fütüvvet"dir. Bu ruh Osmanlı'nın halk kısmına bütünüyle geçmiş ve son kırıntıları da 1853 yılında görülmüştür. Bunun sebebi ise 1853 yılında Rusya karşısında Osmanlı'nın resmi tavrının korkakça olduğunu düşünen halkın ayaklanmasıdır. Kemal bu ortamdaki yazılarında hem "gaza" hem de "fütüvvet" kelimelerini, vatanseverlik nasihatleriyle birlikte kullanmıştır.¹⁶⁹ Fakat vatan kavramını bu kelimeler ile iç içe kullanan sadece Namık Kemal değil dönemin süreli eserlerine göz atıldığında genel toplum algısının bu biçimde olduğu görülmektedir. "Vatan" genellikle cihat ve gaza amacıyla savaşarak korunması, savunulması gereken bir bütündür ve bu korumayı sağlamak için de kimse gözünü dahi kırpmamalıdır. Gazetelerde çıkan haberler bu durumu desteklemiş, toplumda algı oluşturmak denenmiştir. Cerîde-i Havâdis'te çıkan haberlerin bir kısmından aşağıda örnekler verilmiştir.

*"...asakir-i bahriye vazifeleri cem ederek bu denizlerde çend-i kıta Rusya gemileri buşunmağla hin-i tesadüfde muharebeye mübaderet olunarak vatanları uğruna cansiperane hareket eylemeleri hususuna tenbiye eylemiştir."*¹⁷⁰ ve *"...asakir-i şahane tarafından öyle kuvve-i cismiyyeyi karşı durarak ve devlet ve vatani uğrunda can feda ederek..."*¹⁷¹ ve *"... muharebe-i mezkure haylice mümted olup asakir-i şahane tarafından öyle kuvve-i cesimeye karşı durarak ve devlet ve vatan uğrunda can feda ederek merdane ve dilirane ibraz olunan sebat ve metanet..."*¹⁷² ve 1272 tarihli *"Sûret-i Emr-i*

¹⁶⁹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, 2010, s. 363-3364-365.

¹⁷⁰ *Ceride-i Havadis*, 23 Şevval 1270, nr. 697, s. 3.

¹⁷¹ *Ceride-i Havadis*, 9 Rebiülevvel 1270, nr. 660, s. 1.

¹⁷² *Takvim-i Vekayi*, 7 Rebiülevvel 1270, nr. 496, s. 3.

Âlî”de geçen “...devlet ve vatanları uğrunda feda-yı can edenleri dahi hiçbir vakit unutmayıp daima rahmet ile anacağım. Misülli yetimlerini kendi evladım gibi bilüp herbirisini şefkat-i mahsusa-ı padişahanemin eserini göreceklerdir...”¹⁷³ ve “*Evâmîr-i Aliye-i Umûmiye Sûreti*”nde geçen ve “...osmanlı askerliği şanını ila ve nice nice yiğitlikleri eseriyle...” övünülen kısımda “...hidmet-i muhafaza-i vatan için davet olunmuş olan asakir-i şahanemizin her sınıfı sıfat-ı celile-i askeriyeden...”¹⁷⁴

Kıvançla bahsedilmekte ve vatan için canını feda etmek söyleminin erken tarihlerde de rastlandığını gösterirken aynı zamanda ölen askerlerin geride kalan ailelerinin padişah tarafından himaye edileceği vurgusu da önem arz etmektedir. Nitekim yine 1272 tarihli aynı gazete sayısında “*Sûret-i Hattı Hümayûn*” kısmında Kars halkının sadakatlerinden dolayı övüldüğü kısımda “...gösterdikleri asar-ı hamîyyet ve hubb-ı vatan şöhret-i kadimelerini...” vatan sevgisine vurgu yapılmaktadır.¹⁷⁵

Sabah Gazetesi’nde çıkan “*Vatan Şarkısı*” isimli şiirde “...ebnâ-yi vatan hepsi gaza seyfîni çekti;...” ve “...guzat-ı vatan kan saçıyor tîglerinden...”¹⁷⁶ dizelerinden ve “...meydan-ı harbde bulunan vatandaşlarının familyalarına iane etmek üzere, müteaddid cemiyetler teşkil etmişlerdir. Vatan muhafazası uğrunda çalışmakta olan dilaverlerin...” şeklindeki ifade hem vatani koruyan insanların ailelerini zor durumda bırakılmayacağını hem de vatani korumak için savaşmak gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.¹⁷⁷ Vatan kavramının bahsedilen tarihlerde bir milliyetçi anlam kazanmadığı ortadadır. Kavram hala gaza, cihat gibi unsurlarla anılırken milliyetçilik etkisi görülmemektedir. Vatan “...gayret-i diniyye ve vataniyye ile mutasavvıf ve mukaddema...” anılmakta,¹⁷⁸ bir karış vatan toprağının bile düşman eline geçmesine tahammül edemeyen Osmanlılar “...Osmanlılığa yakışır surette sabır ve sebat...”¹⁷⁹ ve “...a’dâ karşısında göğüs geren ebnâ-yi vatanın...” ve “...vatan uğrunda her türlü hidmet ve fedakarlığa hazır bulunduklarından...”¹⁸⁰ gibi cümleler ise vatan kavramının gaza, gaziler, cihat gibi kavramlarla beraber anıldığını ortaya koymaktadır. Bu duruma en iyi örneklerden biri ise çıkan “*Cihat İki Emr ile Farz Oldu*” isimli

¹⁷³ *Takvimi Vekayi*, 26 Rebiülevvel 1272, nr. 534, s. 1.

¹⁷⁴ *Takvim-i Vekayi*, 26 Şevval 1272, nr. 541, s. 1.

¹⁷⁵ *Takvimi Vekayi*, 26 Rebiülevvel 1272, nr. 534, s. 3.

¹⁷⁶ *Sabah*, 1 Recep 1293, nr.128, s. 3.

¹⁷⁷ *Sabah*, 13 Şaban 1293, nr. 163, s. 3.

¹⁷⁸ *Sabah*, 11 Mayıs 1293, nr. 354, s. 4.

¹⁷⁹ *Sabah*, 17 Mayıs 1293, nr. 359, s. 1.

¹⁸⁰ *Sabah*, 16 Cemaziyevvel 1294, nr. 116, s. 1.

yazıdır. Yazıda vatanın bir nimet olduğundan, insanın vatanını canından kanından daha önde tutmasından, vatan olmazsa evladın olmayacağından, insanın her şeyinin vatan olduğundan “...o vücud o namus beka-yı vatanla kaimdir...” şeklindeki cümlelerle ifade edilmektedir.¹⁸¹ Yine

“...hukuk ve namus ve istiklal ve vatani muhafaza için ne yolda isar-ı nakdine etmeğle şer’an mükellef ve mecbur olduğumuz müfesser ve sınıf-u asakir-i cenab mülükaneleri hakkında derkar olan tevcihat ve davet ve mahasin hümayun-ü şahane ve hin-i hacetten liva-i Nusret-i ihtiva-yı hilafet-i kübra ile mevki-i cihada yetişmeğe...”¹⁸²

İfadelerinde de anlaşılacağı gibi cihat İslam dinini gayrimüslim toplumlara tanıtmak ve İslam’ı o topraklara götürmek için yapıldığı söylenirken yukarıda vatani muhafaza için de cihat meydanında savaşılmaktadır. Nitekim bu tür haberlerin savaş yıllarında çoğaldığı gözlenmektedir. Sabah Gazetesi’nin haberinde Rusya ile savaşından dolayı “...muhafaza-i vatan hidmet-i mukaddesinde feda-yı cana hazır bulunan efrad...”¹⁸³ ve “...muhafaza-i vatan için feda-yı can ve cihane hazır bulundukları beyan...”¹⁸⁴ şeklinde bahsederken aynı zamanda bazı bölgelerde çeşitli zamanlarda vatan korunması için askere gönüllü gelecek kişiler için “...muhafaza-i vatan niyet-i hayr-ı mersadına mebni bir gönüllü askeri defteri küşad...” oluşturulmuştur.¹⁸⁵ Vatan korumanın mukaddes bir olay olduğu marşlarla da vurgulanmış bu konuda besteler, güfteler yapılmıştır. “Osmanlı Marşı” isimli bir yazıda bu durum açık bir şekilde belirtilmektedir.

“Muhafaza-i vatana dair tanzim edilmiş olan şarkılar Asakir-i Şahane müzikaları için lüzumu derkar iken şimdiye kadar güftesi bestesi hakiki-i şecaat ve gayret osmaniyeyi müheyyic pek çok şarkılar köşe-i nisyanda kalmış ve yine o mahud ey gaziler şarkısı askeri müzikaları tarafından mazhar-ı rağbet olmakta bulunmuş idi...”

¹⁸¹ Sabah, 20 Rebiülahir 1294, nr. 338, s. 2-3.

¹⁸² Sabah, 13 Rebiülahir 1294, nr. 331, s. 1.

¹⁸³ Sabah, 12 Rebiülahir 1294, nr. 330, s. 1.

¹⁸⁴ Sabah, 12 Mayıs 1294, nr. 355, s. 2.

¹⁸⁵ Sabah, 1 Safer 1293, nr. 287, s. 1.

İfadelerinden bu dönemde vatan koruması adına birçok şarkı yazıldığı anlaşılmaktadır. “*Adu etmektedir şiddet, Yürü ey kahraman millet, bu gündür bizlere şöhrat, Vatan imdadına sürat...*” dizeleri ise bu şarkılardan birine örnektir.¹⁸⁶

Nitekim vatan kavramının bu tarihlerde birçok devlet üzerinde etkili olan milliyetçilik kavramıyla anılmamasının temelinde yine aynı tarihlerde rastlanılan vatan kavramının bir diğer bir kullanım biçimi olan “*müşterek vatan*” ifadesinin olabileceği düşünülmektedir. Henüz tam dağılmamış ve hala çeşitli milletleri içinde barındıran Osmanlı Devleti bu yıllarda gayrimüslim grupları da kazanmak istemektedir. Örneğin; “*...vatan-ı müşterek hukuk mukaddesesini muhafaza için...*” şeklindeki ifade vatani korumak için gönüllü olarak savaşa giden Hristiyanlardan bahsedilmektedir. Nitekim gönüllü olarak mevkiyi harbe giden bu kişileri dar-ı şurayı askeriye reisi paşa hazretleri taltif etmiştir.¹⁸⁷ Yine 1293’te çıkan bir haberde Hasköy Kasabası ahalisinden Müslim veya gayrimüslim fark etmeksizin erzak yardımında bulunmuş ve durum “*...muhafaza-i vatan uğrunda her türlü fedakârlık...*” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁸⁸ Nitekim meclis-i umumideki bir beyanda mecliste yer alan gayrimüslim temsilciler “*...milletimiz bunca asırlardan beri devlet-i Osmaniye uğrunda canlarını feda edercesine hizmet ettiler. Bugün dahi saye-i padişahide hep bir vatan evladı...*” olduklarını şanlı ve azametli olan Osmanlı adına çalıştıklarını ifade etmişlerdir.¹⁸⁹

Vatan kavramı için bazı haberlerde gözlemlenen bir diğer unsur ise, bireylerin vatan uğruna canlarını feda ettiğine değinirken bu durumu şehit kavramını kullanmadan aktarmasıdır. Örneğin; “*Şeytandan Alçaktır Kaçan Meydandan!*” isimli şiirde “*...vatanın uğrunda verdi başların;*” şeklinde bir ifade bulunmaktadır.¹⁹⁰

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere vatan kavramının tam olarak bir kesin sınırları belirli bir tanım yoksa da savaş zamanında sık sık kullanıldığı göze çarpmaktadır. Örneklerin verildiği tarihlerde Osmanlı Devleti’nin son dönemlerde sık sık mücadeleye girdiği Rusya ile savaş zamanından verilmiştir. Nitekim bu zamanlar Osmanlı Devleti’nde vatan kavramının henüz yeni yeni kullanılmaya başladığı ve daha

¹⁸⁶ *Sabah*, 16 Rebiülahir 1293, nr. 334, s. 3.

¹⁸⁷ *Sabah*, 2 Zilhicce 1293, nr. 245, s. 3.

¹⁸⁸ *Sabah*, 30 Zilhicce 1293, nr. 260, s. 3.

¹⁸⁹ *Sabah*, 5 Muharrem 1294, nr. 265, s. 1-2.

¹⁹⁰ *Sabah*, 15 Recep 1293, nr. 140, s. 2.

milli bir anlam yüklenmediği dönemlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik kavramı geç tarihlerde yükselmeye başlamış yükselmeye başlaması ise millet sisteminin çökmesine sebep olmuştur. Çok uluslu bir yapıya sahip devlet parçalanmasını geciktirmek için uzun süre milliyetçilik gibi kavramlardan uzak durmuş ancak değişen dünyada ulus devletlerin artmasıyla bu akıma kayıtsız kalamamıştır. Bütün bu gelişmeler millet sistemini ve aynı zamanda millet kavramının anlam biçiminin kullanımı üstünde de etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan bütün halkı kapsayan, Osmanlı'nın siyasi bir söylemi olarak kullanılan ve Arapçadan gelen "millet" kelimesinin anlam karşılığını, 19. yüzyılda yerini Fransızca-Latin kökenli "nation" terimiyle eş anlamlı şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bu kavram "nation" terimi anlamıyla Doğu ülkelerinde modern zamanlarda yaygın olarak kullanılmış ve son asırda iki anlamda da bulunması dikkat çekmiştir.¹⁹¹ Vatan kavramının geçirdiği bu değişim şehitlik ve gazilik kavramları üzerinde de etkisini göstermiştir.

2.7.5. Allah, Millet ve Vatan İçin "Ya Şehit Ya Gazi Olmak"

Önceki kısımlarda 19. yüzyılda bütün dünyanın modernlik paradigması ile açıklanan büyük bir değişim ve dönüşüme girmesinden bahsedilmişti. Bu tezde gelenek ve modernin etkili olduğu bu değişim ve dönüşüm aynı zamanda din ve ideolojinin karşılaşması olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel anlamıyla şehit ve gazi kavramlarının bu değişim ve dönüşümden nasıl etkilendiği bu kısımda ele alınacaktır. 19. yüzyıl sözlüklerinde kutsal savaş çerçevesinde ortaya çıkan kelime ve kavramlar aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

"Cihad: Din düşmanları ile cenk etmek.

Şehid: dini için kıtal olunan kimse.

*Gazi: gazaya giden ceng-i dini için küffarayla cenk eden kimesne."*¹⁹²

"Cihad: din düşmanıya cenk uğraşma.

Şehid: şehadeti kabul eden din uğruna feda-yı can eden nail şehadet olan-çoğulu şüheda.

¹⁹¹ İlber Ortaylı, "Osmanlılar'da Millet Sistemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 30, 2005, s. 66. <https://islamansiklopedisi.org.tr/millet#2-osmanlilarda-millet-sistemi>.

¹⁹² *İlaveli Lügat-ı Osmaniye*, İstanbul Arif Efendinin Matbaası, 1310(1894), s. 219-381,433.

Gazi: gaza ve gazve eden, din uğruna cenk eden, gazvet-i mücahidin gazi yazulu altın."¹⁹³

*"Şehid: şehidler din uğrunda feda-yı can etmiş maktul kimesneler."*¹⁹⁴

*"Şehid: gaza yerinde hak ve hakikat yolunda ölen adam."*¹⁹⁵

Şehid: kelimet-i Allah younda maktul olan ve adil ve hakkaniyete hidmet uğrunda mübtela-yı bala-yı şedid olarak ölen: şehid ...gibi. Şehid seyid. [senası: ben şehid olmadan aşkıyla mezarımı kazayım- taşıyı kanlı ...başıyla yazayım] [mücahid seyidin evsaf-ı celilesini telhis için]

*"Gazi: gaza edici, eden: ahali-i gaza, ölürsen şehidsin, kalırsak gazi. Sabri şakir- kaside: seccade ki gazi, şimşiridir- kale-i idadi-yi husumet şiar]"*¹⁹⁶

Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu 19. yüzyıla ait sözlüklerde görüldüğü üzere, "şehit" dini uğruna ölen, "gazi" dini uğruna savaşa katılan kişilere verilen isimdir. Sözlükler her ne kadar 19. yüzyıla ait olsa da dünyada ve devlet içerisinde yaşanan değişimin kavramların anlamındaki değişimin sözlüklere sirayet etmediğini göstermektedir. Bu kavramlar sözlüklerde hala din üzerinden açıklanmakta milliyetçilik unsuruna rastlanmamaktadır. Osmanlıca sözlüklerin dışında Türkçe-İngilizce, Türkçe-Fransızca sözlüklere bakıldığında; Fransızca'da şehit "martyr", gazi ise "ghazi" olarak yer almaktadır.

"Martyr: şüheda hazret-i istifazdır. Dinde fedayı can etmek ol şehid-i celili'lkadr din-i îsevi(iseviyye) haiz rütbe-i şehadet- şehitlerin anısını onurlandırmak- etmiş zevatın zikrine ifa-yı lazıme-i tevkir ve ihtiram eder. Zevatın zikrini temcid eder. Bir başkası uğruna çok acı çekip şehit olan- falanın uğruna feda-yı can oldu- can eyledi.

*"Martyre: te'ezzi levc- azap fi-sebilAllah- şehadet- şehitlik canfeda-yı bera-yı hida- şehadet. Allah-ı levc. Din uğruna çekilen azap Allahteala ihtiyar aza ve azab etmek. Fi sebilAllah makasat azab-ı şehadet etmek. Rütbe-i celile-i şehadet- tac ve hitac şehadet. Din-i îsevide falan azizin şehadeti günü mübarek add olunarak."*¹⁹⁷

¹⁹³ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, İstanbul Tabhane-i Amire, 1293(1876), s. 1061-1197-1246.

¹⁹⁴ Hüseyin Remzi, *Lügat-ı Remzi*, İstanbul Matbaa-i Hüseyin Remzi, 1305(1888), s. 740.

¹⁹⁵ Abdullah Cevdet Karlıdağ-İsmail İbrahim, *Tertib-i Cedid İlaveli Lügat*, İstanbul Kasbar Matbaası, 1331(1895), s. 188.

¹⁹⁶ *Lügat-ı Ebu'z-ziya*, Maarif-i Umumiye Nezaretinin Ruhsatıyla Tab' Edilmiştir, Matbaayı Ebu'z-ziya, İstanbul, 1308, s. 590-714.

¹⁹⁷ Aleksandr Hanceri(Alexandre Handjeri, *Dictionnaire Français-Arabe-Persan Et Turc*, Moskova İmprimerie de L'universite İmperiale, cilt: 2, 1840-1841, s. 468.

“Martyr: şehit düşmek, işkence çeken. Martyre: din uğruna çekilen azap.”¹⁹⁸

“Martry: Şehid. Fedakâr. Şehadet. Ölüm.”¹⁹⁹

“Ghaza: savaş, askeri başarı, sefer. Ghazi: savaşçı, kazanan, muzaffer olan.”²⁰⁰

“Djihad(cihad): özellikle kafirlere karşı olan savaş.

Şehid: Müslüman dinini savunmak için öldürülmüş asker.”²⁰¹

“Cihad: kutsal savaş.

“Gazi: İslam inancı için savaşan, Hristiyan ülkesini fetheden, kafirlerle savaşan savaşçı, kafirlere karşı kazanılan zaferden sonra hükümdarlar ve Müslüman komutanlar tarafından alınan unvan.”²⁰²

Osmanlıca ve İngilizce-Fransızca sözlükler arasında şehit ve gazi kavramlarının tanımlanmasında dikkat çeken bir husus vardır. Osmanlıca sözlükler şehit olmayı hak, hakikat yolunma ölme ve kutsal bir olay gibi tanımlarken İngilizce-Fransızca sözlükler “işkence çeken”, “fedakâr”, ve “din uğruna çekilen azap” şeklinde ifade etmektedir. Böylelikle dinin inananlar ve inanmayanlar toplumlar üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır. İnanç kavramlara atfedilen anlamları şekillendirmiş, farklı toplumlarda yorumu farklılaştırmıştır.

Osmanlı Devleti’nde kavramların tam olarak ne ifade ettiğinin anlaşılması açısından sadece sözlükler incelenmemiş aynı zamanda arşiv belgelerine bakılmıştır. Şehit kavramına ne tür anlamlar yüklendiği çeşitli arşiv belgelerinden görülmektedir. Bu belgelerde şehit kavramı genellikle savaş esnasında ölmüş kişilere (harp meydanında) ve de eşkıya çatışmasında hayatını kaybetmiş kişilere verilen isimdir.

“Nizamiye yirminci alayının birinci taburu kol ağası Murat Ağa ve [...] jandarma bölüğü mülazım-ı evveli Abbas Efendi ile leffen savb-ı sami-i

¹⁹⁸ T.X. Blanchi, *Elsine-i Franseviye ve Türkiye’nin Lügatı*, Paris Typographie de Mme ve Dondey-Dupre, 1843-1846, s. 367-1516.

¹⁹⁹ K. Sinan, *İngilizceden Türkçeye Cep Lügatı*, Düzeltme; Aleko-İhsan, İstanbul Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1335(1919), s. 434.

²⁰⁰ R. Yusuf (R. Youssouf), *Dictionnaire Turc-Français*, İstanbul Matbaa-i Ebuzziya, 1888, s. 344-345.

²⁰¹ T.X. Blanchi-J.D. Kleffer, *Elsine-i Türkiye ve Franseviyenin Lügatı*, Paris Imprimerie Royale, 1837, s. 406-71.

²⁰² Şemseddin Sami, *Kamus-i Fransevi Türkçeden Fransızcaya Lügat*, İstanbul Mihran Matbaası, 1302(1885), s. 388-746.

sadaretpenahilerine irsal kılınan defterde isimleri muharrer efrad-ı askeriye Petraliç karyesinde Bulgar eşkıyasıyla vuku bulan müsademe de ihraz-ı mertebe-i şehadet etmeleriyle...”²⁰³

“...vatan-ı müdafaa için harp meydanında şehide irtihâl eden askerlerin...”²⁰⁴

“Selanik mekteb-i rüşdiyesi muallim-i sanisi Veli Efendinin asakir-i muavene ile mevki-i harbe girerek şehiden vefat ettiği...”²⁰⁵

“...bir miktar eşkıya hücum ederek biraz muharebeden sonra asakiri mezkure geriye çekilmesiyle eşkıya o civarda vaki Hristiyan hanelerini ihrak ve ahali-i hristiyanîyenin dahi hane ve kulübeleriyeti yaktığı ve şu muhariye esnasında bizim taraftan bir şehid ile üç nefer hafif mecruh vuku bularak...”²⁰⁶

“...vuku bulan bir mücadelede bazı ufak tefek eşya ve on kadar maktul bıraktıkları halde ricaat ettiği ve bizim ahali-i askerden dahi bir adam şehid olarak bir neferin yaralandığı...”²⁰⁷

Takvîm-i Vekâyî’de yer alan 1270 tarihli haberlerde Ruslarla yapılan bir çatışma haberine yer verilirken burada “...piyade ve topçu olarak on sekiz nefer şehid ve seksen üç nefer yaralı bulunmuş...”²⁰⁸ söylemi yer almaktadır. Bu durum askerlerin meydan-ı harp sırasında şehit olması erken tarihlerde süreli yayınlarda da yer aldığını göstermektedir. “...bu muharebede asakir-i cenabı-ı mülûkaneden üç nefer şehid ve dört nefer yaralı...”²⁰⁹ ve “...Ahışa mühacirlerinden Aziz Ağa bizzat hayli muharebe ve ibraz-ı şecaat ederek şehiden vefat eylemiş olduğu...” ve “...asakir-i padişahide muzafferiyet zuhur edip fakat bir onbaşı şehid olarak...” geçmektedir.²¹⁰ Silistre Kalesi toplarının korumasında olan ve 3 saate yakın muharebenin anlatımındaki haberde “...muharebe-i mezburede asakir-i şahane tarafından bir miktar şehid ve yaralı vuku bulmuş...” şeklinde çatışmada ölen askerleri yine şehit olarak tanımlamıştır.²¹¹

²⁰³ BOA, İ.HUS., 131\18\001, s. 4. Ayrıca bkz. “...aydın nahiyesinde eşkıya ile vukua gelen müsademe de şehid olan ahaliden...” BOA, DH.MUİ, 2\27\001.

²⁰⁴ BOA, DH.EUM.MTK., 80\49\001.

²⁰⁵ BOA, MF.İBT., 9\113\001. Ayrıca Bkz. “meydan-ı harpde şehiden vefat eden...” BOA, MV., 241\59\001. “harb mahallinde şehid olan Şakir Beyin...” BOA, MF.MKT., 1204\83\001.

²⁰⁶ Sabah, 12 Cemaziyelevvel 1294, nr. 356, s. 1.

²⁰⁷ Sabah, 23 Cemaziyelâhir 1294, nr. 340, s. 2.

²⁰⁸ Takvim-i Vekayi, 14 Safer 1270, nr. 495, s. 3.

²⁰⁹ Takvim-i Vekayi, 4 Cemaziyelevvel 1270, nr. 499, s. 1.

²¹⁰ Takvim-i Vekayi, 7 Rebiülevvel 1270, nr. 497, s. 1.

²¹¹ Takvim-i Vekayi, 4 Recep 1270, nr. 512, s. 3.

Şehit kavramının aynı tarihlerde diğer süreli yayınlarda da geçtiğini tespit etmek için uğraşılmış, ulaşılan veriler ışığında görülmektedir ki kavram *Ceride-i Havâdis* gazetesinin 1270 tarihli çıkan haberlerinde de bulunmaktadır. Örneğin; Ruslarla olan bir muharebede “...yalnız iki nefer şehid ve dokuz nefer mecruh...” olduğundan²¹² ve “...muharebesinde rusyalu inhizam tam ile münhezim ve perişan olarak firar eyledikten sonra asakir-i şahaneden şehid olanların ve yaralı bulunanların...”²¹³ ve “...asakir-i şahane tarafından bir mikdar şehid ve yaralı vuku bulmuş ise de...”²¹⁴ ve “...cenab-ı cihandarından şüheda ve mecruhin beş yüz kadar olarak...”²¹⁵ bahsetmektedir. 1272 tarihlerinde ise yine haberlerde “...ve asakir-i şahane tarafından altmış sekiz şehid ve iki yüz yirmi mecruh vuku bulmuştur...”²¹⁶ ve “...esna-yı muharebede asakir-i şahane ile neferatı muvazzafadan dört yüz yedi şehid ve dört yüz kırk üç yaralı...” ve “...silah çatarak her tabur kendi şühedasını defne başlayıp yaralıları derhal hastaneye irsal olunmuş...” şeklinde şehit kavramının çoğulu olan şüheda kavramının da kullanıldığı görülmektedir.²¹⁷ 1294 tarihlerinde çıkan haberlerde de Ruslar ve ahali-i abaza arasında geçen çatışmada ölenleri ifade etmek için “...yedi şehid ve on altı mecruh vuku bulduğu...”²¹⁸ ve yine Ruslarla yapılan bir hudut çatışmasında “...sekiz şehid ile on iki yaralı olduğu...”²¹⁹ ve “...iki şehid ve üç yaralı...” olduğuna dair bilgi vermektedir.²²⁰

Aynı zamanda Osmanlı Devleti ilk defa bir düzenleme getirdiği askerin emeklilik sistemi mevzuatında şehit ailelerine de yer vermiştir. “Asâkir-i Berriye-i Mülûkâne Tekaüd Kanunnamesi” ile emeklilik ve şehit ile gazi olmuş askerlerin ailelerine maaş verilmesi alanında pek çok yeni gelişmeler meydana gelmiştir. Bu emeklilik kanununda şehit ve gazi ailelerine verilen yardımların bahsedildiği kısımda genellikle “meydan-ı harp” sırasında şeklinde bir ibare geçmektedir.²²¹ Yukarıdaki belgelerde de

²¹² *Ceride-i Havadis*, Safer 1270, nr. 659, s. 1.

²¹³ *Ceride-i Havadis*, 23 Recep 1270, nr. 668, s. 2.

²¹⁴ *Ceride-i Havadis*, 19 Cemaziyelahir 1270, nr. 678, s. 1.

²¹⁵ *Ceride-i Havadis*, 17 Şevval 1270, nr. 696, s. 1.

²¹⁶ *Takvim-i Vekayi*, 12 Rebiülevvel 1272, nr. 523, s. 3.

²¹⁷ *Takvim-i Vekayi*, 26 Rebiülevvel 1272, nr. 534, s. 6.

²¹⁸ *Sabah*, 15 Cemaziyelevvel 1294, nr. 358, s.2.

²¹⁹ *Sabah*, 13 Rebiülahir 1294, nr. 331, s. 1.

²²⁰ *Sabah*, 14 Rebiülahir 1294, nr. 332, s. 1.

²²¹ Yunus Özger, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekâüd Sandığı*, IQ Yayınları, 2011, s. 122-123.

görüldüğü üzere Osmanlı Devlet'inden kalan arşiv kaynaklarında devletin klasik döneminde kaleme alınan kroniklerin aksine dini uğruna vurgusundan ziyade savaş sırasında ölen kişilere şehit vurgusu vardır. Bu durumun nedenini tam olarak açıklayamamak da hem ekonomik hem de sosyal konuları sayabiliriz. Ulus devletlerin ortaya çıkışının savaşların şiddetini arttırması ve çoğalmasıyla ilgili hususlara değinmiştik. Nitekim savaşların artmasının madden ve maneviyatken çeşitli sonuçları vardır. Ulus devlet oluşumu neticesinde şehitlik kavramı üzerindeki ekonomik etkilere daha ilerideki bölümlerde değinilecekken kavramın modern zamanda değişikliğe uğramasında hakkında şu söylenebilir.

Sınırları belirlenmiş olan ulus devletler artık kendilerine tehdit kabul edecekleri bütün unsurları ortadan kaldırmak isterken aynı zamanda ordularını zorunlu askerlik sistemiyle güncellemiş, savaşı yöneten grubun savaşa katılan gruptan ölmeyi kabul etmesi ve inanarak savaşmasını beklemiştir. Bu beklentiye karşılayacak duyguya bireylere vatan ve milletleri için fedakârlık yapma hissini oluşturmaktır. Devlet bu hissi davranışa dökme pratiğini ise şehitlik kavramı üzerinden oluşturmaktadır. Bir nevi şehitlik, kutsal kabul edilen bir amaç için yapılan savaşlarda ölene övgüler düzmek ve ölümsüzlük vadetmek için vardır. Bu durum bütün dinlerde öncelikle inanç sistemi düzeyinde ortaya çıksa da anlam olarak aynı süreklilikte devam etmemiştir. Modern zamanda ulus devletlerle beraber şehitlik kavramı artık dini anlamının yanı sıra bir vatansever olarak vatani için savaşmak gerekirse can vermek anlamını da taşımaktadır. Böylelikle kesinleşen bir vardır ki o da meydana gelen bu değişiklikte yani şehitliğin modern anlamı üzerinde milliyetçiliğin ve ulus devlet oluşumunun rolü vardır.²²² Bu bağlamlar neticesinde şehitlik gibi anlam değişimine uğrayan diğer bir kelime de gaziliktir. Gazi kimdir? Kime denir? Kısımına yukarıda değindiğimiz kavramın, bu başlık altında klasik dönem gaziliğinin modern dönemdeki anlamına evrilmesine odaklanılmıştır.

Türk- İslam dünyasında özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda sürekli olarak anılan bir kavram olan gazilik, klasik dönemde din uğruna yapılan savaşlara katılmış bütün askerlere verilen isimdir. Gazilik kavramı yıllarca askeri\sosyal bir unsur olup Osmanlı Devleti'nin iktidarını pekiştiren, devletin kuruluşunda kendisini bulmanın

²²² Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, *Erkek Millet Asker Millet, Şafak Aykaç, Şehitlik ve Türkiye'de Militarizmin Yeniden Üretimi: 1990-1999*, İletişim Yayınları, 2013, s. 151-152.

kalıcı ve sonsuz simgesi haline gelmişse de zaman içerisinde, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk haline gelmesi ve merkezi otoritesini güçlendirmesiyle bu kavram tarih sahnesindeki yerini belirli bir süreliğine sessizliğe bırakmıştır. Fakat bu durum Osmanlı Devleti'nin duraklama sürecine geçişiyle değişmiştir. Neredeyse hiç savaşa katılmamış Osmanlı padişahları, devleti eski görkemine kazandırmak isterken kendilerinin de kuruluştaki padişahlar gibi devletin kurtarıcı görülmesi için yeniden bu unvana sarılmıştır. Kendini devletin kurtarıcı olarak göstermek isteyen birçok padişah gücünü gazilik kavramı ile taçlandırmak istemiş, bürokrasinin ve toplumun güvenini yeniden kazanmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yöneticileri kavrama bu şekilde sarılırken gazilik Osmanlı toplumunda da biçim değiştirmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmadan önceki son dönemini incelediğimizde bu durumun ekonomik sebeplerini görebiliriz. Artan savaşlar, maddi yetersizlik, devletin askerlerine ve ailelerine destek olma yükümlülüğü kavramı etkilemiştir. Eskisi gibi her savaşa giden birey gazi olarak anılsa maddi yardım yapma zorunluluğu ortaya çıkacaktır. O yüzden kavram günümüzdeki anlayış biçimine bürünmüş, savaşa katılan askerlerden sadece vatan koruması sırasında herhangi bir uzvunu kaybeden veya gündelik işlerini yapamayacak durumda yaralanan bireyleri kapsamaktadır. Böylece devlet sadece bu kişilere yardım yapmak zorunda olacaktır. Nitekim vatandaş-ordu oluşumunun ortaya çıkardığı zorunlu askerlik sistemiyle artık savaşlarda ölenler şehit, savaşa katılıp malul dönenler gazidir. Bu da hem geçmişten kalan eserlerden aşına olduğumuz hem de etraftan sık sık duyduğumuz “ya şehit ya gazi” söyleminin doğmasına neden olmuştur.²²³ Örnek olarak ise Ahmet Cevdet Paşa'nın “Maruzat” adlı eserini gösterebiliriz. Cevdet Paşa eserinde kişilerin zorunlu askerlik uygulamasındaki kura sistemi sırasında Müslüman grup için en tesirli söylemin “*ya gaza ya şehadet, haydi din-i mübin uğruna çocuklar*” olduğundan bahsetmektedir. Ek olarak da Avrupa'da ortaya çıkmış “gayret-i diniyye” yerine kullanılmaya başlayan “gayret-i vataniyye” söyleminin Osmanlı Devleti'nde yeterince tesirli olmayacağını söylemektedir. Çünkü Osmanlı toplumundaki bireyler için “vatan” kavramının sadece köylerinin meydanlarını anımsatacağını düşünmektedir.²²⁴ Fakat Ahmet Cevdet'e binaen

²²³ Salih Can Açıksoz, *Kürt Sorunu Bağlamında Gaziliğin Vücuda Gelişi: Egemenlik, Erkeklik ve Sakatlık*, Nurseli Yeşim Sünbuloğlu (Der.), *Erkek Millet Asker Millet*, İletişim Yayınları, 2013, s. 476-477-478-479-480-481.

²²⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, Yusuf Halaçoğlu (Haz.), Çağrı Yayınları, 1980, s. 113-114.

dönemin yazılı eserlerinden verilecek bir örnek de görülmektedir ki eserde hem “ya şehit ya gazi” söylemi kullanılmış hem de vatan-millet sevgisi vurgulanmıştır.

1908-1909 yılında yazılan “Cihad Emr-i Hakdır” adlı bir risale içerisinde bulunan bir hikâye de Napolyon’un Mısır’ı işgali üzerine Osmanlı Devleti’nin asker topladığından ve babası gazi iken ölmüş on sekiz yaşındaki Halil’in askere gitmek için başvurusundan, ablasıyla annesinin onun şehit olmasının ne mukaddes bir şey olduğu üzerine yaptığı konuşmalardan bahsetmektedir.

“...Evladım! Allah göstermesin bozgunluk olsa bile kaçma herkes nereye giderse sende orada bulun Allah’ın inayeti yetişir yine galebe çalarsınız. Senden umduğum gayrettir yerde bulunurumda gavgadan mektublar gelmiş düşman bozulmuş intikam alınmış diye alemin evladlarından haber işitirsem- benim oğlumdan haber yok Elhamdürillah şehid olmuş- dimeğle iftihar etmeğe isterim. Yoksa ben o karılarla sevinip dururken kadının biri- “ve ey senin başka! Sen karıdan doğan oğlundan cesurluk mu memûl edersin oğlum mektubunun kenarına yazmış senin oğlun gavgadan kaçmış”- diyecek olursa o anda yüreğime iner ölürüm. Şayed sağ kalsam bile sana kapıyı açmam- git sen namahremsin- diye evden kovarım. Haklarımı haram ederim, haydi oğlum göreyim seni “ya gazi ya şehid.” Hadi yavrum haydi arslanım diyerek alnından gözlerinden öper...

*Ey vatan perver yine gel gayreti
Al hemen şimşiri dest-i himmete
Çünkü farz olmuş gaza bu millete
Nakarat
Canımız olsun feda bu devlete
Canımız olsun feda bu millete.”²²⁵*

Görüldüğü üzere asker, tehditlere karşı vatanını, milletini, canını, yurdunu koruyan ve hiç düşünmeden bu uğurda hayatını vermeye hazır kişidir. Vatan ve millet uğruna hangi çabayı verirsiniz verin hiçbirisi askerlik kadar kutsal olamaz ve askerliğe denk sayılmaz. Vatanını, milletini, dinini sever her birey hiç düşünmeden askerlik yapar. İslam dininde askerlik yapmanın mertebesi yüksektir.²²⁶ Asker olan kişi ve askerliğin ne olduğuna dair anlam karmaşası mevcut değildir. Asker ve askerlik her devir her dönem kutsal şeylerdir. Bu ister İslam dinini yaymak için yapılsın isterse vatan muhafazası için. Fakat Tanzimat Fermanıyla kullanılmaya başlanan “vatanını korumak” söylemiyle beraber “vatan” kavramın yorumu hakkında pek çok farklı görüş

²²⁵ Cihad Emr-i Hakdır, Dersaadet, 1326, s. 8,-16.

²²⁶ Ahmet Hamdi Akseki, Askere Din Kitabı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976, s. 209.

ortaya çıkarmıştır. Daha önce de bahsedildiği şekliyle, Osmanlı Devleti'nin “millet sistemi” içerisinde yer alan “millet” kavramı hükmünü din üzerinden tamamlamış ve “millet” olarak devlet içerisinde yaşayan dini toplulukları yansıtmaktadır. Bu yüzden Tanzimat Fermanında geçen “vatan”, “millet” kavramlarından, bir devletin kendine özgü özellikleri ve simgesi algılanıp algılanmadığı belirsizdir. 1830'ların sonu ve 1840'ların başlangıcında Osmanlı Devleti içerisindeki ideolojik değişimi belirlemek zordur. Ancak belirgin bir durum vardır ki o da bu kavramların eski İslamiyet duygusu içerisinde vatanseverlik ile karıştığıdır. Askerlik görevinin bireyler tarafından daha kolay benimsenmesi ve kabul edilmesi için dinde bulunan cihat anlayışıyla vatan savunması söylemleri birleşmiştir. Osmanlı'da artık cihat yine dini yaymak için yapılan savaşlar olarak tanımlanırken vatan savunması da dini temellere dayanan devlete yapılan hizmettir.²²⁷

Bu bölümde görüldüğü üzere şehitlik ve gazilik kavramları Osmanlı Devleti anlayışı kapsamında ele alınmış, öncelikle kavramların tarihsel süreci Osmanlı Devleti'ni ele alan dönemde veya döneminden sonra yazılmış eserlerden başlanarak incelenmiştir. Şehitlik ve gazilik kavramı temel anlamıyla daha çok dinle ilişkili iki kavramken daha sonraki zaman diliminde bütün dünyayı etkileyen Fransız Devrimi sonucunda milliyetçi bir unsur haline de gelmiştir. Bu durum dönemin gazeteleri ve eserlerinden yararlanarak ortaya koyulmuştur. Asıl anlamları İslam dini için savaşmak ve ölmek olan bu kavramlar zamanla savaş strajelerinin değişmesiyle de anlam değişikliğine uğramıştır. Milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlaması, savaş şekillerinin ve teçhizatların değişimi gibi sayabileceğimiz bazı unsurlar bu değişimi tetiklemiştir. Nitekim kuruluş ve klasik dönemlerinde genellikle saldırı savaşları yapan Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılış sürecinde savunma savaşlarına geçmesi kavramları etkilemiştir. Din uğruna yapılan savaşlarda hayatını kaybetmek şehit olmakken artık vatanını seven vatandaşların vatanlarını, milletlerini korumak için savunurken ölmesi de şehitliktir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde İslam dinini yaymak uğruna savaşa giden her birey gazi olarak anılırken devletin modern döneminde bu durum yaralarla, sakatlamalarla anılmaktadır. Görüldüğü üzere değişen dünya ve

²²⁷ Tobias Heinzelmann, *a.g.e.*, s. 106-107,-264.

tarihsel olaylar birbiriyle bağlantılı birçok etmenle birlikte kelimelerin dünyasında da değişime sebep olmaktadır.

3. BÖLÜM: ŞEHİT VE GAZİ AİLELERİNE SOSYAL YARDIM VE SOSYAL YARDIMIN KURUMSALLAŞMASI

Geleneksel İslam düşüncesinde devletin temel amaçların biri İslamın yayılması ve Müslümanların İslam prensiplerine göre yaşamalarının sağlanmasıdır. İslam âlimleri devletin amacına ulaşabilmesi için ekonomik yapının düzenlenmesi ve inananların refah seviyelerine dikkat edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu anlamdaki bütün faaliyetlerde esas niyet Allah rızasının kazanılması olmalıdır. Allah rızasını kazanmak isteyen Müslümanların vazifesi yoksul ve muhtaç insanları gözetmek, gelecek nesillere rahat bir kaynak sağlayacak şekilde onlara yardımcı olacak hayır yapmalarıdır. Hayırseverliğin kurumsallaşmasının referanslarından olan bu inanç hayır faaliyetini yerine getirecek birtakım kurumların doğmasının referansı olmuştur. Yoksul ve muhtaç olanları gözetken bu kurumların başında “vakıf” gelmektedir.²²⁸ Vakıf bir Müslümanın Allah’a yakın olmak için taşınır veya taşınmaz mallarını dini veya sosyal amaçlı olarak bağışlamasıdır. Bu bağışla oluşturulan kurumlar İslam toplumlarında yardımlaşma ve dayanışmanın kurumsal kimliğini oluşturmuşlardır. Osmanlılar zamanında oldukça yaygın bir görünüm arz eden hayır faaliyetlerinin yürütüldüğü vakıflar, 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı dini ve sosyal hayatında önemli bir rol oynamışlardır. ²²⁹ Vakıflar bu yüzyılda henüz sosyal hayat ve devlet sistemi içinde üstlendikleri rolü henüz yitirmese de geçen yüzyıllardakine göre etkisi zayıflamıştır. Fakat buradan doğan boşluk belirli dönemlerde sayısı ve faaliyeti artacak yeni kurumların ortaya çıkışıyla dolacaktır. Savaşların yol açtığı ölüm, yaralanma, göç ve sefaletin sınırlarının harp meydanlarının gerisinde yoğun bir şekilde hissedildiği 19. yüzyılda hayır faaliyetlerinin kurumsallaşması merkezi devletin teşvik ve yönlendirilmesiyle toplumun birçok kesiminin desteğini alan yapıları ortaya çıkarmıştır. Böylece, şehit ve gazi ailelerine gösterilen maddi ve manevi desteğin bugünkü kurumsal görünümünün temelleri 19. yüzyılın düzenlemeleriyle atılmıştır. Şehit ve gaziler için modern kurumsallaşma öncesinde de dönemin zihni formasyonu ve imkanları çerçevesinde yardımlar yapılmaktaydı, fakat savaşların bu dönemden önceki

²²⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, Eren Yayıncılık, 2000, s. 83-84.

²²⁹ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 42, s. 479. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif#2-tarih>. Ayıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 60.

etkisi toplumu doğrudan değil dolaylı olarak etkiliyordu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında neredeyse her ailenin bir bireyi savaşın şiddetinden doğrudan etkilenirken ailelere yansıyan dolaylı etkinin kapsamı oldukça genişlemişti. Aşağıda şehit ve gazi ailelerine yapılan yardımların geleneksel ve modern dönemdeki görünümü verildiğinde bu durum daha açık bir şekilde anlaşılabacaktır.

3.1. Geleneksel Dönemde Yapılan Yardımlar

3.1.1. Şehit Ailelerine Yapılan Yardımlar

Osmanlı toplumsal hayatında hayır faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli rol işgal eden vakıfların hayır faaliyetinin dışında Osmanlı ordusunda bulunan askerler mensupları için yardım faaliyetini kendi aralarında yürütmüşlerdir. Örneğin; klasik dönemde askeri sınıfının kalabalık grubunu oluşturan yeniçeriler kendi kurdukları sandıklar vasıtasıyla yardımlaşmışlardır. Orta sandıkları ismini verdikleri bu sandıklardan şehit yeniçeri ailelerinden muhtaç durumda olanlara sistematik maddi yardım yapılırken, erkek çocukları doğrudan Acemi Ocağına alınmışlardır.²³⁰ Yeniçeri Ocağı'nda her orta ve bölüğün yardımlaşma sandığı bulunmaktaydı. Kara sandık da denilen bu sandıklara, yeniçerilerden vefat edenlerin satılan veyahut sattırılan terekesinden elde edilen gelir yatırılıyordu.²³¹ Orta sandıklarının esas amacı, savaşta şehit düşen, eceli ile ölen, yaralanan veya sakat kalan yeniçerilerin geride bıraktıkları yetimlerine kalan malların zayi olmadan, korunarak, ailelerine verilmesiydi. Hayatını kaybeden yeniçerilerden kalan mallar eğer çocukları yetişkinse bizzat çocuklarına, babaları şehit olmuş yetimler henüz reşit olmamışsa, hukuki olarak malları üzerine alabilecek yaşa gelene kadar bu sandıklarda korunmakta veya işletilmekteydi. Lakin yeniçeriden kalan para işletilmek istenmezse Ağa kapısındaki kara sandığa bırakılmakta ve vefat eden yeniçerinin çocuğu reşit olduğunda geliri kendisine teslim edilmekteydi. Böylece yetim çocuk, malları idare edebilecek yaşa geldiğinde kendisine bir hayat kurabilecek güvenceye sahip olmaktaydı.²³²

²³⁰ Mesut Uyar- Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Yayınları, 2017, s. 75.

²³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 311.

²³² Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 14, 2006, s. 108. Ayrıca bkz. Nesimi Yazıcı, "Osmanlılar'da Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 48, sayı: 1, 2007, s. 19. Yunus Özger, *a.g.e.*, s. 94.

Osmanlı Devleti yeniçeri çocukları ve ailelerine yapılan maddi yardımların yanı sıra taşra askeri sistemini ve ordunun büyük çoğunluğunu oluşturan tımarlı sipahilerden de şehit olanların varisleri için farklı bir yöntem izlemiştir. Şehit sipahiden kalan tımar zeametleri eğer varsa oğullarına veya akrabalarına devredilmiştir. Böylece hem zeamet boş bırakılmayarak işletilmiş, işletilmiş hem de şehit olan kişilerin aileleri geçim sıkıntısı yaşamadan hayatlarına devam etmeleri sağlanmıştır. Örneğin; Hersek Sancağının Neretva Nahiyesinde 344 akçe gelirli tımar sahibi olan Muharrem Bey'in şehit olmasıyla geride kalan tımarı kardeşi Salih Bey'e verilmiştir.²³³ Revan seferinde şehit olan Kastamonulu Üsküdarzade Mehmet Efendi'nin 22025 akçe gelir getiren zeameti sahipsiz ve boş kaldığı için bu tımarın küçük oğlu Hüseyin'e verilmesi uygun görülmüştür.²³⁴ İsmail ve Cafer'in 15515 akçelik gelirine ortak olduğu tımar, Cafer Bey'in Özi Kalesi Muharebesi'nde şehit olmasıyla 6257 akçesi sahipsiz kalınca, kendi oğlu Ali ve kardeşinin oğlu Hüseyin arasında pay edilmiştir.²³⁵ Osmanlı arşivinde yer alan bir belgede İsmail Kalesinde şehit ve esir düşenlerden zeamet ve tımara sahip olanların kalan tımarlarının çocuklarına verilmesi ve çocuğu olmayanların tımarlarının ise yeni kişilere verilmesi emredilmiştir.²³⁶ Arşivde bu tarzda örnek verilebilecek çok sayıda uygulamanın belgelerine rastlanmaktadır. Örneği verilen uygulamalar, Osmanlı tımar sistemiyle ilgili genel kabul gören tımar sahibinin başına herhangi bir durum gelmesi durumunda çocuklarına ve yakınlarına devredilemez ilkesiyle uyuşmadığını, bu kabûlün şehitler söz konusu olduğunda farklı olduğunun göstergesidir. Modernleşme döneminde şehit ve gazi aileleriyle ilgili kurumsallaşma daha belirgin gibi görünse de esasında daha önceki dönemlerin kendine has yardım geleneği olduğuna dair birçok örnek bulunmaktadır. Osmanlı arşivinde şehit asker ailelerinin durumlarını merkezi yönetime arz etmesi durumunda kendilerine yardım yapıldığına dair örnekler iki dönem arasındaki farklılaşmanın niteliğine dair ipucu vermektedir.

Şehit ailelerine yardım uygulamasında bu tür ailelerin hükümet müracaatlarının etkili olduğu birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin; şehit düşen kalyoncu askerlerinin

²³³ BOA, AE.SMMD.IV., 60\7065\001, 7 Ramazan 1089 (23 Ekim 1678).

²³⁴ BOA, C..TZ., 2\53\001, 29 Şaban 1137'te (13 Mayıs 1725).

²³⁵ BOA, C..TZ., 40\1991\001, 18 Cemaziyelahir 1555 (20 Ağustos 1742).

²³⁶ BOA, C..TZ., 10\485\001, 10 Ramazan 1205'te (13 Mayıs 1791).

annelerine hediye olarak paylaşmak üzere beş yüz kuruşluk yardım yapılmıştır.²³⁷ Oğullarının donanmada askerlik yaparken şehit düşmesi üzerine Ümmü Gülsüm ve Hatice hatunlar bir arzuhalde bu durumu belirterek kendilerine maaş bağlanmak suretiyle yardım yapılmasını, fakirliklerinden dolayı geçimlerini sağlayamadıkları gerekçesiyle sunmuşlardır. Bunun üzerine bu hatunlara atıyye-i seniyye verilmiştir.²³⁸ Topçu Ocağı'na mensup olan Ali Bey'in eşi, kocasının ve kardeşinin şehit olmasından sonra geçimlerini sağlayamadıklarıyla ilgili müracaatına Ali Bey'in ailesini yardım yapılmıştır.²³⁹ 26 Ekim 1801 tarihli bir belgede, Tophâne-i Âmirede on yıllık hizmeti bulunan bir askerin eşi Aişe, çocukları Mustafa ve Mehmet Ali'nin arzuhalde kendilerine ihtiyaçları olan yardımın yapılmasını sağlamıştır. Arzuhalde babalarının Kahire Seferinde şehit düştüğü belirtilmiştir.²⁴⁰ Yine şehidin çocukları tarafından yapılan yardım talebi örneği; Boğazdaki Yuşa tabyasında altmış akçe ile top ustası olan babalarının şehit düşmesinden dolayı yetim kaldıklarını beyan eden Melek ve Mehmet adlı kardeşlerin babalarının maaşının kendilerine verilmesiyle ilgilidir.²⁴¹ Humbaracı Ocağına mensup askerlerden biri olan Mehmet'in şehadeti üzerine 18 akçelik maaşı hazineye devredilmiş, Mehmet'in oğlu maddi durumunun kötülüğünden bahseden bir arzuhalde babasının maaşına talip olmuştur.²⁴² Kol Kethüdası Abbas Bey'in şehit düşmesi ile yardıma muhtaç olan oğlu Ali'ye, gümrükten maaş bağlanmıştır.²⁴³ Burada verilen yardım taleplerinin gümrük üzerinden karşılandığı belgelerden anlaşılmaktadır.

3.1.2. Gazilere Yapılan Yardımlar

Önceki bölümlerde gaziliğin Osmanlı Devleti ve toplumundaki önemi ve gazilere verilen dünyevi mükâfatlardan bahsedilmiştir. Gaza ve fetihlerin yoğun olduğu dönemlerde gaziler mükâfat olarak savaş ganimetinden yararlanmışlar ve bazı bölgelerin yönetimi kendilerine tımar olarak verilmiştir. Gaziliğin önemini göstermek, gazileri motive etmek amacıyla gazilere “çelenk” adı verilen ödüller de verilmiştir.

²³⁷ BOA, AE.SSLM.III., 339\19562\001, 27 Safer 1205 (5 Kasım 1270).

²³⁸ BOA, HAT, 1394\55773\001, 29 Zilhicce 1205'te (29 Ağustos 1791).

²³⁹ BOA, HAT., 1454\42\001, 14 Cemaziyelahir 1208 (17 Ocak 1794).

²⁴⁰ BOA, AE.SSLM.III., 417\23928\001, 18 Cemaziyelahir 1216'da (26 Ekim 1801).

²⁴¹ BOA, HAT, 1479\10\001, 29 Zilhicce 1215 (13 Mayıs 1805).

²⁴² BOA, HAT, 198\9951\001, 29 Zilhicce 1205'te (29 Ağustos 1791).

²⁴³ BOA, C..ML., 62\2842\001, 12 Zilkade 1131 (26 Eylül 1719).

Çelenk, Osmanlı Devleti’nde savaşlarda başarı gösteren kişilere verilen nişanı ifade etmektedir ve çelenk verilen kişinin rütbesine ve liyakatine göre gümüş, altın ve mücevherli olarak değişiklik göstermektedir. Çelenklerin askeri bir ödül olarak ne zaman kullanılmaya başladığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Başlıklara takılan bir takı olan bu çelenkler çeşitli boyutlarda üretilmiştir. Gaziler arasında bu çelenkleri kazanmak önemli bir prestij olmuş, aldıkları çelenkler onların kahramanlıklarının, savaşçı özelliklerinin bir göstergesi şeklinde lanse edilmiştir. Bu çelenklere “çeleng-i gazi” adı verilmiştir.²⁴⁴ XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde çelenk ödülü, savaş dönemlerinde yoğunlaşmış ve çelenk stoklarının artmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.²⁴⁵ XVII. yüzyıl kaynaklarından Evliya Çelebi’nin “Seyahatnâme”sinde de gazilere çelenk verilmesi ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Örneğin;

“...divan-ı âlîde sekizer kat mehterhaneler çalınıp bütün beyler ve bütün ocak ağaları sağda ve solda tertip üzere el kavşurup dururken bütün divan çavuşları bir ağızdan, "Gazan mübârek olsun. Tanrı padişaha ömürler versün!" deyip duadan sonra herkesten önce paşanın Yusuf Kethüdası gelip el öpüp önce bir siyah samur, bir yeşil çuka kaplı kürk giydirildi, dahi üzerine bir zer-ender-zer müntehâ kuşaklık hil'at-i fâhire giydirilip paşa üç çatal bir çelengi kendi eliyle sokup yine divan çavuşları "Hil'at ve çelengin mübârek olsun!" diye kanun üzre alkışladılar. Sonra teşrifâta bakılıp Süleyman Han kanunu üzere daha sonra Hakkâri hâkiminin imdada gelen veziri Molla Mehmed'e bir hil'at-i fâhire ve bir çeleng ile diğer sancakbeyleri arasında kadrini yükseltmek için Hakkâri hâkimi veziri öne alınıp herkes içinde seçkin oldu. Sonra Mahmudî Beyi İbrahim Bey'e bir samur hil'at ve bir çeleng, Pinyanişi beyine bir hil'at ve bir çeleng, Gazikıran beyine, Bârgiri beyine, Erciş beyine, Adilcevaz beyine ve Muş beyine birer hil'at-i fâhire ve birer çeleng bağışlandı...”²⁴⁶

Şeklinde metinde geçen ifadeler çelenk verilmesiyle ilgili Evliya Çelebi’nin şahitliğini göstermektedir. Çelebi, gazaya çıkan rütbeli askerlere törenler eşliğinde çelenk verildiğini ve hilat giydirildinden bahsetmektedir. Çelenk verilmesi törenine padişah ve devlet erkanının katılması gazilerin sefer öncesinde moral ve motivasyonunu artırıcı bir araç olarak kullanılmıştır. Osmanlı arşivinde de gazilere çelenk verilmesiyle ilgili birçok belge bulunmaktadır. Örneğin; Tutrakan Muhafızı Feyzullah Paşa’ya gazilere

²⁴⁴ Zekeriya Kurşun, “Osmanlı’da Savaş ve Diploması Ödülü Olarak “Çelenk”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı: 15, 2020, s. 133-134.

²⁴⁵ Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2009, s. 24.

²⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname 4. Kitap*, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (Haz.), cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 328-329.

verilmesi için iki yüz adet çelenk gönderilmiştir.²⁴⁷ Yeni Tutrakan Muhafızı olan Osman Bey'e 300 adet çelenk gönderilmiş ve bu çelenklerin 83 adetinin Nemçe Muharebesi'nde savaşan gazilere verilmesi, iki yüz dokuz adedi hurda çelengin ise Yahya Tatar'a teslim edilmesi emredilmiştir. Hazinebaşısı olan Kara Tatar İbrahim ve Yahya Beylere ulaşmış olan çelenkleri, "üç kollu ve bir adet dört kollu ve sekiz adet beş kollu kelle" şeklinde toplamda 358 adet gümüş çelenk olarak kayıtlara geçirmiştir.²⁴⁸ Belgede geçen "üç kollu", "dört kollu" ve "beş kollu kelle" şeklindeki ifadeler çelenkler hakkında bilgi vermektedir. Bir diğer örnek ise; Sofya canibi Serasker Süleyman Feyzi Paşa'ya, Vidin Seraskeri Hüseyin Paşa'ya ve de Belgrad muhafızı Vezir Abdi Paşa'ya gazilere vermeleri için beşer yüz adet gümüş çelenk gönderilmesidir.²⁴⁹ Ayrıca Silistre'de başarılı olan gazilere verilmesi için Ordu-yı Hümayun hazinesinden Osman Paşa'ya iki bin çelenk gönderilmiştir.²⁵⁰

Gazilere çelenklerin yanı sıra hilat giydirilmiş "kaput"* ve "biniş"* hediye edilmiştir. Örneğin; Özi muhafızı Vezir Ali Paşa maiyetinde bulunan muharebelerde yararlık göstermiş gazilere 300 adet çelenk, on adet de hilat verilmiştir.²⁵¹ Varna Muhafızı Ahmet Paşa'ya gazileri ödüllendirmesi için otuz adet hilatlık kaftan iki yüz gümüş çelenk verilmiştir.²⁵² Vidin Seraskeri Vezir Hasan Paşa'ya, Irşova ve Lazanta şehirlerinin fethinde bulunan gazilere verilmek üzere, üç yüz adet beş kollu, yedi yüz adet üç kollu toplamda bin tane sim çelenk ve on beş hilat ve on beş kaput ve otuz biniş gönderilmiştir.²⁵³ Gazilere sembolik hediyelerin yanı sıra maddi ödül de verilmiştir. Çelenk, hilat, kaput ve biniş gibi şeyler daha çok gazilerin moral, motivasyon, savaşa gitme istediğini arttırmak ve toplumdaki konumunu yüceltmek içinse de bunların yanı sıra maddi durumları da düşünülmüş, ekonomik yardım

²⁴⁷ BOA, C..AS., 443\18466\001, 15 Muharrem 1187 (8 Nisan 1773).

²⁴⁸ BOA, C..AS., 1138\50577\001, 17 Recep 1207 (28 Şubat 1793).

²⁴⁹ BOA, C..AS., 1119\49598\001, 29 Cemaziyelevvel 1202'te (7 Mart 1788).

²⁵⁰ BOA, AE.SMST.III., 5\338\001, 21 Rebiülahir 1187 (12 Temmuz 1773).

* Fransızcadan geçmiş olan Kapût, yağmurluk demektir. Mehmet Selahi Bey, *Kamus-i Osmani*, 1910, s. 206.

* Cüppeden daha geniş ve kolları daha uzun olan, ulemanın ve hassatan yüksek rütbede bulunan kişilerin giydikleri kıyafet. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 235.

²⁵¹ BOA, C..AS., 914\39485\001, 29 Muharrem 1187'te (22 Nisan 1773).

²⁵² BOA, C..AS., 1056\46424\001, 20 Rebiülahir 1188 (30 Haziran 1774).

²⁵³ BOA, C..AS., 429\17803\001, 6 Zilhicce 1202'te (7 Eylül 1788).

yapılmıştır. Örneğin; 20 Haziran 1773 tarihinde Silistre’de bulunan Serasker Vezir Osman Paşa maiyetindeki gazilerin Tuna yakınlarında düşmana karşı verdikleri mücadeleden dolayı kendilerine bin altın verilmiştir.²⁵⁴ Savaş sırasında yaralanan ve sakat kalan gaziler de geçimlerini sağlamaları için emekli edilmişler ve kendilerine maaş bağlanmıştır.²⁵⁵ Belgelerden anlaşılaçağı üzere modern dönem gazilik anlayışında görüleceğı üzere bir süre sonra bu yardımlar sadece savaşa katılmış ancak yaralanmış, sakat kalmış ve geçimini kendisi sağlayamayacak kişilere yapılacaktır.

3.2. Modern Sosyal Devlet, Kurumsallaşma ve Toplumsal Katılım

3.2.1. Şehit Aileleri ve Gazilere Yardım Bağlamında Sosyal Devlet

“Sosyal Devlet” oluşumunun genel çerçevedeki tanımına baktığımızda, modernizm olarak isimlendirdiğimiz hemen hemen son iki yüz yıllık tarihsel serüvenin ekonomik ve sosyal olaylarının dönüşümünün sonucuyla şekil almış bir yönetim biçimi, kısacası devlet ve toplum arasındaki özel bir ilişki şekli olarak ifade edilmektedir. Sunulmuş olan bu kısa tanım ise refah devletiyle modern devletin oluşum sürecindeki ilişkileri temel almaktadır. Bir yönetim biçimi olan modern sosyal devlet oluşumunu ise öncelikle çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal olayların dönüşümü bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Bu dönüşümlerinin temel sınırları da tarım ürünlerinin ticarileşmesi, bundan dolayı geleneksel taşra hayatının çözülmesi, şehirleşme, modern sanayi, nüfus değişimleri, kapitalist üretim ilişkilerinin genişlemesi ve yayılması gibi faktörleri ele alarak değerlendirilmektedir. Fakat gözden kaçırılmaması gereken diğer bir hususda refah uygulamaları ve sosyal dayanışma olgusunun modern devlet oluşumundan önce de varlığıdır. Bu durumun sebebi ise modern zamanı da içerisine alan biçimiyle tarihin herhangi bir zaman diliminde belli bir toplumdaki refah uygulamalarının, yoksullukla mücadele ve sosyal dayanışma şekillerinin karmaşık bir bütünlük içermesidir. Kısacası daha somut bir ifade biçimiyle: sınırları geniş, merkezi yönetim şekliyle idare edilen devletlerin sosyal alana müdahale imkanının kısıtlı olduğu tarihsel şartlarda, aile, kan bağı ilişkileri, mahalle, köy, cemaat birlikteliğı, lonca gibi üretime dayalı dayanışma kurumları, tarikat, zaviye gibi odak noktaları din

²⁵⁴ BOA, C..AS., 785\33272\001, 29 Rebiülevvel 1187 (20 Haziran 1773)

²⁵⁵ BOA, C..AS., 851\36415\001, 17 Cemaziyelevvel 1125 (11 Haziran 1713).; BOA, C..AS., 294\12204\001, 29 Zilhicce 1129 (4 Aralık 1717).; BOA, C..AS., 1110\49128\001, 1183 (1769\1770).; BOA, C..AS., 1100\48585\001.; BOA, İE.ML., 5\357\001.1803 (1672\1673)

üzerinden yürütülen bir sıra beşerî ilişki, kişinin ailevi, sosyal ve de doğal çöküntülere karşı muhafaza edilmesine imkân tanıyan bir refah sisteminin dayanağıdır. Bu insani dayanışma biçiminin yanı sıra özellikle devletin yönetici kısmının farklı kaygılara bağlı olarak yoksulluğa karşı oluşturduğu kurumsal bir muhafaza sistemi niteliğinde örneklerle erken tarihten beri rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti modernizm öncesi dönemde çeşitli kurum ve faaliyetlerle toplumun refah sisteminin kontrolü mekanizmasını tek yönlü değil farklı kurumsal yapılarla sürdürmüştür.²⁵⁶

Modern Devlet ve toplumu geleneksel olandan ayıran sosyal alan kontrolünün daha sıkı ve detaylı bir görünümde olmasıdır. 19. yüzyılda devlet sosyal alandaki varlığını modern imkânlar ve bürokratik sistemin gücüyle artırmıştır. Sosyal devlet toplumun mutluluğunu, huzurunu ve sağlığını devlet güvencesi altına alma bakımından etkinlik alanını genişlemesiyle bu özelliği göstermektedir.²⁵⁷ Devletin sosyal alana müdahalesi savaş yıllarında daha da artmıştır.²⁵⁸ Bu müdahale farklı paradigmalarının açıklama biçimleriyle negatif anlam katılarak değerlendirilebilir; fakat toplumsal dayanışma ve millet bilincinin güçlenmesindeki rolünün olumlu yanları üzerinden de açıklama getirelibilir. Trajik manzaranın karşısında insani olanın gösterim biçimleri inkar edilemez. İleride verilecek örneklerden bu durum anlaşılmaktadır. Şehitlik ve gazilik olgusuna dayalı dayanışma örneklerinin devlet ve halk bütünleşmesinde diğer sosyal devlet ve sivil toplum pratiklerinden çok daha etkili olduğu görülmektedir.

Savaşa katılan askerin fiili olarak üstlendiği kutsal misyon örneğine arşiv belgeleri ve dönemin matbu kitap ve süreli yayınlarına çokça rastlanılabilir. Bu örneklerde düşmanla din, devlet, vatan, millet için savaşan askerlerin şehit ve malûl durumlarında ailelerine yardım edilmesi dini bir sorumluluk olarak gösterilmiştir. Devlet, halktan savaşta ölmüş asker ailelerinin ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarından daha önde tutmalarını istemekte ve cihat eden bu mücahitlerin ailelerine yardım etmeyi de bizzat kendilerine görev edinilmesini tavsiye etmektedir.²⁵⁹ Vatanı müdafaa ve korumak için

²⁵⁶ Nadir Özbek, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 89, 2001, s. 9-10-11.

²⁵⁷ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet*, İletişim Yayınları, 2016, s.47.

²⁵⁸ Nadir Özbek, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, sayı: 89, 2001, s. 18.

²⁵⁹ *Cihad Ekber*, Her Müslümanın okuyup okutması için İzmir Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin Milletine Armağınadır, Ahenk Matbaasında Tab’ olunmuştur, 1330, s. 9.

canını feda eden askerlerin yadigâr olarak geride bıraktıkları ailesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Hali hazırda reislerini kaybetmiş olan aileler aynı zamanda eve giren geliri de kaybetmekte ve bazen şehit askerlerden kalan borçlarla yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Bu yüzden askerlerin şehit düşmesiyle ailelerin durumların kötüleşmesi, devleti şehit ailelerinin refahını sağlamak için çalışmaları hızlandırmıştır. Devlet vatan ve milletin yanı sıra aile de kutsal kabul edilmiş şehit askerlerin yetim ve dulları için bir miktar maaş verilme usulü yeterli görülmeyip etkili kurumsal ve hukuki düzenlemeler yoluna gidilmiştir.²⁶⁰ Bu düzenlemelere bağlı olarak 1866 yılında Askeri Tekaüt Sandığı'nın 1869 tarihli nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra yapılan bütün emeklilik ve sosyal yardım düzenlemelerine şehit ve gazilerin hakları da dahil edilmiştir. Yasal düzenlemeyle birlikte yardım uygulaması kurumsal bir standart kazanmış kişiye ve keyfiliğe yer bırakılmamıştır. Şehit aileleri, gaziler ve ailelerinin kimseye muhtaç olmadan hayatlarını belirli bir refah düzeyinde sürdürmesini amaçlayan düzenlemeler, askerlerin savaşa giderken geride bırakmak zorunda oldukları aileleriyle ilgili en azından maddi kaygıları ortadan kaldırılmış, harp malûllerinin, şehit dul ve yetimleri güvence altına alınmıştır.²⁶¹ Yalnız tekaüt kanunun değil, Eytam Nizamnamesi de bu konuda yasal zemin oluşması ve uygulama yönünden katkı sağlamıştır. Ayrıca şehit ve gazi aileleri için bireysel yardımlarda da bulunulmuştur. En somut ve süreklilik arz eden yardım biçimi şehit ve gazi aillerine bağlanan maaştır.

3.2.2. Maaş Düzenlemeleri

Şehit aileleri ve gazilere maaş verilmesi konusunda Osmanlı Arşivinde çok sayıda örnek gösterilebilecek belge bulunmaktadır; fakat bunlarda ilgili burada ayrıntıya girilmeyecektir. Daha önce bahsi geçtiği üzere maaş düzenlemelerinin bir standarta

²⁶⁰ Binbaşı Mehmed Ali, Silah Arkadaşlarımın Nazar-ı Şefkatine: Şüheda Eytamına Muavenet, *Ceride-i Askeriye*, 19 Cemaziyelevvel 1329, nr. 10, s. 181-182. Ayrıca; Osmanlı Devleti şehit olmuş askerlerden kalan temettü vergisiyle tarik-i bedelatı nakdiyesinin silinmesi konusunda bir kanun çıkarmıştır. Bu kanun “*Gerek meydan-ı harbde şehiden gerek esna-yı harbde aldığı cerihadan veya harekât-ı harbiyenin sebebiyet verdiği bir hastalıktan rehayab olamayarak ve bade'l-terhis bir güne ticaret ve sanat ile iştigal etmeksizin vefat ettikleri tebeyyün eden baş çavuşda dahil olduğu halde bi'l-umum efrad-ı asakir-i şahanenin taht-ı silaha alındıkları tarihe kadar temettü vergisiyle tarik-i bedelat-ı nakdiyesinden medyun oldukları mebaliğin kayıtları terkin olunacaktır.*” *Düstur*, Tertib II, cilt: V, s. 580.

²⁶¹ Ahmet Çelik, “Birinci Büyük Millet Meclisi Döneminde Şehit Yakınlarına Yönelik Yardım Politikaları”, *Belgi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 20, 2020, s. 2245-2246

kavuşması “Askeri Tekaüt Kanunu” ve konumuzla ilgili maddeleriyle birlikte olmuştur. “Askeri Tekaüt Sandığı”nın esas amaçlarından biri savaşlarda şehit olan askerlerin ve artık ailesine maddi yardım yapamayacak halde savaştan dönen gazilerin ve ailelerine gereken yardımın sağlanmasıdır. Emeklilik hakkı kazanan askerlere ve şehit olan askerlerin ailelerine maaş tahsisi ise maliye hazinesi tarafından senelik şekilde toplu olarak nizamiye hazinesine gönderilmiştir. Kanunda emekli olacak askerlere dolgun maaş verilmesi ile ilgili bazı problemler çıkınca “Askeri Tekaüt Sandığı” 1869 yılında yeniden düzenlenmiş, şehitler ve harp malullerinin aileleriyle verilecek maaş maddeleri belirgin hale getirilmiştir. Askeri tekaüt ile ilgili konular gelişmelere ve dönemin şartlarına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin; 1881,1906,1909 yıllarında yapılan düzenlemelerde de şehit ve malul olanların aileleriyle çocukları için yapılan çalışmalar genişletilmiş yahut yeniden düzenlenmiştir.²⁶²

Şehit çocuklarıyla ilgili maddeler içeren “Eytam Nizamnamesi”nin ilgili maddelerinde de askeri tekaüt kanununda zaman zaman yapılan değişikliklere benzer maaş düzenlemeleri yapılmıştır.²⁶³ 1886 tarihli “Eytam Nizamnamesi”nde yapılan düzenlemenin birinci maddesi savaş esnasında veya askerlik hizmeti sırasında vefat eden askerlerin ailelerine maaş tahsisiyle ilgilidir. İkinci ve üçüncü maddelerde rütbelere göre maaş tahsisi konusunda ayrıntılar bulunmaktadır. Nizamnamenin ikinci maddesi şehit olan askerlerin çocuk sayısını gözetken tahsis yapıldığını göstermektedir.²⁶⁴ Ayrıca, atıyye, hizmet-i vataniyye, hizmet-i sabıka, şeklinde maddi yardımlar yapıldığına dair çok sayıda örnek vardır. Balkan savaşında müstahfız taburu kumandanlığı yapan Siroz Mebusu Derviş Bey’in ailesine “hizmet-i vataniyye”

²⁶² Yunus Özger, *a.g.e.*, s. 119-120-121-122. Ayrıca; malul kişilerin emekli edilmesi ile ilgili bir örnek verecek olur isek; “Dördüncü ordu-yu hümayun piyade nizamiye yirmi beşinci alayın ikinci taburu birinci bölüğü efradından kara hisarlı Recep bin İbrahim’in hidmet-i askeriye esnasında malul olduğuna mebni memleketi emvalinden tesviye olunmak üzere şehri dört yüz gurus mezkur alayın üçüncü taburunun dördüncü bölüğü efradından Kelkitli arslan oğlu İbrahim bin hasanın hidmet-i askeriye esnasında malul olduğuna mebni şehri yüz altmış altı gurus ikinci ordu-yu hümayun nizamiye dokuzuncu alayın dördüncü taburu birinci bölüğü onuncu haymesi efradından Kütahyalı tahir bin alinin hidmet-i askeriye esnasında sağ kolu sakatlandığından şehri yüz altmış gurus maaş tahsisiyle emr-i tekaüdlere icra buyrulmuştur.” *İkdam*, 1 Zilkaide sene 1312, nr. 268, s. 2.

²⁶³ Furkan Şahin, “Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

²⁶⁴ *Düster*, Tertib I, cilt: V, s. 432-436. Ayrıca bkz. BOA, A.}MKT.DV., 86\59\001, 9 Rebiülevvel 1272 (19 Kasım 1855).; BOA, A.}MKT.NZD., 174\58\001, 16 Rebiülahir 1272 (26 Aralık 1855).; BOA, MV., 166\101\001., 29 Recep 1330.

tertibinden her ay bin kuruş maaş bağlanması, Irak Aşair Kumandanı Mehmet Fazıl Paşa'nın şehit olması üzerine hizmet-i sabıka olarak mükâfatlandırılmış ve aile bireylerine verilen maaşın yanı sıra ikişer yüz kuruş hizmet-i vataniye maaşı da verilmiştir.²⁶⁵

Şehit ve yaralı askerler için yapılan diğer bir maaş çalışması ise “Muhtacin Maaşatı Hakkında Nizamname”dir. Nizamnamenin ilk maddesinde muhtacın statüsünde kimlerin maaş alabileceği belirlenmiştir. Beşinci maddede bakacak, yardımcı olacak kimsesi olmayan vatan için savaşlarda ölenlerin yakınları, hizmet süresi emekliliği dolduran memurların dul ve yetimleri ile malül askerler bu maaştan yararlanabilecektir.²⁶⁶ Beşinci madde şöyledir:

“Madde 5- evvela efrad-ı ahaliden olubda bir hidmet-i vataniyenin ifası sırasında vefat etmiş olanların saniyen müddet-i hidmeti tekaüd sanduklarınınca eytam ve eramına maaş tahsisi müsaid olmayan memurin aileleri salisen maluller ve efradı müteaddid olan aileler maaşatı diğerlerine tercihen tahsis olunacaktır.”²⁶⁷

Savaş meydanların yaralanmış askerler için yapılan öncelikli çalışma ise emeklilikte alacakları maaş miktarlarını belirlemek ve emekli maaşa bağlanmaktır. Örneğin; Kırım Harbi'nde 27 Haziran 1855'te Ruscuk'ta bulunan bir mevkide şehit olan askerlerin ailelerine bir miktar maaş tahsis edilmiş, sakatlananlar ise emekli edilip, emekli maaşa bağlanmıştır.²⁶⁸ Diğer bir örnek, Balkan Savaşı'nda iki gözünü kaybeden Mehmet Ata Efendi'ye “hidemat-ı vataniyye” tertibinden maaş verilmesini konusunda çıkarılan kananu verebiliriz. Düstur'da yayımlanan bu kanunun birinci maddesi şu şekildedir: “Madde 1: Balkan muharebesinden gönüllü olarak vatanına ifa-yı hidmet-i askeriye eylediği esnada düşman tarafına atılan şarapnel ile iki gözden mahrum olan Aksaray Maliye Tahsil Şubesi eski takip memuru Mehmed Ata Efendi'ye hidemat-ı vataniye tertibinden altı yüz guruş maaş tahsis olunmuştur.”²⁶⁹

²⁶⁵ BOA, MV., 235\42\001., 14 Cemaziyelahir 1332 (10 Mayıs 1914).; BOA, MV., 202\134\001., 7 Şevval 1334 (7 Ağustos 1916).

²⁶⁶ Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 171.

²⁶⁷ “Muhtacin Maaşatı Hakkında Nizamname”nin bütün maddeleri için bkz. *Düstur*, Tertib II, cilt: II, 1330, s. 400-404.

²⁶⁸ BOA, A.}MKT.MHM., 50\72\001, Safer 1269 (23 Kasım 1852).; BOA, A.}MKT.MHM., 71\60\001 11 Şevval 1271 (27 Haziran 1855).

²⁶⁹ *Düstur*, Tertib II, cilt: VII, s. 122-123.

Tekaüt Sandığı, Yunanlarla yapılan Dömeke Muharebesi'nde yaralananlara verilecek emekli maaşı ve şehit olanların ailelerine bağlanacak maaş miktarını yapılan görüşmeler sonrasında belirlemiştir.²⁷⁰ Yapılan yardım ve maaş bağlanmasının yanı sıra şehit ailelerine maddi ve manevi destek vermek için şehitler şehit oldukları rütbenin bir üstüne terfi etmiş olarak kabul edilerek maaşları yüksek tutulmuştur. Örneğin; Birinci Dünya Savaşı'nda şehit olan Kaymakam Fazıl Bey miralaylığa ve Yüzbaşı Mehmet Fuat Bey binbaşılığa terfi ettirilmiştir. Yine bu savaşta şehit olan bir mülazım-ı evvel ve bir yüzbaşının ailesine verilecek olan maaş şehit subayların terfi etmiş kabul edilmesiyle artırılmıştır.²⁷¹

3.2.3. Yardım Amaçlı Cemiyet ve Komisyonlar Kurulması

19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki savaşların şiddet kapasitesindeki artış savaşlarda ölen ve yaralanan asker sayısını da artırmıştır. Savaş belirli cephelerde sürdürülüyor olsa da cephesi gerisinde oluşan kamuoyunun duyarlılığı sadece manevi destekten ibaret kalmamış, maddi desteği organize eden bugünkü tabirle kamu yararına sayılabilecek resmi ve gayri resmi kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmenin sonucunda şehit ve gazi ailelerine yardım etmek için çeşitli dernek ve komisyonlar kurulmuştur. Bunlardan ilki 1869 yılında “Mecruhin-i Asakir-i Osmaniyye Muavenet Cemiyeti” adıyla kurulmuştur. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı bu cemiyet beklentileri karşılayamayınca 1876 yılında “Mecruhin-i Zuefa-yı Askeriyye İmdad ve Muavenet Cemiyeti” faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu cemiyet bir yıl sonra “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti” olarak adını değiştirmiştir. Savaşlarda artan şehit ve yaralı askerler ile muhtaç ailelerinin bakımıyla da Harbiye Nezareti'nin yönlendirmesi ve “Donanma ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti”nin de katkılarıyla 20 Mayıs 1917 yılında “Malulin-i Guzata Muavenet Heyeti” ismiyle yeni bir cemiyet kurulmuştur.²⁷² Yeni cemiyet ve komisyonların açılması Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yükünü azaltan faydalar sağlamıştır.²⁷³ 1877-78 yılında yapılan

²⁷⁰ BOA, MV., 102\12\002, 12 Muharrem 1319 (1 Mayıs 1901).

²⁷¹ BOA, BEO., 4424\331780\001, 7 Şaban 1334 (9 Haziran 1916). Ayrıca bkz. BOA, BEO., 4416\331139\001, 25 Recep 1334 (28 Mayıs 1916).; BOA, BEO., 4418\331342\001, 12 Şaban 1334 (14 Haziran 1916).; BOA, BEO., 4447\333511\001, 5 Rebiülevvel 1335 (30 Aralık 1916).

²⁷² Feyza Kurnaz Şahin, *a.g.t.*, s. 310-311.

²⁷³ Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, “Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı: 3, 1992, s. 22-23.

Osmanlı-Rus savaşında zor durumda olan yaralı askerlere yardım için bir bağış kampanyası başlatılmış ve işlerin idaresi için “Mecruhin-i Askeriyye Komisyonu” kurulmuştur. Komisyonun temel görevi ayni ve nakdi olarak yapılan tüm bağışları en kısa zamanda yaralılara iletmektir.²⁷⁴ Örneğin; tarihinde Avusturya vapuruyla Avrupa ahalisinden gönderilen iki sandık içerisinde yirmi kutu ağrı kesici ilaç ile bir kıyye fanile sargı ve sekiz kıyye baskılık bezin terkim edilmesi “Mecruhin-i Askeriyye Komisyonu” tarafından yapılmıştır.²⁷⁵ Ahali tarafından bin bin adet gömlek bir miktar uçkur, don ve on adet entari on ikinci kafele, otuz kıyye sargılık ve üç yüz yirmi tiftik ile on bir kıyye fitillik tiftik ve yetmiş sekiz top Amerikan bezi ve iki kıyye vaska ecza müfettişlerine gönderilmek üzere on beşinci kafele olarak Ordu-ı Hümayunun elbise ambarlarına teslim edilmek üzere gönderilmiştir.²⁷⁶ Ayrıca “Mecruhin-i Askeriyye Komisyonu”na çeşitli yerlerden erzak ve eşka gibi malzemeler gelmiş, komisyon kendisine bağış olarak gelen eşyaların sayım ve dağıtımını yapmıştır. Gelen yardımlar incelendiğinde mecruh askerlerin ihtiyaçları için her çeşit yardımın geldiği görülmektedir. Yemek yardımlarından, kıyafet, mühimmat ve ecza yardımına kadar her şey bulunmaktadır. Adetleri ve fiyatları da belirtilmiş kayıtlarda şeffaflık gözlemlenmiştir.²⁷⁷

30 Temmuz 1877’de Padişah himayesinde “Mecruhin-i Askeriye İane Cemiyeti” adıyla yaralı askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve bağış toplanması için bir başka cemiyet kurulmuştur. Bu askerlerin dini ve devleti uğruna, memleketlerinden, analarından, babalarından, eşlerinden, çocuklarından ayrılıp canını fedaya gidip, yaralı şekilde dönmeleriyle devletin ilk görevi bu yaralı askerlerin ruhlarını teslim edene kadar ıstıraplarını azaltmak, ikinci olarak da çalışıp geçimlerini sağlayamadıklarından, yardım etmek için ianelerin toplanması olmasıdır.²⁷⁸ Cemiyet sakat ve yaralı askerlerin sevklerinin gerçekleştirmiş, savaş alanlarında yaralı askerlerin bakımlarını üstlenmiş, gerektiği durumlarda sağlık personeli sağlamış ve de yapılan yardımlar için memur

²⁷⁴ Feyza Kurnaz Şahin, *a.g.t.*, s. 138

²⁷⁵ BOA, HR.SYS., 1234\17\001-003, 4 Zilkade 1294 (10 Kasım 1877).

²⁷⁶ *Sabah*, 16 Şaban 1293, nr. 165, s. 3-4.

²⁷⁷ *Takvim-i Vekayi*, 29 Zilkade sene 1294, nr. 2050, s. 3-4. Bkz. Ek-1.

²⁷⁸ BOA, TS.MA.e, 1295\2\001., 19 Recep 1294 (30 Temmuz 1877). Ayrıca bkz. “*Mecruhin-i Askeriye İane Cemiyeti Osmaniyesinin kaleme alınan nizamname-i dahilisi manzur u mekarim mevfur hazret-i padişahı buyrularak meriyyet-i ahkamına irade-i seniyye-i cenb-i şehriyari müteallik ve şeref-sudur buyrulmak olmağla bab-ı vala-yı ser-askeri ve cemiyet-i mezkure riyasetiyle bi’l-muhabere icra-yı icabı babında emr-u ferman hazreti veliülemrindir.*” BOA, İ.DH., 751\61340\001.

tain etmiştir.²⁷⁹ Bu hizmetlerde bulunan kişilere de dönemin ödüllendirme biçimlerinden biri olan nişanlardan vermiştir. Örneğin; “Mecruhin-i Askeriye İlane Cemiyeti” azalarından biri olan Doktor Mot’un üçüncü rütbeden nişan ile ödüllendirildiği anlaşılmaktadır.²⁸⁰

Padişahın bizzat kendisinin iştirak ettiği ve yardım etmek istediği bir diğer kurum ise “Mecruhin-i Askeriye Cemiyeti”dir.²⁸¹ Cemiyetin kurulmasını padişahın kabul etmesiyle ve bizzat yardım etmek istemesiyle cemiyetin Beşiktaş Sarayı Hümayunlarında Paşa dairesinde toplanma kararı alınmıştır.²⁸² Cemiyetin kurulduğunu ve farklı ülkelerde şubeleri olduğunu ise Paris elçiliği tarafından gönderilen bir belge de keşfetmek mümkündür. “Paris Sefaret-i seniyyesine 29 Ağustos sene 1299 tarihli Fransız Mecruhin-i Askeriyye Cemiyet azasından Riyand Nild tarafından irsal olunan arzının tercümesidir.” Şeklinde başlayan belgede, hizmetlerinden dolayı üçüncü rütbeden bir kıta mecidi nişanı zîşanıyla ödüllendirildiğinden teşekkürlerini sunmaktadır.²⁸³ Böylece anlaşılmaktadır ki cemiyet sadece ülke içinde değil elçilikler vasıtasıyla farklı ülkelerde de faaliyete başlamıştır. Bu duruma örnek olarak, savaşta şehit olan askerlerin çocuklarına yardım maksadı ile Sofya’da kurulan bir cemiyeti gösterebiliriz.²⁸⁴ 31 Mayıs 1318 tarihli bir belgede Macaristan hükümetince “Malulin ve Eytam Eramil Harbiye”ye Muavenet Cemiyeti’ adlı bir cemiyetin kurulduğu kaydedilmiştir.²⁸⁵ Londra’da da Lord Sezland öncülüğünde mecruhin askerler için bir cemiyet kurulmuş ve bu cemiyet belirli bir süre içerisinde altı bin beş yüz İngiliz lirası toplamıştır.²⁸⁶

Osmanlı Devleti’nde cemiyet ve komisyonların yanı sıra şehit ve gazi ailelerine yardım için küçük bölgesel çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin; Gümölcine’de yetim kalan fakir şehit çocuklarının eğitim-öğretimleriyle ilgilenilmesi maksadıyla kurulan “Mahalli Türk Fukara-perver Maarif Cemiyeti” için “Edirne Müdafaa-i Milliye”nin

²⁷⁹ Feyza Kurnaz Şahin, *a.g.t.*, s. 16.

²⁸⁰ BOA, İ.HR., 274\16630\001, 29 Cemâiyelâhir 1294 (11 Temmuz 1877).

²⁸¹ BOA, İ.DH., 749\61155\002, 6 Cemâziyelâhir 1294’te (18 Haziran 1877).

²⁸² BOA, Y.PRK.ASK., 1\28\001.

²⁸³ BOA, HR.TO., 80\11\001.

²⁸⁴ BOA, HR.İD., 1128\6\002, 23 Recep 1333’te (6 Haziran 1915).

²⁸⁵ BOA, HR.İD., 1128\20\001, 20 Şaban 1336 (31 Mayıs 1918).

²⁸⁶ *Sabah*, 14 Muharrem 1293, nr. 272, s. 1.

altmış sekiz kıyye sabunu ihraç etmesine izin verilmiştir.²⁸⁷ Bu da göstermektedir ki cemiyetler birbirinden haberdar, birbirlerinden yardım istemekte ve birbirlerine yardım eli uzatmaktadırlar. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Cenevre sözleşmesinden hükümetçe oluşturulmuş mecruhin cemiyetleri yalnız savaş alanında yaralanan askerlerin korunması ve tedavileri ile iştigal olduğundan, bu yaralı askerlerden sakat kalanlarına da hizmet edilmesi için Viyana’da sakatlara mahsus bir cemiyet kurulmuş, azalarının her birine birer nişan verilmiş ve her sene üç lira almışlardır.²⁸⁸ Hilal-i Ahmer Cemiyetinin savaş zamanlarında yoğun çalışmalarından dolayı sorumluluğunun artışı yeni cemiyet ve şubelerin açılma ihtiyacını artırmıştır. Hindistan’da açılan bir cemiyet beş yüz lira toplayıp göndermiştir.²⁸⁹

Saksonya Kraliçesi Osmanlı mecruhin askerlerine yardım etmesi için Saksonya “İane-i Mecruhin Komitesi” reisi ve azası ile rahibeleri İstanbul’a göndermiştir.²⁹⁰ Savaş yıllarında cephe gerisinde aktif olarak çalışan kadınlarda yaralı askerler için belirli çabalar sarfetmiş cemiyetler kurmuş ya da daha önceden aktif olarak bulunan kuruluşlar üzerinden yardımlar yapmıştır. Örneğin; Büyük Ada’da yaralı askerlere yardım toplamak için matbuat müdürünün karısı riyasetinde kadınlardan oluşan bir cemiyet kurulmuştur.²⁹¹ Cenevre’de “Mecruh-i Askeriye İane Cemiyet-i Osmaniyesi” isimli bir cemiyet kurulmuştur. Gazete haberinde bu cemiyeti kuranların isimleri de dahil olmak üzere hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.²⁹²

Osmanlı Devleti’nde siyaseten etkin olan diğer devletlerin ülke içerisindeki olaylara da karşılıksız kalmadığı görülmektedir. Osmanlıyla siyaseten iş birliğinde bulunan devletler toplumsal, sosyal olaylara da tepkisiz kalmamıştır. Örneğin; “mecruhin-i asakir şahaneye iane-i Londra’da teşekkül eden Stanford House Komitesinin

²⁸⁷ BOA, DH.İ.UM.EK., 43\6\001-002, 17 Safer 1336’da (2 Aralık 1917).

²⁸⁸ *Takvim-i Vekayi*, 15 Zilkaade sene 1294, nr. 2040, s.1.

²⁸⁹ *Takvim-i Vekayi*, 16 Zilkaade sene 1294, nr. 2041, s. 2.

²⁹⁰ *Takvim-i Vekayi*, 7 Şevval sene 1294, nr. 2013, s. 3. Ayrıca bkz; “hamiyyet-mendân ahali tarafından iane-i mecruhin askeriye komisyonuna ita kılınmış olan eşyadan altmış yedinci kafile olarak üç balya derununa 5 yüz yirmi beş kıyye tiftik kulübe hastahanesine li-eclil-irsal ikinci ordu-yu hümayun sevk memurine teslim kılınmış ve alınmış kıyye tiftik hıdır paşa ve bir kıyye tiftik ile doksan dirhem ve [...] dahi bab-ı ser-askeri hastahanelerine ita ettirilmiş olmağla keyfiyetin alalarına ibtidar kılındı.” *Takvim-i Vekayi*, 30 Ramazan 1294, nr. 2011, s. 2. Ayrıca; 22 Şevval 1294, nr. 2024, s. 3.; 15 Şevval 1294, nr. 2019, s.2.; 3 Zilhicce 1294, nr. 2052, s.1.

²⁹¹ *Sabah*, 7 Recep 1293, nr. 133, s. 3.

²⁹² *Sabah*, 1 Şaban 1293, nr. 355, s. 2-3.

Dersaadet ve mevki-i harbiye hastahanelerinde istihdam olunan etibba ve memurinden şayan-ı mükafat olanların esamisi mübin defterdir.” Osmanlı Devleti ve İngiltere’nin siyaseten yardımlaştığı dönemlerde Londra’da kurulan komite, yaralı askerlere yardım eden doktorları ödüle layık görülmüştür. Bu ödüllerden birkaç tanesi üçüncü rütbeden mecidi, dördüncü rütbeden osmani nişanı veyahut dördüncü rütbeden osmani nişanı zişanıdır.²⁹³

Bir diğer husus ise cemiyetlerin, komisyonların vb. gibi kurumların gaziler için açılmış olmasıdır. Şehit aileleri için çalışmalar genellikle açılan bu kurumların bir kolu olarak çalışmıştır. Bunun sebepleri arasında şehit olanların ölmüş olması geride kalan aileleri için çoğunlukla devlet destekli çalışmalar yapılması olmalıdır. Yaralı askerlerin ise tedavi süreçleri zaman alacağı için maddi ve fiili yardım organizasyonu güçlendirilmiştir.

3.2.4. Şehit ve Gazilere Dünyevi Ödüller: Nişan Ve Madalyalar

Hobsbawm, “Gelenğin İcadı” eserinde, devletlerin bazen eski yapılarından bağımsız kendilerine özgü bir gelenek oluşturduğunu yahut da bazen daha önceden kullanılan geleneksel unsurların yeniden canlandırıldığı ya da eskiden var olan ile yenilerinin birleştirip farklı bir gelenek icat edildiğinden, bunun da çok eskiye değil ulus devletler ve de milliyetçilik ile yakından alakalı olduğuna değinmiştir. Gelenğin icat edilmesinde kullanılan halk şarkıları, fiziğe dayalı sporlar, nişancılık gibi aktörler yeni ulusal hedefler çerçevesinde değiştirilmiş ve bu değişimde “Tanrı”, “Hürriyet” ve “Vatan” gibi kavramların, toplum üzerinde daha kutsal, yüce duyguları harekete geçirmiştir. Bu duygu aktarımı sağlayan unsurlar ise, halk şarkıları, bayrak, rütbe, nişan gibi simgeler olduğunu söylemiştir. Bu unsurlar devletler için yeni bir gelenek oluşturmanın ve bununda toplumda hızlıca benimsenmesinin vazgeçilmez parçaları haline gelmiştir.²⁹⁴

Osmanlı Devleti’nde gelenğin icadı ise, son dönemde yaşamış olduğu siyasi meşruiyet problemlerdir. Devletin siyasi varlığı artık ne kendi halkı içerisinde ne de dış dünyada geçmişte olduğu kadar tanınmış bir durumda değildir. Bir “meşruiyet

²⁹³ BOA, HR.TO., 503\19\001, 10 Cemaziyevvel 1295’te (12 Mayıs 1878).

²⁹⁴ Eric Hobsbawm, *Gelenğin İcadı*, Agora Kitaplığı, 2006, s. 3-14.

bunalımı” içerisinde bulunan ve bu durumu düzeltmek isteyen Osmanlı Devleti onu bu bunalıma sokanların ideolojik araçlarına yönelmiştir. 19. yüzyılda da bu araçların birincil unsuru bir gelenek icadıdır. Böylece de “ben de varım politikası” biçiminde 19. yüzyılın dünyasını ele geçirmiş olan sembolizme, törenselliğe, devletlerin resmi efsanelerine, nişan, bayrak, müzik gibi toplumu etkileyecek duygusal unsurlara önem vermiştir. Nitekim bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de 19. yüzyıl, nişan, rütbe ve diğer ödüllendirme faaliyetlerinin bir protokole bağlandığı dönem olmuştur. Ödüllendirme şeklinin sistemleşmesi neticesinde merkezin taltifi, uygun zamanlarda, uygun ölçüde verilmiştir. Onurlandırmak için verilen bu ödüller etkisini yoğun olarak askerler üzerinde gösterecek ve bir ritüel haline gelecektir.²⁹⁵

Edhem Eldem “İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi” eserinde verilen nişan ve madalya geleneği ile ayrıntılı bilgi vermektedir. Nişan ve madalya ile taltifi geçmişteki çelenk verme geleneğinin modern bir görünümü şeklindedir.²⁹⁶ Verilen bu nişan ve rütbelere savaşılda şehit düşmüş kişilerin aileleri ve gazi askerlerde yararlanmıştır. Şehit ailelerinin gururlanacağı, gazilere de moral kaynağı olan bu nişanlar, madalyalar Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda başvurduğu temel motivasyon araçlarındandır. Osmanlı Devleti’nde nişan, madalya gibi unsurlar daha çok yaralı gazilere verilmiştir. Savaşı katılmış fakat ölmeyip belirli yaralarla dönen bu kişilere bu ödüller motive etmek, kahramanlıklarının bir göstergesi olarak sunulmuştur. Örneğin; tarihli bir belgede Karadağ Muharebesi’nde yiğitlik gösteren askerlere verilmek üzere dört yüz yirmi kıta mecidiye nişan zışanıyla, beş yüz adet madalya gönderilmiştir.²⁹⁷ Kırım Savaşı’nda yaralanan Süleyman Ağa da nişan verilenler arasındadır. ²⁹⁸ 1 Ocak 1955’te Kırım Savaşı sürerken, savaşı yara almış gazilere iftihar madalyaları verilmesi uygun görülmüştür.²⁹⁹ 5 Mart 1915 tarihli bir belgede denizde batmış Avn-i İlah Korvetinde bulunan mürettebatın şehit olan zabitanın ailelerine yüz ellışer, efradın ailelerine ise yirmi beş lira maaş tahsisine, gazi olanlarına da münasip rütbelere nişan veya madalya verilmesine karar verildiği

²⁹⁵ Selim Deringil, *Simgeden Millete*, İletişim Yayınları, 2019, s. 23-24,-73-74,-76.

²⁹⁶ Edhem Eldem, *a.g.e.*, s. 16,- 54.

²⁹⁷ BOA, A.} MKT.MHM., 317\60\001, 9 Cemaziyelahir 1281 (9 Kasım 1864).

²⁹⁸ BOA, A.} MKT.DV., 89\81\001, 21 Cemaziyelahir 1272’te (28 Şubat 1856).

²⁹⁹ BOA, İ.DH., 313\20110\001, 11 Rebiülahir 1271 (1 Ocak 1855).

kaydedilmiştir.³⁰⁰ Bu belgede denizci askerlerden şehit olanların ailelerine yardım yapıldığı ve gazi olan askerlerin nişan, madalyalarla ödüllendirildiği görülmektedir. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin kavakta bulunan hastanesine gelen yaralı askerler için muharebe nişanına ait madalyalar hazırlanıp verilmesi vaat edilmiştir.³⁰¹ Bu haber dönemin resmî gazetesi olan Takvîm-i Vekâyî’de yayınlanmıştır. Bu tarz haberlerden Hilal-i Ahmer Cemiyetinin yardım için açmış olduğu hastaneler öğrenilebilmekte ve gazilere verilecek olan madalyaların haber yapılması diğer askerler üzerinde de tesir etmesi umut edilmektedir. Yaralanmış askerler kahramanlıklarından dolayı madalyayla ödüllendirilmektedir. Madalya kazanan bu kişilerin toplum nazarında kahraman olması düşünülmüş ve diğer askerlere de motivasyon kaynağı olmuştur.

İncelenen belgelerde şehit olan askerlere ve geride kalan ailelerine de çeşitli nişan ve madalya verme uygulamalarının olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin; Tophâne-i Âmire meclis reisi olan ve Silistre’de şehitten vefat eden Ferik Musa Paşa’ya üçüncü rütbe nişanı uygun görülmüştür.³⁰² Kars Muharebesi’nde şehiden vefat edenlerin erkek çocuklarından bazılarına madalya verilmiştir.³⁰³ Birinci Dünya Savaşı’nda şehit olan Eşref Efendi’nin ailesine hatıra kalması için bir gümüş liyakat muharebe madalyası verilmiştir.³⁰⁴

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılaçağı üzere, Osmanlı Devleti madalya, nişan verme gibi ödüllendirme uygulamalarında her alanda uygulamıştır. Bizzat gazilerin kendilerine vermiş, şehit olanların şehitliklerini yüceltmek için kullanmış, şehit olan kişilerin ailelerine bir gurur timsali ve hatıra kalması için vermiştir. Madalya ve nişan dağıtımları bununla da kalmamış Osmanlı aynı zaman şehit olanların ailelerine yardım edenlere ve gazi hastanelerinde yaralı askerler için çalışan kişilere de bu ödüllerden vermiştir. Örneğin; Kont Gvoholski, Podolie’deki mülkünü muharebede yaralı olanlara hastane yapılması için vermiştir, yardımından ötürü kendisine üçüncü rütbeden bir kıta mecidi şeref nişanı ile onurlandırılmıştır.³⁰⁵ Balkan savaşında yaralanmış askerlere hizmet eden Matmazel Güzenberg, Lili Rozenberg ve Margrit

³⁰⁰ BOA, MV., 162\43\001, 16 Rebiülevvel 1330’da (5 Mart 1912).

³⁰¹ *Takvîm-i Vekâyî*, 9 Şevval sene 1294, nr. 2015, s. 1.

³⁰² BOA, A.} DVN., 102\12\001, 4 Cemaziyelahir 1271 (22 Şubat 1855).

³⁰³ BOA, A.}AMD., 68\43\001, 29 Zilhicce 1272 (31 Ağustos 1856).

³⁰⁴ BOA, A.}d..., 3111, 2 Safer 1335’te (28 Kasım 1916).

³⁰⁵ BOA, HR.TO., 91\68\001, 3 Safer 1306 (9 Ekim 1888).

Rozental’a birer kıta üçüncü rütbeden şefkat nişanı,³⁰⁶ Edirne Osmanlı Hilal-i Ahmer hastanesinde muharebede yaralanan askerlerin tedavisinde hizmet eden Mari Jozef’e üçüncü rütbeden bir kıta şefkat nişanı verilmiştir.³⁰⁷ Hilal-i Ahmer Tıp fakültesi hastanesinde yaralı gazilerin tedavisinde yardımcı olan on bir kişiye Gümüş “Hilal-i Ahmer Madalya”ları hediye edilmiştir.³⁰⁸ Yaralı gazilerin tedavilerinde yardımcı olan İngiliz Sir Adam Belok’un eşi Elen Belok’a berat numarası 2006 olan üçüncü rütbeden şefkat nişanı uygun görülmüştür.³⁰⁹ Şehit çocuklarının eğitim-öğretimleri için Edremit’in merkezinde teşkil edilmiş “Mekatib-i İslamiye Heyeti”ne Eşref Mahallesi ahalisinden Yazıcızade Hakkı Bey yüz, Ali Rıza Bey yüz elli lira nakit hediye edilmiştir. Yardımlarından dolayı da kendilerine üçüncü rütbeden birer kıta “Maarif Nişan”ı verilmiştir.³¹⁰

Şehit aileleri ve gazi askerlere yapılan yardımlar sırasında kişilere nişan, madalya verilmesiyle ilgili göze çarpan bir husus bu ödüllerin gayri Müslimlere de verilmesidir. Genellikle Alman asıllı olan bu kişilerin çoğunluğu ise kadındır ve yaralı askerlerin tedavilerinde hizmet etmiştir. Erkekler cephelerde savaşırken kadınlar cephe gerisinde hizmet etmiş ve bunun için ödüllendirilmiştir. Verilen madalyaların arasında “Şefkat Nişanı”, “Mecidi Nişanı”, “Maarif Nişanı”, “Hilal-i Ahmer Madalyası” gibi çeşitler bulunmaktadır. Fark edileceği üzere cephe gerisinde hizmet eden kadınlara genellikle aynı rütbeden nişanlar verilmiş bir diğerine neden daha yüksek veya daha düşük nişan verildiğiyle ilgili bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Belgelerden anlaşılabacağı üzere Osmanlı Devleti 19. yüzyılda bütün dünyada etkisini gösteren madalya, nişan vermek gibi ödül geleneğini şehit aileleri ve gazileri de içine alacak şekilde pragmatik bir yöntem olarak kullanmıştır.

³⁰⁶ BOA, MV., 237\46\001. Ayrıca; çeşitli hastanelerde yaralı gazilerin tedavilerinde fedakârlık gösteren Dahiliye Nazırı Talat ve Hariciye Nazırı Halil Bey’in eşleri Hayriye ile Lutfiye Hanımlara birinci rütbeden, Teşrifat Müdürü Umumiyesi İsmail Hayati Bey’in eşi Havva Hanım’a da ikinci rütbeden şefkat nişanı verilmiştir. BOA, MV., 241\233\001, 29 Zilkade 1332 (19 Ekim 1914).

³⁰⁷ BOA, A.}d..., 3111, 2 Safer 1335 (28 Kasım 1916).

³⁰⁸ BOA, MV., 246\113\001. Ayrıca; Yaralı gazilerin tedavi ve dinlenmelerinde hizmet etmiş kişilere birer kıta Tunç Hilal-i Ahmer Madalyaları verilmiştir. BOA, MV., 244\54\001. Ayrıca; Kadıköy’deki yaralı gaziler için Anadolu mintikâsındaki hastanelere pek çok eşya gönderilmiş isimleri bulunan yirmi sekiz kişiye ve de Ayastefanos Hastanesinde gazilerin tedavilerine yardım edenlere Hilal-i Ahmer Madalyaları gönderilmiştir. BOA, MV., 246\63-64\001, 26 Rebiülahir 1335 (19 Şubat 1917).

³⁰⁹ BOA, DH.KMS., 2.1\30\001-002, 17 Muharrem 1332 (16 Aralık 1913).

³¹⁰ BOA, MF.MKT., 1222\51\003, 29 Rebiülevvel 1335 (23 Ocak 1917).

3.2.5. Şehit Çocukları İçin Kurulan Yardım Cemiyetleri

Şehit olmuş askerlerin çocuklarına bakacak diğer aile bireylerinin de kalmamasıyla ve bunların yaşam şartlarının kötü olmasından, sokaklarda yaşamaya başlamasıyla Osmanlı Devleti duruma müdahale etme ihtiyacı hissetmiştir. Devlet onlara sahip çıkmak, durumlarını kontrol etmek, eğitim-öğretimlerini sağlamak ve sürekli gözetim altında tutmak için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bunlardan bir tanesi aşağıda maddeleriyle işlenecek olan 1331 yılında İstanbul Matbaasında basılmış olan “Şüheda ve Malulin Guzat Evladının Himayeleri Hakkında Kanun Layihası”dır. Layihanın birinci genel hükümleri içeren ilk kısmında savaşa doğrudan veya dolaylı yoldan katılmış askerlerin şehit düşen ve gazi olanların çocuklarına “Evlad-ı şüheda ve Evlad-ı Malulin-i Guzat” ismi verildi ibaresi bulunmaktadır. İkinci madde şehit ve gazi çocuklarının korunması, eğitim ve öğretimleriyle ilgilidir. Bu faaliyetleri yürütmesi için Maarif Umumiye Nezareti’ne bağlı bir “Şüheda ve Malulin-i Guzat Evladını Himaye İdare-i Umumiyesi” kurulması genel merkezinin İstanbul olacağı bu idarenin taşrada da şubeler açarak sistemli bir faaliyet yürütmesi planlanmıştır. Merkezi idarenin yirmi üyeden oluşacak ve altı ayda bir toplanacaktır. Ayrıca beş kişilik bir encümen oluşturulacak bu encümenin reisi cemiyetin reisi olacaktır. Taşra teşkilatında başkanlık vali veya mutasarrıf tarafından yapılacaktır. İdare heyeti bu rütbedeki başkanlarla birlikte kadı, bidayet hukuk mahkemesi reisi, maarif müdürü ve Maarif Nezareti’nin belirlediği üç üyeden oluşturulacaktır. Taşrada kurulan bu şubelerin üyelerinin görevi şu şekildedir:

- 1- *Şehit olan askerlerden vasisi olmayan çocuklara şeri mahkemelerce vasi tayin etmek.*
- 2- *Tayin edilen vasilerin şehit ve gazi çocuklarına şerri olarak hükümlerini gerçekleştirdiklerini dikkat ve kontrol etmek.*
- 3- *Şehit ve gazi çocuklarının eğitim ve öğretimi için oluşturulacak müesseselerin çeşitlerini ve derecelerini belirlemek, kontrol etmek.*

Vasisi olmayan çocuklara ait mal ve mülkün tespit edilip hesabının tutulması da bu heyetin görevlerindendir. Taşra idaresinin gelir kaynakları; Evlad-ı şüheda vergisinden gelen gelir, vilayet ve kaza meclisleri tarafından gönderilen ve bunun dışında bağıl olarak gelen yardımlardır. Layiha, Teşkilat ve Vazifeler başlığı altında örgütlenmenin nasıl olacağını açıkça belirlemiş, denetlenmesi için ne tür tedbirler alınması gerektiği, bunu kimlerin yapacağı, ne tür cezai müeyyide uygulanacağı konusunda ayrıntılı bilgi

vermiştir. Şehit ve gazi çocuklarına eğitim imkanı olarak, eğitim-öğretim faaliyeti bitene kadar ücretsiz ve yatılı öğrenim görme imkanı layihada açıkça belirtilmiştir. Yirmi yedi maddeden oluşan layiha Maarif Nezareti tarafından hazırlanmıştır.³¹¹

Evladı şühedaya yapılacak yardımın kaynakları konusunda her ne kadar belirli şartlar belirlenmiş olsa da bu faaliyetin maliyeti zamanla kaynakların artırılmasını gerektirecektir. Evladı şüheda için telgraf ve posta vergisinden yapılan işlemlerin özelliğine göre pay miktarı konularak vergiler belirlenmiştir. Sigara ve tütün vergilerinden alınan payda gelir hanesine yazılmıştır. Ayrıca rakı ve ispirotodan alınan Harp vergisi de bunlara dahil edilebilir.³¹²

3.2.6. Şehit ve Gazi Çocukları İçin Okul

Osmanlı Devleti'nde şehit ve gazi çocukları için açılan meslek müesseselerinin yanı sıra okul eğitim-öğretimi alması içinde özellikle şehit ve gazi çocukları için okullar açılmıştır. Bu okullar 27 Aralık 1913 tarihinde “Mekatib Müfettişliği” dârüleytâmlar* şeklinde kurulmuştur.³¹³ Birbirinden farklı şehirlerde kurulacak dârüleytâmların aynı sisteme ve standarda sahip olması için 28 Aralık 1913 altı maddelik bir yönetmelik hazırlanmıştır. Bu yönetmeliğin maddeleri aşağıda gösterildiği gibidir:

1. Her vilayetin merkezinde kurulan dârüleytâmlar “Malulin-i Guzat ve Şühedayı Asakir-i Osmaniye Darü'l-eytamı” adı altında “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye” tarafından, ilkokul ve ortaokul derecelerinde yatılı okullar şeklinde olacaktır.
2. Bu okulda okuyanların kabiliyet ve zekâları itibariyle askerliğe elverişli ise çeşitli askeri okullara kayıtları yapılacaktır.
3. “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye” tarafından kurulacak bu müesseselerin masrafları “Tekaiid Kanunname-i Hümayunun” 36. ve 41. maddelerinden dolayı “Şüheda ve Malulin-i Guzatı Osmaniye Eytamına” tahsis edilmiş olan 38 kuruş maaş ile “Evkaf Nezaretinin” yardımlarıyla karşılanacaktır.

³¹¹ BOA, ŞD., 231\18\001, 5 Ramazan 1330 (18 Ağustos 1912).

³¹² Tanju Demir, “Osmanlı PTT’sinin Yardım Denekleriyle İlişkisi ve Şehit Çocuklarına Desteği: Evladı Şüheda Vergisi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 7, 2006, s. 11-12. Ayrıca kanun; *Düstur*, Tertib II, cilt: 7, s. 610. yayınlanmıştır.

* Yetimler yurdu, yetimhane demektir. Balkan ve I. Dünya Savaşında kimsesiz kalan çocukların barınacak bir yerleri ve de bir meslek edinleri için kurumdur. 1914 yılında kurulmuş ve ilk başlarda İttihat ve Terakki Fırkası’sına bağlı olarak çalışmıştır. Bkz. Hidayet Yavuz Nuhoglu, “Dârüleytâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 8, 1993, s. 521. <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruleytam>. bkz. Ersin Müezzinoğlu, “I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Hamiyesi ve Eğitimi: Dârüleytâmlar”, *History Studies*, cilt: 4, sayı: 1, 2012, s. 400.

³¹³ BOA, BEO, 4244\318252\001, 28 Muharrem 1332 (27 Aralık 1913).

4. Bu maaş her sene toptan “Muhassasat-ı Zatiye Müdürlüğünden” “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyeye” gönderilecektir.
5. Açılan okullar ve “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye” içinde geçerli ders programı dârüşşafaka** mekteplerindeki ders programı ile aynı olacaktır.

Bu gelişmeler çerçevesinde 1 Zilhicce 1331’de (1 Kasım 1913) şehit çocukları için açılacak yatılı rüştiye ve ibtidailer için bir ders programı oluşturulmuş, ders programında rüştiyeler ve ibtidailerin bütün senelerde hangi konuları işleyeceği ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir.³¹⁴ Bu okullarda görev yapacak öğretmenlerle ilgili olarak programa uygun kişiler tayin edilmesi tercihen emekli subayların görevlendirilmesinin uygun olacağı yönetmelikte belirtilmiştir.³¹⁵

Okulların yatılı olması, çocukların barınaksız kalmaması açısından önemlidir. Okulların yatılı olmasıyla çocuklara hem bir yuva hem de bu yuvada eğitim verilmesi sağlanmıştır. Bu okulların masrafları yönetmelik maddelerinden anlaşılabileceği üzere diğer kurumlarla yardımlaşarak karşılanmıştır. Okulların ders programlarının Dârüşşafakadakiyle aynı olmasının diğer eğitim kurumlarındaki standartta uygun olduğunu göstermektedir. Kurumların ders programları aynı formda sistemli bir şekilde yürütülmüş, kurumların öğretmenleri bir diğerinden diğerinde eğitim verebilmiştir. Şehit çocukları için büyük fedakarlıklarla vilayetlere ve sancakla yapılan dârüleytâmlara öğretmenler atanmıştır. 10 Rebiülevvel 1336 (24 Aralık 1917) tarihinde bu eğitimi-öğretimi devam eden eytamların zor durumda kalmaması için diğer okullara buralardan öğretmen gönderme yolu izlenmiştir.³¹⁶

Askerliğe kabiliyeti olan çocukların askeri okullara alınması da sunulan imkanlar arasındadır. Babalarının yolundan gitmesi beklenen bu çocukların askeri okula alınması aynı zamanda küçük yaşta askerlik için eğitilmeleri, askeri bir nizam içinde büyümeleri demektir. 24 Temmuz 1915 tarihli bir tezkireye göre; savaşta şehit düşmüş, savaş sebebiyle ölmüş ve savaşta olan askerlerin çocuklarının himayeleri

** Öksüz ve yetim Müslüman çocukların eğitim ve öğretimi için 1873 yılında ‘Cem’iyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye’ tarafından İstanbul’da açılan okuldur. Dârüşşafaka’nın eğitim ve öğretim ders programı dönemin, ibtidâî, rüştiye ve idâdî okullarındaki programlarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Bkz. Halis Ayhan-Hakkı Maviş, “Dârüşşafaka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 9, 1994, s. 7-8. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darussafaka>. Bkz. Songül Keçeci Kurt, “Bir Eğitimin Öncüsü: Dârüşşafaka”, *Abant İzzet Baysal Üniveristesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, 2016, s. 161.

³¹⁴ BOA, HSDHADB, 3\2\001, 29 Muharrem 1332’te (28 Aralık 1913).

³¹⁵ BOA, BEO., 4246\318376\004, 12 Ramazan 1333 (24 Temmuz 1915).

³¹⁶ BOA, MF.MKT., 1232\26\001.

maksadıyla “Maarif Nezareti” kontrolünde Osmanlı Devleti’nin çeşitli noktalarında okullar açılmıştır. İstanbul’da iki bin mevcutlu bir dârüleytâm yapılmış ve bura açıldan beri bin çocuk alınmıştır. Adana’da biri yüz diğeri iki yüz mevcutlu iki dârüleytâm açılmış ve üçüncü de açılmak üzeredir. Kayseri’de ve Bursa’da ise gelecek Eylül’den itibaren birer dârüleytâm açılması planlanmıştır. Musul, Şam, Beyrut ve Amasya’da dârüleytâmlar açma çalışmaları başlamıştır. Darüeytama, 2 yaşından 17 yaşına kadar kız, 16 yaşına kadar da erkek çocuklar kabul edilecektir. Bunlardan 2-3 yaşında olanlar yalnız beslenecek, 4-5-6 yaşındakilerde çeşitli anaokullarında eğitim görecektir. 7 yaşından 12 yaşındakine kadar kız ve erkek çocukları için ayrı ayrı ilkokullar açılacaktır. 13-16 yaşındaki kızlar yeteneklerine göre dârülmuallimât, mürebbiyelik, hizmetçilik ve işçilik gibi kadınların çalışabileceği zanaatlardan birinin eğitimini alacaklardır. 13-15 yaşındaki erkekler için çeşitli sanayi işlerinin öğretileceği dârüleytâmlar açılacaktır.³¹⁷

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti şehit ve gazi çocukları için her yaş için gerekli eğitim seviyesine göre çeşitli şehirlerde okullar açmıştır. Aynı zamanda onların bir meslek sahibi olması için gerekli eğitim okullarına da gönderilecektir. Özellikle kız çocuklarının öğretmen okullarına gönderilmesi önemlidir. Kimsesi olmayan bu çocuklar öğretmen okullarından yetişip diğer çocuklara öğretmenlik yapabilecektir. Bu okulların masrafları için de çeşitli önlemler alınmıştır. Bunların arasında çeşitlerine göre tütün zammı ve tütünden elde edilen vergi gelirlerinin korunabilmesi için kaçakçılığa karşı tedbirler artırılmıştır.³¹⁸ Taşradaki okullara genel gelirlerin haricinde vilayet ve sancak merkezi idareleri tarafından yapılan yardımlar bu okullar için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Örneğin; Bolu Sancağında açılan “Evlat-ı Şüheda Mektebi” için “Muvazene-i Umumiye’nin Vilayet-i Muavenet” kısmından kırk bin kuruş tahsil edilmiştir.³¹⁹ Bu türden örnekler çok olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı yıllarında durum yapılan bütün yardımlara rağmen yetersiz kalmaktadır. Savaşların uzun yıllar sürmesi, sürekli askere alımların olması askere giden kişilerin ailelerinin zor durumda kalması muhtaç şehit ve gazi çocuklarının azalmaması demektir. Nitekim İstanbul sokaklarından çok sayıda işsiz, perişan ve sefalet içerisinde

³¹⁷ BOA, HR.İD., 1128\10\004.

³¹⁸ BOA, DH.UMVN., 123\119\001, 2 Ramazan 1333 (14 Temmuz 1915).

³¹⁹ BOA, BEO., 4399\329875\001, 13 Rebiülahir 1334 (18 Şubat 1916)

bulunan çocuklar toplanmış ve İstanbul'daki dârüleytâmların dolu olmasından dolayı bunların taşradaki dârüleytâmlara gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak taşradaki dârüleytâmların da kadroları doludur. Keza toplanan bu çocuklar içerisinde babasını memleket uğruna canını feda etmiş askerlerin veya hali hazırda savaşta olup şehit olmaya hazır olan kişilerin çocukları bulunmaktadır. Osmanlı Devleti bu duruma son vermek ve asker çocuklarının sefil bir şekilde eğitim-öğretimden mahrum olmaması için taşralara yeni dârüleytâmların açılması gerektiği kanaatindedir. Çünkü Dersaadet dârüleytâmlarına mümkün oldukça her hafta yirmi ila elli kadar öğrenci kabul edilse de savaşın devamından dolayı daha fazla okula ihtiyaç duyulmaktadır.³²⁰

Osmanlı Devleti bu yüzden muhtelif sebeplerden dolayı dârüleytâma alınacak çocuklar için açılan dârüleytâmlara da çok sayıda şehit çocuğu almıştır. Örneğin; 9 Mart 1916 tarihli bir belgeden anlaşılan, Edirne vilayeti dârüleytâm şubesine alınan 93 çocuğun tamamı şehit çocuğudur. Kastamonu'daki şubede 102 çocuktan 64'ü şehit çocuğu, 18 tanesinin de babası askerlik görevinde bulunmaktadır. Konya'da 75 çocuktan 35'i ve Ankara'da 75 çocuktan 14'ü şehit çocuğudur.³²¹ Kabul kayıt konusunda münferit bir örnek olarak Priştina'da şehit olan Şakir Bey'in on iki yaşındaki kızı annesinin de ölümüyle kimsesiz kalmış bunun üzerine dârüleytâma yerleştirilmiştir.³²²

3.2.6.1. Şehit ve Gazi Çocuklarının Askeri Okullara Alınması Ve Kabul Şartları

Şehit ve gazi çocuklarına eğitim ve öğretimleri için daha önce bahsedildiği üzere askeri okullar da öncelik vermiştir. Bu okullara kayıt ve kabul için “Şüheda Vesaire Evladlarının Leyli Mekatib-i İdadiye-i Askeriyye Kayd ve Kabulü Hakkında Nizamname Layihası” başlığıyla hazırlanan kanun layihasında konu ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Layihanın birinci maddesinde; “Leyli Mekatib-i İdadiye-i Askeriyye”, “Leyli Mekatib-i Rüştîye-i Askeriyye” ve “Kuleli İdadi-i Askeriyye” okullarına hali hazırda kabul edilmiş öğrencilerden açık kalan kadrolara ancak

³²⁰ BOA, MF.MKT., 1229\118\001, 17 Zilkade 1335 (4 Eylül 1917)

³²¹ Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s.57-58.

³²² BOA, MF.MKT., 1204\83\001, 4 Cemaziyelevvel 1334 (9 Mart 1916). Ayrıca bkz. “*Dârüleytâm müdürlüğüne*

Balkan harbinde pederi Edirne de şehid olan ve esna-yı muhacerette validesini gayb ederek el-yevm jandarma zabıt mektebi mualliminden yüzbaşı İsmet Beyin nezdinde bulunan şehit İsmail Efendi kızı Aişe Hanımın dârüleytâm kayd ve kabulü tavsiye olunur efendim”. BOA, MF.MKT., 1210\60\001.

“Mekatib-i Askeriyye” eğitim öğretimine imtihan verdikten sonra kabiliyetli olanlar alınacaktır şeklinde genel bir şart bulunmaktadır. Ancak bu okullara birinci dereceden öncelik verilecek olanlar; jandarma dahil olmak üzere zabitan, ihtiyat zabitanı, zabıt vekili, zabıt namzedi, küçü zabitan, onbaşı ve orduda bulunan diğer görevlilerden harp meydanı ve eşkıya ile çatışmada şehit düşenler ile yaralananların tedavi altındayken vefat edenlerin çocuklarıdır.

İkinci dereceden öncelikli olanlar; jandarma dahil olmak üzere erkan-ı ümera zabitanlarından imam, doktor, veteriner, eczacı, sivil ve hesap memuruyla ihtiyat zabitanı ve bunların askeriyyeden emekliyen vefat edenlerinin çocuklarıdır. Öncelikliler arasında; yukarıda Harbiye Nezareti ile ilgisi rütbe ve sınıf olarak belirtilen kişilerin görev yaptıkları yerlerde idadi derecesinde okul bulunmaması durumunda kabul edilenler üçüncü derece olarak nitelendirilmiştir. Okullara alım için yapılacak sınavlara; önce birinci derece, ihtiyaca göre ikinci derece ve en son yine ihtiyaca göre olmak üzere üçüncü derecedekiler kabul edileceği ikinci maddede belirtilmiştir.³²³ Layiha maddeleri askeri okullara kabul edilecekler arasında asker çocuklarına tanıdığı öncelikle babalarının yaptığı hizmeti bir şekilde ödüllendirirken, çocukları da babaları vasıtasıyla elde ettiği imtiyaza referansın anlamını bu okullara girerken ve okulda daha iyi kavrayacaklardır. Babalarının ödediği bedel çocuklarına gerektiğinde aynı bedeli ödemenin yolunu açacaktır. Çocuklara dönük korumacı politikalar aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin sosyal devlet uygulamalarını modern teamüllere uygun hale getirdiğini göstermektedir.

³²³ BOA, MV., 241\144\001, 17 Zilkade 1333 (26 Eylül 1915). Ayrıca bu kanun; *Düstur*, Tertib II, cilt: 7, 743-744 sayfa aralıklarında yayınlanmış ve birinci maddesinde *Düstur*, Tertib II, cilt: 8, s. 259’da şu şekilde değişiklik yapılmıştır: ‘*Leyli Mekatib-i İdadiye-i Askeriyye*’ ‘*Leyli Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriyede*’ ve ‘*Kuleli İdadi-i Askerisi*’ sınıf-u mahsusesinde ikmal-i tahsil edenlerin kabulünden sonra açık kalacak mahallere ancak mekatib-i askeriye tadrıs programına tevfikeyn imtihan verebildikleri takdirde atide muharrer talebe kabul olunacak ve bunların kabulünde derecat atıyeye riayet edilecektir. Birinci derece jandarma dahi dahil olduğu halde erkan ve ümera ve zabitan ve ihtiyat zabitanı ile zabıt vekili ve zabıt namzedlerinden ve küçük zabitan ve onbaşı ve neferatından ve esnaf-ı askeriye ile bi’l-cümle mensubin askeriyyeden meydan-ı muharebede ve eşkıya müsadematında şehid olanların evladı ve veli [...] gayr-ı malik muassır biraderleri:

İkinci derece jandarma dahi dahil olduğu halde erkan ve ümera ve zabitan ve askeri imam ve tabib ve baytar ve eczacı ve hesap memuru ve sivil memurlar ile ihtiyat zabitanından ve bunların mütekaidininden vefat edenlerin evladı:

Üçüncü derece vazifeten bulundukları yerlerde idadi derecesinde mekteb bulunmayan jandarma ve asakir-i saire erkan ve ümera ve zabitanı ile askeri imam ve tabib ve baytar ve eczacı ve hesap memur ve sivil memurlarının evladı.” Ayrıca; *Jandarma Evamir Mecmuasının* 1 Ağustos 1331 tarihli 82 numaralı nüshasında da 5-6 sayfa aralıklarında yayınlanmıştır.

Daha önceki kısımlarda şehit ve gazilere maddi yardımlar üzerinden örnekler verilmişti. Askeri okullara verilen öncelik konusu ise daha çok manevi desteğin ürünü olarak görülmektedir. Burada verdiğimiz babasının yerine orduya alınma veya askeri okul önceliği örnekleri yardım ve desteğin çeşitli yönlerini göstermesi açısından önemlidir. Yukarıda verilen kanun layihasının hazırlandığı dönemle ondan yaklaşık elli yıl önceki dönemin kurumsal şartları birbirinden farklı olsa da orduya alınma konusundaki önceliklerin erken dönemlerde çıktığı görülmektedir. Örneğin; Piyade Yüzbaşı İbrahim Ağa, 1861’ de Kars civarında şehit düşmüş, geride kalan ailesinin maişeti için kırk kuruş maaş bağlanırken, oğlu orduya alınmıştır.³²⁴ Yine bu layihaya göre erken tarihli sayılabilecek bir belgede, Konya’da Redif-i Miralayı olan Osman Bey, Yergöğü Muharebesi’nde şehit olmuştur. Din ü devlet uğruna hayatından olan bu kişinin çocuklarının açıkta kalmaması için, oğulların Mustafa Faik Efendi maliye işleriyle görevlendirilmiş diğer oğlu Mahmut Rauf Efendi de “Mekteb-i Harbiye” alınmıştır. (1855)³²⁵ Bu tarihten yaklaşık elli yıl sonraki bir uygulama ise tarihinde Kırşehir’in Menderes Mahallesi’nde ikamet eden ve Yunan Savaşı’nda şehit düşen Kibaroglu Mustafa’nın oğlunun başka kimsesi olmadığından sefil bir şekilde hayatını sürdürdüğü konusunun mahalle ihtiyar heyetinden araştırılıp doğrulanması durumunda bu çocuğun Dârüşşafaka, “Mekteb-i Sanayiye”ye veya “Mekatib-i Askeriye”den birine kaydının yapılmasına karar verilmiştir.³²⁶ Bu belge benzer durumda olanların takip edildiği ve buna göre muamele yapıldığı konusunda ipucu vermektedir. Ayrıca askeri okullar da bu tür çocukların kayıt ve kabulü konusunda bilgilendirilmiştir.³²⁷

Şehit ve gazi sayısındaki artış doğal olarak bakımı gereken çocuk sayısını da artırmıştır. Moderleşme sürecinin eğitilmiş birey ve toplum paradigmasının özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında devletin esas politikalarından biri haline geldiği bilinmektedir. Bu politikanın uygulanması ve öğrenim yaşındaki çocuk sayısındaki artış beraberinde okul ihtiyacını da doğurmuştur. 23 Ağustos 1915 tarihli bir belgede Bağdat ve Erzurum gibi yerlerden şehit ve gazi çocuklarının İstanbul’a gönderilmeleriyle ilgili talepleri içeren bir telgraftan bahsedilmektedir. Bu taleplere karşılık çocukların

³²⁴ BOA, A.}MKT.NZD, 366\10\ 001, 2 Rebiülevvel 1278 (7 Eylül 1861).

³²⁵ BOA, A.}MKT.NZD, 149\74\002, 8 Ramazan 1271’de (25 Mayıs 1855).

³²⁶ BOA, DH.MKT, 2311\105\001, 27 Şevval 1317’de (28 Şubat 1900).

³²⁷ ATASE, BDH., 5/2045\363\9.

İstanbul'a gelmeleri halinde daha zor duruma düşme ihtimalinden dolayı bu talep reddedilmiş, kaldıkları yerlerdeki eğitim-öğrenim faaliyetini "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" ne havale etmiştir.³²⁸ İhtiyaçların artmasıyla askeri okul açılmasında bir paralellik görülmektedir. Örneğin; Şehit ve muhacir çocukları için Bursa'da bulunan yatılı askeri rüştiye gibi Konya'da da bir "Leyli Rüştiye Askeriyesi" kurulması için emir yayımlanmıştır.³²⁹ Şehit ve gazilerin erkek çocukları için askeri okullar bir öncelik ve imkan olarak sunulsa da bunların kız çocukları da aynı sorunla karşı karşıyadır. Sivil okullar bu sorunun çözülmesinde özellikle kızlar için bir fırsat olmuştur.

3.2.6.2. Şehit ve Gazi Çocuklarının Sivil Okullara Kaydı

Osmanlı Devleti şehit ve gazi çocukları için bütün bu dârüleytâm, askeri ve diğer eğitim-öğretim alacakları müesseselerin yanı sıra vatanı uğruna ölmüş askerlerin çocuklarını sefil, fakir, perişan halde kalmaması için dönemin kimsesiz, yardıma muhtaç çocukları için açılan ücretsiz ve yatılı olan çeşitli kurumlara kaydettirilmiştir. Örneğin; 29 Mayıs 1904 tarihli bir belgeden Üçüncü Ordu-yı Hümayun Ohri Redif Taburu Mülazım-ı evvellerinden iken şehit düşen Nazif Efendi'nin beş çocuğu yetim kaldığı ve maaşlarının olmadığı Nazif Efendi'nin eşinin dilekçesiyle bu durumu beyan ettiği anlaşılmaktadır. Bu beyan üzerine çocuklarından Ahmet ve Mehmet "Numune-i Terakki Mektebine" kızı Hayriye ise "Kız Sanayi Mektebine" kaydettirilmiştir.³³⁰ Başka bir örnek ise; Asakir-i Şahane mülazımlarından olan Necip Efendi şehit olarak vefat etmiştir. Kerimleri Fahriye ve Münire hanımların kimsesiz ve sahipsiz kaldığından "Leyli Kız Sanayi Mektebine" kayıtlarının yapılmasıdır.³³¹

Dârüşşafaka ve Mektebi Sultaniler de şehit ve gazi çocuklarının kaydı içi kapılarını açan okullardır. Örneğin; babası savaşta şehit düşen Kerim adındaki çocuğun kimsesi

³²⁸ BOA, DH.İ.UM., 89\1\002, 12 Şevval 1333 (23 Ağustos 1915).

³²⁹ BOA, DH.İ.UM.EK, 40\62\002, 4 Muharrem 1336 (20 Ekim 1917).

³³⁰ BOA, BEO., 2320\173951\002, 14 Rebiülevvel 1322 (29 Mayıs 1904).

³³¹ Bu belgenin orijinal metni "*Maarifi nezaret celilesine*

Asakiri şahane mülazımlarından iken mesele-i yunanide şehiden vefat eden Necib Efendinin kerimleri Fahriye ve Münire Hanımların zaruret hallerinden ve bi-kes bi-vaye kaldıklarından bahsle "Leyli Kız Sanayi Mektebi" kayd ve kabullerini istida olduğuna ve mezburelerin şayan-ı atıfet oldukları anlaşıldığına istidaları vecihle mekteb-i mezkure kayd ve kabulleri muamelesince icra ve keyfiyet inbasına himmet." Şeklinde. BOA, BEO., 1740\130463\001, 18 Recep 1319'te (31 Ekim 1901).

olmadığından dolayı Dârüşşafaka'ya kaydı yapılmıştır.³³² Babası şehit düşen Mehmet adlı çocuğun Dârüşşafaka'ya kabulü istenmiştir.³³³ Mektebi Sultaniye'de şehit ve gazi çocukları için talep edilen okullardandır. Örneğin; Miralay Yusuf Bey'in şehadeti üzerine oğlu Selim Sırrı Efendi'nin yol parasının karşılanarak bu okula kaydı yapılmıştır.³³⁴ Babası, Miralay Mehmet Ali Bey'in şehit düşmesi üzerine Hüseyin Hüsnü'de bu okula kaydı yapılanlardandır; fakat burada yarı ücretli kaydı görülmektedir.³³⁵ Karadağ Savaşı'nda şehit düşen Binbaşı Numan Ağa'nın oğlu Osman Cemal ise tarihli bir belgede "Asakir-i Rüştîye"den, "Mekteb-i Sultaniye"ye geçiş talebini bildirmiştir. Bu talep üzerine Osman Cemal "Mekteb-i Sultaniye"ye ücretsiz geçişi sağlanmıştır.³³⁶ Şehit Tabip Binbaşı Şükrü Bey'in ailesine beş yüz kuruş maaş verilmesinin yanı sıra belgedeki ifadeyle "şehitin yegâne emaneti olan masumun" cehalet ve sefalet içinde kalmaması için 11 yaşındaki oğlu Mehmet Refi eğitim- öğretimi için "Mekteb-i Sultaniye"ye yatılı ve ücretsiz olarak kabul edilmiştir.³³⁷ Yemen'de şehit düşen Tarsus Redif Taburu'nda görevli Binbaşı Hamid Bey oğlu Abdullah Efendi ise bir defaya mahsus on beş lira bedel alındıktan sonraki süreçte yatılı ve ücretsiz şekilde yetiştirilmesi için "Mekteb-i Sultaniye" kaydedilmiştir.³³⁸

Yukarıdaki örneklerden "Mekteb -i Sultaniye" kayıtlarının şehit çocukları için genellikle yatılı ve ücretsiz olduğu görülmektedir; fakat bir örnek yarı ücretle bu kaydı yapmıştır. Ayrıca bazı kayıtlar yol ücretinin karşılanarak gönderildiğini yazmıştır. Kayıt yapılan okulların hayır kurumu niteliği öne çıkmaktadır. Darüşşafaka gibi Darülaceze, Darülhayr-i Ali bu örneklerdendir.³³⁹ Bir diğer örneğin ise diğerlerinden

³³² BOA, MF.MKT., 57\169\001, 5 Ramazan 1295'te (2 Eylül 1878).

³³³ BOA, MF.MKT., 171\116\001, 25 Zilkade 1310 (10 Haziran 1893).

³³⁴ BOA, MF.MKT., 67\78\001, 16 Ramazan 1298'de (12 Ağustos 1881).

³³⁵ BOA, MF.MKT., 67\72\001, 11 Ramazan 1298'te (7 Ağustos 1881).

³³⁶ BOA, MF.MKT., 77\76\001-002, 16 Zilkade 1299 (29 Eylül 1882).

³³⁷ "...bil-hassa vatani için gözlerini toprak içinde kapamış bir şehidin yegâne emaneti olan masumun emr-i tahsil ve terbiyesi akîm ve muadil kalmaktadır. Bir şehid yavrusunun zalâm-ı cehalet içinde sefil ve sergerdan kalmasını ve vicdan-ı Müslim devletlerinin kabul edemeyeceği derkâr olduğundan Galatasaray-ı Mekteb-i Sultaniyesine leyli ve meccanen olarak lütfe kabulüne inâyet devletleri mücavirliği buyurularak bu hususda emr-u Samilerinin lazım gelenlere istidat ederim." BOA, MF.MKT., 113\64\001. Ayrıca bkz. "Galatasaray sultani müdüriyetine

Şehiden vefat etmiş Rıza Beyin mahdumu Haldun Efendinin mektebinize leyli meccani olarak kayd ve kabulü beyan olunur efendim." BOA, MF.MKT., 1220\103\001, 29 Safer 1307 (25 Ekim 1889).

³³⁸ BOA, MF.MKT., 454\15\002, 28 Muharrem 1317 (8 Haziran 1899).

³³⁹ BOA, DH.MKT., 661\11\003.; BOA, MF.MKT., 897\4\002.

farkı Darüleytam'a alınması talebinde bulunulan felçli şehit çocuğunun Darülacezeye yönlendirilmesidir.³⁴⁰ Bakıma ve yardımca muhtaç çocukların sivil veya şehit-gazi çocuğu fark etmeden genel olarak kabul etmesiyle bilinen okuların yanı sıra farklı okullara da kayıt yapıldığına dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin; Aydın Vilayeti Jandarma Alayı'nda görevli Mülazım-ı sani Hasan Basri Efendi, eşkıya takibindeyken şehit düşmüş oğlu Remzi Efendi kimsesi olmadığından dolayı İstanbul'daki bir okula kaydedilmiştir. Buna benzer başka örnekler de bulunmaktadır.³⁴¹

Balkan Savaşı'ndaki yenilgi bilindiği üzere bu bölgedeki vilayetlerden büyük bir Müslüman-Türk göçü dalgasına neden olmuştur. Gelen göçmenler arasındaki şehit çocuklarının durumu düşünülerek devlet tarafından okullarda onar kişilik kontenjanın boş bırakılması konusunda tedbir alınmıştır.³⁴² Böylece devlet, sınırları içerisindeki ve babalarını savaş meydanlarında kaybeden bu çocukların eğitimleri için yoğun olarak devletin merkezi olan İstanbul'u kullanmaktadır. Osmanlı Devleti şehit çocukları için yaptığı eğitim-öğretim yardımlarını sadece okullara kaydettirip eğitim-öğretimlerinin kontrol ederek yapmamış aynı zamanda şehit çocuklarına ayırdığı eğitim-öğretim ücretlerinden yurtdışında eğitim almak isteyen çocukları da istifade etmiştir. Örneğin; Erzincan Heyet-i Talimğâh Kumandanlığı subaylarından Şehit Binbaşı Fazıl Bey'in oğlu Abbas'ın Avrupa'da eğitimine devam etmek için verilen maaşa ekstra maddi yardım talep etmesi gösterilebilir. Abbas ve annesi Fazıl Bey'den dolayı şehit maaşı almaktadırlar. Fakat Abbas, öğrenimini Berlin'de sürdürdüğü için aldığı ücretin yetersizliğinden rahatsızdır. Abbas'ın bu zor durumu karşısında devlet gerekli maddi desteği artırarak sağlamıştır.³⁴³

Şehit ve gazi çocuklarına yapılan yardımların yanı sıra şehit eşleri de maaş dışında yapılan yardımlar konusunda unutulmamıştır. Şehit eşinden bu yönde bir talep geldiğinde durum değerlendirilmiş ve uygun görüldüğünde şehit eşinin yakınlarıyla ilgili de destek sağlanmıştır. Örneğin; 27 Ağustos 1899 tarihli bir belgede, Girit'te çıkan karışıklıkta eşi şehit olan Melek Hanım'ın iki kız kardeşi, bir abisi ve oğlunun

³⁴⁰ BOA, MF.MKT., 1212\92\002, 21 Zilhicce 1333 (30 Ekim 1915).

³⁴¹ BOA, DH.MKT., 244\25\001, 27 Zilkade 1311 (1 Haziran 1894).; BOA, HR.SFR.04, 504\19\001, 16 Rebiülahir 1312 (17 Ekim 1894).; BOA, TFR.I.KV., 177\17640\001, 28 Recep 1325 (6 Eylül 1907).; BOA, BEO., 4427\332014\001, 27 Şevval 1334 (24 Ağustos 1916).

³⁴² BOA, BEO, 4181\313515\001, 3 Recep 1331 (8 Haziran 1913).

³⁴³ BOA, BEO., 4401\330064\002, 9 Şaban 1331 (14 Temmuz 1913).

Dârülacezeye kayıtları yapılmıştır.³⁴⁴ Aynı zamanda vatanseverlik duyguları içerisinde yetim kızlarla savaş meydanlarında eşlerini kaybetmiş kadınlara el işi ve dikiş-nakış eğitimleri vermeye uğraşmıştır. Çünkü Balkan Savaşlarıyla tekstil sektörü kadınların hemen hemen tek çalışma alanı olarak görüleceği durumdadır. Kadınlar için açılan bu atölyelerde yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan ürünler basının da katkılarıyla günlerce sergilenerek halkın dikkati nazarı çalışan kadınlara çekilmiş ve ortaya çıkan ürünlere odaklanılarak mükemmel işçiliği gösterip ürünlerin satın alınmasına teşvik sağlanmıştır.³⁴⁵

Şehit ve yaralı askerlerin aileleri için yapılan bu eğitim-öğretim çalışmaları okulların denetlenmesini de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti kayıtlarını yaptırıp yerleştirdikleri bu okulların erzak ihtiyaçlarını da temin etmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin; Halep Mekteb-i Sultanisi'nde ücretsiz okuyan yüz elli öğrenci arasında kimsesiz ve şehit çocukları bulunmasından dolayı okulun ekmek, bulgur ve yağ gibi erzak ihtiyaçlarının karşılanmasında hassasiyet gösterilmiş, dokuz aylık erzak hazırlanmıştır. Aşağıdaki tabloda öğrenci sayısına göre erzak çeşitleri gösterilmiştir.³⁴⁶

Tablo 3-1: "Mekteb-i Sultani'de okuyan çocukların dokuz aylık yeme, içme erzakı

	Adet
Mektebde mevcut olan yatılı öğrenci sayısı	169
Diğer yerlerden naklen gelmiş toplam öğrenci	35
Yeniden kaydolmuş olan toplam yatılı ücretli öğrenci	20
Memurin leyliye	16
Hademe	20
	260

Alınması lazım gelen erzak	Kilo
Her bir nefere iki yüz elli gram nazaran dokuz aylık buğday	17550

³⁴⁴ BOA, DH.MKT., 2236\15\001, 19 Rebiülahir 1317'de (27 Ağustos 1899).

³⁴⁵ Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s. 25.

³⁴⁶ BOA, MF.MKT., 1227\56\001-002, 27 Şaban 1335 (18 Haziran 1917). Ayrıca bkz. BOA, MF.MKT., 1229\4\001-002, 16 Zilkade 1335 (3 Eylül 1917).

Her bir öğrenciye yüz seksen gram sabah ve akşam verildiğine nazaran bulgurluk için buğday	12636
Yalnız otuz bin yüz seksen altı kilo buğdaydır	30186
Sadeyağ: pilavlık için bulgurun her bir kilosuna iki yüz seksen gram	3538
Kuru fasulye: her bir öğrenciye altmış gram	4200
Mercimek: her bir öğrenciye kırk gram	2808
Nohud: her bir öğrenciye on beş gram	106

Kaynak: BOA, MF.MKT., 1227\56\001-002, 27 Şaban 1335 (18 Haziran 1917)

Listeye bakıldığında görüleceği üzere “*Mekteb-i Sultani*”de çalışan görevli ve öğrenci sayısı anlaşılmaktadır. İhtiyaç listesinin genellikle uzun süre saklanabilen ve tok tutan bakliyat ağırlıklı olduğu görülmektedir.

3.2.7. Şehit ve Gazi Ailelerine Barınak Yardımı

Şehit ve gazi aileleri için yapılan bir diğer yardım ise barınak sağlanması konusundadır. Örneğin; tarihinde binbaşı olan Osman Ağa’nın şehiden vefat etmesiyle eşi Fatıma Hanım’a munasip bir hane tahsisi uygun görülmüştür.³⁴⁷ Arabistan Ordusu Hümayunu mensuplarından Mirliya Hasan Paşa’nın Kars Muharebesi’nde şehit olmasından dolayı Oğlu Mehmet Raif, kızı ve eşine dört yüz kuruş maaş ve perişan, sefil hallerinden dolayı da bir hane verilmiştir.³⁴⁸ Maçinli Fatıma Hanıma eşinin şehiden vefatından sonra kimsesiz ve sahipsiz kalmış kendisine konaklaması için bir hane verilmiştir.³⁴⁹ Nizamiye Yirminci Alayın Birinci Taburu Kolağası Murat Ağayla Palanka Jandarma Bölüğü’nde görevli Mülazım-ı evvel Abbas Efendi’nin Bulgar eşkıyası ile çıkan çatışmada şehit olmaları üzerine aileleri için uygun birer hane alınması kararlaştırılmıştır. Murat Ağanın ailesinin konaklaması için Üsküp’te satın alınması düşünülen üç dört odalı bir hanenaltı ev için bin kuruş kadar meblağ düşünülmüştür. Abbas Efendi’nin ailesi için ise yaşadığı yerde uygun bir hane bulunması planlanmıştır.³⁵⁰

³⁴⁷ BOA, A.}MKT.DV. 83\40\001, 29 Zilhicce 1271 (12 Eylül 1855).

³⁴⁸ BOA, A.}MKT.NZD., 187\18\001-002, 12 Recep 1272’de (19 Mart 1856).

³⁴⁹ BOA, A.}MKT.NZD., 236\14\001, 21 Muharrem 1274 (11 Eylül 1857).

³⁵⁰ BOA, DH.MKT., 1007\49\001, 11 Recep 1323’te (11 Eylül 1905).

Maaş tahsisi ve barınak konusunda zaman zaman şikâyetler de olmuş, ilgili müracaat sonucunda sorun çözülmüştür. Örneğin; Karadağ'da Bileke Muharebesi'nde şehit olan Hersek Kumandanı Ferik Selim Paşa'nın eşi Fatıma Hanım ve üç oğlu Bosna'nın işgal edilmesi üzerine göç etmek zorunda kalmışlar, kendilerine bağlanan bin iki yüz kuruş maaşı da tahsil edememişlerdi. Fatıma Hanım'ın bu durumdan şikâyeti üzerine hem eşyalı bir hane hem de maaşın tahsisi sağlanmıştı.³⁵¹ Balkanlardan gelen göç dalgası ise daha önce bahsedildiği üzere daha büyük bir sorunu ortaya çıkarmıştır. Edirne'de dahil olmak üzere Balkanları saran savaş ateşi birçok aileyi yersiz, yurtsuz, eşsiz bırakmıştır. Savaştan dolayı çaresiz kalan şehit ailelerinin yoğun bir şekilde göç ettiği yer İstanbul olmuştur. Hükümet bunları iskan ve ikameti için elverişli yalı ve konaklardan uygun olanlara yerleştirmiştir.³⁵² Ayrıca şehit aileleri ve harp malûllerinin çocuklarına ve eşlerine ücretsiz emlak verilmesi şeklinde bir sosyal politika uygulanmasına karar verilmiştir.³⁵³

Daha birçok örneğe ait belge bulunmasına rağmen konunun dağılmaması bakımından sınırlamak zorunda kaldığımız örneklerin tarih aralığına dikkat edildiğinde 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına doğru bir yoğunluk görülmektedir. Bunun nedenleri tezin farklı bölümlerinde kısmen belirtilmiş modernleşme süreciyle ilgisi temel argümanlarımızdan olmuştur. Belgelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde şehit ve gazi ailelerine ev yardımı yapılması uzun süredir devam eden bir sosyal yardım biçimidir. Üstelik bu ev yardımları şehit olan kişilerin çocuklarına evlilik sonrası için de geçerli olduğunu gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin; 4 Ekim 1892 tarihli bir belge Rus Muharebesi'nde şehit olan Yüzbaşı Ahmet Ağa'nın terk ettiği kızının evlenmek üzere olmasına rağmen barınacak bir evlerinin olmaması ve hallerinin sefalet içerisinde bulunmasından dolayı kendilerine üç odalı bir hane tahsis edilmiştir.³⁵⁴ Diğer bir barınak yardımı uygulaması ülkeyi terk eden gayri Müslimlerin boş bıraktığı konutlara yerleştirmedir. Vatan müdafaasında şehit düşen ve harp malûlü durumuna düşen askerlerden bulundukları yerlerin işgal edilmesi üzerine göç etmek durumunda kalanlardan bu boş bırakılan yerlerin verilmesi uygun

³⁵¹ BOA, Y..PRK.AZJ., 7\41\001, 29 Zilhicce 1300 (31 Ekim 1883)

³⁵² BOA, MV., 178\85\001, 26 Recep 1331'de (1 Temmuz 1913).

³⁵³ BOA, BEO., 4386\328886\001, 14 Muharrem 1334 (22 Kasım 1915).

³⁵⁴ BOA, BEO., 82\6128\001, 12 Rebiülevvel 1310 (4 Ekim 1892).

görülmüştür.³⁵⁵ Ayrıca barınılacak evlerin tadilatı, emlak vergisi ve harcı konusunda da yardım yapılmıştır. Örneğin; Yunan Muharebesi'nde şehit olan On Birinci Redif Alayı'nda görevli Yüzbaşı Nuh Efendi'nin kızı Nadire Hanım'a Nuh Efendi'den kalan ev verilmiş, evin birikmiş beş yüz on iki kuruş vergisi bulunmasına rağmen şehit ailesinin bireyi olmasından dolayı verginin şehit aileleri için kesilecek kanunla belirlenmiş meblağı Nadire Hanım'dan alınmamıştır.³⁵⁶ Tadilat yardımına benzer bir diğer örnek Şehit Salih Paşa'nın eşi Huriye Hanımın oturduğu evin onarılması için bütçeden para tahsis edilmesidir.³⁵⁷

İstanbul'daki kurumsallaşmanın benzeri taşrada da görülmüştür. Bazı yerlerde şehit ve harp malûllerinin çocukları için barınak olarak pansiyon ve yurtlar açılmıştır. Sivas'ta kimsesiz, sahipsiz ve fakir durumda bulunan şehit ve muhacir çocukları için yurt açılması buna örnek olarak verilebilir. Bir diğer örnek ise; Burhaniye'de şehit çocuklarının refahı ve geleceği için kız ve erkek pansiyonlarının açılmasıdır.³⁵⁸ Ayrıca zabıtana mahsus olmak üzere Birinci Ordu Kumandanlığı nezaretinde İstanbul'da bir misafirhane kurulmasına karar verilmiştir. Böylece, hastanede yatmak zorunda kalmadan tedavisi yapılan yaralı veya hasta zabitan artık otellerde, kahvelerde değil bu misafirhanelerde konaklayıp ucuz ve sağlık koşullarına uygun mekan ve yemek ihtiyacını karşılayabilecektir.³⁵⁹

3.2.7. Şehit Aileleri ve Gazilere Hastane, Ecza ve Kıyafet Yardımları

Şehit ve gaziler için yardım kalemlerinden biri de tıbbi destek ve yardım, ailelerin hastane giderlerinin karşılanması, özel hastaneler açılmasıdır. Örneğin; Beylerbeyi hastanesinde yaralı askerlerin fazla olmasından dolayı hastanenin bahçesinde on yataklı bir baraka yapılmıştır.³⁶⁰ Bandırma ahalisi tarafından yapılan yardımla iki yüz yataklı bir hastane hizmete sunulmuştur.³⁶¹ Çankırı halkının katkılarıyla yaralı gazilerin tedavileri için Ankara'da yüz yataklı bir hastane yaptırılmıştır. Ankara'da

³⁵⁵ BOA, DH.HMŞ., 12\35\001-002.

³⁵⁶ BOA, BEO., 1213\90950\001, 27 Cemaziyelevvel 1316'da (13 Ekim 1898).

³⁵⁷ BOA, BEO., 600\44968\002, 13 Şevval 1321 (2 Ocak 1904).

³⁵⁸ BOA, DH.ŞFR., 512\116\001, 7 Cemaziyelevvel 1334 (12 Mart 1916).; BOA, DH.UMVM., 136\61\001, 22 Rebiülahir 1334 (27 Şubat 1916).

³⁵⁹ *Jandarma Evamir Mecmuası*, nr. 89, 11 Recep 1334 (14 Mayıs 1916), s. 21.

³⁶⁰ *Takvim-i Vekâyi*, 26 Safer 1295, nr. 2109, s. 3.

³⁶¹ BOA, DH.İ.UM., 89-1\1-39\001-003, 21 Cemaziyelahir 1333 (6 Nisan 1915).

yaptırılan hastaneye Kastamonu ve Sinop halkı katkıda bulunmuştur.³⁶² Farklı yerlerde açılan birçok yeni hastanenin ihtiyaçları takip edilmiş ve giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin; yaralı askerler için açılan hastanelerden kömür ihtiyacı olanlara, kömür gönderilmiştir.³⁶³ Ruscuk’da bulunan Müslüman ahali tarafından yaralı gaziler için hastane açılmış ve bu hastaneye temizlik malzemesi gönderilmiştir.³⁶⁴ Yardımlar arasında şehit ailelerinin ücretsiz tedavisi de bulunmaktadır. Örneğin; Müntefik mutasarrıfıyken şehit olan Bedi Nuri Bey’in çocuklarından biri verem hastalığına yakalanmış, şehit çocuğu olmasından dolayı şehit maaşı almasına rağmen hastane tedavisi için bu maaş yeterli olmamıştır. Tedavisinin yapılması için devlet tarafından maddi yardım yapılmıştır.³⁶⁵ Kayseri’de bulunan şehit ailesi, öksüz, kimsesiz kadın ve yaralı askerlerin tedavileri için şehirdeki Hilal-i Ahmer Hastanesine götürülmüşler ve ücretsiz şekilde tedavi edilmişlerdir.³⁶⁶ sekiz gazi Dolmabahçe’den Gümüşsuyu Hastanesine getirilen 68 gazinin tedavileri yapılmış, ameliyat edilmesi gereken bazı gaziler için doktor ve yardımcı temin edilmiştir. Yaralıların toplu halde hastaneye sevki konusunda birçok örnek bulunmaktadır.³⁶⁷

Hastane açılması ve ücretsiz tedavi gibi yardımların yanı sıra hastanelerin ecza ihtiyaçları da karşılanmıştır. “İane-i Mecruhin-i Askeriyye Komisyonuna” gönderilen eşyalar arasında bu türden malzeme de bulunmaktadır. Komisyonun defterlerinde hastane adları, bulunduğu yer, hangilerinin yaralıları için olduğu kaydedilmiştir.³⁶⁸ Yaralı askerler için yapılan ecza ve kıyafet yardımları genellikle “İane-i Mecruhin-i Askeriyye Komisyonu” tarafından toplanmış ve toplanan yardımlar katile katile ilgili hastanelere gönderilmiştir. Örneğin; “İane-i Mecruhin-i Askeriyye Komisyonuna” yetmiş beşinci katile olarak verilen eşyadan, beş balya içinde iki yüz yetmiş iki kıyye tiftik Sofya Hastanesine sevk edilmiş, elli kıyye tiftik Selimiye’ye, yine elli kıyye tiftik ile iki yüz on dört gömlek, iki yüz kırk bir don, on beş basma mintan, yüz doksan dokuz çorap, üç basma hırka, altı çift yün eldiven de Hıdır Paşa Hastahanelerine

³⁶² BOA, DH.İ.UM., 89.2\1.36\003, 22 Ramazan 1333 (3 Ağustos 1915).; BOA, DH.İ.UM., 93-2\1-60\002., 28 Ramazan 1333 (9 Ağustos 1915).

³⁶³ BOA, DH.İ.UM., 93-2\1-60\002, 22 Şaban 1333 (5 Temmuz 1915).

³⁶⁴ BOA, MV., 207\115\001, 3 Recep 1335.

³⁶⁵ BOA, MV., 197\54\001, 19 Cemaziyelahir 1333 (4 Mayıs 1915).

³⁶⁶ BOA, DH.İ.UM.EK., 20\18\002, 4 Zilkade 1334 (2 Eylül 1916).

³⁶⁷ BOA, Y.PRK.ASK., 123\102\001, 29 Zilkade 1314 (1 Mayıs 1897).; ATASE, BDH., 1-7\5.

³⁶⁸ *Takvim-i Vekâyi*, 4 Safer 1295, nr. 2093, s. 4. Bkz. Ek-2.

gönderilmiştir. Bu komisyona gönderilen yardımlar konusunda gazetelerde birçok haber bulunmaktadır.³⁶⁹

“İane-i Mecruh-i Askeriyye Komisyonu”na taşradan da dikkat çeken sayıda yardım gelmektedir. Örneğin; Kastamonu’nun Taşköprü ilçesinden yaralı gaziler için üç yüz takımdan oluşan hırka, çorap ve dolaklar on beş bin kuruştan masraflarla birlikte on dört bin dokuz yüz altmış kuruş bedellik kışlık elbiseler “Guzat Komisyonuna” teslim edilmiştir. Bu elbiselerin yedi yüz yirmi adedi hırka, bin üç yüz yetmiş çifti çoraptır.³⁷⁰

3.2.8. Şehit ve Gazi Ailelerinin İstihdamı

Şehit ve gazilere yardım ve destek kapsamında bir işgücünde istihdam edilmek de bulunmaktadır. Böylece devlet şehit ve gazi ailelerinin bütün maddi masraflarını kendisi yüklenmemiş, geride kalan ailelerde iş gücü olarak çalışabilecek ve aile bireylerinden ailesinin geçimini sağlayabilecek kişilere devletin çeşitli kurumlarında maaşlı olarak çalışma imkânı vermiştir. Üstelik bunu sadece şehit ve gazi aileleri için yapmamış bizzat gazilerin iş hayatında bulunmasını da desteklemiştir. Örneğin; Askerlik hizmetini yerine getirir iken, muharebelerde kollarını, ayaklarını, herhangi bir veya birkaç uzuvlarını kaybedip sakatlanan askerlerden emeklilikleri icap eden emekli olmuş, arzu edenler ise okullarda yardımcı personel, nüfus nazırlığı ve kâtipliği, belediye çavuşluğu gibi memurluklarda istihdam edilmiştir.³⁷¹ İstihdam konusunda desteğin köklerini daha erken tarihe indirmek mümkündür. Örneğin; 1203(1788-89) tarihinde muharebe sırasında yaralanan Mustafa’ya Silahtar Ocağından yirmi beş akçe verilmesinin yanı sıra geçiminin sağlanması için gümrükten bir vazife de verilmiştir.³⁷² 28 Şubat 1856 tarihli bir belgede topçu sınıfına mensup bir asker olan Mehmet muhaberede sakat kalmış ve emeklilik hakkını elde etmiştir; fakat Mehmet

³⁶⁹ *Takvim-i Vekayi*, 26 Şevval 1294, nr. 2027, s. 1.; *Takvim-i Vekayi*, 2 Zilhicce 1294, nr. 2052, s. 1.; *Sabah*, 5 Şaban 1293, nr. 156, s. 3.; *Sabah*, 21 Recep 1293, nr. 145, s. 3.; *Sabah*, 24 Şaban 1293, nr. 173, s. 3.

³⁷⁰ *Takvim-i Vekâyi*, 21 Zilhicce 1294, nr. 2063, s. 2. Ayrıca; Yaralı askerlere verilecek elbise bedeli hakkında kanun şu şekildedir; “*Madde 1: kolağası rütbesine kadar olan ve kanunen istihkak kesb ederek her sene elbise bedelâtı almakta bulunan zabitan ve mensubin-i askeriyyeden mevaki harbiyede mecruhiyet mülebbesesiyle elbisesi gayri kabil istimal olanlara miadına bakılmayarak bir defaya mahsus olmak üzere muayyen elbise bedeli verilecektir.*” *Düstur*, Tertib II, Cilt V, s. 168.; *Takvim-i Vekâyi*, 20 Zilhicce sene 1294, nr. 2062, s. 1.

³⁷¹ BOA, Y.PRK.BŞK., 52\51\001.

³⁷² BOA, HAT., 19\889\001.

top fabrikasında istihdam arzusunda olduğunu bir arzuhal ile hükümete bildirmiş ve istihdam olunmuştur.³⁷³

Şehit ve gazi ailelerinden sağlıklı, çalışabilecek durumda olanlara çeşitli kurumlarda istihdamıyla ilgili örnekler oldukça fazladır. İstihdam kapsamında işe yerleştirilenlerin arasına şehidin çocukları, bazı durumlarda kardeşi, damadı gibi yakınları da alınmıştır. Örneğin; İstanbul'da Ordu-yı Hümayun'un Dördüncü Alayının Kolağalarından Mehmet Ağa, Gözleve Muharebesi'nde şehit olmuştur. Şehidin iki erkek oğluna yirmişer ve bir kızına on beş kuruş maaş verilmiş eşi Fatma Hatun'un kardeşinin de İzmit gümrüğünde veya kavaslık hizmetinde istihdamı uygun görülmüştür.³⁷⁴ Eğriboz Muhafızı iken şehit olan Tosun Bey'in torunu ve Moralı Mehmet Paşa'nın yeğeni Mehmet Selami, İzmir'de muhasebe işlerinde yirmi yıldır çalışıyor olmasına rağmen geçimini sağlama konusunda sıkıntı çektiğinden ev eşyalarını dahi satmak zorunda kalmıştır. Mehmet Selami, verdiği bir dilekçeyle muhtaçlık durumunu belirtmiş ve geçinebileceği bir işte istihdam edilmiştir.³⁷⁵ Yunan Muharebesi'nde şehit olmuş kardeşinin ailesine bakan Tırnova muhacirlerinden İbrahim, okuma yazma bilmemesine rağmen ailesinin geçimini sağlamaya devam etmesi için istihdamı sağlanmıştır.³⁷⁶ Şehit çocuğu olan Kazım b. Muharrem'in çalışmasına herhangi bir mani olmaması durumunda çavuş veya müvezzi olarak işe alınması uygun görülmüştür.³⁷⁷ Şehit Abdülezel Paşa'nın damadı Seyfullah Halit Bey Konya'da Reji idaresinde uygun bir işte istihdam edilmiştir.³⁷⁸

Damad, eş akrabası, yeğen gibi birinci dereceden yakınların dışında da istihdam sağlandığı, bazı örneklerde şehit maaşı alınmasına rağmen geçim sağlamaya yetmediği için istihdam olmak isteyenlerin de bulunduğu yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır.

³⁷³ BOA, A.}MKT.DV., 89\80\001, 21 Cemaziyelahir 1272'de (28 Şubat 1856).

³⁷⁴ BOA, A.}MKT.UM., 207\5\001, 23 Zilhicce 1271 (6 Eylül 1855).

³⁷⁵ BOA, DH.MKT., 1567\56\001, 18 Rebiülevvel 1306'da (22 Kasım 1888).

³⁷⁶ BOA, DH.MKT., 2141\58\001, 15 Recep 1316'da (29 Kasım 1898).

³⁷⁷ BOA, DH.MKT., 2566\12\001, 23 Şaban 1319 (5 Aralık 1901).

³⁷⁸ BOA, DH. MKT., 2592\74\001, 21 Zilkade 1319 (1 Mart 1902).; BOA, TFR.I.A., 6\543\001-002, 11 Safer 1321 (9 Mayıs 1903.); BOA, DH.KMS., 40\21\001, 12 Ramazan 1334 (13 Temmuz 1916).; ATASE, BDH., 1-113\2-2.

3.2.9. Şehit ve Gazi Ailelerine Memleketlerine Dönebilmeleri İçin Yardım

Osmanlı Devleti'nde savaş nedeniyle kendi memleketleri dışında yaşayan askerlerin, muharebede hayatını kaybedip şehit düşmesiyle geri de kalan aile bireylerinin, memleketlerine ailelerinin ve akrabalarının yanına geri gelmesi için devlet gereken tüm desteği sağlamış, kendi memleketlerine gitmek için yola çıkmış olan şehit zabitan ailelerine gereken maddi yardım yapılmıştır.³⁷⁹ Örneğin; Üçüncü Redif Alayının Birinci Taburu Binbaşısı olan Emin Bey'in 1854'de şehiden vefatıyla Emin Bey'in Ankara'da bulunan eşi, bir küçük kızı ve yanlarındaki dört, beş kişi İstanbul'a dönmek zorunda kalmışlardır. Emin Bey'in ailesinin İstanbul'a dönmeleri için iki bin kuruş maddi yardım yapılmıştır.³⁸⁰ 26 Şubat 1856 tarihli bir belgede Kırım Savaşı'na katılan askerlerin bazılarının şehit düşmesi ve esir olmasından dolayı ailelerinin memleketlerine dönmesi için yardım yapıldığı kaydedilmiştir. Erzurum'dan Trabzon'a doğru gitmekte olan bu asker ailelerinin bulundukları zor durum ve çektikleri çileden kurtarılması için gereğinin yapılması konusunda Trabzon Valisi'ne uyarı gönderilmiştir. Birçoğu hastalıkla boğuşan bu ailelerin han ve kahve köşelerindeki durumu içaçı değildir. Bunlar hastahanelerde tedavi altına alınmış, sağlıklı olanların memleketlerine dönebilmeleri için gerekli maddi yardım yapılmıştır.³⁸¹ Bazı örnekler ise gidilecek yerin yakın olması durumunda taşıma için gerekli araç sağlandığıyla ilgilidir. Şehit ailelerinin Sivas'tan Erzincan'a taşınması için at arabaları gönderilmesi buna konusunda 8 Kasım 1913 tarihli bir belge örneği bulunmaktadır.³⁸² Ayrıca aileler bu yardımlara rağmen dönüş konusunda sıkıntı çekiyor ve birilerinin yanlarında olmasına ihtiyaçları varsa bu durumda onları almaya gidecek kişilere eğer devlet işinde çalışıyorsa işyerinden izin verilmiştir. Örneğin; Nahiye Müdürlüğü yapan Eyüp Efendi, Yunan Muharebesi'nde şehit olan eniştesi İsmail Bey'in ailesini memleketi Amasya'ya getirmesi için iki ay izinli sayılmıştır.³⁸³

³⁷⁹ BOA, DH.ŞFR., 485\6\001.

³⁸⁰ BOA, A.}AMD., 60\81\001.

³⁸¹ BOA, A.}MKT.MHM., 85\4\001, 19 Cemaziyelahir 1272 (26 Şubat 1856).; BOA, A.}MKT.UM., 293\91.1\001.; BOA, A.}MKT.UM., 293\91.1\001.; BOA, TFR.I.A., 1\54\001, 21 Ramazan 1320 (22 Aralık 1902).; BOA, BEO., 3920\293971\002, 28 Recep 1329 (25 Temmuz 1911).; BOA, HR.İD., 30\33\002, 25 Ramazan 1333 (6 Ağustos 1915).

³⁸² BOA, DH.ŞFR., 510\50\001, 8 Zilhicce 1331(8 Kasım 1913).

³⁸³ BOA, DH.MKT., 2463\61\001, 28 Zilkade 1318 (19 Mart 1901).

Bu tarz belgelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti şehit ve gazi ailelerinin yabancıları oldukları memleketlerde sefil bir duruma düşmemesi ya da kötü durumda olanların bu hallerinin devam etmemesi için şehit ve gazi ailelerini memleketlerine diğer aile bireylerinin yanına göndermekte bulmuştur. Ayrıca belgelerde geçen askerlerin genellikle rütbeli oldukları fark edilecektir. Rütbeli askerler gittikleri yere ailelerini de götürmüşlerdir.

3.2.10. Ülke İçi ve Dışından Müslim Ve Gayrimüslimlerden Gelen Yardımlar

Bu başlık altında Osmanlı Devleti'ne şehit ve gazi aileleri için yurtdışından bireysel, topluluk, grup ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla ulaşan bağışlar incelenecektir. Özellikle 19. yüzyılda dünyanın pek çok yerinden Osmanlı Devleti'ne şehit ve gazi aileleri için çeşitli yardımlar gelmiştir. Hem Müslim hem de Gayrimüslim topluluklardan gelen bu yurtdışı yardımları genellikle resmi himaye ile yapılan yapılan iane sergilerine bağış olarak yapılmaktadır. Ancak iane sergilerinin dışında da yardımlar yapılmıştır. Örneğin; Avrupa'nın farklı şehirlerinden toplu halde gönderilen kıyafet ve sağlık malzemesinin yanı sıra³⁸⁴ Paris'te iki yüz kırk frank ile 70kg tiftik, toplandığını Paris Sefareti Birinci Kâtibi Nasrî Bey bildirmiştir. Atina Sefirinin zevcesi de asker hastaneleri için eşya göndermiştir.³⁸⁵ Yaralı askerlere yardım için Suriye'den Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla cemiyetin sandığına otuz bin kuruşluk nakit yardımı yapılmıştır.³⁸⁶ Ümit Burnu Müslüman halkından ise yaralı askerler için iki yüz altmış sekiz İngiliz lirası ve on dokuz şilin gönderilmiştir.³⁸⁷ Fransa Hükümeti de yaralı askerler için Hilal-i Ahmer Cemiyetine 1800 Frank göndermiştir.³⁸⁸ Karahisar'da yaralı askerler için beş bin beş yüz kuruş, şehit olan askerlerin aileleri verilmesi için de Macaristan'dan Mösyö Agob on adet dükkayı Hilal-i Ahmer adına göndermiştir.³⁸⁹

Ülke dışından gelen bu yardımların arasında Hindistan'dan gelenler de bulunmaktadır. Haydarabad'tan Hacı Benderşah Nureddin Kamisi Efendi, gazi ve şehit çocukları için

³⁸⁴ *Sabah*, 7 Zilkade 1293, nr. 225, s. 6.; *Sabah*, 7 Şevval 1293, nr. 199, s. 3.

³⁸⁵ *Takvim-i Vekayi*, 25 Zilkade 1294, nr. 2047, s. 2.

³⁸⁶ *Takvim-i Vekâyi*, 1 Rebiülevvel 1295, nr. 2111, s. 3.

³⁸⁷ *Takvim-i Vekayi*, 8 Muharrem sene 1295, nr. 2074, s. 4.

³⁸⁸ *Takvim-i Vekâyi*, 3 Rebiülevvel 1295, nr. 2113, s. 3.

³⁸⁹ *Takvim-i Vekâyi*, 9 Safer 1295, nr. 2096, s. 3.

Londra'ya nakit para göndermiştir. Gönderdiği paranın akıbetini “Astaffort Komitesinin” İstanbul'da bulunan komiseri tarafından gelen mektup neticesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin parayı “Bank Osmani”den sormasıyla öğrenmiştir.³⁹⁰ Şehit veyahut gazilerin çocukları ile eşlerine verilmek üzere Hindistan'ın Pencab şehrinde bulunan Karnal'dan 501 İngiliz lirası, 19 şilin ve 1 peni havale edilmiştir.³⁹¹ Trablusgarp savaşında şehit ve gazi olan askerlerin ailelerine yardım etmek için Chatard Bank of İndiya, Avusturya, Çin, Kalküta isimdeki banka tarafından Londra'da ki şubesine bir çek havale edilmiş, Kalküta Hilal-i Ahmer Cemiyeti veznedarı Hacı Ahmet Abdüllatif imzasıyla da bu çekin bin yedi yüz İngiliz Lirası Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir.³⁹² Ruscuk'un Müslüman halkı da şehit çocuklarını yalnız bırakmamış iki bin üç yüz lira değerinde çek göndermiştir.³⁹³ Yardım kampanyalarında yabancı ticari kurumların da dahil olduğuna şahit olunmaktadır. Örneğin; “C.H.Knorr Ticarethanesi” şehit çocukları adına iki bin mark bağışlamıştır.³⁹⁴ Şehit ve gazi aileleri için Singapur'dan da destek gelmiştir. “Hindistan Cemaat-i İslamiyesi” tarafından toplanan otuz bin üç yüz on frank Singapur'da bulunan “Hilal-i Ahmer” ile “Eytam ve Eramil İane Cemiyeti” reisi Mehmet İdrisullah Efendi vasıtasıyla Osmanlı'ya iletilmiştir.³⁹⁵

3.2.11. İane Sergisi, Kitap Bağışı, Piyango, Pul ve Müzayade Geliriyle Yapılan Yardımlar

Askerler cephede savaşırken cephe gerisinde kalanlar da maddi ve manevi anlamda onları destekleyebilecek faaliyetleri yürütmüşlerdir. Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzeri yardımın coğrafyası oldukça geniştir. Askerlere yardım için yapılan faaliyetlerden biri de iane sergileridir.³⁹⁶ Bu sergilerde suiistimal olmaması ve denetlenebilmesi için II. Abdülhamit tarafından 1897 yılında bir komisyon

³⁹⁰ BOA, HR.SYS., 1234\22\002.

³⁹¹ BOA, HR.TO., 543\51\001, 26 Muharrem 1331 (5 Ocak 1913).

³⁹² BOA, BEO., 3981\298513\003, 3 Muharrem 1330 (24 Aralık 1911). Ayrıca bkz: “Trablusgarp savaşında şehit olanların çocuklarına verilmek üzere Hintli Kayra Gulam Muhiddin Mürsel, yüz yirmi beş İngiliz lirası ve Lahorda Zemindar gazetesi tarafından altmış altı İngiliz lirasıyla on üç şilin gönderilmiştir.” BOA, BEO., 3981\298573\002.

³⁹³ BOA, HR.SFR.04, 914\28\002, 9 Safer 1336'da (24 Kasım 1917).

³⁹⁴ BOA, BEO., 4397\329759\002, 6 Rebiülahir 1334 (11 Şubat 1916).

³⁹⁵ BOA, BEO., 4180\313430\001, 28 Cemaziyelahir 1331 (4 Haziran 1913).

³⁹⁶ Necmettin Alkan, “1897 Yunan Harbi'nde Şehit Olanların Yakınları ve Gaziler İçin Düzenlenen İane Sergisi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 13, 2008, s. 14.

kurulmuştur. Komisyon başkanı, Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Efendi, komisyon üyeleri Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik Bey, Teşrifat-ı Hariciye İbrahim Bey, Bab-ı Vala-yı Seraskeri Muhasebat Dairesi Kısmı Evlle Reisi Ferik Sadettin Paşa ve Damad-ı Şehriyari Ferik Ahmet Zülkif Paşa olarak belirlenmiştir. Bu komisyonun başlıca görevleri, sergilerin yapılacağı binalarla, bağışlanan eşyaların fiyatının belirlenmesiyle, eşyaların uygun bir fiyatla satışa sunulmasıyla, toplam gelirin eşit şartlarda şehit aileleri ve gazilere dağıtılması gibi çeşitli konularla ilgilenmektir. Bütün bu sergi işlerinin yürütülmesi için bizzat padişah da bağışlanan eşyaların sergilenmesi için Yıldız Sarayının yakınına gerekli binanın yapılmasına öncülük etmiş maliyetin çoğunu karşılamıştır. Komisyonun oluşturulması ve sergilerin ne zaman yapılacağı, nasıl olacağı gibi konular gazetelerden duyurulmuş, Alman, Fransız ve Arap gazetelerine de ilan verilmiş, şehit çocukları ve gaziler için yapılan bu yardım sergilerine katılmaları için davet edilmiştir. Tamamlanan hazırlıklar neticesinde bilinen ilk yardım kampanyası ise 22 Ağustos 1897 yılında yapılmıştır. Nitekim bu sergi kampanyalarına “Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şahane” ianesi ismi verilmiştir. Yapılan sergilerde Osmanlı tebaası ve diğerleri yaralı, sakat askerlerin ve şehit aileleri için eşya, nakit para bağışlayabilir veyahut sergide satılan eşyalardan satın alabilmektedirler. Sergi, salı ve perşembe günleri olmak üzere en az altı ay açık bulunacak, lüzum görülürse hem süresi hem de açık kaldığı günler uzatılabilecek ve bu sergilere katılan bireylerin güvenlikleri sağlanacaktır. Gelenlerin müzik dinlemesi için de bir bando kurulmuştur.³⁹⁷ Şehit aileleri ve gaziler için yapılan bu sergiler devlet çerçevesinde çok büyük bir yardım kampanyası olarak gündeme gelmiştir. Bu yüzden sergilerde bağış yapanların isimleri ve yaptıkları bağış günlük gazetelerde tek tek uzun listeler şeklinde yayınlanmış, böylece sergilere katılımı arttırmayı teşvik etmiş ve bir heyecan uyandırmıştır.³⁹⁸ Nitekim devlet, gazeteler haricinde yapılan yardımlar ve yardım eden kişilerin isimleri kaydedilmiştir. Osmanlı arşivinde bulunan bu defterlerin ulaşılabilir ve daha önce incelenmemiş olanları aşağıdaki başlıkta ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

³⁹⁷ Feyza Kurnaz, *a.g.t.*, s. 145-146-147.

³⁹⁸ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, İletişim Yayınları, 2016, s. 269-270.

3.2.12. İane Sergisine Yapılan Bağışlar

Şehit ve gazi çocukları yararına yapılacak olan sergiye bağışlanan eşyalar ve nakit paraları gösteren üç numaralı defterin ayrıntılarına bakıldığında, defterlerin genelinde olan usulün takip edildiği bağış yapan kişilerin statülerine göre sıralandığını görülmektedir. Yapılan sergilere eğer padişah bir katkıda bulunmuyorsa cetvele o sergiye bağış yapan en üst makamdaki kişinin ismi yazılmaktadır. İncelenmiş olan bu üç numaralı defterde de görüleceği gibi, defter Sadrazam Halil Rıfat Paşayla başlamaktadır. Defterde bağış yapan kişilerin adları, bağışları, kaç adet olduğu ve değerleri gibi konular detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Sadrazam Halil Rıfat Paşa ile başlayan bu sergi defteri daha sonra eşi, kız kardeşleri ve oğlunun bağışları ile devam etmiştir. Sadrazam Halil Rıfat Paşa gümüş kahve ve çay takımı gibi mutfak eşyaları bağışlarken, kız kardeşleri yatak örtüleri, oğlu da gümüş divit bağışlamıştır. Kız kardeşlerin bağışladığı yatak örtüleri de tek bir çeşit değil çuha, dokuma ve atlas olmak üzere çeşitli kumaş türleri kullanılmıştır. Sergiye aynı aileden birkaç kişinin katılımı sosyal bağları göstermesi açısından önemlidir.

Bu sergide görüldüğü üzere sergiye müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmadan her kesimden insan bağışta bulunmuştur. Bunun yanı sıra farklı ülkelerden bireysel veya toplu nakit para ve eşya gönderimi olmuştur. Örneğin; Mısır halkı toplu bir yardımda bulunurken, Avusturya'dan işletmeci bir gayrimüslim bireysel bir şekilde destek olmayı tercih etmiştir. Bunun yanı sıra diğer ülkelerdeki farklı kurumlarca da iane sergileri yapılmış ve elde edilen meblağ Osmanlı Devleti'nde yapılan sergiye gönderilmiştir. Örneğin; Varna Tüccar Vekâleti Dairesi tarafından bir iane sergisi yapılmış ve toplanan gelir bu deftere kaydedilmiştir. Halep'te bir komisyon oluşturup kurulan cemiyetin toplamış olduğu yardımlar da sergiye gönderilmiştir. Keza daha önceki başlıklarda farklı ülkelerde şehit ve gazi çocuklarına yardım amaçlı kuruluşların oluşturulduğuna değinilmiştir. Bu iane sergilerine de bölgesel cemiyetlerden yardımlar gelmesi yine bunu ispatlar niteliktedir. Bu durum şunu ortaya çıkarmaktadır ki böylece farklı bölgelerden gelen nakit para akışı sayesinde, Osmanlı Devleti'ne farklı ülkelerin de para birimleri girmiştir. İngiliz lirası, şilin, peni, Fransız lirası bu duruma iyi birer örnek oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra maddi değer olarak altın gümüş gibi madenlerde yardım kaynaklarıdır.

Göze çarpan bir diğer husus ise sergiye yapılan yardımların genellikle kişilerin meslekleriyle alakalı olmasıdır. Kişiler uzman oldukları işler veya sahip oldukları esnaf işletmecilikleri üzerinden sergilere yardım yapmaktadır. Örneğin; Avusturya'lı Josef'in işlemeci olmasından mütevellit atlas üzerine işlemeli levha, Bükreş'te oturan kırtasiye fabrikası sahibi meşin çanta, takvim, çeşitli mektup kâğıtları, çeşitli resimler ve kâğıtlar, baş ressam ve karısı resim tablo bağışlamıştır. Paşabahçe'deki Osmanlı Mum Fabrikasından da mumlar hediye edilmiştir. Aynı zamanda eşyalarda üretildiği yerin ve çıkan madenlerin özellikle belirtilmesi bölge hakkında bilgilere ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin; bu defterde geçen Hint'li yapılmış savatlı maden tepsi bağışında Hint'in özellikle belirtilmesi kıymetini arttırmaktadır.

Defterin geneline bakıldığında ise mutfak eşyalarının, yastık, yorgan ve levha gibi eşyaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu defterde farklı olarak bir tanesi Rumca roman olmak üzere dört kitap bulunmaktadır. Bütün bunların dışında sergide, tablolar, süslü vazolar, sürahiler, fotoğraf albümleri, tespihler, kalpak, takvim, çeşitli kâğıtlar vardır. Türkistan'da yapılmış antika at eğeri, def gibi ilginç eşyalar da dikkat çekmektedir. Bu defterde diğer defterin aksine toplam bir gelir kaydı yapılmamıştır.³⁹⁹

Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzat-ı Asakir-i Şahaneleri yardım sergisine bağışlanan eşya ve nakitlere gösteren ve padişaha sunulacak olan defterin beşincisinde bulunan aynî ve nakdi yardımlardır. Bu defterin nakit ve eşya bedeli toplam 486039 kuruş 20 paradır. Birinci ikinci üçüncü dördüncü defterlerin geliri ise 847122 kuruş 30 paradır. Cetvelde yekûn kuruş miktarı 1333162 olarak toplanmıştır. Bu defterin bağış yapanlar listesinin ilk sırasında padişahın yer almasından dolayı padişahın sergilere bizzat katıldığı ve katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu defterdeki eşya çeşitliliğinin çokluğu 64 parça ile yardımda bulunan padişahın katılmasından kaynaklı olabilir. Eşya çeşitliliği dikkat çekermen nakit olarak sadece Fransız ve Osmanlı parası Osmani dışında nakdi yardım yapılmadığı görülmektedir.

İncelediğimiz defterlerde Gayrimüslimlerden gelen yardımlar dikkati çekmektedir. Sergide mutfak ve süs eşyalarının ağırlığı görülmekte büyük küçük tabloların yanı sıra altı adet kitapta bulunmaktadır. Bunların yanı sıra bir tane gümüş divit, Japonya işi kavanoz, tepsi, vazo ve çin işi çiçeklik yine ülkelerin öne çıkan üretimleriyle ilgilidir.

³⁹⁹ BOA, Y.MTV., 163\234\002. Bkz. Ek-3.

Seyyahlara mahsus tuvalet çantası, tıp araç-gereçleri, domoko ve şefkat marşı, barometre, yazı takımı diğer ender rastlanan eşyalar arasındadır. Ayrıca Beyoğlu'nda gömlekçi bir gayrimüslim, frenk gömlek, gecelik entarisi, yelpaze gibi ürünleri, müzik öğretmenlerinden biri olan paşada marş bağışlamıştır.⁴⁰⁰

Sergiye ait yedinci defterde ise nakit ve eşya bedeli toplamı 251880 kuruş, 19 paradır. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı defterin kuruş toplamı 1646866 para ise 10'dur. Toplamı ise; 1898746 kuruş 29 para olarak gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki bağış katılımının yüksek olduğu sergi defterlerinden biri olduğu görülmektedir. Defter incelendiğinde eşya çeşitliği ve nakit paranın oranının fazlalığı göze çarpmaktadır. Padişahın da kıymetli 3 tablo ve bez fabrikasının albümüyle katıldığı bu sergi Şeyhülislam Efendi ve ailesinin bağışladığı süs eşyaları, mutfak araç-gereçleriyle devam etmiştir. Keza yine bu sergide de diğer sergi cetvellerinde olduğu gibi birbirinden farklı şehirlerden hediyeler gelmiş, gelen eşyalar da şehrin popüler kullanılan ürününü yansıtmaktadır. Örneğin; Bursa'dan gelen yardımlar genellikle ipekten yapılmış, dokumalı eşyalardır. Bu defterde önemli bir konu da gönderilen yatak örtüsü, yastık, mendil, seccade, karyola takımı gibi eşyaların daha çok ipek, keten gibi kumaşlar kullanılmasıdır. Böylece Osmanlı Devleti içerisinde kullanılan kumaş türlerinin analizi yapılabilir. Hangi bölgelerde işlenildiğine dair bilgiler elde edilebilmektedir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi bağışlanan ürünler bölgelerde ve şehirlerde ön plana çıkan ürünlerle birlikte kayıt altına alınmaktadır. Bu defter tekeline örnek verecek olursak; Sivas yapımı şal, Anadolu işi halı seccade, Prizren işi altın işlemeli kalem traş ve makas, Prizren işi yaldızlı çakı gibi. Aynı zamanda bu defterde iki tane Mushaf-ı şerif, Mekke-i Mükerrrem'inin resmi gibi dini simgelere de rastlanmıştır.

Tüfenk, antika kılınç, çakı, dürbün, ayı postu gibi eşyalarda daha önce karşılaşılmayanlar arasındadır. Göze çarpan diğer eşyalar ise fotoğrafla ilgilenen kişilerin yardımlarının çoğunluğundan fotoğraf araç-gereçleri ve albümlerin yoğunluğudur. Bu defter için öne çıkan bir diğer unsur da sergiye çeşitli ülkelerin yardım bağışının yanı sıra Kosova'nın yoğun katılımıdır. Kosova'nın ileri gelenlerinin büyük bir çoğunluğunun sergiye katkıda bulunmuştur. Bu durumda göstermektedir ki

⁴⁰⁰ BOA, Y.MTV., 164\222\001-002. Bkz. Ek-3.1:.

bağış kampanyasına katılım eğilimleri birbirleriyle haberleşerek kolektif şekilde hareket etmişlerdir. Kosova'nın bu davranışı altında sergiye yardımda bulunulmasının bir yarış haline gelmesi yatıyor olabilmektedir. Çünkü bölgesel yapılan veyahut bizzat Bâb-ı âli'de sergiye bağışta bulunmak, kişiler arasında bir güç göstergesi ve gurur meselesi halini almış olabilir ki bunda sergiye bağış yapanların isimlerinin gazetelerde yayınlanması da etkilisi mümkündür.⁴⁰¹

“Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzat-ı Asakiri-i Şahane İlane Sergisinin”, Sene-i Haliye Eylülünün on altıncı gününden yirminci günü akşamına kadar devam edecek olan serginin on sekizinci defteridir. Defterdeki nakit ve eşyanın kuruş olarak toplamı 75321, 10 paradır. Önceki defterin toplamı 3905122 kuruş ve 19 paradır. Toplam ise 3980443 kuruş 29 paradır. Bu cedvelde “defter-i sabıkı yekünü” derken hangi sayıların kastedildiği belirtilmemiştir. Serginin on sekizinci defterine baktığımızda yine bireysel yahut toplu şekilde yapılan bağışlarda Müslim ve gayrimüslim gruplara rastlamaktayız. Bu defterde Kastamonu Rüştîye Okulu personellerinden ve memurlarından gelen bağışların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Kastamonu Rüştîye Okulu gerek aynı gerekse de nakdi şekilde sergiye yardımda bulunmuşlar ve aynı zamanda Kastamonu şehrinin genel manzarasını gösteren bir fotoğraf bağışlamışlardır. Bu tarz bağışların olması ve bu bağışların günümüze kadar ulaşabilmesi şehirlerin belirli dönemlerdeki çeşitli manzaralarını ortaya koymaktadır. Bu fotoğraflar şehirleşme ve şehirlerin mimarisi hakkında bilgi sahibi olunmasını kolaylaştırmaktadır. İncelenmiş olan bu sergi defteri de yine diğer ele alınan sergi defterlerinde olduğu gibi vazo, sürahi, kavanoz, yastık, yorgan gibi eşyaların bağışlarının fazlalığına rastlanmakta ve baskın bir şekilde resim, tablo gibi eşyaların çeşitliliğinin mevcut olduğu görülmektedir. Suluboya harem resmi, suluboya arma-i Osmani, Kâbe resmi, kara kalem resim, kara kalem tablo, yağlı boya tablo ve Asur Krallarından birinin mermeri üzerine hakk edilmiş resmi de dikkat çeken eşyalar arasındadır. Bu tarz tabloların çokluğu ise Osmanlı Devleti'nde resim ve tablo gibi sanatsal faaliyetlerin varlığına, önem atfedildiğine örnektir.

⁴⁰¹ BOA, Y.MTV., 165\180\002. Bkz. Ek-3.2:

Dârülacezede gönüllü olarak çalışan gayrimüslim parçacı Yorgi bağışta bulunması ise, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nde bulunan dârülaceze gibi yardım kurumlarında gönüllü olarak çalıştığını göstermektedir.⁴⁰²

“Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzat-ı Asakiri Şahane İane Sergisinin” sene-i haliye teşrinievvelinin dördüncü gününden yirminci günü akşamına kadar yedi gün zarfında gerçekleşecektir. Aşağıda inceleyeceğimiz cetvel padişaha sunulacak eşya ve nakidin yirmi ikinci defteridir. Defterdeki nakit ve eşyanın kuruş toplamı 94664 gösterilmiş para geliri ise yoktur. Önceki defterin ise; 4451129 kuruş, 31 para olarak gösterilmiş, total toplamı olarak da 4545793 kuruş 31 paradır. Yine önceki defterden hangi sergiyi ifade ettiği belirtilmemiştir. Serginin bu defterine bakıldığında yine şehit ve gazi aileleri için müslim ve gayrimüslim yardımlarının dünyanın farklı farklı yerlerinden gönderilen bağışlarını görmekteyiz. Bu defterin nakit olarak yapılan bağış kısmında incelenmiş olan diğer defterlerden farklı olarak florin, karayıç, mark ve mısır kuruşu gibi para birimlerine rastlanmaktadır. Buda Osmanlı Devleti'ne şehit ve gazi çocukları için yapılan nakit yardımında diğer devletlere ait para pirimi çeşitliliğini arttırmıştır. Aynı zamanda daha önce incelenmiş defterlerden farklı olan diğer bir husus ise gazetelerin yardımları olmuştur. Diğer sergi cetvellerinde şehit ve gazi aileleri için sergiye bireysel veya topluluk halinde yapılan kitap bağışlarında bahsedilmiştir. Yine serginin bu defterinde de hemen hemen her defterde olduğu gibi kitap yardımı yapılmış ve sayısı üçtür. Kitap bağışlarının yanı sıra bu defa aynı zamanda gazeteler ve gazetelerin şehit ve gazi çocukları için yaptıkları kurumsal çabalar göze çarpmaktadır. Sabah gazetesinin şehit çocukları yararına bastırıldığı nüshalar olduğunu ve gelirinin de sergiye verildiği görülmektedir. Bir Macar Gazetesi heyeti de para toplayıp göndermiş ve yine Hanımlara Mahsus Gazete İdaresi sergiye hanımlara mahsus gazete nüshalarından bağışlamıştır. Böylelikle kurumların da ellerinde bulunan imkanları şehit ve gazi çocukları için kullandığı görülmektedir. İane sergisi görevlilerinden birinin de bağışta bulunuyor olduğunu görüyoruz. Sergi cetveli incelendiğinde göze çarpan diğer konulardan biri iane sergisinde görev alan personellerinde bağışlarda bulunmasıdır. Böylece sergi görevlilerinin de şehit ve gazi çocukları için yapılan yardım kampanyasına kayıtsız kalmadığını göstermektedir. Diğer bir husus ise Paris'ten gelen yardımlardır. Paris'ten gelen yardımlara bakıldığında meşe ağacından

⁴⁰² BOA, Y.MTV., 169\15\002. Bkz. Ek-3.3:

yapılmış büyük istatü, tunçtan yapılmış keçi ve bakıcı heykeli ve fildişinden yapılmış tasvirler dikkat çekmektedir. Müslüman topluluklardan ve kişilerden gelen yardımlar ise genellikle el işçiliği ve mutfak eşyalarıdır. Bu durum Müslüman ve gayrimüslimlerin inanış biçimindeki yansımayı göstermektedir. Müslüman inanışına göre heykel gibi işçilikler hoş karşılanmadığından toplumun genelinde az rastlanan eşyalardır. Şehit ve gazi ailelerine yardım için yapılan bu sergi defterlerinin genelinde nakit yardımlar ön planda iken bu defterde çoğunlukla eşya bağışı yapılmıştır. Nitekim halkın bile topladıkları nakit parayı eşya olarak sergiye bağışladığı görülmektedir. Örneğin; Trabzon halkı kendi arasında para toplamış ve bunu eşyaya çevirerek sergiye göndermiştir.⁴⁰³

“Evlat-ı Şüheda ve Malulin-i Guzat-ı Asakiri Şahaneleri İlane Sergisi” üç yüz on üç senesi kanunisaninin birinci gününden otuz birinci günü akşamına kadar otuz bir gün devam edecek olan serginin padişaha sunulacak aynî ve nakdî gösteren yirmi dokuzuncu defteridir. Bu defterdeki nakit ve eşyanın kuruş toplamı 162824’tür para ise yoktur. Önceki defter toplamı ise 5571018 kuruş 09 paradır. Total toplamı 5733842 kuruş 09 paradır. Şehit ve gazi ailelerine yardım için sergilerin yukarıda bulunan cetvelinde genel olarak nakit para ve kitap bağışının ağırlıklı olduğu görülmektedir. Kitaplar arasında bir Mushaf-ı Şerif, yazma Kelam-ı Kadim, iki risale ve sekiz tane daha kitap olduğu göze çarpmaktadır. Bir diğer dikkat çeken bağışlar arasında notalar bulunmaktadır. Bu sergiye Muzafferiyet Marşı, Kraliçe Natalin notası ve Kral Aleksandr Hazretleri notası gibi eşyalar hediye edilmiştir. Aynı zamanda gümüş kılınç, çeşitli hayvan resimlerini içeren asar-ı atikadan albüm gibi eşyalar da bulunmaktadır.⁴⁰⁴

Şehit ve gazi ailelerine yardım için yapılan serginin on üçüncü defteri⁴⁰⁵ incelediğinde, Konya’nın ileri gelenlerinden yoğun bir bağış yapıldığı görülmektedir. Gelen yardımların ise genellikle halı seccade, keçe ve kumaş gibi ürünler olması Konya’nın bu ürünler ve bu ürünlerin işlenmesi hususunda başarılı bir şehir olduğunu göstermektedir. İpekli yatak çarşafı, fener, ipek mendil, tablo, saat, gümüşten yapılmış sigara kutuları, bir çift gümüşlü ve çamaklı tabanca, kitaplar gibi eşyalar serginin diğer

⁴⁰³ BOA, Y.MTV., 170\90\001-002. Bkz. Ek-3.4:

⁴⁰⁴ BOA, Y.MTV., 175\241\001-002. Bkz. Ek-3.5:

⁴⁰⁵ BOA, Y.MTV.168\08\002.

bağışları arasındadır. Gazete çantası, müzika notası, piyano notası, yıldız ve Ertuğrul marşı alileri gibi eşyalarda göze çarpan eşyalardır. Sergiye yapılan bağışlar Prusya, Almanya, Basra ve Viyana gibi dünyanın pek çok ülkesinden, ülkelerinde Napoli, Beyrut, Manastır gibi çeşitli vilayetlerinden yapılmıştır. Bu defterin nakit ve eşya bedeli toplamı 169806 kuruş olarak gösterilirken para belirtilmemiştir. Defteri sabıkı toplamı 2882378 kuruş 9 paradır. Toplam hesabı ise 3052184 kuruş para ise 9'dur.

On dört numaralı sergi defterine⁴⁰⁶ bakıldığında çeşitli ülkelerden, birçok ülkenin ve Osmanlı'nın şehirlerinden ve farklı farklı kurumlardan çoğunlukla nakit yardımı yapıldığı anlaşılmıştır. Defterde dikkat çeken Beyrut ve Beyrut'taki Rüştîye Askeri okuludur. Beyrut Rüştîye Askeri Okulunun öğrencileri, tablo, sedefli ufak risale, sedefli resim çerçevesi, kenarı oymalı tütün kesesi, atlas üzerine işlemeli köşe yastığı, sigara koymak için tabak, resimli iskemle örtüsü, atik bıçak ve bir çift sedefli na'leyn ve tahtadan örme raf gibi daha örneklerini çoğaltabileceğimiz çeşitli eşyalar göndermişlerdir. Böylelikle hem Beyrut'ta bir askeri okul olduğu göze çarpmakta hem de askeri okul mensuplarının şehit ve gazi ailelerine yardım konusunda kayıtsız kalmadığı görülmektedir. Birbirinden farklı pek çok eşya göndererek sergiye katkıları yüksek olmuştur. Bu defterin nakit ve eşya bedeli toplamı ise 137085 kuruş şeklinde gösterilip para belirtilmemiştir. Defter-i sabıkı toplamı ise 3052184 kuruş gösterilirken para 9'dur. Hepsinin toplamı ise 3189269 kuruş 9 paradır.

On beşinci sergi cetveli⁴⁰⁷ değerlendirildiğinde diğerinden farklı eşyalara rastlanılmamıştır. Yine müslim ve gayrimüslimlerden gelen halı seccade, çeşitli hayvan ile çiçek figürlerinden oluşan tablolar, kupa, kitaplar, kadife üzerine işlenmiş yastık yüzleri, iran yapımı büyük şal, boğçalar, çay takımı, fotoğraf albümü, levhalar, havlular, kadehler, tabaklar, şekerleme, armalı ve armasız halı seccadeler gibi çeşitli eşyalara ait örnekler bulunmaktadır. Bu defterin nakit ve eşya bedeli toplamı 320265 kuruş olarak gösterilirken para yine belirtilmemiştir. Defter-i sabık toplam kuruşu 3189269, 9 paradır. Toplam 3509534 kuruş para ise 9'dur.

⁴⁰⁶ BOA, Y.MTV. 168\10\002.

⁴⁰⁷ BOA, Y.MTV. 168\29\003.

Serginin on altı numaralı defteri⁴⁰⁸ eşya olarak çok çeşitli ve kalabalık olanlardan bir tanesidir. Bu sergi cetveli, Avusturya İmparatoru Fransuva Jozef Hazretlerinin sergiye bağışladığı değerli dolap, cini vazo, sofrası ve akvarel Ressamı Fişer'in yaptığı iki büyük akvarel ile başlamıştır. Fransa Hükümet Reisinin kıymetli vazo, resim gibi, Fransız Hariciye Nazırı resim, değerli süs eşyaları ve Fransız Büyük Sefirinin yine değerli vazo gibi süs eşyaları göndermesi ile devam etmiştir. Böylece diğer devletlerin şehit ve gazi ailelerine adına yapılan yardım kampanyalarına karşı sessiz kalmadığı görülmüştür. Fakat diğer devletlerden gelen bu bağışların altında siyasi sebep aramamak zordur. Dönemin yaşanan olayları göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin hısım veya yanında gördüğü devletler belki de varlıklarını bu sergiler üzerinden de göstermek istemiştir. Sergilere ait olan bu on altı numaralı cetvel farklı ülkeler ve farklı ülkelerin farklı şehirleri açısından oldukça zengin olsa da asıl dikkat çeken bizzat Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kalan şehirlerdir. Bunlar arasında ilk olarak Maraş'ı sayabiliriz. Maraş'tan gelen yardımların ise genel olarak kumaş ve dokumacılık üzerine olduğu görülmekte özellikle alaca isimli kumaş dikkat çekmektedir. Maraş'tan yardım için eşya gönderen kişiler alaca gönderme konusunda oldukça eli açık davranmıştır. Alacanın yanı sıra işlemeli havlu, bohça, sırma palaska, maraş yapımı dokuma çarşaf, kilim, halı seccade, maraş yapımı postal, maraş ürünlerinden sırmalı aba, sırmalı fişenklik, maraş yapımı papuç, sırmalı hayvan başlığı, maraş ürünlerinden kuşak gibi, maraş ürünlerinden veya maraş yapımı eşyalar göndermişlerdir. Bu durumda göstermektedir ki maraş dokumacılığı, işlemeciliği bilen bir bölgedir ve toplumun çoğunluğu bu iş ile hemhâldir. Sayılabilecek yerlerden diğeri de Bandırma'dır. Bandırma'dan da sergiye yoğun bir ilgi olmuş gelen yardımlar ise işlemeli peşkirlerdir. Böylece bu bölgeler hakkında genel bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Sergide göze çarpan eşyalar arasında ise Cebel-i Lübnan'dan Meclis İdare Azasının haremi hanım cariyelerinin gönderdiği altın kordunlu bir kıta elmas madalyon, sedef ve altın işlemeli taşsız satranç tahtası, şarkı notası gibi eşyalar yer almaktadır. Hükümdaran hazreti tarafından hediye edilen eşyaların yarısının kıymetleri dahil olmadığı halde bu defterdeki eşya ve nakit bedelinin toplamı 215774 kuruş 20 paradır. Defteri sabıkın toplamı ise 3509534 kuruş 9 para, toplam kuruş 3725308, para da 29'dur.

⁴⁰⁸ BOA, Y.MTV. 168\58\002.

Serginin bir diğ er defteri de on yedi⁴⁰⁹ numaralı cetveldir. On yedinci defter Alman imparatoru Wilhem'in iki tablonun altı sar n ushalarını, porselen fabrikasından vazo, yaldızlı ve    ekli lamba, çay takımı gibi hem s  s hem de mutfak eşyaları bağı  lamasıyla başlamıştır. Bu defterde diğ er defterden farklı olarak bulunan eşyalar ise anahtar kesesi, ipek kuşak peçeleri, perde, arabi ve rumi yaldızlı ila yaldızsız takvimler, Paris'te oturan   ekerlemeciden 48 paket   okolata, Kuffe-i besmele-i   erif ve ayeti kerime yazılı sapı gümüş ve altın yaldızlı kılınç, meskukatı atikadır. Sergideki genel bağı     e  itliliğ e bakıldığ ında da gümüş telden işlemeli eşyalar   n plandadır. Defterin padişahın daha önceden hediye ettikleri dahil olmadan nakit ve eşya toplamı 179813 kuruş 30 paradır. Defteri Sabık toplamı 3725308 kuruş 29 para hepsinin toplamı ise 3905121 kuruş ederken deftere 3905122 kuruş, paranın da toplamının 59 olması gerekirken 19 olarak kaydedilmiştir.

Serginin ulaşılan ve değ erlendirilen bir diğ er defteri de on dokuz⁴¹⁰ numaralıdır. Bu defter padişahın yaptığ ı bağışın yazıldığ ı defterlerden biridir. Padişahın sergiye yardım niteliğ indeki bağışları ise gerek kadife üzerine gerek atlas üzerine işlenmiş süslü saçaklı masa örtüleri, pe  e, havlu, yastık yüzleri ve boğça gibi eşyalardır. Bu eşyalarda dikkat çeken nokta padişahın sergiye yaptığ ı bağı   eşyalarının hemen her birinde süslü olmasının vurgusunun yapılmasıdır. Böylece padişahın sıradan ve değ ersiz eşyalar bağı   yapmadığ ı vurgusu yapılmaktadır.   ehit ve gazi çocuklarına yardım için yapılan bu sergilerin eşyalarının kaydedildiğ i cetvellerde genellikle bazı şehirlerin ön plana   ıktığ ı hususuna daha önce de değ inilmi  ti. Bu cetvelde için yoğ un katılımın geçerli olduğ u illerden biri Aydındır. Aydın vilayetinin farklı şehirlerinden farklı biçimlerde bağışlar yapılmıştır. Halı, alaca, kuşak, gömlekler, ipek ve kalıptan işlemeli havlu, pul işlemeli yastık yüzü bu bağışlara örnek niteliğ indedir. Yoğ unluğ un olduğ u diğ er bir   ehir de Midilli'dir. Midilli'nin ileri gelenleri halı seccade, levha, altın ve gümüş kaplamalı tabanca, yine bir çift tabanca, gümüş tel sigara kutusu, altın büyük saat kordonu gibi çeşitli eşya biçimleriyle sergiye yardımda bulunmuştur. Ayrıca bu sergi kaydında dört tane farklı kitap yer almaktadır. Sergi sonucunda bu defterin toplam gelirine bakıldığ ında 205285 kuruş 22 paradır. Eski defterinki 3980443 kuruş 29 para

⁴⁰⁹ BOA, Y.MTV., 169\05\001.

⁴¹⁰ BOA, Y.MTV., 169\48\002.

hepsinin toplamını ise 4185729 kuruş ve 11 para olarak girmiştir. Oysa toplama işlemi yapıldığında toplam bedel 4185728 kuruş 51 para çıkmaktadır.

Sergi cetvelleri arasında ele alınan ve incelenen son defter yirmi üç⁴¹¹ numaralı olandır. Yirmi üç numaralı defter Alman sefirinin bir tane çekmece bağışıyla başlamıştır. Sergiye bağışlanan eşyaların genel çeşitliliğine bakıldığında ise birbirinden farklı kitap çeşitleri dikkat çekmektedir. Bu kitaplar arasında Islabl-ı Amire Müdürü Mirliya Faik Paşa'nın bağışlamış olduğu "*Kılınç Taammimnamesi ve Harekât-ı Asakiriye-i Sefire ve [...] Taammimnamesi ve Terbiye-i Asakiriyeye ve Süvarilere Mahsus*" cep kitaplarıdır. Ayrıca Serveti Fünun Gazetesinin iane sergisi menfaatine bir nüsha çıkardığı bu nüshayı da sergiye bağışladığı bu sergi cetvelinde görülmektedir. Aynı zamanda Latif Bey adlı bir kişinin bir çuval muhtelif ve atik gazete nüshaları yardımıyla bulunduğu da fark edilmektedir. Bunların yanı sıra, Beyrut Tüccarlarının Cebel-i Lübnan ürünlerinden yapılmış sırmalı minder takımı ve Teselya marşı da dikkat çeken diğer yardım eşyaları arasındadır. Son olarak bu defterin nakit ve eşya bedeli toplamı 239209 kuruş 12 paradır. Eski Defterin toplamı ise 4545793 kuruş 31 para şeklinde gösterilirken hepsinin toplamı 4785003 kuruş 3 para gösterilmiştir. Ancak toplamı işlemini gösterilen kuruş ve para üzerinden yaptığımızda kuruş 4785002 para ise 43'tür.

Fatma Göçer, "II. Abdülhamit Döneminde Bir İane Örneği: 1897-1898 Yılı Şehit Çocukları ve Malul Gaziler İanesi" adlı yüksek lisans tezinde yaptığı araştırmalar neticesinde incelenmiş olan iane sergilerine ait defterlerin, arşivde ve gazetelerde taranmasıyla bu sergi cetvellerinden 39 adet olduğundan bahsetmektedir. Fakat ulaşılan bu defterlerin hepsi aynı yerde toplu olarak bulunmamaktadır. Bir kısmın arşiv belgelerinde rastlarken bir kısmına dönemin süreli yayınları olan gazetelerden erişim sağlanmaktadır. Örneğin birinci defter Osmanlı Devlet Arşivlerinde değil Sabah, İkdam ve Tercüman-ı Hakikat'in 15 Temmuz 1897 tarihli yayınlarında bulunmaktadır.⁴¹²

⁴¹¹ BOA, Y.MTV., 171\64\002.

⁴¹² Fatma Göçer, *II. Abdülhamit Döneminde Bir İane Örneği: 1897-1898 Yılı Şehit Çocukları ve Malul Gaziler İanesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s. 35.

“Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şahane” adıyla anılan şehit ve gazi ailelerine yardım için yapılan sergilerin yukarıda bazıları ayrıntılı bir şekilde incelenirken bazılarında fazla ayrıntıya girilmeden ele alınmıştır. Genellikle değerlendirmeler incelenen sergi cetvellerinden yola çıkarak spesifik bir biçimde yapılmıştır. İncelenen bu defterler üzerinden genel bir değerlendirme yapılacak olursa, toplumun her kesiminin müslim yahut gayrimüslim fark etmeksizin hem bağışçı hem de katılımcı olarak sergiye talepte bulunduğu görülürken aynı zamanda padişah, devlet ricali, farklı ülkelerin bürokratlarının da katılımı göze çarpmaktadır. Sergilere bağış yapan kişilerin uzman oldukları mesleklerle kaydedilmesi araştırmacılara yardımların geldiği bölgelerin meslek hayatını incelemek konusunda yardımcı olmuştur. Bununla birlikte kişilerin lakaplarıyla yazılmaları da bölge inceleme çalışmalarında bulunan kişilere, aradıkları bireyleri veya aileleri daha kolay ulaşmasını sağlayabilmektedir. Sergiye bağışlanan eşyalar arasında bölge haritalarının veya şehir albümlerinin bulunması, o dönemlere ait görseller sunmuş, şehirlerin zaman içerisindeki değişiminin görülmesi konusunda kaynak olmuştur. Şehir haritaları ise, isimleri değişen şehirleri, kasabaları, köylerin bulunmasında, şehirlerin anatomisinin çıkarılmasında etkili bir şekilde kullanılabilir. Sergilerle ilgili bir diğer nokta da sergi defterine bağışta bulunan bir hanedanın isimlerinin ard arda yazılmasıdır. Böylelikle bir hanedandan kaç kişi yardım yapmış neler vermiş görülmekte bu durum neticesinde maddi durumu ve aile yaşam biçimi analiz edilmektedir. Sergide dikkat çeken bir diğer konu da kitap çeşitliliğidir. Mushaf-ı Şeriften, Yazma Kelam-ı Kadim, roman, risale gibi farklı türde kitaplar bağışlanması sergiye eşya bağışı yapan veya katılımcı olarak yer alacak topluluğun okuma yazma ve okuma türüyle ilgili bilgilere erişimi kolaylaştırmıştır. Sergilerin defterinde hesaplanan kuruş ve para kısmında kitapların, risalelerin, tabloların bedelleri gösterilmemiştir. Bunların ne biçimde kıymetlendirildiğine dair bir bilgi yoktur.

Osmanlı Devleti’nin bu zaman diliminde şehit ve gazi aileleri için sadece “Evlad-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şahane” sergileri yapılmamış farklı kurumlar tarafından da yardım kampanyaları yürütülmüştür. Örneğin; bin üç yüz otuz dört senesi gazilere yardım pazarında yapılan bağışların hasılat bilançosu aşağıdadır. Gazilere yapılan yardım hasılatını gösteren bu cetveldən anlaşılacağı üzere devletin pek çok hesabından yardımlar gitmiştir. Halı ve kilim, çorap, tüfenk, futbol takım hesabına

kadar hemen hemen her kurumun hesabından bağışlar yapılmıştır. Bu hasılat cetveli sayesinde kurumların maddi gelir durumunu ve gelir durumlarının yardımlar için elverişli olabileceğine erişilmektedir.⁴¹³

Şehit ve gazi ailelerine yardım sergisine örnek verilebilecek diğer bir kurum ise okullardır. 24 Rebiülevvel 1315 yılında “Mekteb-i Bahriye-i Şahane” subay ve erleri, şehit ailelerine yardım için bir iane sergisi yapılmıştır.⁴¹⁴

Tablo 3-1: "Mekteb-i Bahriye-i Şahane" subay ve erlerinin şehit ailelerine yardım için yaptığı iane sergisi

Yağlı boya resim	Resim Öğretmeni Binbaşı Haşim Bey Talim Öğretmeni Kolağası Osman Efendi Resim öğretmeni yardımcısı Selahattin Efendi
Bir kıta fotoğraf albümü	Fotoğraf öğretmeni mülazım-ı evvel Ali Sami Efendi
Bir kıta fotoğraf albümü	Bahriye ikinci sınıf öğrencisi Asıtanlı Hasan Murad Efendi Bahriye ikinci sınıf öğrencisi Kasımpaşalı Burhanettin Efendi
Bir kıta fotoğraf albümü	Bahriye ikinci sınıf öğrencisi Balatlı Galip Efendi Bahriye ikinci sınıf öğrencisi Üsküdarlı Arif Efendi
Yağlı boya resim	Bahriye ikinci sınıf öğrencisi Balatlı Şerafettin Efendi
Yağlı boya resim	Bahriye birinci sınıf öğrencisi Kasımpaşalı Bahattin Efendi
Yağlı boya resim	Bahriye birinci sınıf öğrencisi Kasımpaşalı Mahmut Adil Efendi
Yağlı boya resim	Bahriye idadiye dördüncü sınıf öğrencisi Müftü Simamlı Kemal Efendi
Yağlı boya resim	Bahriye idadiye dördüncü sınıf öğrencisi Kasımpaşalı Halil Efendi
Yağlı boya resim	Bahriye idadiye dördüncü sınıf öğrencisi Kasımpaşalı Ruhi Efendi
Yağlı boya resim	Bahriye idadiye dördüncü sınıf öğrencisi Mustafapaşalı Selahattin Efendi
Yağlı boya resim	Bahriye idadiye dördüncü sınıf öğrencisi Trabzonlu Abdülrahim Efendi

⁴¹³ ATASE, BDH, 1.117\3.61. Bkz. Ek-4.

⁴¹⁴ BOA, Y.MTV., 165\150\002.

Yağlı boya resim	Bahriye idadiye üçüncü sınıf öğrencisi Nurosmaniyeli Hüseyin Hüsnü Efendi
------------------	---

Kaynak: BOA, Y.MTV., 165\150\002.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere “Mekteb-i Bahriye Şahane” öğrencileri ve subayları da şehit ve gazi aileleri adına yapılan yardımlara kayıtsız kalmamış, yağlı boya resimlerinin çoğunluğuyla iane sergisi açmıştır. Öğrencilerin ve rütbelilerin isimleri cetvele kaydedilmiş böylece öğrenci profili çıkmış aynı zamanda o dönemde “Mekteb-i Bahriye-i Şahane”de görev yapan resim öğretmenlerinin kimlikleri anlaşılmıştır.

7 Temmuz 1915 tarihli bir belgede hasılatının bir kısmının evladı şühedanın terbiye ve tahsiline ayrılması için Fahri ve Halit beyler tarafından resimli mendil sergileri düzenlendiği kaydedilmiştir. Askeriyeden emekli Ahmed Refik Bey’le ortaklaşa yürütülen mendil sergisi için resimlerdeki askeri kıyafetlerin, nişan, apoletlerin ve diğer şekillerin eksiklerinin kontrol edilmesine dikkat hususunda uyarı yapılmıştır.⁴¹⁵ Bir başka sergide şüheda ve malulin-i guzat askeriye iane sergisi için ipekli ve resimli mendiller yapılmış, bunların da yedi yüz doksan beş adedi bulunduruluyor ise de dağıtımda altmış beş adet mendile daha ihtiyaç duyulmuştur.⁴¹⁶ Bu durum mendillerin dönem için önemli sergi malzemesi olduğunu göstermektedir. Halit ve Fahri Beyler bizzat kendileri sadece resimli mendillerden oluşan bir sergi düzenlerken aynı zamanda iane sergilerine de mendiller yapıp gönderilmiştir. Mendillerin üzerinde askeri kıyafet, apolet ve nişan gibi askeriyei çağrıştıracak unsurlar bulunması serginin amacına hizmet etmektedir.

3.2.13. Posta, Müsamere, Konser, Sinema Vasıtasıyla Yardımları

Osmanlı Devleti’nde bu sergilerin yanı sıra devlet daha farklı yöntemlerle de şehit ve gazi ailelerine yardım etmiştir. Örneğin; 28 Şevval 1334’te (28 Ağustos 1916) “Posta ve Telgraf Nezaret Celilesi” şehit çocuklarının yardımı için vergi almış, toplanan yardımları da Osmanlı Bankasının İstanbul Şubesine teslim etmiştir. Maliye Nezaretinin bildirmesi üzerine yardımlar yüzde dört faiz ile “Bank Osman-i Galata”

⁴¹⁵ BOA, DH.KMS., 33\16\001-002, 24 Şaban 1333 (7 Temmuz 1915).

⁴¹⁶ BOA, Y.PRK.ASK., 144\115\001, 20 Rebiülahir 1316 (7 Eylül 1898).

merkezine bırakılmıştır.⁴¹⁷ 27 Şaban 1333'te (10 Temmuz 1915) vatani korumak için hayatını feda etmiş olan şehit askerlerin çocuklarına yardım için tütün fiyatlarına zam yapılmış, bu fiyat zamlarına uymayan veya kaçakçılık yapanlara ise ceza verilmiştir.⁴¹⁸

Şehit ve gazi ailelerine yardım için yapılan bir diğer yöntem ise müsamereler olmuştur. Çeşitli guruplar tarafından düzenlenen bu müsamerelerin sonucunda toplanan hasılat şehit ve gazi ailelerine gitmiştir. Yardım biçimi olarak sık sık başvurulmuş bu yöntemin geliri farklı farklı yardıma muhtaç kurumlara gönderilmektedir. Örneğin; 3 Şevval 1336 (12 Temmuz 1918) tarihinde daha önce Alman küçük zabitanı tarafından yapılan müsamerenin hasılatı Dârülaceze verilirken Avusturya-Macaristan küçük zabitanının Fransız salonunda verecek olduğu müsademe şehit ve gazi çocuklarının yararına yapılması düşünülmüştür.⁴¹⁹ 16 Cemaziyelevvel 1336'da (27 Şubat 1918) Süveyş Kanalı yolunda hayatını kaybeden kahraman şehitlerin çocukları yararına Tepebaşı Tiyatrosunda Mısır vatanperverlerden oluşan bir heyet birkaç kumpanyadan oluşan bir müsamere verecektir. Tepebaşı Tiyatrosunda verilen bu müsamerenin aynı zamanda Dârülbedâyî'de* de oynanması için izin istenmektedir.⁴²⁰ Bu belgelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde farklı ülkelere ait kumpanyalar bulunmakta ve müsamere vermektedir. Aynı zamanda Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan küçük zabitanında askeri bir destek içerisinde şehit aileleri için yardım müsameresi düzenlemiştir. Belgelerde Tepebaşı tiyatrosu gibi yerlerin zikredilmesi devlet içerisinde aktif olarak kullanılan tiyatro alanlarını göstermektedir. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde müsamere veren gurupların sayısı çeşitlidir. Üstelik şehit ve gazi ailelerine yardım konusuna sinema da sessiz kalmamış "Mülga Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" sinema alet ve edevatlarıyla filmlerini, yaralı askerler adına ücretsiz vermiştir.⁴²¹ Mösyö Zarifi ve Hrisnaki Efendi gibi bazı büyük bankerler tarafından hasılatı mecruihin askerlere ait

⁴¹⁷ BOA, BEO., 4428\332056\002.

⁴¹⁸ BOA, DH.EUM.VRK., 15\22\001.

⁴¹⁹ BOA, DH. UMVM., 116\42\001.

* Tam ismi Dârü'l-bedâyî-i Osmânî olan okul güzellikler evi anlamına gelmektedir. 28 Haziran 1914 yılında Fransa'dan İstanbul'a gelen Andre Antoine başında duracağı okul bir taraftan tiyatro eğitimi verirken diğer taraftan müzik eğitimi de vermektedir. Özdemir Nutku, "Dârülbedâyî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 8, 1993, s. 515. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulbedayi>.

⁴²⁰ BOA, DH.EUM., 32\19\001.

⁴²¹ Bu kanunun tam transkripsiyon biçimi şu şekildedir. "Madde I: Mülga Müdafaa-i Milliye Cemiyetinden müdevver sinema alet ve edevatıyla filmlerinin hazine-i maliyeden malulin-i guzat askeriye muavenet namına meccanen itasına mezuniyet verilmiştir." *Düstur*, Tertib II, cilt: XI, s. 471.

olacak bir balo verilmiştir.⁴²² Aynı zamanda “Levant Herald” gazetesı sahibinin imtiyazı ile hasılatı yine mecruhin askerlere ait olmak üzere müzika cemiyeti tarafından bir konser verileceğı duyurulmuş⁴²³ ve bunun yanında girişı bir Osmanlı lirası şeklinde başka bazı dramlar oynanacağını bildirmiştir.⁴²⁴

Osmanlı Devleti şehit ve gazi ailelerine namına İstanbul’dan uzakta yapılan yardım sergilerinin hasılatının, yardım sergilerine gönderilecek eşyanın yahut sadece nakit olarak toplanan meblağların İstanbul’a iletilmesini kolaylaştırmak için posta ve gümrük ücreti almamıştır. Hatta yaralı askerler için gönderilecek eşyalardan gümrük vergisi alınmamasına dair bir kanun çıkartıldığı görülmektedir.⁴²⁵ Postane ve gümrük ücretlerinin alınmamasına dair örnekler verecek olursak; Orman, Maden ve Ziraat vekili Selim Efendi başkanlığında yapılan sergi komisyonunun düzenlemesine göre taşradan gönderilecek nakidin postanelerce eşyaların da gümrükten ücretsiz olarak gönderilmesine karar verilmiştir.⁴²⁶ Trablusgarp ile Bingazi şehitlerinin ve gazilerinin aileleri için taşradan Harbiye Nezareti’ne gönderilecek yardım paraları postanelerden ücretsiz gönderilecektir.⁴²⁷ Ayrıca şehit çocukları ve eşleri için taşralardan gönderilecek olan nakitlerin ücretsiz gönderilmesine İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleri tarafından uygun görülmüştür.⁴²⁸ Böylece taşradan gelen yardımların Osmanlı Devleti’nin merkezine ulaşması kolaylaşmıştır.

3.2.14. Kitap Bağışları

Yukarıdaki sergi cetvellerinde, Osmanlı Devleti’nde şehit ve gazi çocuklarına yardım babında yapılan sergilerde kitapların olduğu görülmüştür. Bu başlık altında ise cetvellerden ayrı olarak sergilerde satışa çıkarılması ve satılan kitaplardan elde edilen gelirin şehit ailelerine verilmesi için kitaplar yazılmış ve basılmış kitaplar ele alınacaktır. Öncelikle sergilere bağışlanan veyahut satışından gelen gelirin şehit ve

⁴²² *Sabah*, 7 Muharrem 1293, nr. 266, s. 1.

⁴²³ *Sabah*, 9 Safer 1293, nr. 294, s. 2.

⁴²⁴ *Sabah*, 10 Safer 1293, nr. 295, s. 1.

⁴²⁵ Bu kanunun tam metni şu şekildedir. “*Mecruhin-i Asakir Osmaniye ile muhacirine mahsus olmak veyahut hasılatı bunlara tahsis ve ita kılınmak üzere balkan harbinin hitamına kadar memalik ecnebiye ve eyalat-ı mümtaz eden hediye ten ve ianeten gönderilecek levazım ve eşya gümrük rüsumundan muaftır.*” *Düstur*, Tertib II, cilt: V, s. 158.

⁴²⁶ BOA, İ.HUS., 54\4\001, 26 Muharrem 1315 (27 Haziran 1897).

⁴²⁷ BOA, BEO., 3999\299866\002, 11 Safer 1330’da (31 Ocak 1912).

⁴²⁸ BOA, BEO., 3549\266121\002, 22 Rebiülahir 1327’de (13 Mayıs 1909).

gazi ailelerine gitmesi düşünölen risale, kitap gibi eserler, “İane Sergisi Komisyonu”na tetkik edilmiş ve bu tetkik neticesinde basılmasına bir mâni bulunmamışsa ruhsat verilmiştir. Örneğın; Telgraf ve Posta Müdürü Ali Ramiz Bey şehit çocukları ve eşleri için “Miftâh-ı İmlâ” adlı bir risale yazmış ve bin adet basılacak bu eserin tutarı bin kuruştur. “Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzat-ı Asakir-i Şahaneye” ait olmak üzere satılması teklif edilen eser iane sergisince görölüp kabul edilmiştir.⁴²⁹ 29 Rebiülahir 1315 (27 Eylül 1897) tarihinde Halide Hanım’ın yazmış olduğı “Mâder” adlı bir risalenin gelirinin şehit çocuklarına ve eşlerine verileceğı hususu garanti altına alınmış ve eserin basımı uygun görölmüştür.⁴³⁰ 10 Rebiülahir 1315’te (8 Eylül 1897) Servet-i Fünûn sahibi Ahmet İhsan Bey, gelirinin şehit çocuklarına gitmesi için bir risale yazmıştır. Bu risalenin matbaa komisyonu tarafından bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, on bir, on üç, on dört, on yedi, on sekiz ve on dokuz numaralı makalelerinin kontrol edilmesi istemiştir. Tetkik edilen makaleler sonucunda risalenin basılmasına onay verilmiştir.⁴³¹ 28 Safer 1315 (29 Temmuz 1897) tarihinde Yusuf Ziyaeddin Efendi şehit çocukları ve eşleri için “Zemzeme-i Zafer” isimli bir risale yazmış ve komisyonun tetkikinden sonra basılması için gereken izin onaylanmıştır.⁴³² 6 Cemaziyelahir 1315’te (2 Kasım 1897) iane sergisinde satılmak ve bütün gelirleri “Evlad-ı Şüheda ve Mecruhin-i Guzat-ı Asakir-i Şahaneye” ait olarak şehit çocuklarına bırakılması için Hacı Hafız Muhammed Emin Efendi “Tuhfetü’l-Emîn” adında bir risale kaleme almıştır.⁴³³

3.2.15. Şehit ve Gazi Aileleri İçin İane Sergisi Piyango, Müzayede Ve Pullar

Şehit ve gazi ailelerine yardım adına yapılan iane sergilerinde sergilenen eşyaların her daim hepsi satılamamıştır. Devlette kalan mevcut eşyaların ağustos sonuna kadar elden

⁴²⁹ BOA, MF.MKT., 364\57\002. Aynı zamanda bu belgede Guzat-ı Osmaniye’ye mahsus mektup paketi adıyla beraber yayınlanan bir eserin de satış gelirinin evlad-ı şüheda ve malulin-i guzat asakir-i şahaneye teslim edildiğinden ve bunun Sabah Gazetesi’nde yayınlandığından bahsetmektedir. Sabah Gazetesindeki haberi şu şekildedir. “*Guzât-ı Osmaniye’ye mahsus mektub paketi kaffe-i hasılatı (iane sergisi) komisyonuna takdim olunmak üzere Rauf Bey Kitabhanesinin baladaki namla çıkardığı eser-i guzat Osmaniye tarafından yazılmış birkaç mektubu havi olub askerlerimizin esna-yı harbdaki hayatını musavver bulunmağla ve ba-husus-u hasılatı evlad-ı şüheda ve malulin-i guzata hediye tahsis edilmiş olmağla cümleye tavsiyesini lazımeden add eyledik.*” Sabah, 28 Haziran 1313\10 Temmuz 1897, nr. 2738, s. 4.

⁴³⁰ BOA, MF.MKT., 370\12\002.

⁴³¹ BOA, MF.MKT., 367\59\001-002.

⁴³² BOA, MF.MKT., 366\1\001.

⁴³³ BOA, MF.MKT., 374\10\004.

çıkartılması için iki yöntem vardır. Bunlardan bir tanesi müzayede bir diğeri piyango yöntemidir. Nitekim devlet, 10 Safer 1316 (30 Haziran 1898) tarihinde müzayede usulünde zarar edebilme ihtimalinin yüksek olduğunu düşündüğünden daha az riski bulduğu piyangoda yöntemi ile satılmasına izin verilmiştir.⁴³⁴ İane sergileri bittikten sonra satılmamış olan eşyalar 5.10,15.20 adet lira-yı osmani gibi para ödülleri de koyularak piyango şeklinde satışa sunulmuştur. Bu piyango sistemi ilk başladığında, ödülün ne olduğunu belirtilmeden bilet numarasının karşısına eşya ödülünün numarası koyulurken belirsizliğin beklenen satışı gerçekleştirmediği fark edilip daha sonraki piyango satışlarında bilet numaraları eşya çeşitleri altında yer almıştır.⁴³⁵ Düzenlenen bu piyango sorunsuz ve suistimale uğramaksızın idare edilmesi için Halit Efendi ve Galizade Tahsin Bey Efendi görevlendirilmiştir. Eşyaların değerine beş bin lira ilave yapılarak, eşya ve nakidin toplam tutarı 3,000,000 kuruş olarak belirlenmiştir. Toplam 3,000,000 kuruş olan eşya ve nakit için 150,000 bilet çıkartılmış her bir bilet değeri 20 kuruştur. İane sergisi komisyon numaraları isabet eden eşyaların iletilmesi ise hem İstanbul hem de taşrada bulunan sahiplerine ücretsiz olarak gönderilecektir. 13 Şaban 1316'da (27 Aralık 1898) yapılan bu sergide piyangolar, sergi komisyonu huzurunda açık bir şekilde çekilecek ve her bilet üzerinde kontrol heyetiyle piyangoyu tertip edenlerin mühürleri bulunacaktır. Piyango isabet eden bileti kim getirirse ikramiye ona verilecektir. İkramiye kazanacak piyangoların belli başlıları ise şunlardır: bir ikramiye; bin lira-yı osmani nakit, bir ikramiye; sekiz yüz lira-yı osmani değerinde bir tablo, bir ikramiye; yedi yüz kırk lira-yı osmani değerinde taşlarla süslü bir çubuk, bir ikramiye; beş yüz lira-yı osmani nakit, yedi ikramiye; iki yüz yetmiş yedi liradan yüz yetmiş altı liraya kadar çeşitli eşya, iki ikramiye; her biri ikişer yüz lira-yı osmani nakit, on üç ikramiye; yüz yetmiş liradan doksan iki liraya kadar çeşitli eşya, beş ikramiye; her biri yüz lira-yı osmani nakit, elli dört ikramiye; doksan iki liradan kırk altı liraya kadar çeşitli eşya, on ikramiye; her biri ellişer lira-yı osmani nakittir. On numaradan aşağı olan ikramiyelerin, ekleme bir defteri piyangoların çekilişinden önce basılacak ve yayınlanacaktır.⁴³⁶ “Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzat-ı Asakir-i Şahane İane” sergisine hizmet etmek için eşyaların satılması ve

⁴³⁴ BOA, Y.PRK.KOM., 10\3\001.

⁴³⁵ Mete Tunçay, *Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango İdaresi*, Milli Piyango İdare Yayını, Akara 1993, s. 98.

⁴³⁶ BOA, Y.EE., 58\26\003.

düzenlenmesi konusunda Bank Osmani ile Anadolu Demiryolu Kumpanyası direktörü Mösyö Zender ve Mösyö Bekireh padişaha sunulmuş, padişahın kararı neticesinde piyango için çıkarılacak biletlerde sadece bank Osmani adının bulunmasına karar verilmiştir. Piyango pulları her biri on kuruşa Osmanlı Bankası tarafından satılmış, bu piyangolar sayesinde iane sergisinde bulunan her çeşit eşyayı kapsayan güzel ve değerli eşyalar kazanılacaktır.⁴³⁷

Osmanlı Devleti yapılan bu piyangolarla şehit ve gazi ailelerine yardım için düzenlenen sergilerde satılmayan, elde kalan eşyaları satıp her koşulda şehit ailelerine yardım etmeyi hedeflemiştir.

28 Rebiülevvel 1335 (22 Ocak 1917) tarihinde tütün ve pul bayiliğinde satılan pul ile tütünlerin şehit ve gazi ailelerine yardım için satılmasına karar verilmiş, fiyatları arttırıp kaçakçılık yapanları önlemek için de 25 Zilhicce sene 1323 tarihli damga kanununun dördüncü maddesi suretine göre ceza olarak üç Osmanlı lirayı tekrarı halinde altı osmanlı lirası alınmıştır.⁴³⁸ Aynı zamanda 7 Muharrem 1316'te (28 Mayıs 1898) iane sergilerinde satılması için de pullar basılması talep edilmiştir. Öncelikle bir milyon beş yüz adet olan pulların sayısı yeterli bulunmayınca iki yüz bin adet daha basılmasına karar verilmiştir.⁴³⁹ 23 Safer 1316'da (13 Temmuz 1898) "Evlat-ı Şüheda ve Malulin-i Guzat-ı Asakir-i Şahane İane Sergisi Komisyonuna", pul meraklılarına satılması için Teselya işgali hatıralı posta pullarını gönderilmiş ve bir takım pulun yirmi kuruş otuz paradan hakiki gümüş mecdidi ile satılması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁰ Sergi mıntikasına tabi olmuş en az elli bin kuruşluk, beş çeşit postane pulları vardır. Bin tane pul birer zarfa koyulmuş, her bir zarfta birer para kesesi numarası yazılmış ve bu zarflara koyulan pullar içindeki seriye ait bir şifre bulunmaktadır. Perakendeye ait şifre için birer defter tutulmuş bunlar oraya kaydedilmiştir. Her bir serisi ambarda sağ akçe sekiz kuruş otuz para hesabıyla mutlaka yüz seri halinde ve bu fiyattan yukarı olacak şekilde düzenlenmiş ve bundan aşağı satılmayacaktır. Sergiye verilecek pulların sergide rağbet görececek olanları yirmi kuruş akçedir. Tane olarak alacak olanlar ise beş kuruşluğunu on kuruşa, yirmi kuruşluğu beş kuruşa, kırk paralığı yüz paraya, yirmi

⁴³⁷ BOA, Y.MTV., 180\108\001-002.

⁴³⁸ BOA, HR.İD., 1110\1\007-008.

⁴³⁹ BOA, BEO., 1136\85189\002.

⁴⁴⁰ BOA, HR.SFR., 473\52\001.

paralığı altmış paraya, on paralığı kırk paraya alacaktır. Komisyon tarafından kalite ve tedarik için görevlendirilen Bayi Hakkı Efendi tarafından bir seri pul sağ akçe sekiz kuruş otuz paraya, iki şişe tamam seri olarak ve bir şişe perakende olarak satılacaktır. Teselya'ya ait pul 8750 kuruş, 1000 seri ve 5000 adettir ve yalnızca 8750 kuruşa satılacaktır. Toplanan hasılatla aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.⁴⁴¹

Tablo 3-2: Pul koleksiyon ait hasılatı gösterir defter

	Giriş ücreti		Hasılat		Toplam	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Nisanın ikinci gününe kadar vuku bulan hasılat	34392	20	755974	30	790367	10
Nisanın on dördüncü günü vuku bulan hasılat	1099	0	21307	20	22406	20
	35491	20	777282	10	812773	30

Kaynak: BOA, Y.PRK.KOM., 9\66\001-002-003.

Pulların basımı, düzenlenmesi gibi konularda yardımcı olan veya dahil olanlara belirli ödüller, madalyalar ve hediyeler verilmiştir. Örneğin; 1 Muharrem 1316 (22 Mayıs 1898) tarihinde Teselya posta pullarının resimlerini yapmada, düzenlemede ve oluşturulmasında hizmet etmiş olan Serasakiri muhasebe birinci şube katiplerinden Ahmet Nazmi Efendi'nin salise rütbesi verilmiştir. Pulların basım işlerinde emeği geçen sikke inceleme idaresinin ustabaşı kullarına bir kıta sanayi madalyası verilmiştir.⁴⁴² İane sergisinde satılmamış elden çıkarılamayan pullar ise iane sergisi ambarıyla mükafat-ı şahane idaresinde korunmuştur. İki milyon, dört yüz üç bin üç yüz on iki buçuk kuruşluk pullar Hamidiye Hicaz Demir Yolları inşaat masrafları için alınmış nakde çevrilmiştir.⁴⁴³

⁴⁴¹ BOA, Y.PRK.KOM., 9\66\001-002-003.

⁴⁴² BOA, Y.MTV., 177\2\001.

⁴⁴³ Feyza Kurnaz Şahin, *a.g.t.*, s. 169.

3.2.16. Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzât-ı Asakiri Şahane İane Sergilerine Yardım Eden Kişilere Taltif, Madalya ve Nişan Verilmesi

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda madalya geleneğinin büyük oranda arttığında yukarıdaki başlıklarda bahsedilmiştir. Bu madalya, nişan verme geleneğinden şehit ve gazi ailelerine yardım için yapılan sergilerde görev yapan müslim veya gayrimüslim kişilerde etkilendirilmiştir. Örneğin; 19 Şaban 1317 (23 Aralık 1899) tarihinde Yunan savaşında vazifeleri uğrunda hayatını kaybetmiş kişilerin ailelerine yardım konusunda iane sergisine katılanlara madalya hazırlanmıştır. Yirmi liradan yüz liraya kadar eşya satın alanlara nikelden işlenmiş, yüz liradan beş yüz liraya kadar alanlara kurşun ve beş yüz liradan yukarı alanlara kurşun altın yaldızlı çeşitli madalyalar verilmiştir. Hacı Yahya Nafiz Paşa'ya da yüz altmış kuruş eşya vesaire hediye ettiğinden bahsedilen nikel madalyalardan hediye edilmiştir.⁴⁴⁴ Bu belgeden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde çeşitli madenlerden madalyalar yapılmış ve fiyatı da bu maden çeşitliliğine göre uygulanmıştır. Böylece devlete ait madalya türleri bu türlerin hangi maden kullanılarak yapıldığını öğrenilmektedir. 22 Cemaziyelevvel 1315'te (19 Ekim 1897) Kolağası İsmail Efendi'nin torunu Aliye, Karaağaç Reji Müdürünün kız kardeşi Nadire Hanım, Doktor Yakup Efendi'nin kız kardeşi Zehra Hanım, mühür sanatçılarından Viktor Efendi ve Terzibaşı Conbort'un sandık işçisi Mösyö Rosopol sergi eşyalarının düzenlemesi konusunda emek vermiştir. Bu yüzden Aliye ve Nadire Hanımlara Üçüncü Rütbeden birer kıta şefkat nişanı, Zehra Hanım'a Sanayi Madalyası, Viktor Efendi ve Mösyö Rosopol'a Beşinci rütbeden birer kıta mecidi nişanı verilmiştir.⁴⁴⁵ 16 Zilkade 1317'de (18 Mart 1900) İstanbul Almanya elçisi Baron [...] Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzât Asakiri iane sergisinden dolayı kendisine madalya verilmiştir.⁴⁴⁶ 17 Rebiülevvel 1315 (16 Ağustos 1897) tarihinde iane sergisinin telgrafhanenin üst katındaki odalarından nakil gününden itibaren teslimat, nakliyat ve düzenleme konusunda yardımcı olanlara nişan ve madalyalar verilmiştir. Kişiler, verilen madalyalar ve nişanlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ BOA, HR.SFR., 765\154\002.

⁴⁴⁵ BOA, Y.MTV., 168\88\001.

⁴⁴⁶ BOA, Y.A.HUS., 404\65\002.

⁴⁴⁷ BOA, Y.MTV., 167\71\001-002.

Tablo 3-3: Şehit ve Gazi ailelerine yardım eden kişilere verilen madalya ve nişanlara örnekler

Harbiye Nezaret Hukuk Müşaviri yardımcısı İsmail Cenân Bey	Tebdilen ikinci rütbeden şeref nişanı
Müze müdür yardımcısı Halil Edhem Bey	Tebdilen üçüncü rütbeden Osmani* şeref nişanı
Fenerler idaresi müfettişi Mösyö Amil Bodoyu	Tebdilen ikinci rütbeden mecidiye şeref nişanı
İstanbul Hukuk müşavirliği odasından Mustafa Şekib Bey	Birer kıta sanayi madalyası
Hariciye Nezaret hukuk müdür yardımcısı Nusret Bey	
İstanbul hukuk müşavirliği yardımcısı Şevket Cenân Bey	
İstanbul hukuk müşavirliği yardımcısı Hamit Bey	
İstanbul hukuk müşavirliği yardımcısı İhsan Bey	
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn çalışanlarından Nurullah Ferih? Bey	
Atina konsolos baş katibi Aziz Bey	
Askeri teftiş komisyonu üyelerinden süvari Mustafa Bey	
Matbuat-ı Dahiliye müfettişi Şemseddin Bey	
Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûnlarından İsmail Bey	
İstanbul reji nezareti muhasebecisi Ali Nihat Bey	Birer kıta sanayi madalyası
[...] paşalarının katibi Fazıl Bey	
Fetiye ziraat heyeti şube katibi Edhem Bey	
Fetiye ziraat heyeti şube katibi Hasan Bey	
Mülkiye Tıbbiye Okulu hocalarından Ali Efendi	

Kaynak: BOA, Y.MTV., 167\71\001-002.

* Osmani Nişanı hakkında bilgi için bkz. Osmani Nişanı Nizamnamesi, *Düstur*, Tertib I, cilt: 1, s. 731-732-733-734.

Bu nişanların yanı sıra 5 Rebiülahir 1316 (23 Ağustos 1898) tarihinde şehit ve gazi ailelerine yardım sergilerine emek vermiş, maharet göstermiş berri ile bahri Okulu öğrencilerine kılıç ve meç hediye edilmiştir.⁴⁴⁸ Askeri okul öğrencilerine kılıç ve meç verilmesi askeriyeğe uygun hediyeler de bulunduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti bu sergiler için çaba gösterip emek harcayanların yanı sıra sergiye kıymeti eşya hediye edenleri de madalya ve nişanlarla ödüllendirmiştir. Örneğin 26 Zilkade 1315'te (18 Nisan 1898) iane sergisine hallerine göre kıymettar eşyalar hediye etmiş kişilere rütbe ve nişanlar verilmiştir. Matbuat dâhiliye müdür muavini Mustafa Bey kullarının haremi hanım cariyeleri sergiye kıymettar eşya ihda etmiş olmasından dolayı terfiyen ikinci rütbeden şefkat nişanı almıştır.⁴⁴⁹

3.2.17. Şehitlik, Çeşme ve Kütüphane Yapılması

Şehitlikler kurmak, şehitler için abideler, çeşmeler yaptırmak, kütüphaneler kurmak ve daha çeşitli yapıtlarla şehitleri anmak için yapılan çalışmalar aslında zihni diri tutmaktır. Bir savaş bir muharebe neticesinde savaşın ve muharebenin geçtiği yerlere şehitlikler ve anıtlar yaptırmak bu olayların unutulmasına izin vermemektir. Yaptırılan bu şehitlikler ve anıtlar gibi yapıtlar toplumsal belleği taze tutmayı, militarist duyguları yenilemeyi hedeflemektedir. Bir bireyin yaşadığı coğrafyada mütemadiyen şehitlik ve anıtlarla karşılaşması birilerinin o topraklar için canını feda hissini ve zamanı geldiğinde kendisinin de bu kutsal göreve hazır bulunduğu duygusunu canlı tutmaktadır. Bu da milliyetçilik gibi duyguların toplumsal bilinçte eksilmemesini sağlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde toplu şehitliklerin ne zaman yapılmaya başladığına dair kesin bir bilgiye ulaşılmaya da erken dönemlerden beri şehitlik geleneğinin olduğuna dair izler bulunmaktadır; fakat biz burada modern şehitlikler üzerinde duracağız. Örneğin; 13 Ramazan 305'te (24 Mayıs 1888) tarihinde Sivastopol'da bulunan bir Osmanlı şehit mezarlığı, bu mezarlığın korunması zor olduğundan bu açıdan güvenli bir tepeye nakli

⁴⁴⁸ BOA, Y.MTV., 181\20\001. Ayrıca Bkz; Doyran şehri encümeni İslamiye azasından Muhammed Kasım Efendi'ye iane sergisinde gösterdiği gayretten ve yardımlardan dolayı bir kıta madalyalardan verilmiştir. BOA, HR.SFR., 491\51\001.

⁴⁴⁹ Y.MTV.175\357\001-002.

gerçekleştirilmiştir.⁴⁵⁰ 10 Muharrem 1316 (31 Mayıs 1898) tarihinde Dömeke Muharebesi'nde şehit olmuş askerlere mahsus Dömeke yakınlarında bir kabristan inşa edilmiştir.⁴⁵¹ 17 Recep 1327 (4 Ağustos 1909) tarihinde savaşta şehit olan askerler adına Şişli Yeşiltepe'de bir abide kurulacak ve abidenin yapımın da gereken yardımın toplanması için bir komisyon kurulmuştur.⁴⁵² Osmanlı istasyon kumandanlığından Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine ait olan yazışmalarda vefat eden Osmanlı askerler için mezaristana yardım talep edilmiştir.⁴⁵³ Dobruca ve Eflak'ta şehit olan askerler için çeşitli mahallerde abide inşa edilmesine karar verilmiştir.⁴⁵⁴ 1 Recep 1333 (15 Mayıs 1915) tarihinde Erzurum'da muharebede fedakârlık edip hayatlarını kaybedenler adına balkan hatırası için bir abide yapılması düşünülmüştür. Civardan iki bin toplanacak diğer vilayetlerden de yardım istenecektir. Aynı zamanda bir kütüphane oluşturulacak ve mahalle başında da bir çeşme yaptırılmıştır.⁴⁵⁵ 25 Şevval 1274'te (8 Haziran 1858) Sinop'ta şehitler için bir çeşme yapılmasına karar verilmiş ve inşaat için gerekli araç-gereçler vapur ile taşınmıştır.⁴⁵⁶

Yenisi yapılan şehitlik, abide gibi yapıtların yanı sıra daha önceden yapılmış ancak tahrip olmuş şehit kabristanları ve şehit mezarları düzeltilmiş, yeniden onarılmıştır. Örneğin; 3 Rebiülevvel 1273'te (1 Kasım 1856) Gözleve Muharebesi'nde şehitten vefat etmiş Selim Paşa'nın mezarı için beş altı kuruş verilmiştir.⁴⁵⁷ 4 Cemaziyelahir 1271 (22 Şubat 1855) tarihli bir belgede Beyrut halkından olup Sinop Muharebesi'nde şehit olmuş Kadri Bey için Beyrut'un münasip bir mahallesinde türbe yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁵⁸ 15 Ramazan 1317 (17 Ocak 1900) tarihinde Beyşehir ve civarında şehit askerlerine ait üç kabristan biri ashabına ücretsiz olarak verilmiş diğer ikisi de korunması için bedeli kırk beş lira olan etrafına duvarlar inşa edilmiştir.⁴⁵⁹ 4 Recep

⁴⁵⁰ BOA, A.} MKT.MHM., 497\34\003.

⁴⁵¹ BOA, Y.PRK.ASK., 139\62\001. Ayrıca inşaatına başlanan dömeke kabristanı Aiko Efendi tarafından başlatılmıştır. BOA, Y.PRK.EŞA., 31\75\001.

⁴⁵² BOA, MF.İBT., 238\52\001.

⁴⁵³ ATASE, BDH., 5-12514\253\8.

⁴⁵⁴ ATASE, BDH., 5-12514\253\2-3.

⁴⁵⁵ BOA, DH.ŞFR., 467\94\001.

⁴⁵⁶ BOA, MVL., 570\66\001.

⁴⁵⁷ BOA, A.} MKT.MHM., 100\97\001.

⁴⁵⁸ BOA, A.} MKT.UM., 183\29\001.

⁴⁵⁹ BOA, BEO., 1435\107556\001.

1323'te (4 Eylül 1905) şehit kolağası Emin Ali Efendi'nin mezarı için on lira verilmiş mezarı yapılmıştır.⁴⁶⁰

Belirli savaşlardan dolayı savaş bölgesinde yapılan şehitlik ve abideler gibi yapıtlar o döneme ait anıları canlı tutmakta, zaman içerisinde devletlerin yaşamış olduğu sınır yapısının değişikliği göstermekte, bölgelerde olan savaşların, muharebelerin, çatışmaların kanıtı olarak varlığını korumaktadır. Aynı zamanda yapılan şehitlikler bölgelerde hangi etnik gurubun yaşadığını ve kimlerin savaşa dahil olduğunu gösterebilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde daha çok ağırlıklı olarak arşiv belgeleri kullanılmış ve Osmanlı Devleti'nin şehit ve gazi ailelerine yaptığı sosyal yardımlar üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti daha önceki bölümde bahsedildiği gibi artık zorunlu olarak askere alınan bireylerin ailelerine sosyal güvence sağlamaya başlamış ve bunu kurumsal hale getirmeyi hedeflemiştir. Günümüzde kurumsal ve sistemli olarak yapılan bu yardımların Osmanlı Devleti'nin son zamanlara dayandığı çalışmanın bu bölümünden anlaşılmaktadır. Anlaşılaçağı üzere öncelikle maaş bağlanmasıyla başlanan bu yardımlar zamanla savaşların artması ve devletin asker ihtiyacının çoğalmasıyla bireylere motivasyon sağlamak için çeşitlenmiştir. Bütün dünyada artan savaşlar aynı zamanda sosyal yardımları mecburi hale getirmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde bu duruma duyarsız kalmamış dünyayı takiben iane sergilerinden, piyango çekilişlerine, müsamere gösterilerine kadar çoğu yardım kampanyasını yapmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin şehit olmuş kişilerin ailelerine ve savaştan yaralı olarak gelen artık ailesine destek olamayacak durumda olan askerlere maddi imkanları dahilinde gereken desteği sağladığını göstermektedir.

⁴⁶⁰ BOA, TFR.I.A.S., 26\2558\001.

4. BÖLÜM: SÖZLÜ ANLATIDAN YAZILI METİNLERE GELENEKTEN MODERNLİĞE GAZİ VE ŞEHİDİN TOPLUMSAL FİĞÜR OLARAK İNŞAASI

Yeni askeri tarih anlayışı savaş ve savaşanlar etrafında oluşan bütün yapıların dikkate alınarak, geleneksel harp tarihi yazımından daha geniş bir araştırma alanının gelişimine kapı açmıştır. Harp tarihi “operasyonel” olanı ele alırken Askeri tarih onu da kapsayan bir üst alan olarak harp tarihinin sınırlarını genişletmiştir. Ordu ve savaş merkeze alarak çok yönlü incelemenin önünü açan yeni askeri tarih anlayışının hareket alanı birçok disiplinle diyalogu gerektirmektedir. Bu hareket alanında kültürel etki ve savaşın edebiyata, sanata yansması da kendisine dikkat çeken yer bulmuştur. Harp Edebiyatı sınıflandırmasıyla ayrı bir alan açma teşebbüsü henüz edebiyatçıları memnun eden ve yeterince ilgi duyulan bir girişim olarak görünmemektedir; fakat harp ve edebiyat bağlantılı ürünlerin yanı sıra akademik araştırmaların oluşturduğu dikkat çeken bir literatür oluştuğu görmezlikten gelinemez. Kutsal savaşla ilgili kavramlar olarak şehit, gazi, gaza ve cihad, devletin resmi belgelerine cihad ve gaza çağrısı, şehit ve gazi övgüsü ile şehit ve gazilere yapılan yardım ve verilen ödüllerle kaydedilmiş, törensel faaliyetlerle anılmıştır. Oysa şehit ve gaziliğin her ne özellikle modern dönemde devlet tarafından desteklendiği bilinen edebi ürün ve popüler tarih eserleriyle toplumsal anlam kazanma girişimi olsa da bu tür eserlerin birçoğu sivil alanda üretilmiştir. Bu bölümde girişte ileri sürüldüğü üzere şehitlik ve gazilik olgusunun toplumsal nitelik kazanması ve halkın yeni şehit ve gazi adaylarını çıkaracak potansiyel olarak değerlendirilmesinde edebiyat ve tarihin bir araç olarak önemli işlevi olmuştur. Burada edebiyat ve tarih arasındaki ilişkinin modern disiplinlerin ortaya çıkışıyla netlik kazandığını belirtmemiz gerekiyor: fakat popüler tarih eserlerinin tahkiyeli ürünleri ile edebi türde yazılmış eserler arasında dil ve üslup anlamında büyük farklar görünmemekte bir dönemin edebi tür olarak görünen eserleri aynı zamanda birer tarih kaynağı olarak kullanılabilmektedir. Tezin bu bölümü gazi ve şehit adaylarının potansiyel taşıyıcısı olan halk arasında yaygınlık kazanmış kutsal referanslı edebi ürünler ve modern edebi türlerin bu yöndeki üretiminin şehitlik ve gazilik olgusuyla ilişkisi üzerinde durulmuştur. Burada öncelikle dünden bugüne savaş anlatılarının sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçişi, örnek ürünleri, seçilmiş yazarlar ve eserlerin işlevi ele alınacak harp edebiyatı kavramı üzerine tartışmalar ortaya

konulacaktır. Destan, cenk hikayeleri, gazavatname, şiir, tiyatro ve roman gibi türlerin yanı sıra doğrudan cihad üzerine yazılmış risaleler ve süreli yayınlarda şehitlik ve gazilik vurgusuna örnekler verilecektir. Temel argümanımız modern dönemde teolojik referansların ideolojik referanslara eklenerek varlığını günümüze kadar sürdürdüğü bu eklenmede tarih ve edebiyatın önemli rolü olduğu şeklindedir. Bu rolün etkili bir araç olarak kullanılmasında bazı eserler ve yazarlar öne çıkmıştır ki burada edebiyatı temsilen Namık Kemal, tarihi temsilen Ahmet Refik seçilmiştir.

4.1. Savaşın Sözlü ve Yazılı Olarak Anlatımının Tarihsel Arka Planı ve Savaş Edebiyatı

Yazı öncesi halklarda savaşın hikayesi kahraman ve kahramanlık etrafındaki anlatı örgüsüyle nesilden nesile anlatılarak yeni savaşçılar yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu anlatı örgüsünün izlerine ilk yazılı metinlerde rastlamak mümkündür. İleride bahsedileceği üzere dini referansları Peygambere uzanan silsileye bağlı İslam kahramanları gazi kimliğiyle öne çıkarılmışlardır. Bu türden gaza ve cihadın özellikle sınır bölgelerinde sürekli bir ihtiyaç ve gündelik hayatın bir parçası olduğu dönemde sözlü anlatıdan yazılı metinlere geçerek yaygınlaşmıştır. Anadolu örneği üzerinden ele aldığımızda ilk İslam-Bizans mücahelerinin toplumsal hafızaya yansması olarak görülen bu eserler gaza ve cihadın profesyonel askerlerin işi olduğu yüzyıllar süren dönemlerde dahi halk arasında okunan en yaygın metinler olmuştur. Döneminin edebi formlarına bağlı olarak ifade bulan yazma metinler modernleşme sürecinde matbuatın imkanlarıyla halk arasındaki yaygın işlevselliğin sürdürmüşlerdir. Tarihsel kutsal için savaşan kahramanları zamanın ruhuna uydurma ve yeni kahramanlar icat etme konusunda zorluk çekilmedi. Bu kahraman hikayelerinin öne çıkan özelliklerinden biri didaktik yöntemin kullanılmasıydı. Günümüzde dahi asker yetiştirilmesinde bu yöntem, rasyonelliğin temel alındığı günümüz askeri sistemlerine rağmen kahraman odaklı anlatılarla devam etmektedir. Çocukluğun oyunlarla inşa edilen gündeminde özellikle erkek çocuklar için güçlü kahraman imgesi yüzyıllardır değişmemiştir. Geleneksel toplumlarda efsane ve destanların sürükleyici kahramanı yerini, çağdaş şartlara uyumlu mesleklerin içinde, teknolojik gücü organize edebilen ve onu bireysel olarak kullanabilen kahramanlara bırakmıştır.

Edebiyatın türleri içinde yer bulan sözlü gelenek savaşı yansıtma biçimiyle gerçekliğin dışına taşımış olsa da maksadın hâsıl olacağı öğretiler geleceğe taşınabilir metinlere sığdırılmıştır. Sözlü anlatı formlarının işlevi yazılı metinlerin artışıyla tamamen ortadan kalkmamış, hatta modern ordular da tahkiyeli metinlere, menkıbeye, şiire, nutuklara kahraman odaklı anlatıyı kullanmaya devam etmişlerdir. Görsel malzeme, fotoğraflar, resimler, albümler, anıtlar, dağı taşı kaplayan yazılar filmler, belgeseller, diziler ve internet geleneksel sözlü formların anlatısının yerini alacak popülerliğe sahip olmuştur. Böylelikle insanın geçmişle kurduğu diyalog ve tecrübenin gündelik ihtiyaçlara fayda sağlama beklentisi farklı kaynak biçimleri üzerinden yaşamaya devam etmektedir.

Çok eski çağlardan bir komutanın attığı nutuk bu çağın insanında, onu yaşarken dinleyenlere benzer bir duygulanma oluşturabilir. Mesela, Malazgirt'te Alpaslan görüntüsü destansı bir nutuk ve kefenle biçimlenmiş anlamlı bir kıyafet gösterisiyle ortaya çıkarken ulusal bilinç ağıyla günümüz insanında dramatik bir gerilim yaratmaya devam etmektedir. Marşlar, şiirler, şarkılar tarihsel savaşıyla bugünkü savaşçının ruhuna gıda olarak sunulmakta kolektif bilincin yapı taşlarını Erken çağın zafer anıtları, kitabeleri, şehitlikleri zamana uyarlanmış şekilleriyle devam ederken, düşmandan ele geçirilen ganimetler müzeler vasıtasıyla paylaşılmaya devam edecektir. Tarihyazımının doğmasında devlet, hükümdar ve hanedanın meşruiyetine temel arayışı etkili olmuştur. Hükümdarla özdeşleşen devlet inançla iç içe geçmiş olan tarihin gölgesinde anlamlı bir varoluşa dönüşecektir. Halkın desteği ve bunun muhafazası, rakiplere korku salan meydan okumanın ve propagandanın kayıtları, askerin moral ve motivasyonunun sağlanması tarihçi ve tarih metnine verilmiş kutsal bir görev gibidir. Propaganda için malzeme hazırlanmıştır. Dışa ve içe dönük hizmetini sunabilmesi için propagandayı kullananlar tarihin tahrif edilmesinden çekinmezler. Bilge Kağan'ın halkıyla diyalogunda kullandığı cümleler bugün dahi milliyetçiliğin hâkim olduğu ulusal tarih yazımı ve tüketicileri için kullanılabilir niteliktedir.

19. yüzyılda dünyanın birçok yerinde profesyonel orduların yerini halka dayalı modern kitle orduları almış, savaşın şiddeti endüstriyel gelişmelerle desteklenirken, çok uluslu savaşlar 20. yüzyılın dünya savaşlarına giden yolu açmıştır. Uzun süren bu savaşların bütün dünyaya ve milletlere bazen hemen hemen aynı, bazen de birbiri ile alakasız etkileri olmuştur. Nitekim bu savaşların hemen hemen her devletteki benzer

etkilerinden biri, savaşların meydanların yanı sıra cephe gerisine de taşınmış olması topyekûn harp ve ordu millet kavramlarıyla açıklanabilir savaflara dönüşmesidir. İletişim ve ulaşım imkanları daha fazla askerlerin sınır bölgelerine, ülke içlerine ve sınır ötesine taşınması, mecburi askerlik ve uzun süren savaflar kamuoyunu güçlendirmiş ve savafların gidişatına dahil etmiştir. Kamuoyu tepkileri barındırdığı gibi kitle ordularının insan kaynağını oluşturan halkla diyalogu güçlendirmiştir. Halk sadece vergi veren insan kaynağı değil ordunun insan kaynağı olarak büyük bir potansiyeli barındırmaktadır. Bu potansiyelin belirli bir bilinç düzeyinde orduya katılımı, uzun yıllar süren askerlik hizmetinin geride kalanlar arasında kutsal bir vazifenin ifa edildiğine dair algıya dönüşmesi için kitleye ulaşma ve onu etkilemek için çeşitli vasıtalar kullanımı artmıştır. Matbuat bu anlamda kullanılabilecek en etkili araç olarak gaza, gazi, cihad, şehitlik gibi kavramların toplumsal olguya dönüştürülmesinde en etkili araçların başında gelmiştir. Özellikle edebiyatın geleneksel türleri modern edebi türlerin hakimiyetiyle biçimsel yönlerini kaybetmeler de içeriği modern türlere aktararak yeni bir güç kazanmıştır. Böylece yeni edebi türler, kitap, süreli yayın, roman, hikâye, şiir gazanın savunmaya dönüştüğü bir zamanda toplumsal etki yaratmak ve kamuoyunu yönlendirmek için büyük bir imkan sunmuştur.

Savaş edebiyatı modern bir kavramdır. Bilindiği gibi birçok toplumun edebiyat tarihinde savaş konusu etrafında şekillenmiş eserlerle karşılaşmaktadır. Daha çok destani-epik ve halk hikayeleri etrafında şekillenen bu gibi eserlerin tarih boyunca çeşitli sosyal işlevi olmuştur. Aynı zamanda bu destani epik ve halk hikayelerinin fonksiyonlardan biri olan ve “savaş edebiyatı” olarak tanımlanan tür, sadece bir savafla bağlı kalmamış, savaş teması üzerinden kahramanlık hikayeleri çerçevesinde toplumu etkileyerek, savafla hazır bir hale getirmeyi amaç edinmiştir. Savaş edebiyatı, savaş ortamının fikirsel mücadele çalışmaları şeklinde uygulanan savaş propagandasının bir kolu olmuştur. Savaşın yaklaştığının duyulduğu anlardan, savaş sırasında ve savaşın hemen sonrasında kaleme alınan genellikle propaganda amacı güden eserleri savaş edebiyatı alanında değerlendirmeye almak mümkündür. Savaş edebiyatı kapsamında, modernite öncesi toplumların diğerleriyle yaptığı mücadelenin, çatışmanın sürekli devam ettiği ve gündelik hayatın bir pratiği olduğu gerçeğinden yola çıkarak toplumların maruz kaldığı baskınlardan ve hayatta kalmak için düşmanla

çatışmalarından dolayı üretilmiş edebiyatı da savaş edebiyatı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Fakat yine de bu edebi türü modern anlamda savaş edebiyatı dediğimiz kavramdan ayıran bir özellik bulunmaktadır. Bu özelliğe göre destani-epik eserler bir savaşla ilgili ve genellikle gelip geçici nitelik taşımaktadır. Kısacası bu tür genellikle din adamlarının, yaşlıların ve ozanların çocuklara kahramanlık unsurunu aşlamak ve savaşa hazırlamak için ortaya çıkmış eserlerdir. Modern savaş edebiyatı eserleri ise Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkmaya başlamış ve topyekün savaşlarla yaygınlık kazanmıştır. Savaş dönemlerinin öncesi veya sonrası yazılı-sözlü olarak savaşı anlatan eserlerin arasında şiir türüne yazılmış olanlar önemli bir yer tutar. Şiire hikaye, tiyatro, roman gibi eserler takip etmiştir. Nitekim savaş dönemlerinde çıkan süreli yayınlarda yayınlanan cephe mektupları, asker hatıratları da kısa zamanda kitap şeklini alıp bütün edebi türler gibi propaganda amacı ile kullanılmıştır.

Şehitlik ve gazilik olgusunun toplumsal nitelik kazanmasında edebiyatın dışında tarihin önemli bir rolü olmaktadır. Esasında bu açıdan edebiyat ve tarih metinlerin sınırları tam belirgin değildir. Toplumun tarih ile olan ilişkisi geçmişten itibaren inanç sistemiyle alakalıdır. Fakat ideolojilerin ortaya çıkmasıyla geleneksel toplumdaki dini inanç, modern toplumlarda yerini ideolojiye bırakmıştır. Din, aynı ortak inanca sahip kişilerin hikayesini tarihsel olarak sunarken faydacı bir yaklaşımla bunu yapmaktadır. Çalışmanın temel konusunu meydana getiren Osmanlı Devleti'ne baktığımızda bu durumu yansıttığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki tarih kaynaklarının bir kısmı yukarıdaki bazı başlıklarda ele alınmıştı. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin tarih yazıcılığı genellikle din fenomeni üzerinden varlığını sürdürmüş, dinin kutsadığı kişilerin dinine hizmetini uygun bir şekilde yerine getirmesi hikayelere konu edinmiştir. Yukarıdaki başlıklarda resmi tarih yazılığının daha gerçekçi örneklerine değinirken bu kısımda yine devlet destekli fakat daha destansı örnekler üzerinden anlatım gerçekleştirilecektir. Bu destanlarda, hikayelerde işlenen kahramanlık, şehitlik ve gazilik unsurları çerçevesinde ele alınacaktır. Örneğin; Hz. Ali, Hz. Hamza gibi İslam dininin önemli şahsiyetleri arasında yer alan kişilerin hikayeleri pek çok coğrafyada kabul görmüş ve dilden dile aktarılmıştır. Buna uygun örneklerden biri Balkanlarda Saltuknâme iken diğeri Anadolu'daki

Dânişmendnâmeler'dir.⁴⁶¹ Bu başlık altında, öncelikle sözlü kültürde dilden dile dolaşan kahraman, savaşçı, yiğit kişilerin efsaneleşen anlatılarını, yazılı eserlere dönüştükten sonra kitleler üzerindeki etkisini şehitlik, gazilik, gaza ve cihat kavramları ve olguları çerçevesinde geleneksel ve modern dönemlerdeki işlevi üzerinde durulacaktır.

4.2. Allah Yolunda Savaşın Yenilmez Kahramanları

Anadolu'da ilk dönem gazileri, İslamiyeti yaymak için Bizans topraklarına akın yapan Arap savaşçılarıdır. İslami yayma düşüncesiyle başlatılan savaşları ve bu olayların yaşandığı dönem hakkındaki bilgileri İslam kaynaklarından yahut Megazi* kitaplarından öğrenilmektedir. Bu dönemin ilk gazilerine dair tarih bilgileri ise Türk halk edebiyatına eşi benzeri görülmemiş efsanevi savaşlar olarak geçmiştir. Dilden dile yayılan fetih efsaneleri VII. yüzyılın ilk yarısında Hz. Ali'nin cenknameleriyle başlamış ve amcası Hz. Hamza'nın yiğitlik dolu gaza hikayeleriyle devam etmiştir. Bu kahramanlık, cesaret verici hikayeler öncelikle sözlü olarak aktarılmıştır. Yazılı metinler haline getirilmeleri ancak XV. yüzyılı bulmuştur. Hz. Ali'nin hikayelerinin anlatıldığı eserler Hazreti Ali Cenklere ve Hz. Hamza'nın hikayeleri ise Hamzanâme olarak isimlendirilerek yazılı halk edebiyatına kazandırılmış olup toplum içerisinde yoğun bir ilgi ile karşılanmıştır.⁴⁶²

Gazilik kavramının kutsal anlamıyla bütünleşen Battal'ın mücadelesi kafirlerle din uğruna savaştır. Bu mücadelesinde tarihi ve efsanevi kimliği birbirine geçen Battal Gazi'nin hikayesi Balkanlardan, Orta Asya'ya kadar bütün Müslümanların özellikle Türklerin ortak destanı Battal Gazi'de ortak kahraman figürü olmuştur. XV. yüzyıldan itibaren de gaziler tarafından gazilerin ulusu kabul edilmiş ve askerler yola çıkmadan önce türbesini ziyaret edip yardım dilemiştir.⁴⁶³

⁴⁶¹ Ahmet Özcan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Halk Arasında Yaygın Popüler Tarih Eserlerine Bir Bakış*, Taşkın Takış, Tuğçe İnceoğlu (Der.), *Halil İnalçık Armağanı II*, Doğu Batı Yayınları, 2011, s. 344-345.

* Megazi, mağzât kelimesinin çoğulu olup, savaş yeri, savaş ve savaş hikayeleri anlamına gelmektedir. Bkz. Mustafa Fayda, "Siyer ve Megazi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 37, 2009, s. 319. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi#1>.

⁴⁶² Müjgan Cunbur, "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız", *Erdem*, cilt: 3, sayı: 9, 1987, s. 780.

⁴⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 5, 1992, s. 204-205. <https://islamansiklopedisi.org.tr/battal-gazi>.

“...Ayağını üzengüden çıkardı, ayağının tabanıyla öyle vurdu ki at sağrısından yedi adım yer uzaklığa düştü. Seyyid Battal şahin gibi sıçradı, Aşkar’dan aşağı indi. Tutup elini kafasında bağladı. Eflehun’a verdi, o da alem dibine iletti. Kardeşi Şemun bu hali gördü, feryad edip hamle yaptı. Onu gördüler, bütün asker hep beraber hamle yaptı. İki asker birbirine karıştı, kan gövdeyi götürdü. Gel gör şimdi, gaziler sultanını. Seyyid Battal Gazi bir aç kurt bir koyuna nasıl sunarsa öyle yürüyüp saflar söktü kalpler yardı, haç bayrağını, alemini yere yıktı. Artık asker bozuldu, kaçmaya yüz tutdular...”⁴⁶⁴

Battalname’den alınan yukarıdaki metinde onun kutsal savaşçı kimliği ortaya konulmaktadır. Çağdaş bir şair olan Karşı Aşık Rüstem Alyansoğlu, Battal Gazi bahsi geçen şiirinde onun için şu ifadeleri kullanmıştır.⁴⁶⁵

“...Hazret-i Seyyit Battal-i Gâzi
Biridi usanmadı dinin uğrunda
Dine dönmeyene vardı garazı
Kırdı usanmadı dinin uğrunda

Hüseyin Gâzi’ydi çünkü babası
Din uğrunda geçti bütün kavgası
O’na yardımcıydı Ulu Mevlâ’sı
Vurdu usanmadı dinin uğrunda...”

Battalnâme gibi eserlerin ortaya çıktığı zaman dilimlerinde toplumun tarih bilgisi inançlarının bir unsurudur. Aynı inanca sahip insanlar, tarihi ortak bir kahramanlık ve motifler üzerinden anlamaktadır. Hz. Ali bu ortak kahramanlığın, yiğitliğin önemli bir temsilcisi olmuş toplum içerisinde kabul görmüş pek çok kahraman Hz. Ali’yle bir şekilde akrabalık ilişkisi içerisinde. Battalnâme gibi kahramanlık örgüsü üzerinden anlatılan eserler eğlence veya edebi amaçtan ziyade, topluma dini duyguları geçirmek, islam dininin faydaları hakkında eğitmek ve gaza düşüncesine uygun bireyler yetiştirmeyi amaç edinmiştir.⁴⁶⁶ Battal Gazi ile benzer özellikler gösteren diğer bir kahraman Danişmend Gazi’dir. Onun destan metni olan Dânişmendnâme, XI. yüzyılda Bizans’a karşı yürütülen kutsal savaşın anlatıldığı destani bir eserdir. Anadolu’da oluşturulmuş bu ilk kahramanlık destanı tıpkı Battalnâme gibi gaza ve cihat menkıbelerine değinmiştir.⁴⁶⁷

“...Şüheda üzre nur olur bahir
Dikilür göklere çü meş’al-i nar
Pür-şafa bir sütunla ma’mur

Cihad ehline hoşdur feth ü Nusret
Hudanun bir azim ihsanıdır o
Cidal u ceng virmezse netice

⁴⁶⁴ Necati Demir- Mehmet Dursun Erdem, *Battal Gazi Destanı*, Hece, Yayınları, 2006, s. 102.

⁴⁶⁵ Hasan Köksal, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 32.

⁴⁶⁶ Ahmet Özcan, “Destandan Romana Battal Gazi”, *II. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Sempozyumu Bildiriler*, 7-9 Kasım 2013, İstanbul, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2014, s.2

⁴⁶⁷ Ahmet Yaşar Ocak, “Danişmendname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 8, 1993, s.478-479. <https://islamansiklopedisi.org.tr/danismendname>.

Görmedi böyle seyt-i ateşbar
Duzahı ehl-i küfre gösterdi
Böyle kalmamışdur harab u yebab
Çeşm-i dürr-i barı oldu hun-eşan
Derdile oldu iki çeşmi memın
İdelüm biz bu kal'ayı ta'mır
Şüheda kabrin idelüm ihya
Göre burcın kıla-ı çarha mümass
Şüheda-yı için oldu taze 'aza
Her zaman bir hisar ider izhar...’’⁴⁶⁸

Ganiment bahr-i cengiün gevheridür
Guzata olmasa tevzi-i hayret
Hususa lutf-i taksim-i ganiment
Guzatun kuvvet-i cism ü canıdur o
Ganayim bahs olunmaz ehl-i rence
O gevher burç-ı devlet ahteridür
Dahı merdane yüz tutmaz fütuhât
İdelüm ehl-i küfri hak ü helak
Ne tarikiyle gösterür yine raz

“Mirkâtü'l-Cihâd”dan verilen kısa örnek, hem cihat savaşları için savaşa giden gazilerden gururla bahsetmekte hem de şehit olanlar anılarak devam etmektedir. Esere göre; cihat uğruna savaşan kişiler üstün gazilerdir ve bu savaşlar sonucunda şehit olanlar onurlandırılmalıdır. Bu tür anlatımlar kara veya deniz savaşları fark etmeksizin savaşa katılan bütün askerlerin kutsal kişiler olduğunu ele almaktadır.⁴⁶⁹ Seyitlik üzerinden Peygambere bağlanan kutsal savaşçılardan biri de Saru Saltuk'tur. Onun etrafında gelişen menkıbevi hikayeler Saltukname adlı eserde toplanmıştır.⁴⁷⁰

Gazalar ve gazilerin menkıbevi hikayesinin yazılı metinlerle anlatıldığı diğer bir tür de gazavatnamelerdir. Bu türden eserler Osmanlı gazalarının yoğun olduğu XV. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıla doğru yükselen bir ivme kazanmıştır.⁴⁷¹ Gazavatnâme tarzı eserleri, Dânişmendnâme ve Battalnâme gibi edebi türlere dahil edenler olmuştur. Fakat Gazavatnâmeler farklı bir edebi türe mensuptur. Gazavatnâmeleri diğer edebi türlerden ayıran önemli özellik ise genellikle gazaya katılan kişileri ön plana çıkartılıp bu kişiler hakkında ayrıntılı bilgiler vermesidir. Bu durum böylelikle belirli zamanlarda kaleme alınmayan tarihi olayların aktarılmasına imkan sağlamış, tarih kroniklerinin yerlerini doldurmuşlardır.⁴⁷²

⁴⁶⁸ Ali Akar, *Mirkâtü'l-Cihâd*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 23,63-64.

⁴⁶⁹ Machiel Kiel, “Sarı Saltuk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 36, 2009, s.147. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sari-saltuk>.

⁴⁷⁰ Şükrü Haluk Akalın, “Ebülhayr Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 10, 1994, s.360-361. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebulhayr-rumi>.

⁴⁷¹ Kürşat Şamil Şahin, “Gazavatnâmelerde Edebi Savaş Tasvirleri”, *TÜBAR*, sayı: 37, 2015, s. 236.

⁴⁷² Mustafa Erkan, “Gazavatnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 17.12.2021, cilt: 13, 1996, s. 436. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazavatname>.

Osmanlı Devleti'yle gaza hikayeleri ilk olarak sonraki kuşaklara sözlü olarak aktarılmış, ilerleyen zaman dilimlerinde ise yazılı kültüre olan alışkanlığın artmasıyla bu gaza hikayeleri yazılı olarak “gazavatnâme” ve “menâkıbnâme*” tarzı eserlerde hayat bulmuştur. Osmanlı Devleti'nde gelişen bu yazılı kültür neticesinde Gazavatnâme yazarları bazen bizzat kendilerinin de bir şeyler kattıkları ve şahıslar üzerinden yürüttükleri kahramanlık hikayelerini, Osmanlı ailesi çevresinde toplanan kuruluş dönemini, toplumu ortak bir hafızada buluşturmak için kullanmıştır.⁴⁷³ Örneğin; aşağıda örnek olarak verilen, Gelibolulu Za'îfî Muhammed'in “Gazâvat-ı Sultân Murâd Han” adlı gazavatnâmesinde;

*“Bu dem kim cem' olupdur ehl-i İslam
Gazâyîcün gelipdür kâm u nâ-kâm
Dahı bunların uvağı irisi
Cihâd itmege geldi her birisi”⁴⁷⁴*

II. Murat'ın zaferlerinden bahsederken aynı zamanda onunla savaşmaya gelen kişilerin neden oraya geldiklerine de değinmiştir. Askerler, bu savaşlar da İslam dini için toplanmış, gazaya hazır ve her biri cihat etmeye gelmiştir. Böylece hem II. Murat'ın seferleri anlatılarak onurlandırılmış hem de onun yanında savaşa katılanlar unutulmamış ve dilden dile aktarımı kolaylaşmıştır. Ancak bu durum sadece padişahlar tekeline gerçeğe dönüşmüş pek çok kişilik üzerinden gazavatnameler yazılmıştır. Ağâh Sırrı Levend'in “Mihaloğlu Ali Bey” için yazdığı gazavatname bu kişiler üzerinden ele alınan gazavatname türlerine örnektir.

*“...Gaza bayramına kurban erenler Niçün biz yaz ü kış ser-geşte canuz
Dema-dem hem-dem-i bad-ı şimalüz Niçün her deşt-i mihnet yurdumuzdur
Bela bazar-gahı ordumuzdur Yaturken pister-i rahatda her can
Niçün toprak düşünmekdür bize şan Ola kim gaziler müzdin bulavuz
Bu yolda bir şehid-i hak olavuz Ola kim rahm ide hak canımuza
Bizi gazi yaza divanımuza Şehide hun-baha vasl-ı hudadür
Hezaran baş ü can ü ten fedadür...”⁴⁷⁵*

* Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim Tarihi: 17.12.2021, cilt: 29, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/menakibname>.

⁴⁷³ Ahmet Özcan, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 31.

⁴⁷⁴ Mehmet Sarı, *Gelibolulu Za'îfî Muhammed Gazâvat-ı Sultân Murâd Han*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 204.

⁴⁷⁵ Ağâh Sırrı Levend, *Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-nâmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 302.

Bu eserde de görülmektedir ki tekelden genele bir anlatım olmuş, gazaya katılmak bayram, gazi sayılmak şeref ve bu sırada canını feda etmek yani şehit olmak büyük bir onurdur. Gazavatnâmeler aynı zamanda yazıldıkları tarihlerde şehit ve gazi kavramlarının ne sıklıkla kullanıldıklarını, kullanılıp kullanılmadıklarını ve kullanıldığında hangi anlamda içerdiklerini de göstermektedir. Örneğin; Sarı Abdullah Efendi'nin "Gazanâme-i Halil Paşa" eserinde guzat, gaza, gazi kavramlarının sıklıkla kullanıldığı bu kavramlara nazaran şehitlik kavramının eserde daha az bulunduğu dikkat çekmektedir.⁴⁷⁶

Örneklerini arttırabileceğimiz bu gazavatnâmelerden anlaşılacağı üzere, kahraman figürünün destani-menkıbevi hikayesinde gaza ve cihad Müslümanın gündelik hayatı olarak öne çıkmaktadır. Bu eserlerin kaleme alındığı zaman dilimi incelendiğinde de bu durum fark edilmektedir. Keza gazavatnâmelerin ortaya çıkışında, on birinci asrın sonlarına doğru Anadolu'da yaygın olan Müslüman-Hristiyan mücadelesi aktif bir rol oynamaktadır. Bu çatışmalar ilk olarak, her iki grubun halkları ve savaşçıları tarafından halk edebiyatına aktarılan ürünler ile nesilden nesile ulaşmıştır. Başlangıçta bu tarz eserler, edebi bir amaç yahut eğlence için yazılmak yerine daha çok kahramanlık üslubu ile, dini duygular oluşturmak, İslam'ın öğretilerini öğretmek ve de gazaya uygun birer gazi yetiştirmek için oluşturulmuş ürünlerdir.⁴⁷⁷

4.3. Savaş ve Edebiyat

4.3.1. Osmanlı'da Savaş Edebiyatı

Matbuatın gelişim göstermesiyle edebi türlerin ve süreli yayınların artmışken zaten savaşlardan çıkamayan Osmanlı Devleti için de harp edebiyatı kavramı tartışılır duruma gelmiştir. Art arda gelen savaşlardan dolayı asker sıkıntısı yaşayan devlet toplumdaki bireyleri gönüllü askerlik için cesaretlendirmeye çabalamakta ya da zaten askerde olanların firar etmesini engellemeye uğraşmaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde de savaş zamanı kahramanlık içerikli eserler artmıştır. Nitekim gazetelerde bazıları anonim bazıları yazarı belirli biçimde Osmanlı Devleti'nde harp edebiyatı hakkında çeşitli makaleler yayınlanmıştır. Yayınlanan bu makaleler ise

⁴⁷⁶ Sarı Abdullah Efendi, *Gazanâme-i Halil Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s. 165,- 182.

⁴⁷⁷ Ahmet Özcan, *a.g.e.*, Ankara 2011, s. 50-51.

genellikle Türklerde bir savaş edebiyatı var mıdır? Sorusuna cevap arar niteliktedir.⁴⁷⁸ Aşağıda birkaç makale üzerinden bu makalelere örnekler verilmiştir.

9 Ağustos 1917 tarihinde “Harp Edebiyatı” başlığı altında çıkan bir yazıda; Avrupa’da milletlerin yalnızca savaş meydanlarında değil aynı zamanda fikri ve sanat alanlarında da çalışmalar yapıldığına, savaşa giden askerlerin harp meydanlarında savaşırken devletlerin de cephe gerisinde maddi manevi bütün güçlerini toplayıp kazanma hedefine doğru ilerlemekte olduğuna değinilmektedir. Şairler şiirleriyle, romancı hikayeleri, tiyatro gösterileriyle, ressam fırçalarıyla ve bestekarda nağmeleriyle milletin savaşa ve kazanmaya dair heyecanını canlı tutuyor ve herkese duyurmaktadır. Avrupa, çarpışan yorgun askerlerin kahramanlıklarını, yiğitliklerini yüceltmek, ümitlerini tazelemek, ruhlarını dinlendirmek için edebiyatın birçok türünü kullanırken Osmanlı’da bu durum tam aksi bir haldedir. Osmanlı’nın kahraman askerler Kafkasya’da Sina’da çarpışırken bunların hiçbiri sanatkarlarda bir ses bulmamıştır.⁴⁷⁹ Anonim olarak çıkan bu yazı Osmanlı Devleti’ndeki aydınların savaş edebiyatı hususunda yeterli olmadığına dair fikirlerini beyan etmektedir. Nitekim yazının 1917 gibi geç bir tarihte çıkmış olması bu durumu teyit etmektedir. Çünkü bu durum savaş edebiyatının Osmanlı’da hala eleştirel bir alanda kaldığını göstermektedir. 1916’da çıkan bir yazı da bu durumu göstermektedir. Bu makale harp edebiyatının amaçlarından birini, savaş devam ettiği sürece, savaşa katılan askerlerin kahramanlıklarını, fedakarlıklarını anlatmak iken diğer bir hedefinin ise toplumun içinde bulunduğunu karmaşıklıkta hissiyatını eserler ile gelecek kuşaklara aktarmak olduğuna değinmektedir. Ancak harp edebiyatının amacını gerçekleştirememesi neticesinde duyulup aktarılan ve toplumda heyecana sebep olan olaylar unutulup gitmektedir. Gelecek nesiller bu zamanı araştırmak ve okumak istediklerinde boşluktan başka bir şey bulamayacaktır. Osmanlı Devleti’nin harp ve matbuat arasındaki ilgi savaş telgrafları, şehit listeleri ve farklı ülkelerin ileri gelenlerinin söyledikleri gibi konuların yazılmasından ibarettir. Harp edebiyatı yalnızca şehit listelerinin yayınlanması değil, kutsal bir amaç uğruna ölen vatan çocuklarının

⁴⁷⁸ Osmanlı Devleti’nde Savaş Edebiyatının varlığı konusunda geniş bir bilgiye sahip olmak için bkz. Haluk Harun Duman- Salih Koralp Güreşir, “Yeni Türk Edebiyatı’nın Kaynakları: Savaş ve Edebiyat (1828-1911)”, *Turkish Studies*, cilt: 4, 2009. Ayrıca bkz. Harun Duman, “Savaş Edebiyatı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt: 58, sayı: 1, 2018. Bkz. Sevim Güldürmez, “Savaş ve Edebiyat Araştırmaları”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt: 58, sayı: 1, 2018.

⁴⁷⁹ *Harp Edebiyatı*, Yeni Mecmua, 20 Şevval 1335, nr. 5, s. 81.

kahramanlıklarını teyit edecek destanları duyurmaktır.⁴⁸⁰ Bu yazıda da harp edebiyatının eksikliğine vurgu yapılmaktadır. Kara Osman Oğlu Yakup Kadri ise 1919 tarihindeki bir yazısında, hemen hemen her toplumda bir savaş edebiyatı oluşturmaya çalışanlar olduğuna fakat gerçek edebiyatın savaşın etkileri dışında kaldığından bahsetmektedir. “Çünkü destanları doğuran harpler değildir, harpleri doğuran destanlardır” fikrini savunmaktadır. Kahramanlık olarak görülen olayları anlatmak için kahramanlara ihtiyaç duyulmuş ve çoğu kişi bu facialara sessiz kalmıştır. Savaş zamanlarında hislere sessiz kalan şairlerin düşkün ve büyük şairler olmadıklarına karar verilmiştir. Şairlerin sessiz kalmalarının sebebi ise dönemin eğilimleri ile ilişkilendirmektedir.⁴⁸¹ Madem edebiyat insanların manevi duygularının hizmetçisidir. O halde İstanbul’un yetim sokaklarında duyulan davul sesi ile vatan görevlerine çağırılan askerler için nağmeleri esirgememek gerekmektedir. Halk kalplerinde titreme fikirlerinde heyecan istemektedir. Bu yüzden kalemin irfanını reddetmek değil, ona esir olduğunu bilinmelidir. Memleketlerdeki bütün kalem erbapları harp edebiyatı için birleşmiştir. Böylelikle vezin gibi konular ikinci plana atılmış asıl olan halka doğru etkileşimin artması olmuştur. Edebiyat ruhunu halktan almış, iyilik, ümitsizlik, şüphe hep halka aittir. Halkı toplumun düşünceleri ile doldurduktan sonra halkın kalbi kazanılıyor. Harp edebiyatı için de aynı şey geçerlidir. Harp edebiyatı bütün ilham kaynağını milletin kanı ile sulamış ve beslenmiştir. Harp edebiyatında birincil duygu, görmek değil hissetmek ve bu hissi anlamaktır.⁴⁸² Harp, diğer ülkelerde başlı başına harp edebiyatı şeklinde adlandırılan bir edebiyat türü ortaya çıkarmıştır. Askerlerin harp hikayeleri, siper hayatına dair görüşleri, hatıraları, şiirler ve savaşa temas eden eşitli romanlar, piyesler gibi edebi türler harp edebiyatı kapsamının içerisinde. Özellikle cihan harbinin, okumanın ve yazmanın bol olduğu zamana denk geldiği göz önüne alınırsa bu durum oldukça doğaldır. Herhangi bir gazeteyi veya mecmuayı açtığınızda muhakkak harp edebiyatı kapsamına giren bir yazı ile karşılaşmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti için bu durum geçerli değildir. Harp edebiyatı içerisine

⁴⁸⁰ *Harp Edebiyatı*, Tanin, 15 Şevval 1334, nr. 2755, s. 1.

⁴⁸¹ Kara Osman Oğlu Yakup Kadri, “Harp Edebiyatı”, *Büyük Mecmua*, 13 Teşrinisani 1919, nr.15, s. 230.

⁴⁸² *Harp Edebiyatı*, Donanma, 20 Recep 1336, nr. 115, s. 1837-1838.

alınacak yazılar son derece sınırlı kalmış, yazarların dünyasında savaş çok etkili olmamıştır.⁴⁸³

Dönemin önemli isimlerinden biri olan çeşitli gazete ve dergide birçok yazısı bulunan Süleyman Nazif de eleştirel bir bakış açısıyla harp edebiyatı konusunu ele almıştır. Nazif 1919 yılında “Harp ve Edebiyat” isminde çıkan bir yazısında Fransa ile Osmanlı’nın savaşındaki tutumlarını ele alırken aynı zamanda savaş sırasında Osmanlı yazarların da işlevsiz kaldığından bahsetmektedir. Nazif “...*bu harpte gençliğimiz, edebiyatımızı ahlak ve maneviyatımızı da herc-u merc ettik...*” demiştir.⁴⁸⁴ Ahmet Refik de Harp Mecmuasında çıkan bir yazısında Harp Edebiyatının milletin varlığını korumak için gösterdiği çabanın ve çeşitli sınır noktalarında düşmanla savaşan askerlerin kutsal mücadelelerinin anlatması gerektiğini söylemiş savaşın sadece tarih kitaplarında yer alması gereken bir unsur olmadığını şairlerinde ahenkli bir şekilde sesini duyurabileceğinden bahsetmektedir.⁴⁸⁵ Peyami Safa ise “Harp ve Edebiyat” yazısında Osmanlı’da harp edebiyatı olduğuna dair fikirlerini paylaşmaktadır. Safa’ya göre Osmanlı’da harp edebiyatı var mı? Sorusuna 1918 yılından beri bir cevap aranırken, sadece savaştan bahseden eserlerin savaş edebiyatına dahil olmadığını mütarekeden itibaren savaşa dair yazılan eserlerin parçaları toplansa bir savaş edebiyatı vardır.⁴⁸⁶

Osmanlı Devleti’nde harp edebiyatı kapsamında ele alınan çeşitli edebi türlerde verilen örneklerine bakıldığında şehit ve gazi kavramının vazgeçilmez iki unsur olduğu ortaya çıkmaktadır. Şehitlik ve gazilik kavramının zaman içerisinde anlamlarındaki değişim ve dönüşümlerden bahsedilirken bu iki kavramın toplum için ne kadar kutsal ve motivasyon aracı olduğunu da değinilmişti. Toplum üzerinde bu denli etkili olan kavramlar savaş edebiyatı içerisinde de yerini almıştır. Şehit veya gazi olmak neredeyse tamamıyla savaşlarla ilgili eylemler olduğundan toplumdaki askerlik için uygun bireylere yapılan savaş çağrılarında gerek dini ve gerek milliyetçi bir söylem fark etmeksizin bu iki kavram çağrılarının temelinde yer almaktadır. Aşağıdaki başlıklarda bu duruma uygun savaş edebiyatında şehit ve gazilik kavramlarının sıkça

⁴⁸³ Kazım Şinasi, “Harp Edebiyatı, Konferanslar”, *Yeni Mecmua*, 14 Mart 1918, nr. 35, s. 178-179.

⁴⁸⁴ Süleyman Nazif, “Harp ve Edebiyat”, *Hadisat*, 1 Haziran 1335, nr. 152, s. 1.

⁴⁸⁵ Ahmet Refik, *Harp Mecmuası*, Ağustos 1333, nr. 21, s. 329.

⁴⁸⁶ Peyami Safa, “Harp ve Edebiyat”, *Hareket*, 14 Ağustos 1929, nr. 27, s. 2.

kullanıldığına örnek olabilecek eserler veya süreli yayınlarda çıkan yazılar bulunmaktadır. Devlet bu çeşitli edebi türlerde şehitlik ve gazilik kavramlarını kullanarak halkın askerliğe olan sempatisi kazanmaya çalışmışken bireylere cesaret aşılanmak istenmiştir.

4.3.2. Türk Edebiyatında Şehitlik ve Gazilik

Çalışmanın bu başlığı altında Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarına dayanarak modern dönem olarak isimlendirilen tarihler aralığında şehitlik ve gazilik kavramının çeşitli edebi türlere yansımaya değinilecektir. Bu dönemde devletin farklı kurumlarında yapılan modernizasyon aynı zamanda toplumun aydın kesiminde de etkin olmuştur. Modern okullardan veya yurt dışında eğitim alan aydın kesim Osmanlı toplumunun yazın dünyasına dokunmaktadır. Nitekim bütün dünyada meydana gelen çeşitli ideolojik fikirler Osmanlı aydınları arasında da yerini almıştır. Savaş ve ideolojik çeşitlilik ortaya çıkan edebi eserlerde de kendisini göstermiştir. Özellikle gerçeklik ve kurgunun iç içe geçtiği tarihi romanlar belirli gerçekliklerin kalemi güçlü yazarların ellerinde kitleleri etkileme kuvvetini her geçen dönem arttırmıştır.

Romanların, modern tarihi romanlar olarak tarih sahnelerindeki serüvene başlaması 19. yüzyılın başlarında Walter Scott romanlarıyla olmuştur. Scott Ortaçağın uzak tarihini roman gibi büyüleyici bir edebi türle kaleme alarak tekrar canlandırılmış ve yayılmak için uygun bir ortam bulduğu Fransa'da hızlı bir yükseliş ivmesi yakalamıştır. Aynı zamanda bu yükseliş genellikle Fransızcayla alakalı olan Türk romancısı için de uygun bir zemin oluşturmıştır. Nitekim romanın Osmanlı Devleti'ne girişine bakıldığında diğer birçok alanda yapılan batılı yenilik gibi Tanzimattan sonraki yıllara tekabül ettiği görülmektedir. Türk romancılık tarihinde, yayımlanan ilk Türk romanıyla ilk tarihi romanın yayımlanışı arasında uzun soluklu bir zaman aralığı bulunmadığı göze çarpmaktadır. Tarihi roman örneklerini aynı zamanda Türk romanlarının öncü isimlerinden olan Ahmet Midhat ve Namık Kemal vermiştir.⁴⁸⁷

Namık Kemal'in Türk Edebiyatının ilk tarihi romanı olarak bilinen "*Cezmi*" II. Selim döneminde İranlılarla yapılan bir savaş hikayesini anlatmaktadır. Kemal romanda tıpkı

⁴⁸⁷ Ahmet Özcan, *a.g.e.*, s. 215-216.

“*Vatan yahut Silistre*” tiyatro eserinde olduğu gibi askerlik sırasında ölümün güzellemesini “...askerliğin şanı gülerek ölmek ve hatta ölürken bile gülmektir. Asker gözyaşını şehit olduğu vakit vücuduna tezyin eden yahut düşmanını öldürdüğü zaman kılıcından o mağlubun üzerine dökülen kan damlalarında görür...” bu şekilde yapmaktadır. Cezmi bir aşk hikayesini içermesi sebebiyle toplumun her kesimindeki insanların dikkatini çekebilecek durumda iken askere giden Cezmi isimli kişinin üzerinden askere gitmek isteme durumunun kutsallığını da değinmektedir. Romanın yazıldığı dönem ele alındığında hali hazırda savaşta bulunan zayıf ve askere ihtiyacı olan devlet için toplumdaki askerliğe uygun kişilere askerlik sevgisini aşılama isteği normaldir. Örneğin; romanda geçen “*Askerliğin şanı*” gibi bir söylem zorunlu askerlikle yeni tanışan ve askerlik bilinci henüz yeni yeni gelişmeye başlayan bir toplum için oldukça yenidir. Nitekim bu durum sadece toplumda değil edebiyatta gibi diğer birçok alanla da yenidir. Romanda geçen “...ağaçlar dağlar tepeler kimi kefeniyle ayağa kalkmış şehid cenazesi kimi üzerine bir sefid astar çekilmiş fakir tabutu kimi taşları kırılmış da üzerine yığılmış...”⁴⁸⁸ gibi söylemler askerde vatani için ölen birinin kutsallığına değinmektedir. Böylece askerlik anlatıları daha da güçlenmektedir. Konusunu tarihten alan bir diğer eser Fazlı Necip’in romanlarından biri olan “*Dehşetler İçinde*”dir. Yeniçeriler ve fedailer arasında geçen bir çatışmadan bahsedilen romanda bir komutanın çatışmadan sonraki akıbetinin soruşturulmasında “...muhakkak ya mecruh olmuştur ya şehid...” şeklindeki ifade kullanılırken yaralılar için gazi kavramı yerine mecruh kavramının tercih edildiği görülmüştür. “...sonra arkadaşlarından ölen şüheda cenazelerini de bina dahiline getirdiler. Elli kadar şehit ve bir o kadar mecruh vardı...”⁴⁸⁹ Yine konusunu tarihten alan “*Katırcıoğlu*” romanında Katırcıoğlu lakaplı kişinin yaşatmış olduğu saldırılardan bahsederken “...memleketin ayanına haber gönderdi, hepsi geldiler, yordaklarından iki kişiyi kethüda yeri şehid etmişti...” ifadelerini kullanırken saldırılara karşı da maddi manevi memleketçe fedakârlık edilmesini de “...siz de bu dinin ümmeti, bu vatanın evladı değil misiniz? Servetinizden bir miktarını devlete din ve millet uğrunda heba kılmanız çok makbule geçer...” diyerek topluma savaş zamanlarında birlik olma çağrısı yapılmıştır. Devletin savaşlardan dolayı maddi olarak zor durumda olduğu gerçeği romanlarda fedakârlık yapma eyleminin sadece askerliğe katılma değil maddi olarak

⁴⁸⁸ Namık Kemal, *Cezmi*, Meclis-i Maarif, İstanbul 1305, s. 45,-38.

⁴⁸⁹ Fazlı Necib, *Dehşetler İçinde*, Selanik’te Yeni Asır Matbaası, 1326, s. 29.

da desteklemenin önemi mesajını vermektedir.⁴⁹⁰ 1331 yılında yayınlanan “Yetimenin Kabri” isimli romanda Fatıma adlı kişinin ailesi ve yakınları üzerinden harp sırasında toplumun bu duruma bakış açısı aktarılmıştır. Örneğin; Fatıma’nın on iki yaşındaki erkek kardeşi askere gitmek isterken, şehit olmak, vatanı ve Türklüğü korumak vurgusu yapılmaktadır. Fatıma’nın kardeşi yaş itibarıyla küçük olsa da askerlik için hevesli ve korkusuz bir birey profili çizilmiştir. “...kalyoncu şehid oldu ise söyle iki evladım da var idi. Onlarda şehid olsun. Lakin Türklük kurtarılsın Allah aşkına...” ifadelerinde Türklüğün ve vatanın dünyevi hayatta değer verilen bütün her şeyden önemli olduğu vurgusu vardır. Genel olarak bir annenin çocuğunun ölmesini istemesi çok karşılaşılan bir durum değilken burada bir anne türklüğün kurtulması için ölümün en kutsalını oğulları için istemektedir. Nitekim eserde aynı zamanda savaşta mücadele veren ordunun görevini layıkıyla yaptığına da değinilmektedir. “...bütün rast geldiklerine söyle ve anlat ki ordu vazife-i mukaddesesini ifa eyledi. Ruh-u mehmedi tamamen hoşnud edici bir harp icra eyledin. Düşmana düşmanca dosta da dostça muamele eden. Galip geldin mukaddes Türk sancağını şanımızla kanımızla muhafaza eyledin...”⁴⁹¹ Orhan Midhat, “Kanlı Muaşaka” isimli eserinin kapağında “din-u vatan aşkının kanlı fedakarlıklarına, şanlı kahramanlıklarına şahid olan eserimiz” şeklindeki açıklamasıyla eserinin içeriğine dair bilgi vermektedir. Romanın genel içeriği, daha önce savaşa katılmış yara almış bir babanın oğlu olan Seyfettin askere çağırılmaktadır. Ancak askere gidip ölmekten ve sevdiği kızı Saliha’yı bir daha görememekten korkan Seyfettin’in kâğıdı imzalamaktan çekinmesiyle babası sinirlenir. Kendisini ve savaşta savaşan bütün askerleri bir kahraman olarak gören baba için oğlunun bu tavrı hayal kırıklığına sebep olmuştur. Annesi Seyfettin’i ikna etmek ve teselli etmek için “...oğlum, ne oluyorsun? Muharebede ölmek şehid olmaktır, büyük saadettir, ne mutlu vatan için şehid olanlara ki: din, vatan yolunda ter-i can ediyorlar da edebi saadeti buluyorlar...” şeklinde bir konuşma yapmıştır. Babasının ve annesinin Seyfettin’in askere gitmesi ve gerekirse hayatını bu yolda feda etmesi hususundaki bu görüşleri şehit olmanın, askerde kahramanca savaşmanın önemini gösterirken bu mesaj yine aile olgusu üzerinden verilmektedir.⁴⁹² Orhan Midhat’ın yazdığı bir diğer eser olan “Kahraman Türk Kızı” isimli hikâyede Vecd ve Vecdan

⁴⁹⁰ Aka Gündüz, *Katırcıoğlu*, Seda-yı Millet Matbaası, İstanbul 1332, s. 17,-50-51.

⁴⁹¹ Vassaf Kadri, *Yetimin Kabri*, Sahib-i Neşri Cemiyet-i Kitaphanesi, 1331, s. 19,20,21,-33.

⁴⁹² Orhan Midhat, *Kanlı Muaşaka*, Dersaadet Çavuşoğlu Matbaası, 1333, s. 15-16-17-18-19-20.

isimli iki aşığın birbirlerine yazdıkları mektuplardan bir olay örgüsü oluşturulmuştur. Vecdan Vecd'en bir fedakârlık bekleyerek askere gitmesini istemektedir. Vecd sevgilisinin bu isteğine kulak vermiş askere giderken Vecdana “...*Vecdan lakin beni unutma ölsem de, şehid olsam da unutma!..*” demiştir. Askerden Vecdan’a mektup yazan Vech durumunu “...*yalnız yer yer şehidlerin göğsünden fışkıran al şehamet nişaneleri, kan izleri zafer çiçekleri gibi görünüyor...*” şeklinde tasvir etmektedir.⁴⁹³

Ahmed Midhat'ın “Edvâr-ı Askeriye” eseri askerlik ve savaş hakkında bilgi vermesinden dolayı askeri tarih hususunda önemli bir eserdir. Eser öncelikle cenk kavramının anlamını açıklamasıyla başlamış daha sonra harp kavramına açıklık getirmiş, *edvar-ı esliha*, *edvar-ı harbiye*, *edvar-ı askeriye*, *muharebe* ve *hukuk-u beynelmilel* şeklinde bölümlerden oluşmaktadır. Osmanlılar'ın askerlik konusundaki hassasiyetini “...*ez-cümle Osmanlılar ki askerlik muntazama yapmakta sevki'l-ceyşde tabiyede en ileriye gitmiş olan milletlerden olup...*” şeklindeki anlatırken cenk sırasında korkusuz olunmasını da

“...*kitap üzerinde plan üzerinde cenk edilmez. Boğaz boğaza gavgaya eden iki adam o hengame savaşda ne hesabı düşünür ne hendeseyi. Bir yumruk ziyade aşk etmeğe bakar. İki ordunun cengide böyledir. Silah silaha gelindiği zaman gitmek cesareti kuvveti çabukluğu ziyade ise elbette o kazanır. Can korkusu en büyük esbab-ı mağlubiyettir. Can korkusu olanın canını elbette düşmanı çıkarır...ihsas kahramanane ile mütehassıs olanlar galibeye namzeddirler...*”

İfadeleriyle anlatmaktadır. “...*şimdiki barutlar ile atılacak olursalar barut gazinin tazyikine asl tahammül edemeyerek parça parça olurlar...*” dizeleriyle de savaşta mücadele eden askerlerin gazi olduğuna değinmiştir. Askerliğin tanımını ise “...*askerlik demek din ve devlet ve millet ve memleket selameti yolunda fedayı cana hazır ve amade bulunmak demektir...*” bu şeklindedir.⁴⁹⁴

Dönemin önemli isimlerinden olan ve çok fazla eseri bulunan Süleyman Nazîf'in bu çalışmanın tarih aralığı kapsamında birkaç eser incelenmiştir. “Âsitâne-i Târîhde” isimli eserinde “...*Ey Türk oğlu, sana damarlarındaki kanı ihda edenler, kanlarının son katrelerini moskof muharebelerinde döktüler. Sen bugün, yarın ne olursan ol, fakat unutma ki o şehidlerin idi...*” ve “...*bir şehidin cismi toprağa düştüğü anda ruhu*

⁴⁹³ Orhan Midhat, *Kahraman Türk Kızı*, Dersaadet Çavuşoğlu Matbaası, 1333, s. 45-46-47.

⁴⁹⁴ Ahmed Midhat, *Edvarı Askeriye*, Kırk Anbar, İstanbul 1308, s. 28,-49,-124,-200.

Firdevs-i alaya gider...” nitekim Nazif bu eserinde Battal Gaziye de atıfla bulunmaktadır. “...*en aziz kahramanım Battal Gazi idi...*”⁴⁹⁵ Nazif’in “Gizli Figanlar” adlı manzum eseri genel olarak coşkulu bir dille vatan üzerine yazılmıştır. “...*bak şehid azme yatmakta bi kabr-u kefen...*” şiirlerde hem şehit kavramı geçmekte hem de hak yolunda canını feda eden fedakâr kişiler vurgulanmaktadır. “...*şimdi vatan bikanedir, hakk yolunda can veren ahrarane dillerdir mezar...*”⁴⁹⁶ Nazif 1335 yılında yayınlanan “Batarya ve Ateş” eserinde ise Osmanlı Devleti’nin son dönem girdiği savaşları heyecanlı bir üslupla dile getirmiştir. Nitekim bu coşku şehitlik ve gazilik kavramları da dahil edilerek aktarılmıştır. Örneğin; Meli’ Bey’in ölümü

“...1830’da Dağıstan Muharebatını gazi Meli idare ediyordu. İki senelik mücadelat kahramananeden sonra, Ruslar gazi Meliyi esir ve şehid ettiklerinden zimam cihadı-gazi Melinin esaret-i şehadeti süresinde mecruh olarak...”

Bu şekilde aktarılırken aynı zamanda bir çavuşun kahramanlığı da “...*sevgili çavuşumun düşman topuna basarak Allah’ına doğru yükseldiği önünü, bu kahraman çavuşuna o ordunun fedakar bir cüz’i olan...*”⁴⁹⁷ cümleleriyle anlatılmıştır

Abdullah Zühdi, 1897 yılında Yuvanaki Panayotidis Matbaasında basılan “Mecrûh Gazilerimizi Ziyaret” kitabında gazilerin kendi ağızlarından anlattığı anılarına değinmiş şiirle de bu anlatımı güçlendirmiştir. “...*Bir yara ile nişanlı geldim, Âgûşunu aç ki şanlı geldim*” dizeleri başlayan eser gazileri ziyaret sırasında karşılaşılan Ahmet isimli kişinin askerde gazi olmasını anlatmasıyla devam etmiştir. Askerlik sırasında piyade taburu gönderilecek olan bir köye gizlice gidip orada düşman bulunup bulunmadığının kontrol edilmesi istenen Ahmet bu tehlikeli görev sırasında yaralanmıştır.

“...*Koşturduğum halde ikisini yaraladım. Bir kurşun sol koluma isabet etti. Ben öğreneceğimi öğrendim. Düşman köyde değil idi. Yalnız birkaç kol çıkarmıştı. Bizim yaklaşıp yaklaşmadığımızı öğrenmek istiyordu. Süvariler beni takip ediyordu. Yanımdan birkaç kurşun geçti. Nihayet boynumdan da yaralandım...*”

⁴⁹⁵ Süleyman Nazif, *Asitane-i Tarih*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1335, s. 6,-9,-11.

⁴⁹⁶ Süleyman Nazif, *Gizli Figanlar*, Matbaa-i İctihad, 1906, s. 16,-22.

⁴⁹⁷ Süleyman Nazif, *Batarya ile Ateş*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1335, s. 30,-38.

“Yaralı Bir Osmanlı Askeri” adlı başlık altında ise bir askerin ağzından manzum şekilde askerliğe bakış açısı anlatılmıştır.

“...Yek-dil ve yek-cihet bütün asker
Yanan ah olurdu arşa karin
Maksad ulvi-i kulûb-u cünûd
Coş bir coş iştiyak cinân

Cümlesi per-u vakar ve zi-temkin
Her gönül mevcudar şevk-i zafer
O açık cephelerde berk-i efsan
Serteser etmiş onları mesud...”⁴⁹⁸

Bu eserde dikkat çeken husus gaziliğin artık yaralı almış kişiler için kullanmasıdır. Görülmektedir ki düşmanla mücadele sırasında yaralanan Ahmet’in hikayesinin anlatıldığı esere “Mecruh Gazilerimize Ziyaret” isminin verilmesidir. Mecruh ve gazi kavramlarını aynı anda kullanarak gaziliği yaralı anlamına gelen mecruh gazilerimize şeklinde ifade etmektedir.

Edhem Ruhi 1329 tarihli “Şehid Evladları” adlı eserini Edirne Müdafaasında şehit düşen okul arkadaşı Yüzbaşı Trabzonlu Rüştü Bey ve bütün Balkan Harbi şehitlerine ithaf etmiştir. Eserde kocası şehit olduktan sonra iki küçük oğlu ile baş başa kalan Sabiha Hanım’ın bir bayram sabahı çocuklarına babalarının neden yanında olmadıklarını açıklamasıyla başlar. Çocuklarını komşular ile bayramı kutlamak için salıncaklara ve atlıkarıncalara gönderen anne çektiği acılara dayanamayıp kafasını yere vurur ve bir gün sonra oda vefat eder. Kimsesiz kalan çocuklara belirli bir süre komşular bakmış ancak Balkan Muharebesi’nin başlamasıyla çocuklar askeriye tarafından şehit olan zabıt çocukları için açılmış Çengel Köydeki Kuleli İdadisi Leyli Mahrec-i sınıflarına alınmıştır.

“...Artık Atıf ile Envercik, babalarını okudub zabıt yapmış olan devlet ocağına teslim edilecekler, orada millet ağuşunda, millet karavanasında yiyecekler nân-ı aziz ve nimetle büyüyecekler, asker ocağında perverişyab olacaklardı. Bu ocağın ana baba kucağından daha aziz, o millet yurdunda verilen bir kaşık çorbai padişah saraylarında yenen table table yemekten daha leziz, daha feyyaz ve mübarek idi...”⁴⁹⁹

Bu eser askere gitmiş ve savaşta şehit olmuş subayların geride kalan ailelerine devletin sahip çıktığı, kimsesiz olmadıklarını ve eğitim-öğretim hayatları için gerekenin yapıldığı hususuna değinmektedir. Böylece askere giden bireylere aileleri konusunda

⁴⁹⁸ Abdullah Zühdü, *Mecruh Gazilerimize Ziyaret*, Yuvanaki Panayotidis Matbaası, 1897, s. 5-9 arası.

⁴⁹⁹ Edhem Ruhi, *Şehid Evladları*, Filibe Balkan Matbaası, 1329, s. 22.

endişeli olunmaması mesajı verilmiştir. Yukarıda örnek verilen kısımdan da anlaşılacağı üzere oldukça iyi bakıldıklarına dair ifadeler nettir.

1315 yılında İrfan tarafından yazılan “Guzat ve Şüheda Yahud Gazi ve Şehidler” adlı eser öncelikle “*Meydan-ı harpte şehit olan serdarlarımız*” başlığı altında savaşa serdar-ı ekrem unvanıyla gidip şehit olanların isimlerini sayarak başlamıştır. “*Şehadet*” başlığı altında ölen kişilerin dünyada kıymetli ve mutlu oldukları gibi ahirette de huzurlu olacaklarını söyler. Dünyada değerli ve mutlu sebebi devletin namusunu korumak ve düşmana karşı koydukları kutsal bir amaç uğruna öldüklerinden dolayı iken ahiretteki ödüllendirilmeleri de dünyada bu amaç uğruna ölmelerinden ötürüdür. “*Bir şehit oğlunun lisanından*” adlı bir şiir ile babasına sesleniş vardır.

“... <i>Sen şehadetle kamuran ama</i>	<i>Bizi hicranla sine can ettin</i>
<i>Sen o devletle şadman ama</i>	<i>Bizi firkatla dert nak ettiren</i>
<i>Hep şehit olmağı kurardın sen</i>	<i>Akıbet-i nail meram oldun</i>
<i>Ar ederdin yatakta olmaktan</i>	<i>Hahişin üzere şadkam oldun...”</i>

Bunun üzerine babasının ağzından da cevap niteliğinde şiir yazılmıştır.

“... <i>Yeter ey meyve-i cinan oğlum</i>	<i>Böyle mağlup ah ve zâr olma</i>
<i>Kahraman zade kahraman oğlum</i>	<i>Bu kadar zâr ve eşkbar olma</i>

“*Muzafferiyet-i Osmaniye*” başlığında gençlerin zaferli bir gün için şehit olmaya hazır olduğundan, ihtiyarların ise zafer haberini bayramı bekler gibi beklediğine değinmiştir. Allah’ın mükafatının en büyüklerinden birinin gazi unvanı almak olduğunu söylemiştir. “*Şehit Abdülezel Paşa*” başlığı altında ise Abdülezel Paşa’dan bahsedilmiş ve “*Şehit Ezel*” isimli bir şiir vardır. Son olarak “*Bir Gönüllü Ağızdan Ahenk-i Cenk*” isimli bir şiir ile bitirmiştir.

“*Muhabbetle gönüller doldu sevda-yı şehadetten*
Ne hasıldır şu üç gönlün misafir cana minnetten
Silinmez yanmaz? Levh-i sahir pak milletten
*Vatan uğrunda ölmek bir nişan ser-müddetten...”*⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ İrfan, *Guzat ve Şüheda Yahud Gazi ve Şehidler*, Yuvanaki Panayotidis Matbaası, İstanbul 1315 s. 7,- 10-11,- 14,- 17.

1332 yılında Matbaa-i Askeriyyede basılmış olan İzmirli İsmail Hakkı'nın "Gazilere Armağan" eseri öncelikle cihatın Allah tarafından kişilere farz kılındığından, cihat yaparak kazanılan sevabın Allah katında çok büyük olduğundan ve cihatın sonucunun iki iyilikten biriyle biteceğinden bu sonuçların birinin fetihle zafer diğerinin de şehadet mertebesine erişmek olduğundan bahsetmiştir. Gaza ve cihatın nasıl yapılacağına dair Peygamberin hadisleri ve halifelerini örnek göstererek açıklanmıştır ayetlerle de desteklemiştir. "Mahafet-i Allah" başlığı altında Allah korkusundan bahsedilmiş, "milletlerin batması milletlerden Allah korkusunun silinmesi ile başlar." Diyerek Allah korkusu olmayan bir milletin sonunu getireceğinden ve yok olacağından bahsetmiştir. "Vazife-i Şinaslık" başlığı altında; vazifenin kişinin devletine ve milletine olan borcu olarak tanımlanmış, vazifesini gerektiği gibi yerine getirmesini iman ile bağdaştırmış vazifenin yerine getirilmemesini hakka ve halka ihanet olarak nitelemiş ve "...vazife şinas bir asker hem bahtiyardır, hem memleketin bahtiyarlığına hâdimdir. Vazife şinas olmayan bir asker hem uğursuzdur, hem memleketin felaketine hâdimdir..." diyerek vazifeleri yerine getirmenin askerlik için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. "...Kumandana İtaat, Zabitan ve Ümeraya Riayet" başlığında; "sadakatsiz itaat itaat değildir. Münaфіkane itaatin asla bir kıymeti yoktur. İtaatsizlik vatanın harab olmasına başlıca sebep olur..." diyerek itaatin milleti ve orduyu koruyan, düzeni sağlayan bir unsur olduğundan bahsetmiştir. İtaatsizlik ise "...itaatsizlik milleti de, orduyu da perişan eder, öldürür..." şeklinde ifade edilmiştir. Eser "Vatana Muhabbet, Adem-i İhanet", "Asker Arasında Fesad", "Talim", "Nöbet", Silah Altına Davete İcabet, Cesaret ve Şecaat, Kıt'adan Adem-i Karar, Muharebe Meydanında Adem-i Karar, Kuvvete Mağrur Olmak, İlane-i Harbiye, Hırsızlık, Dolandırıcılık, "Nehib ve Gâret", "Kumar", "Sarhoşluk", "Arz ve Namusa Tecavüz", "Üseraya İza ve Ezizet", "Hüsn-ü İmtizac", "Mal-ı Miriyi Hüsn-i Muhafaza", "Kızb", "Sıhhat-i Muhafaza", "İntihar", "Katl", "Şeref-i Şehadet" ve "Harb Zamanında Dua" başlığı ile son bulmuştur. Nitekim bu başlıklar arasında "Şeref-i Şehadet" başlığı altında;

"Dar-u Diyarını, evlad ve ıyalını Allah yolunda terk eden er! Şehadet Allah yolunda can vermektir. Dar-ı ahirette peygamberlikten sonra şehidlikten yüksek bir mertebe yoktur. O büyük şeref şu birkaç yıllık ömre değmez mi?"

*Şehadeti cenge minnet bilmez misin? Şehadeti canına minnet bilen asker asla mağlup olmaz...*⁵⁰¹

Diğerle şehitlik, şehadet övülmüştür.

1298 yılında basılan “Makalât-ı Edebiyye-i Askeriye” isimli eserde askerlik hakkında çeşitli konularla ilgili makaleler bulunmaktadır. Örneğin; birinci makale “Vecibe-i Askeriye”de vatanperver bir askerın vecibesini en büyük fedakarlıklarla ortaya koyacağından bahsetmiş bu vecibeyi layığıyla yerine getirirse padişahı, vatanının huzurunu ve geleceğini koruyacaktır. Padişahı için ölmek her fertte yer etmiş, değerli bir vecihtir. Bir asker askerlikten başka bir mesele düşünmemelidir.

*“...insanın vatani doğduğu ev, bulunduğı mahalle veya köy, çalıştığı tarla, gözünün görebildiğı kırlar dağlar değildir. Bizim vatanımız padişahımızın sancağı temevvüç eden ekâlîm ve vasianın heyet-i mecmuasıdır. Padişahımızın hükm-ü emri altında olan ve hududları guzat-ı osmaniyeinin kemikleriyle tahkim olunan memleketlerin hepsi birden bizim vatanımızdır. Her osmanlı bilir ki vatan bütün milletin evi barkı, bütün Osmanlılar’ın validesi demektir [...] vatanımızın ne tarafına bakılsa ecdadımızın şanlı kanlı şehid mezarlarını [...] şehid olup da mezarda yatmak, kaçıp da bir köşe de saklanmak, ve hayatı temâdî ettikçe her lahzada hicab altında kalmaktan bin kat aladır...”*⁵⁰²

ifadelerinden anlaşılmaktadır ki vatan kavramının anlam içeriğı toplum nezdinde genişletilmesi denenmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında daha önce vatan kavramını duymamış, köyünden çıkmamış bir birey için vatanının karnını doyurduğu alan olduğundan bahsedilmişti. Bu eserin bu makalesinde de bu durumun gerçekliğı ve bu gerçekliğın değışmesi üzerinde durulmuştur. Vatan artık sadece gözün gördüğü alanlar değıl gözün görmediğı bir başkasının da yaşadığı alanlar haline gelmiştir. Ancak uzun yıllar vatan algısıyla yaşamamış bir toplumu bir anda vatani için en kıymetli şeyi olan canını feda etmesini istemek hemen kabul edilebilecek bir unsur değildir. Bu yüzden daha güçlü ve minnet hissedebilecekleri bir figür olan padişah için istemek daha makul karşılanabilir. Padişahıtan başka bir güç otoritesi tanımayan halk için padişah için ölmek yine kabul edilebilir olaylardan biri haline gelebilir.

⁵⁰¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Gazilere Armağan*, Matbaa-i Askeriyye, 1332, s. 3-4,- 19-20,- 26,- 32,- 186-187.

⁵⁰² Mehmet Rıfat, *Makalât-ı Edebiye-i Askeriye*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1298, s. 5,-8,- 11-12.

4.3.3. Namık Kemal'in Eserlerinde Kahramanlık, Şehitlik ve Gazilik

Namık Kemal'in eserleri denilince akla gelen ilk isim tiyatro eseri olan “Vatan yahut Silistre”dir. Tiyatro Müslüman ve doğu edebiyatının en az bilinen ve Osmanlı'ya da Tanzimatla birlikte girmiş tek sanat türüdür. Osmanlı'da tiyatroculuk açısından önemli bir döneme girilmesi Güllü Agop sahnesinin çevresinde bir heyet kurulması olmuştur. Nitekim bu heyet üyeleri içerisinde bizzat Namık Kemal de yer almaktadır. Kemal'in yazdığı “Vatan yahut Silistre” isimli tiyatro oyunu halk tarafından güçlü bir talep görmektedir.⁵⁰³ Eser kısaca baş aktörü olan İslam Bey, Zekiye adında bir kıza âşık olmuş ve sevgisinden perişan haldedir. Ancak savaşın başlamasıyla devletin gönüllü asker talebinden dolayı askere katılmaya karar verir. İslam Bey'i askere gitmekten vazgeçirmeye uğraşan Zekiye, İslam Bey'e askere giderse kendisini öldüreceğini söyler. Bunun karşılığında İslam Bey “...yoluma cehennemın ateşleri saçılrsa yine gideceğim, göğsüme azrailin pençesi dayansa yine gideceğim, babamın mezarını çiğnemek lazım gelse yine gideceğim...” cevabını verirken düşmanın “...şehidlerimizin kemiklerini, topraklarını çiğnemeye çalışıyor. Hiç nasıl olur ki hışmın silahı vatana çevrilsinde karşısında ibtida benim benim göğsümü bulmasın...” demiştir. Namık Kemal bu mısralarla askerliğin ve askere gitmenin önüne geçilemeyeceğini bu durumun her şeyden ve herkesten önemli olduğunu vurgulamıştır. İslam Bey vatani için ölmekten korkmayan, askere gitmek için heyecanlı olan bir Osmanlı gencidir. Bir nevi Osmanlı toplumunda yaşayan her bireyin vatani için bu fedakarlığı yapması gerekliliği ortaya koyulmuştur.⁵⁰⁴ Nitekim Namık Kemal sadece bu tiyatro oyunuyla kalmamış tarih konulu eserlerinin birçoğunda askerlik ve askere gitmenin kutsallığı üzerine durmuştur.

Kemal'in tarihi bir eseri olan “Silistre Muhasarası”nda da bu durum göze çarpmaktadır.

“...teessüf olunur ki vaka esnasında elli elli beş kadar neferat kayıklara yetiemediler. Kayıkları kenarından açılmış görünce kimi sağa ve kimi sola dağıldılar düşman süvarisi bunları esir etmek niyetiyle bölük bölük üzerlerine hücum eyledi. Merhumlar ise mertçe Müslümanca bir harp ettiler. Hemen üçü dördü bir yere gelince kale şekline girer ve düşmana mukavemette imkân

⁵⁰³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'ncü Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul 1988, s. 278,- 281.

⁵⁰⁴ Namık Kemal, *Vatan yahut Silistre*, 1307, s. 16-17-18, 19.

dahilinde olan gayreti sarf ederlerdi. Asker-i islamiye biri tarafından onların hallerini gördükçe hiddetle ateş kesmeğe ve teessüften ağlamağa başladılar. Muhatarası olmayıp da imdat için ruhsat verilmiş oldu belki askerin yarısı Tuna'ya yüzerek geçmeğe kalkıştıyordu. Çare yok kader yerini bulacak bir türlü muavenete iktidar hasıl olamadı. Bi-çarelerin pek çoğu mertane şehit oldular...”

Buradan anlaşılmaktadır ki askerler güçlerinin son anına kadar savaşmışlar, esirliği kabul etmemişlerdir. Osmanlı askerinin cesur, mert ve ölümden korkmadan savaşmayı bırakmadığı durumu anlatılmıştır.⁵⁰⁵ Başka bir muhasarayı anlattığı “Kaniye Muhasarasında” ise Kemal,

“...düşman ordusu bulunan mahal civarında mükerrer bir orman varmış. Oraya birkaç bin piyade koymuşlar. Sonra islâmın taliasını görür görmez onlar tüfenk atmaya başlar ve onlar tüfenksini işitir işitmez mahud [levendat] ve levendani müteakip dahi -ehl-i arz zabitten mahrum olan- yeniçeri firara başlarlar. Bu firar esnasında askeri hezimetten men için- bir taraftan emr almadıkları halde yalnız saka-i gayretle mahall-i muharebeye koşan birçok gazi şehit olur...”

şeklinde savaşta askerlerin gazi olduğunu savaşarak korkusuzca ölenlerin ise şehit olduğuna değinmiştir.⁵⁰⁶ Kemal “Bârîka-i Zafer” eserinde cihata giden mücahitlerden ve “...her cend ki dilaveran celadet-i sirişt emvac hurûşa hurûş hûn şehadetle bastıkları zemini numune numa-yı ard-ı behişt ve belki her sebze-i hakkını hakkındavird-i behişt...” cümleleriyle şehadetin coşkısına “...gaziyan-ı celadet Kuran-ı din...” diyerek gaziliğe de vurgu yapmaktadır.⁵⁰⁷ Diğer bir eseri olan ve incelenen “Evrâk-ı Perîşân ” isimli eserinde ise Kemal “Devri İstîlâ”da yer almakta olup eser farklı birkaç bölümünde Osmanlı Tarihini anlatmakta, padişahların başarılı savaşlarını, muharebelerini, muhasaralarını övmektedir. Gaza ve cihat için savaşlar yaptıklarına değinmektedir. Namık Kemal bu eserinde tarih bilincini öne çıkarmıştır.⁵⁰⁸

Namık Kemal’in tarih konulu eserlerinin yanı sıra vatani ele aldığı manzum yapıtları da bulunmaktadır. Namık Kemal bu eserinde vatana bir şiir yazmış, şiirde sık sık vatanın kutsallığına vurgu yapılmıştır.

⁵⁰⁵ Namık Kemal, *Silistre Muhasarası*, Teodor Kasab Matbaası, 1290, s. 19.

⁵⁰⁶ Namık Kemal, *Kaniye*, Maarif Nezareti, İstanbul 1311, s. 31.

⁵⁰⁷ Namık Kemal, *Bârîka-i Zafer*, Matbaa-i Ebüzziya, 1289, s.7, -10.

⁵⁰⁸ Namık Kemal, *Evrâk-ı Perîşân*, Maarif Nezareti, 1301, s. 6-379.

“...vardı ta kabeye zemzem hûnâb akıyor, gökteki ruh-u şehidanı bu hasret yakıyor, yine erbab-ı hava seyrine çıkmış bakıyor, vatanın bağına düşman dayadı hançerini, yok imiş kurtaracak baht-ı kara maderini...”

Şeklindeki mısralarla Kemal vatana olan sevdasını anlatmaktadır.⁵⁰⁹

4.3.4. “Tarihi Sevdiren Adam” Ahmet Refik ve Gazi Kahramanlar

“Tarihi Sevdiren Adam” olarak bilinen Ahmet Refik birbirinden çeşitli konularda pek çok eser vermiştir. Bu çeşitli konular içerisinde Türk askeri tarihi de bulunmakta ve modern askeri tarih yazımının ilk örneklerini teşkil etmektedir. Bu başlık altında Ahmet Refik’in askeri tarih yazımında anılan eserleri içerisinde kahramanlık, şehitlik ve gazilik kavramlarına bakılmış bu kavramların askeri tarih yazımı içerisindeki motivasyona bakılmıştır. Çünkü popüler eserler tarihin milli bir bilinç kaynağı olması, kanaat ve değer üretiminde toplumsal nitelik elde etmesinde önemli bir vasıtaadır.⁵¹⁰

Refik’in bilinen eserlerinden biri olan “Kabakçı Mustafa”da

“...osmanlılığın bekasını temin için en evvel orduyu ıslah etmek lazımdır. Osmanlı Devleti ordu ile vücuda gelmiş ve ordu ile yıkılmaya başlamıştı. Yeniçeri ordusu osmanlılığın ruhu müşabiyesinde idi. Osmanlılar’ın bu cesur askerleri payitahtlar zabt etmişler, harikalar göstermişlerdir. Osmanlılık bu ordu sayesinde büyümüş ve bu ordu sayesinde hükümran olmuştu...”

Dizeleriyle Osmanlı’da ordunun önemi vurgulanmış, ordudaki askerler övülmüş ve neredeyse ordusuz bir Osmanlı’nın yok olacağına değinmiştir. Roman okuyuculara Refik’in önsözünde “tarih tekerrürden ibaret değildir” söyleminden yola çıkarak, ordunun ıslah edilmesi, yeniden güçlendirilmesiyle Osmanlı’nın eski gücüne kavuşmasının gerekliliğe değinmektedir.⁵¹¹ Okuyucuya eski Osmanlı başarılarının ordunun nizam ve gücüyle ilgili olduğu izlenimi vermekle yeniden orduda bu güce kavuşulursa eski Osmanlı’ya dönebilir mesajı aşıkardır. Bir diğer eseri olan “Köprülüler”lerde ise Refik sipahilerin isyan etmesini

⁵⁰⁹ Namık Kemal, *Vatan Manzumesi*, Matbaa-i Jirayir Keteon, s. 4.

⁵¹⁰ Ahmet Özcan, “Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, sayı: 2, 2020, s. 110.

⁵¹¹ Ahmet Refik, *Kabakçı Mustafa*, Kitaphane-i Askeri-İbrahim Hilmi, 1331, s. 5,- 16-17.

“...fakat şeyhülislamın cinayetine karşı isyan eden sipahilere fetvanın da tesiri olmuyordu. O zaman ‘uluma ve müşayih, bismillah diye yeniçeri önüne düşüp ölen şehid ve öldüren gazidir. Nass kati’ ile sabittir. Münkir kafirdir.’ der demez...”

Dizeleriyle ordu için şehit olmak ve gazi kalmanın bir motivasyon aracı olduğunu göstermektedir.⁵¹² “Felaket Seneleri”nde de

“...kahraman askerleri...”, “...osmanlı ordusunun bu fedakâr uzvi...”, “...bu esnada kale düşman gülleleriyle sarsılıyordu. Duvarlar yıkılıyor, askerler şehid oluyor, osmanlı azmi bütün faziletleriyle görülüyordu...”

Gibi dizeler yine ordunun kahramanlığı, fedakarlığı ve kolay pes etmeyip mücadelecî ruhuna değinmiştir. Nitekim bu mücadele esnasında yılmadan savaşıp hayatını kaybeden askerleri şehit olarak nitelendirmiştir.⁵¹³

Ahmet Refik “Usûl-i Harp” eserinin önsözünde Osmanlı ordusunun zaferlerini İslamiyet ve Osmaniyet şeklinde iki temel kutsal üzerine inşa ettiğini, harp usulünün nizam, intizam, sadakat, itaat hubb-u gaza isteğiyle şehadet ve ala-yı İslamiyet gibi unsurlar üzerine kurulduğundan bahsetmektedir. Bu durumu eserinde

“...cihadı bir kat daha tezyid eyledi. Seferler tevali eyledikçe adab-u hukuk cihada dair şeref nazil olan ayet-i kerimeye, adab-ı kavaid cihadı gayet ulvi bir surette tasrih eyledi. ‘sanadidkureyş sizinle mukatile ve mücadele ederlerse siz de onlarla fisebillillah mukatile ve cihad edin...”

Şeklinde ayetlerle de destekleyerek anlatmaktadır.⁵¹⁴ “Padişahlarımıza Din Gayreti Vatan Muhabbeti” isimli eserinde padişahların askerliğe karşı büyük bir sevgi beslediğinden, askerlik için çabaladıklarından ve askerliğin hep daha ileriye taşınmasına değinmiştir. Nitekim eser bu kapsamda Osman Gazinin askerliğe olan faydalarıyla ve askerlere övgüyle başlamıştır. “...bu daima hazır, vatan muhafazasına daima alışkın askerler sayesinde hem (karaca hisarı) muhafaza eder, hem de ...” şeklinde devam eden yazıda askerlerin vatan muhafazasındaki emekleri eser boyunca anlatılmaktadır. “...muharebelerde kahramanlık gösteren, osmanlı yurdunu büyültmeğe çalışan gazilere birer tarla verdi...sahipleri gazada şehid olur veya ana

⁵¹² Ahmet Refik, *Köprülüler*, Kitaphane-i Askeri-İbrahim Hilmi, 1331, s. 5.

⁵¹³ Ahmet Refik, *Felaket Seneleri*, Kütüphane-i Askeri-İbrahim Hilmi, 1332, s. 54-56.

⁵¹⁴ Ahmet Refik, *Usûl-i Harp*, Kitaphane-i Askeri- İbrahim Hilmi, İstanbul 1324, s. 6-7,15.

ocağında ölürlerse” satırlarından savaşa giden herkese gazi dediklerini ve çalışmanın diğer bölümlerinde bahsedilen gazilere savaştan sonra ödüllendirme sisteminin olduğunu ve savaşta ölen askerlere de şehit denildiğini yeniden görmekteyiz.⁵¹⁵

Ahmet Refik aynı zamanda “Osmanlı Kumandanları” gibi eserlerinde “...*tahsil-i maarif askeriye ederek tarih-i askeriyede şanlı sahifeler vücuda getiren meşhur kumandanların ve akdamıyla askerliğin ne derece bir terki-i kesp etmiş olduğunu beyan etmektir...*” sözleriyle eserin amacını açıklamaktadır. Refik yine bu eserinde de askerliği övmüş, Osmanlı’nın ecdadının Türkler olduğuna değinmiş, Türklük vurgusu yapılmış, Türklerin kahramanlıklarından bahsedilmiştir.⁵¹⁶

“Baltacı Mehmed Paşa ve Büyük Petro” eserinde Refik, önsözde bir milletin geçmişine duyduğu bağlılığın, düşkünlüğün büyük bir güç olduğuna değinmiş, şerefli, ihtişamları günleri anmanın öneminden bahsetmiştir. Vatan uğruna canını feda etmiş efradı millet ve vatan uğruna kazanılan bir zafer daima saygıyla anılır.⁵¹⁷

4.3.5. Şiirlerde Şehitlik, Gazilik ve Kahramanlık Coşkusu

Çalışmanın bu başlığı altında kahramanlık, şehitlik ve gazilik kavramları özelinde manzum şekilde yazılmış eserlere ve süreli yayınlarda çıkmış örneklerle bakılacaktır. Manzum eserlere verilebilecek ilk örneklerden biri Mustafa Sadık tarafından yazılmış “Neşide-i Cihad Ekber” isimli eserdir. Bu eserin tamamı manzum şekilde yazılmış cihat, hak yolunda savaş ve bu savaşta ölenlerin kutsiyeti üzerinedir.

“...Allah yolunda. Ölmek vefadır. Nıl-i şehadet. Bir itiladır
Bir itila kim. Arşa risadır Allah-u ekber, Allah-u ekber
İslamı öyle. Daim muzaffer...”⁵¹⁸

Bu eser yaşanan mücadeleleri, savaşları cihat için yapıldığı bunun Allah yolunda ölmek olduğu ve kutsallığı üzerinedir.

⁵¹⁵ Ahmet Refik, *Padişahlarımıza Din Gayreti Vatan Muhabbeti*, İstanbul 1332, s. 5-6.

⁵¹⁶ Ahmet Refik, *Osmanlı Kumandanları*, Kitabhane-i İslam ve Askeri- İbrahim Hilmi, İstanbul 1318, s. 3-4-5, 19.

⁵¹⁷ Ahmet Refik, *Baltacı Mehmed Paşa ve Büyük Petro*, Kitabhane-i İslam ve Askeri- İbrahim Hilmi, İstanbul 1327 s. 3-4.

⁵¹⁸ Mustafa Sadık, *Neşide-i Cihad Ekber*, Ankara Vilayet Matbaası, 1330, s. 6.

Kesriyeli Mehmed Sıdkı'nın eserlerinden biri olan manzum şekilde yazılmış “Salâ-yı Cihad” isimli eser de cihata çağrı yapmaktadır.

“...Gökte ervah-ı şehiden, yerde tekbir guzat
Dilde iman zafer, elde mübarek hançeri
Yaran Allah. Her nefer bir kale-i azim ve sebat
Ömrüm oldukça unutmam ben bu harb-i ekberi...”⁵¹⁹

Abdülehad Nuri tarafından yazılan ve Yeni Osmanlı Matbaasının 1336 yılında basılmış olan “Şehid Kızı” adlı eser babası askere giden ve şehit olan bir kızın ağzından yazılan bir şiiirdir, babasının şehit olmasından ve düşmanın evlerine doğru yaklaşması ile evlerine yapılan baskında annesiyle kız kardeşini kaybedişini ve yollarda sefil bir şekilde başlayan yolcuğunu anlatır. Şehit kızı uzun süre yollarda düşmandan kaçarak perişan halde dolaştıktan sonra bir memurun gelip onları dârüleytâma almasını, kendisine sahip çıkıldığını anlatırken aynı zamanda şehit kızına cevap niteliğinde de minnettarlık içeren karşıt bir şiir yazılmıştır.

“...Şehit kızı, şehit kızı
Şehidlerin al kanları
Takdis ederiz biz seni
Kurtarmıştır hepimizi...”⁵²⁰

“Şehidlerin Sesleri yahud Askerin Büyük Duygusu” adlı eser Cemal Bey tarafından yazılmış ve Yeni Osmanlı Matbaası tarafında da 1332 yılında basılmıştır. Cemal Bey şehitlerin sesi eserinin üç kitaptan oluştuğunu birincisinin cüzzi diğerlerinin de basılacağını, askerlere, okul çocuklarına ezberlettirilirse vatan ve fedakârlık duygularının artacağını kitabın ifade kısmında belirtmiştir. İlk başlığı “Yeni Hududlarda Osmanlılar’ın Sabah Duasıdır.” Osmanlı Devleti’nin savaşlarda kaybettikleri yerlerde şu an başka devletlerin olduğundan ve bunun üzüntülü durumundan bahsetmiş Tanrı’dan yardım istemektedir. “Muharebede Ayağı Kesilmiş Bir Askere Selam Dur!” başlığı bir zabitin, askerde yaralanıp gazi olmuş bir nefere selam vermesi ile ilgilidir. “Edirne Kalesi Sükût Ederken Ala-yı Sancakların Yakılması” başlığında bir dinamit deposunun patlaması ile askerlerin yaralandıklarından, öldüklerinden, düşmanın şehri kanlara boyadığından bahsetmektedir. “Edirne’de Kumlar Tepede Şehitleri Ziyaret” şehitlere seslenmiş, ölenlerin ne kadar mukaddes ve peygamberin en sevdiği kişiler olduğundan, vatan,

⁵¹⁹ Kesriyeli Mehmed Sıdkı, *Salâ-yı Cihad*, Karabet Matbaası, 1334, s. 2-3.

⁵²⁰ Abdülehad Nuri, *Şehit Kızı*, Yeni Osmanlı Matbaası, 1336, s. 37.

din, milletinin yoluna, sancağının kardeşinin uğuruna her askerin şehit olmak için koşmasından bahsetmiştir.

*“...Selam size ey şehitler, mezarlar
Ruhunuz hep meleklerle geziyor
Toprağınız ne mübarek ne güzel
Hele bakın şu mezarda yatana
Peygamberin nasıl kokladı gülünü
Ey şehit içinizde en yiğit...”*

*Peygamberin pek sevdiği kardeşler
Her biriniz yükseklerde uçuyor
Ah şehitlik neden büyük bir amel
Beş yerden mecruh olup bakana
Geçiriyor tatlı, tatlı gününü*

“Edirne’de Sofular Muharebesi’nde Gülerken Şehid Düşen Ahmed’in Zabitine Sözleri” başlığı altında;

*“...Gözlerini kapar iken melekler
Veriyorken o ruhunu seslendi
Susuyorum işitmesin ah düşman*

*Getirmişti Ahmedciğe çiçekler
Sevinecek düşmanım mı? Diyordu
Şehit oldu o gün Ahmet gülerken!...”*

Bu tarz ifadelerle savaşta şehit olan kişilerin mutlu olduğundan ölüme gülerek gittiğinden bahsetmektedir. “Maraş Kanlı Muharebesi’nde Ali Onbaşının Kahramanlığı” başlığı Ali Onbaşının savaşta birçok yerinden vurulduğu ancak herhangi bir yara almadığını anlatmaktadır. Bu tür efsanevi anlatılarla askerliğin toplum üzerindeki etkisini arttırmak hedeflenmektedir.

*“...Vatanını, milletini koruyan
Bir islami düşman kurşun vurur mu*

*Kur’an’ına silahına inanan
Biz askerin karşısında durur mu...”*

“Bolayır Muharebesi’nde Teblisli Ahmet Çavuş’un Şehadeti” isimli başlıkta Ahmet Çavuş’un rüyasında iki huri görüp ona şehit olacağını müjdelemesini anlatmaktadır. Nitekim Ahmet Çavuş savaşta üstün bir başarı örneği göstermiş ve şehit olmuştur. “Muharebeye Giderken Milli Şarkılar” adlı başlıkta Osmanlı’nın uzun süredir bir savaş beklediğini ancak mağlup olduğunu ancak yine kendilerine mağlup demek değil yarın başka bir savaş için zafer kazanmalarına değinmiştir. Son olarak “Amel-i İntikam” isimli başlık altında düşmanın saldırdıkları yerlerde yaptığı kötü muamelelerden bahsetmiş ve bir an önce intikam almanın artık hızlı bir şekilde vatani savunmak gerektiğine değinmiştir.

“... Şehit oldu. Ey kadıncık! Bekleme

Feryat edip oracıkta ikileme

Manzum biçimde yazılan bu eserlerin ortak özelliği şehitlik ve şehit olmanın kutsallığı üzerinedir. Şehit kavramının aksine gazi kavramının şehit kavramı kadar sık kullanılmadığı ortadadır. Nitekim eserlerde şehit olmak vatan için savaşta ölmek en büyük mertebe olarak kabul edilmektedir ve toplum üzerinde de aynı etki oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu algı oluşturma durumu ise sadece eserlerde değil süreli yayınlarda da kendisini göstermiştir. Savaşların artması ile askere olan ihtiyacın giderilmek istenmesi ve bireylerin gönüllü olarak askere katılma oranının artması için cihat, şehadet, gazilik ve gaza gibi kavramlar basılan yayın zenginliğinde yerini almıştır. Keza süreli yayınlarda da hedeflenen amaçlara ulaşma yolunda şiir daha tercih edilebilir bir edebi türdür.

“...Ey mazlum Türk! Bana inan, düşmanlara aldanma!

Kısa olur yaşayışı kan sömüren kansızın.

Seni esir eden kimdir? Bilir misin? -hayola!

Ne korkarsın? Korkulur mu cesedinden cansızın?

Kalbin çarpırsa, elin kalksa, çabuk bitir bu davayı,

O an biter, yüreği yiyen, ezen her sızının;

Hep senindir her saadet, bu ufuklar, şu sema.

Şimdi sonra parlayacak, bayrağında yıldızın... ”⁵²²

Aka Gündüz, Donanma Mecmuasında 26 Şaban 1332 yılında “Genç Türk Kahramanına” ismiyle yazdığı ve yukarıda bir kısmı yer alan şiirinin hemen altına “Şehid kardeşler namına ithaf” şeklinde şiirini kimler için yazdığını belirtmiştir. Şiirin genel anlatımına bakıldığında ise, vatanın kötü durumda olduğundan, uzun süre rahat içinde hüküm sürmüş bu vatanın şu an da bu denli bedbaht bir halde bulunmasına sitemler vardır. Türk kahramanlarının savaşa dahil olup vatani bu durumdan kurtarması ve içlerindeki iman duyguları ile kahramanca savaşmalarına ve onlara olan güvenden bahsetmektedir.

“...Ey vatan askeri; ey millette müstakbel,

Vermek uğrunda silaha uzanan pûlâd eli,

Koş vatan serhaddine zerve-i icale yücel,

Öpecek süngünüzü acz ile düşman ve ecel,

⁵²¹ Cemal Bey, *Şehidlerin Sesleri yahud Askerin Büyük Duygusu*, Yeni Osmanlı Matbaası, 1332, s. 16,-20,- 22,-28.

⁵²² Aka Gündüz, “Genç Türk Kahramanına”, *Donanma*, nr. 4. s.51.

Yazacak namınızı fahr ile tarih-i milel!.. ”⁵²³

Bu dizelerden anlaşılacağı üzere asker artık vatanın askeri, tarihin yazacağı bir vatanın koruyucusudur.

*“...Vatan! Kavgada düşman askerin son şehga-i ahı!
Helalinden alırlar fer, semanın encüm ve mahî!
Vatan! Yüz bin şehidin medfeni, tabutu, dergahı!
Vatan! Ey öğreten insanlara insanı, Allahı!.. ”⁵²⁴*

Vatan daha eski senelerde vatani korumak için hayatını kaybeden kişilerin mezarıdır. Bir nevi sahip çıkılması, korunması gereken yerdir.

*“...Din vatan duygusu en büyük sevgin: O halde, türk oğlu, mukaddes bir kin
Aleviyle olsun kılıcın keskin! Sen yalnız hak için giriştin cenge
Cihan boyanırken kızıl bir renge Lüzum görmüyordu alnın çelenge
Çünkü sana zafer meçhul değildi, Seni bilmeyende nihayet bildi,
Bak, önünde zalim başlar eğildi. Yarın sen bağında, onlar bataкта.
Hücum boruları uğuldamakta. Haydi ileriye süngüyü takta!”⁵²⁵*

*“...Biz köylüler bu toprağa can deseler veririz
Atamızın bucağı candan aziz biliriz
Bu uğurda şehit odu koç yiğitim; ahmedim
Bu senede hasanım rum iline gönderdim
Kuzuların milletine kurban veren bir ana
Davarını, öküzünü kısırganmaz satmaya
Mevla nasip etti ise gazi olup hasanım
Sağ, selamet dönsün benim bi danecik arslanım”⁵²⁶*

*“...Yolumuz gaza, sonra şehadet Dinimiz ister sadık ile hidmet
Anamız vatan, babamız millet Vatanı mamur eyle Yarabbi!...”⁵²⁷*

*“...Uçar, rüzgarlar gide dâstân-ı fazlı osmanın,
Okur, mezmurini hürriyetin bahr huruşanın,
Açar, yüz bin çiçek yüz bin şehide her gülistanın
Ölür kızlar, kadınlar kalplerinde cezbe-i onun
Koşar arslan yiğitler leblerinde nare-i şanın*

⁵²³ Salime Servet Seyfi, “Ey Vatan Askeri”, *Donanma*, 22 Teşrinisani 1333, nr. 97., s. 1551.

⁵²⁴ Salime Servet, “Vatan”, *Zafer*, 24 Mayıs 1328, nr. 13, s. 123.

⁵²⁵ Halid Fahri, “Türk Askerine”, *Donanma*, 2 Ağustos 1333, nr.81, s. 1295.

⁵²⁶ Enveri, “Anadolu’da Bir Asker Anasının Hamiyeti”, *Donanma*, Mayıs 1326, nr. 3, s. 208.

⁵²⁷ Gül Alp, “Asker Duası”, *Donanma*, 1 Zilkaide 1332, nr. 12, s. 182.

Vatan sen! Sanki siper olur ruhi şühedanın...”⁵²⁸

“...Cenk istiyoruz! Bak yine açtık o hilali
Doldurmada tekbirimiz afak-u cibali;
Ey mader-i matemizde, terk et bu mileli.
Biz müntakim evladınız, amade-i şanımız!
Ey ruh-u şehidan, size hep fatiha hânız!...”⁵²⁹

“...Zira ki kamer sönse de yıldız seni bekler.
Halin bu sema, ayla kevakib bu şehidler;
Bunlar; gecenin yasını yırtan bu yiğitler
Ölmez, unutulmaz, kara maziye karışmaz;
Zira ki kamer zulmete, hakk zulme alışmaz.
Onlar bu memleketin ezeli aşıkıdırlar, ...”⁵³⁰

“Açılsın ufuktan siyah dumanlar,
Doğsun güneşlerin rahşan, vatanım...”⁵³¹

“...Bu toprakta sizlersiniz bizi rahat yaşatan,
Sizlersiniz düşmanları etmek için can atan;
Hep sizsiniz hürriyeti hafz eyleyen, sevdiren
Sizlersiniz onun için şehid olan, can veren, ...”⁵³²

“...Türkün şanını ala etsin	Vatanın hakkını ifa etsin
O vakit kalmaz ebredlere melâl	Eylerim sevdiler mi bende helal
Büyüsen azim ile rezme girsen	Olmasanda yaralansın gelsin
Vatan uğrunda şehiden olsun	Yüreğim sızlayarak yaş dökerim
Şu kadar ki ebedi fahr ederim.” ⁵³³	

“...Görürüm, sisli ufuklarla kapanmış denizin
Maverasında yatan çöllere düşmüş erler
Sorarım “kim? Bu vadideki mecruh şüheda?”
Bir sedadır ki bana “evet cümlesi türktür, asker;

⁵²⁸ Ali Rıza Seyfî, “Muazzez Vatana”, *Donanma*, Haziran 1326, nr.4, s. 322.

⁵²⁹ Köprülüzade Mahmed Fuad, “Harp Şarkısı”, *Donanma*, Eylül 1328, nr. 31, s. 317.

⁵³⁰ Cemal Edhem, “Şehidler Mezarlığı”, *Donanma*, 12 Recep 1336, nr. 114, s. 1828.

⁵³¹ Ali Rıza Seyfî, “Vatanım”, *Donanma*, 3 Kanunisani 1334, nr. 101, s. 1623.

⁵³² Ali Hadi, “Ana Öğüdü”, *Zafer*, 7 Haziran 1328, nr. 15, s.208.

⁵³³ Safvet, “Şanlı Mader”, *Zafer*, 16 Rebiülahir 1330, nr. 4, s. 40.

*Öldüler, vermemeğe ahd ile hal-i vatani
Ruhları tair-i arş-ı şerif rahmandır, ...*⁵³⁴

*“...Ki en esâslı emel bizde azv-ruk ‘atdır
Gazâ-yı şân ile tetvic yâ şehâdetdir
Bu menziletleri öğren ki yoksula nâmın
Büyük şerefleridir bunlar ehl-i İslâmın...”*⁵³⁵

*“...Yüz sahabe kuvvetindeyim bugün
Fedaiyim din-u devletim için
Ben ölürsem şehid olurum düşün...”*⁵³⁶

*“...düşman ateş vermişti civardaki koruya.
Kuyu kızıl bir buluttan bir yorgana sarılan
Güneş yatmak üzereydi bir gecelik uykuya
Sanki Allah o gün ki şehidlerin kanından...”*⁵³⁷

*“...onlar ki: vatan uğrunda topla döğüşmüş,
Kurşunla öpüşmüşte ölüp süngüsü düşmüş...”*⁵³⁸

Farklı süreli yayınlardan verilen bu örneklerde göstermektedir ki vatan için fedakârlık yapmanın temel unsurlarından biri dünyevi varlığından vazgeçmektir. Dini bir meşru zemine oturtulan bu durum İslam dininin inanışına göre şehit olmaktır. Şiirlerden de fark edileceği üzere hemen hemen hepsinde bir din, İslam vurgusu yapılmıştır. Çünkü İslam dininin inanış biçimine göre cihat sırasında ölmek şehit olmak yüksek mertebelerden biridir. Çoğunluğunu Müslüman kişilerin oluşturduğu bu topraklar artık vatanın ve vatanını korumak için aynı fedakarlığı yapmak da en mukaddes durumdur.

⁵³⁴ Servet Seyfi, “Çölde Askerler”, *Zafer*, 30 Rebiülahir 1330, nr. 6, s. 68.

⁵³⁵ Atıf, “Bir Şehid Ailesi”, *İtisam*, 26 Cemaziyelevvel 1337, nr. 14, s. 11.

⁵³⁶ *Trabzon Kahramanı Şehid Muhterem İlyas*, Trabzon Meşveret Matbaası, 1325, s. 9.

⁵³⁷ Nedim, “Kırık Kundak”, *Harp Mecmuası*, Safer 1334, nr. 2, s. 19.

⁵³⁸ Kazım, “Vatan Şühedası”, *Donanma*, 1328, nr. 31, s. 319.

4.3.6. Tiyatroda Şehitlik ve Gazilik: “Ya Gazi Ya Şehid”

1324 Mehmed Rıfat tarafından “Ya Gazi Ya Şehid” isimli üç fasıldan oluşan bir piyes yazılmıştır. Tiyatronun birinci meclisi bir köy meydanında başlayıp Ahmet isimli bir köylü ile askerden yeni dönmüş olan Mehmet Çavuş arasındaki diyaloglar şeklinde geçmektedir. Bir grup köylü genç, köy meydanında kura için gelecek askerleri beklemektedir. Ahmet askere gitmeye gönüllü bir genç olarak Mehmet Çavuş’un yanına gidip ona sorular sorar. Mehmet Çavuş ona askerlik hakkında çeşitli hikayeler anlatır. Bunlardan biri başka bir köyde bir kura esnasında asker olacağı kâğıdı çektiği sırada bir yaşlı annem var ona kim bakacak dediği sırada askerlik çıkmamış diğer bir gencin kağıtları değiştirmek istemesidir. Bu hikâye üzerinden Mehmet Çavuş gençlere birbirleri için fedakârlık yapıp asker olduğun vakit bir günde bin kişi ile cana arkadaş olduğunu ve askerlik için gönüllü askere gidebileceklerini vurgulamıştır. Diğer bir hikayesinde de Hüseyin Ağa isminde birinin Rus savaşında gösterdiği cesaret örneği ile ilgilidir. Hüseyin Ağa’ya savaşta gülle isabet etmesine rağmen sürekli bayılıp kalkıp tekrar tekrar savaşmıştır. Bu sırada kura memurları köye girer ve ikinci meclise geçer.

İkinci meclisin açılışında kura memurları gelir ancak kuraya bile gerek kalmadan yeterli sayıyı gönüllü olan gençlerden edinmişlerdir. Bir diğer köye kura için geçişleri ikinci fasıl ikinci perde olarak devam eder. Ve birinci meclisinde Ahmet ile Mehmet Çavuş hikayelerine devam eder, Mehmet Çavuş bu defa Aydınlı Şişhaneci Mehmet Çavuş’un savaşta tek başına bir sürü düşmanı öldürmesini anlatmış ve şehit düştüğünde can çekiştiği sırada bile düşmanların ondan korktuğundan bahsetmiştir. Böylece düşmanlar Türk askerinin ölüsünden bile korkmaktadır. İkinci mecliste Selim Çavuş gönüllüleri almaya gelmiştir ve üçüncü meclise geçmiştir.

Üçüncü meclis, Şaban adlı gencin sevdiği kız olan Cazibenin girişi ile başlar, Cazibe Şaban’ın askere gitmesini kendisini bırakmasını istemez. Şabanın da bundan etkilenip gitmemek istemesi üzerine Mehmet Çavuş yine bir hikâye ile onu ikna eder. Hikâyeye göre daha önce askere giden bir gencin arkasından sevdiği kızında erkek kılığında askere gelmesidir. Dördüncü mecliste ise artık teslim olmak için yola düşmelerini anlatır. Son fasıl olan üçüncü fasılda ve meclislerde artık gönüllü genç asker adayların karakollarına teslim olmaları ve eğitimleri hakkında bilgi verilmiştir.

“...Bismillah ya gazi ya şehit (müzika çalarak kışlaya girerler)

Miralay

“arkalarından içeri girmek üzere iken”

Gördün mü osman çavuş çocukları- ya gazi ya şehit- deyip gidiyorlar.

Perde ağır ağır inmeğe başlar

Çavuş

Efendim bende ya gazi ya şehit dedim de tezkire bıraktım yine derim- ya gazi ya şehit...” ⁵³⁹

4.4. Risalelerde Şehitlik, Gazilik ve Kahramanlık

İslam dinini bütün dünya genelinde bir propaganda biçimi olarak kullanmanın yöntemi cihat ilanıdır. Dünyanın herhangi bir yerindeki Müslüman bireye ulaşmanın aracıdır. Osmanlı Devleti’nde Kasım 1914 yılında ilan edilen cihatında temel amaçlarından biri budur. Ancak bu davranışıyla Müslüman halklar arasında bir etki oluşturmayı düşünen İttihatçı hükümetin pek de başarılı olduğu söylenemez. Çünkü bu cihat çağrısının sonucunda da Osmanlı Devleti’nin ordusunu oluşturan grup yine Anadolu Müslümanları olmuştur. Nitekim devlet bu Müslüman kitleyi seferber etmek için İslami bir dil kullanmış, cihat ilanının yurt içi kısmında yerli desteği güçlendirmek için de Osmanlı Türkçesiyle propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Bu faaliyetlerin başında da cihata katılmanın zorunluluğunun hatırlatıldığı kitapçıklar yayınlamak yer almaktadır. Kitapçıklarda hadislerden alıntılar, askerliğin zorunlu bir dini görev olduğu gibi konular yer almaktadır.⁵⁴⁰ Çalışmanın bu kısmında hem bahsi geçen cihat ilanıyla ortaya çıkmış hem de daha öncesinde yazılmış cihat içerikli eserlerde şehitlik ve gazilik kavramlarının kullanım şekli değerlendirilecektir.

16 Zilhicce 1292 (13 Ocak 1876) tarihinde anonim şekilde yayınlanan “Risâle-i Cihad” adlı eser, 1293 yılında mühürlenerek ve yazarının Mehmed Halid olduğu belirtilerek Sabah Matbaası tarafından çıkartılmıştır. Cihatın farz olduğu konusuna değinerek başlamış, gazilik ve şehitlik gibi iki kutsal rütbenin biri dünyada diğeri de ahirette olarak kusursuz bir şekilde, Rablerinin nimetlerinden yararlanacağından bahsetmiş ve Kur’an’da geçen Allah yolunda savaşmak ile ilgili olan ayetleri açıklamıştır.

⁵³⁹ Mehmed Rifat, *a.g.e.*, s.79.

⁵⁴⁰ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 89-90-91.

“...Diğer Ayet-i Kerime “Velâ tahsebenne-llezîne kutilû fî sebîli(A)llâhi emvâtâ(en) bel ahyâun ‘inde rabbihim yurzekûn” ayet-i merbuta “Ferihîne bi mâ âtâhumullâhu min fadlihî, ve yestebşîrûne billezîne lem yelhakû bihim min halfihim, ellâ havfun aleyhim ve lâ hum yahzenûn(yahzenûne).”

Bu iki ayet-i celile ki yek-diğerine merbutdur. Sadık niyetiyle fisebilillah maktul yani mertebe-i şehadete mevsul olanları siz emvât zan etmeyiniz bil ki onlar Rableri andında diridirler Allah Teali hazretlerinin kendilerine ihsan buyurduğu niam-ı celile ile merzuk ve tena’umlerdir ki onlar cennet meyveleriyle rızıklandırılır ve nail oldukları atâyâ-yı seniyye-i Rabbaniyeden mesrur ve handan olub kenduler için bu mertebeye nailiyetce kat’an hayf ve hüzn vaki olmadığını katl olunmayarak kendilerinden sonra kalan arkadaşlarına tebşîr ve tarif etmek isterler mealinde müfesser ve ervah-ı şühedanın yeşil kuşlar heyetlerinde enhar-ı cennete gidip esmâr-ı cennetten akîl...⁵⁴¹

Bu risalede şehitlik kavramı tamamen dini inanış üzerinden aktarılmış, hadislerle desteklenmiş ve kutsallığı pekiştirilmiştir. Mehmed Fevzi Efendi tarafından 1293 yılında yazılmış olan “Seyfû’l Cihad fî Nasri’l-ibâd” adlı eserde

“... (Cem olub cây-ı cihada askeran bâ-y-u kedâ)
(Allah Allah narasıyla oldu meydan-ı pür seda)
(fî-sebilillah gaza edub guzat-ı müslimin)
(şübhesiz buldu şehidin canı cennetten gadâ)...”

Dizelerinde hem gazinin çoğulu olan guzat kelimesinin hem de şehit olan kişilerin cennet ile mükafatlandırılması olgusuyla karşılaşmaktadır. Risalelerde genellikle gaza ve cihat üzerinden şehitlik ve gazi kavramları aktarılmaktadır.⁵⁴²

Yazarı anonim olan bir diğer eser daha önce de bahsi geçmiş olan 1326 yılında yazılmış “Cihad-ı Emr-i Hakdır” adlı kitaptır. Bu eser yukarıda bahsi geçen cihat ilanı sonrası yazılan kitapçıklara iyi bir örnektir. Yazar girişte kısaca cihâtı tanımlamış, cihata katılanlara mücahid denildiğine değinmiş gaza ve cihatın farz olduğunun herkes tarafından bilindiğinden bu konuya tekrar girmeyeceğini belirtmiştir. Bu eserde yazar kısa kısa askerlik hikayeleri anlatmıştır. Bu hikayelerdeki askerlik anlatıları genellikle kahraman askerler ve vatani korumak için şehit olmak üzerinedir.

“...O fırka-i mücahidin miyânesinde asl mücahid fî sebilillah elkabına Musa’dan başkası layık olmadığından hakikate o şerefli ismin mazharı olmuştur. [...] Nasıl olmasın ki? Gemileri sahile yanaşıbda asker çıkarmağa

⁵⁴¹ Mehmed Halid, *Risâle-i Cihad*, Sabah Matbaası, 16 Zilhicce 1292, s. 4-5.

⁵⁴² Mehmed Fevzi Efendi, *Seyfû’l Cihad fî Nasri’l-ibâd*, Şeyh Yahya Efendinin Matbaası, 1293, s.3.

düşman görünmeğe başlayınca o mücahid fi sebilillah çubuğunu omuzlar. Ve kelime-i tayyibe-i (Allah Allah) ile düşmanı karşılar... ”⁵⁴³

İzmir Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin armağanı olan, Ahenk Matbaası tarafından 1330 (1911-1912) yılında ücretsiz olarak satılan “Cihad-ı Ekber” isimli eser, “Din kardeşler” şeklinde bir sesleniş ile başlamıştır. Halifenin İngiliz, Rus, Fransız ve onlara katılan diğer devletlere cihat başlattığını söylemiş ve cihat ile ilgili ayetleri vermiş açıklamalar getirmiş cihatın farz olduğuna herkesin hiçbir şüpheye düşmeden savaşa katılması gerektiğine değinmiştir.

“...Muhterem din kardeşler! Cihadın fezaili hakkında şerif-i tezevil eden ayet-i Kur’aniye bu risale ile tercüme ve tefsir edilmekten alidir bu neçün büyük büyük mücaledat ister hele bu babda varid olan akval-i nebeviyye o kadar çoktur ki tercüme ve tefsirlerine değil inayen yazılmaları için bile pek çok vakt ister Müslümanlığın cihad ile başladığını ve onunla teyid ettiğini ve cihad-ı terk olunduğu zamandan itibaren Müslümanlığın düçar izmihal olacağını bildiren hadis cenab-ı peygamberi mücmel fakat şümullu olmak itibariyle şayan tezgardır... ”⁵⁴⁴

Müdafaa-i Milliye Kitaphanesi tarafından 1331 yılında basılan “Cihad” adlı risale Balkan Savaşları zamanında yazılmıştır. İlk olarak, düşman ile ve nefis ile yapılan mücadeleleri içeren cihat kavramının anlatımı ile başlamış, “muhterem vatandaşlar” şeklinde bir sesleniş ile devam etmiştir. Mukaddes vatanın bölünmesi için anlaşılan balkan devletlerinin dört aydan beri İstanbul kapılarında “ya Edirne ya harp” diye söylemleri ile vatandaşların canlarına, mallarına çoluk, çocuk hasta demeden herkese saldırdıklarına değinmiştir. Yaşanan bu kötü olaylardan dolayı gazaya gitmek veya savaşa hizmet etmek farz kabul edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adı ile bir cemiyet kurulmuş, herkesi üstüne düşen görevi yapmak üzere bu cemiyete çağırılmıştır. Diğer sayfalarda ayetler ve hadisler ile cihatın faziletleri anlatılmış farz olduğuna değinilmiş ve savaşta ölüm ile şehit olunduğu cennet vaadi verildiği söylenmiştir.

“...Şimdi gelelim esbab cihada: malumdur ki cihadın nam-ı umumisi ‘harb’dir. Şu halde (bin Haldun) tarihinde münderic olan esbab-ı harbı şuracıkda da nazar mütalaaya alalım. Müverrih-i şehîr ‘esbab-ı harb dört olub onlarda şunlardır’ diyerek berveciati ta’dad etmiştir.

⁵⁴³ Cihad Emr-i Hakdır, a.g.e., s.10-11-12.

⁵⁴⁴ Cihad-ı Ekber, Ahenk Matbaası, 1330, s.6.

(1)- zulm-u udvan ve cevır ve taygân ki kıta-i tarık ile maruf olan kimselerin tevsi' ve tahsil maişet için ebnâ-yı vatanına hücumlarıdır.

(2)- gayret ve münaferat ve hamiyet cahiledir ki bâdiye nişin kabâilin yek-diğeri aleyhine olan muharebatıdır.

(3)- ala-yı kelimetül Allah için edilen harb-i asl gaza ve cihad budur.

(4) imam-ı hak üzerine hücum eden bağılarla olan harbdır.

İşte şu mütalaat-ı hakimiyeden müsteban olacağı vecihle iki evvelkisi merdud ve iki sonrakiler meşru bir harbdır ki İslamlar bu misillü harbe “cihad” dirler. Ma-hüda dördüncüsü de tasrih edildiği vecihle imam hak üzerine hücum eden bağılarla olan harb ve cihaddır ki meşruadır. Zira ‘halifeye Allah’ın emirine metiyye oldukça itaat farz ve esbab-ı hıl’ ihzar eden emre hücum elzemdir.’ Meşhur (İskender) hükm-ü şehîr (aristo)ya ‘muharebe yapmak için ne yapmalı? Ve nasıl hareket etmeli? Diye sordukda (aristo) ‘muharebe için on şey riayet lazımdır. Demiştir ki onlarda şöyledir.

(1) Cenkden maksadın; taleb-i hayr, rıza-i Rabbilalemin ref’ zulm ve fesad müfsidin ola.

(2) Feth ve nusreti avn-u hakdan ve beru tekavvi ile melûf kimselerin duasından ümid ile.

(3) Düşmanın ahval ve hareketine tamamiyle mütala ol.

(4) Askerini ve ordu ki yek-dil ve yekziban? kıl.

(5) Askerlerinin gönüllerini tetayyüb ile!

(6) Harbde hiçbir zaman mütecaviz değil, daima müdafî ol!

(7) Kumandanlarını seçiyelerden, namushulardan, muktedirlerden ayır ve tayin et.

(8) Muharebe esnasında bir aralık gösterenleri takdir ve teşhir et!

(9) Esna-i harbde gafıl bulunma! Vahiylar düşün!

(10) Düşman fîrar ederse hemen kovalama; sulhu talep olursa kabul etmemezlik eyleme!..”⁵⁴⁵

Görüldüğü üzere müdafaa-i milliye tarafından çıkartılan bu risalede cihat için gerekli hususlara İbn Haldun ve Aristo gibi hem doğu hem de batıya ait pozitif bilimler kapsamında açıklamalar getirilip desteklenmiştir.

Ali Galip tarafından yazılan “Fezâ’il-i Gazâ-Menâkıb-ı Cihad” isimli ve 1330 yılında basılmış eserin menkıbe başlığı altında “...-guzatı islamdan Sabit Bin Kays Rahmanüllah aliye- bir hayli vakit cihad gazanferaneden sonra rütbe-i celile-i şehadei ihraz etmişti. O şehit muhteremin...meydanı gazada fisebilliah şehid oldum...” şeklindeki ifadeleri kavramların yine kullanım anlamının gösterilmesi için iyi bir örnektir.⁵⁴⁶ Ahmed Mikdad’ın 1331 yılında basılmış olan “Şerefü’l Mücâhidîn” isimli

⁵⁴⁵ Cihad, Manuk H Koçunyan Matbaası, 1331, s. 27-28-29-30.

⁵⁴⁶ Ali Galip, Fezâ’il-i Gazâ Menâkıb-ı Cihad, Tıba’at Matbaası, 1330, s. 9-10.

eserinde “...çünkü onlar fisebillillah cihad ederler ve ala-yı kelimetullah maksad-ı aksasıyla ada-yı din-u vatani katl eder. Ve katl olunurlar bu suretle i’zaz hakk-u islam uğurunda cihada ikdam tam edenlerin mükafatı Allah tealinin hakan mev’udidir...” bu ifadeler cihatın Allah yolunda yapıldığı ve Allah yolunda ölmenin kutsallığını göstermektedir.⁵⁴⁷ Dersaadet-i Necim İstiklal Matbaası tarafından 1332 (1913-1914) yılında basılmış olan ve Resne kadı sabıkı Manisalı Halil Hilmi’nin yazmış olduğu “Cihadda İslam’ın Vazifesi” adlı eser, askerlerin yiyecek, giyecek, silah ve de diğer araç gereçlerinin mükemmel olduğu takdirde düşman tarafından gelecek her saldırıya karşı başarılı olacağından, savaş araç gereçlerinin önemine değinerek başlamıştır. Hadisler ile destekleyerek düşmana düşmanın kullandıkları gibi savaş araç gereçleri ile saldırmak gerektiğini, başarının ancak bu şekilde geleceğinden ve çocukların savaş için eğitilmesinden bahsetmiştir.

“...bütün efrad-ı ümmet-i İslamiye amelde silahşörlükte, askerlikte birinci sayılıp devlet-i islamiyenin hukukuna hiçbir devlet taarruzu edemez azlığıyla beraber buru satvet ve kuvveti gözler kamaştırır, beynel-düveli devlet islamiyenin sözü, nüfuzu kesb ulviyet eder kadınların ipek eğermeleri bahsına gelince, bu defa silahşörlük kadar kahimdir. Bundan otuz sene evveline gelinceye kadar memalik-i islamiyenin her memleket hattı köylerinde bile ipek ekremi, kumaş dokumuş gibi ifal memduhi ile meşgul ederler...”⁵⁴⁸

Musa Kazım’ın yazdığı, Matbaa-yı Hayriye ve Şükerasının 1333 yılında basmış olduğu Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından ücretsiz dağıtılan “İslam’da Cihad” isimli eser, diğer risaleler de olduğu gibi ayetleri açıklayarak cihatın önemini ortaya koymaya çalışmıştır.

“.... Zira birinci ayette (Ey Müslümanlar! Sizinle mukatileye cüret eden düşmanlar ile fi-sebilillah cihad ediniz. Fakat hadd-i tecavüz yani ihtiyarlara, kadınlara, çocuklara ve sizinle muahid olan milletlere taarruz etmeyiniz ki Cenab-ı Hak böyle hadd-i tecavüz edenleri sevmeyiz) buyuruyor ve işte bu ayetle ahal-i islama cihadın farziyeti ol-emr de düşmanlarının kendileriyle mukatileye mübaşeret etmeleriyle takyid ve esna-yı cihadda mücahidin islam hadd-i tecavüzden men’ olunuyor ki böyle bir halin vukuatında her hangi bir milletin düşmana karşı harbe girişmesi ve dinini, vatanını, ırzını, namusunu, malını, canını muhafazaya gayret etmesi ve zaif insaniye ve ahval-i zaruriye icabatı ve orduyu islamin esna-yı muharebede acizlere, bi-taraflara taarruzdan memnu olması da asırlardan beri hukuk-u düvel ulumasında çalışma çalışma nihayet güç hal ile yalnız nazırı olarak devletlere kabul ettirebilecekleri

⁵⁴⁷ Ahmed Mikdad, *Şerefü’l Mücâhidîn*, Necim İstikbal Matbaası, İstanbul 1331, s. 8.

⁵⁴⁸ Manisalı Halil Hilmi, *Cihadda İslam’ın Vazifesi*, Necim İstikbal Matbaası, 1332, s. 5.

*ve fakat tamamı tatbikini hiç birinden göremedikleri harb hakkında ki hukuk-u beyne'l-düvelin esâsâtı cümlesindendir...*⁵⁴⁹

1333 yılında basılan Mehmed Halis'e ait olan "Cihad-ı Ekber" eserinde "...Cenab-ı Rabb müteal tekfil ediyor ki bir kimse onun yolunda cihada azm etse ve ondan çıkması da cihad-u ala kelimetüllah için olsa şehadeti cennete duhulünü..."⁵⁵⁰ bu dizelerle yine cihat sırasında ölen kişilerin cennet müjdesinden bahsetmiştir. Hasan Fehmi, "Cihad Hakkında Ehl-i İslam'a, Asker-i İslam'a Kürsi-i İslam'dan Bir Hitap" eserinde "...nazar-ı islamda ümmet-i Muhammed'in din-u vatan uğrunda Allah yolunda baba dede kardeş oğlu torun şehid verip yas içinde bacalarından ah ve feryad tüttüğü..."⁵⁵¹ diyerek bütün bir ailenin vatan uğruna şehit olduğuna değinmiştir.

Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Osman Senai "Fezâi'lü'l-Mücâhidîn" isimindeki eserini "sevda-yı san'at, sadakat, fedakârlık, hulûs-u niyet, cesaret, itaat, istihkâr-ı nefis, tevazu ve ta'zim" şeklinde başlıklara ayırmıştır. Her bir başlık altında bu sıfatların askerlik için ne denli önemli olduklarına değinilmiştir. Örneğin; "Sevda-yı San'at" başlığında, bir çiftçi için ürün zamanının ne kadar önemli ise bir asker içinde harp zamanının ne kadar değerli olduğundan bahseder. Asker kişi katlandığı çoğu zorluğun mükafatını ancak savaş zamanı alır şan ve şöhreti orada elde edip şehadete savaş meydanında kavuşur. Ailesini, yuvasını bırakıp gelmiş askerler için kıslalar bir edep ve irfan okuludur. Savaş zamanında da barış zamanında da vatanını koruyan kollayan kargaşanın olduğu noktaya ilk giden ordudur ve bunu büyük bir istek ile yapmıştır.

"Fi'l-vaki tehlike, mihnet, ölüm hep askerler içindir. Lakin hiçbir tehlike cesur bir askerin semt-i ikbal şehametini tağyir edemez! Hiçbir mihnet gayur bir askerin pişgah ameline sedd hail-i vazi edemez. Hiçbir ölüm ve kor bir askerin nazar-ı cemaletinde rütbe-i bala-yı şehadetden başka bir şey tasvir edemez."

"Sadakat" başlığında her askerin ilk olarak padişahına ikinci sancağına ve de son olarak memleketine sadakat etmeğe zorunlu ve zorunluluğu da yerine getirmeye yemin etmiş görevinden başka bir şey ile uğraşmaması gerektiğinden bahsetmiştir.

"Bir asker kendi mesleği haricindeki vukuatı tedkik ve muhakemeden biri olmalı. Kendi mesleği dahilinde istediği derecede tevsi' efkâr ve malumat

⁵⁴⁹ Musa Kazım, *İslam'da Cihad*, Matbaa-i Hayriye ve Şükerası, 1333, s. 8-9.

⁵⁵⁰ Mehmed Halis, *Cihad-ı Ekber*, İstanbul Kanaat Matbaası, 1333, s. 7.

⁵⁵¹ Hasan Fehmi, *Cihad Hakkında Ehl-i İslam'a, Asker-i İslam'a Kürsi-i İslam'dan Bir Hitap*, Matbaa-i Amire, 1334, s. 11.

edebiliyorsa da yine emr ve kumanda olunan şeyi derhal icraya mecburdur. Asker akıl ve ferasetini kendi terbiye-i askeriyesine hazır ederek o yolda kıta-i menazil terki eylemelidir.”⁵⁵²

Askeriye kökenli diğer bir yazar olan Nizamiye Dokuzuncu Alayı Müfettişi el-hac Hafız İzzet “*Asakir-i İslamiye mahsus dini, vatani cihaddan bahs mev’ize’dir*” şeklinde belirttiği “*Mevâizü’l-cihad ve’d-din li-asâkiri’l muvahhidin*” isminde bir eser kaleme almıştır. Kitap kapağında

“Fisebillilah gazadır şanımız Malımız olsun feda hem canımız
Böyle eyler irtika irfanımız Böyle eyler i’tila imanımız”

Beyitleri ile başlamış “...gazanın menafi, şühedanın fezaili hakkında şeref-i nazil olan (“Ayet-i Kur’an’iye, hadis-i şerife”yi ve bazı menakıbi havidir...” şeklindeki açıklamasıyla devam etmiştir. “*Mevâizü’l-cihad ve’d-din li-asâkiri’l muvahhidin*” 1331 tarihinde “hukuk-u tab’ ordu-yu Osmaniye aid olub matbaa-i askeriyede tab” olunmuştur. “*Fezaili Cihad*” başlığı altında cihatın sevabının büyüklüğünden bahsettikten sonra, padişahın düşmana karşı açtığı cihat çağrılarına cevap vermeyenlere sitem etmiş, askerlerin savaşmaları için gerekli motivasyonu toplamalarının şart olduğuna değinmiştir. Cihata katılan askerlerin Allah tarafından mükafatının verileceğini ayetler ve hadisleri açıklayarak anlatmıştır. Askerliğin farz olduğundan Peygamberinde savaşlara bizzat kendisinin katıldığından bahsetmiştir. “...askerlik dinin ve melik ve milletin ve vatanın muhafız ve müdafaadır en emin kahramanı demektir...” Askerliğin bu kutsiyetini andıktan sonra, askerliğin temel prensiplerinden birini oluşturan itaat konusuna da değinmiştir. Bu eserde askerlikte en temel unsurlardan biri olan itaat etme eyleminin önemine değinmiştir. Ayrıca eserde manzum şekilde yazılmış “Cenk Şarkısı”nda yine askerler için cenk etmelerinin önemini, atalarından kalan balkan topraklarını, vatanlarını korumaları gerektiğini anlatmıştır.

“Ey sürüden arkaya kalmış yiğit Arkadaşın gitti yetiş sende git
Bak ne diyor cedd-i şehidin iştir Durma git evladım uğurlar ola...”

⁵⁵² Osman Senai, *Fezâi’lü’l-Mücâhidîn*, Kitaphane-i İslam-ı Askeri, 1320, s. 3,-15,-39-40,

Bir diğerk şiir de “Ah Rum İli” başlığı altındadır. Bu şiirde ise Balkanlarda Osmanlılar’a kadın çoluk çocuk, ölü, diri demeden yapılan eziyetlerden bahsedip zamanı gelince intikamının alınacağını anlatmıştır.⁵⁵³

Çalışmada incelenen risale örneklerine baktığımızda risalelerin ve cihat hakkında eserler vermenin önemi fark edilecektir. Bu tarz eserler genellikle Birinci Dünya Savaşından sonra propaganda amaçlı kullanılsa da örneklerden savaştan önce de eserler yazıldığı görülecektir. Fakat savaş zamanı bu türlerin sayısındaki artış gözle görülebilecek seviyededir. Fark edilen diğerk bir husus ise cihat üzerine olan bu artışın yanı sıra “askeri din kitabı” müşterek başlıklı eserlerdir. Bu tür kitapçıklar özellikle seferberlik ilanıyla askere çağırılan yeni askerler için hazırlanmış oldukça anlaşılır bir dil kullanılmış eserlerdir. Nitekim bu tarz eserlerde yukarıda da örnekleri verildiği gibi şehadet, şehitlik kavramlarının kullanımı dikkat çekici şekildedir. Şehit olmak ayrıcalıklı Müslümanların kazanabileceği bir konum olarak verilmektedir. Cennete girmek isteyen bireyler için savaşlar mükemmel bir fırsat olarak sunulmaktadır.⁵⁵⁴ Örneğin; Ali Vahid’in “Asker İlmi Hali” eseri şehitlik ve gazilik konusunu yoğun işlemektedir. Dinine, peygamberine inanan bir bireyin cenneti kazanmasının kesin yollarından birinin şehit ve gazi olmak olduğuna değinmiş “...sade adi Müslüman kalırsan bir türlü cennet yolunu bulamazsın o şehidler gaziler o Allah emrini peygamber sözünü tutan dini bütün Müslümanlar...”dır ve bu kişiler Allah’ın bütün nimetlerine ulaşmıştır. Savaşlarda, muharebelerde faydalı olan kişiler şehit olan kişilerdir ve o kişilerin mertebesine erişip onlarla mutlu bir şekilde cennette olmanın bir yöntemi şehit olmaktır.⁵⁵⁵

İlmihaller dışında bazı süreli yayınlarda da askerlerin eğitimleri hakkında yazılar çıkmıştır. Örneğin “Başçavuş” isimli derginin sayılarında teknik bilgiler vermekte ve askerlerin görevlerinden bahsetmektedir. Örneğin; “Genç Askerlere Öğütler” başlığı altında devamı diğerk nüshalarda devam edecek şekilde yazılar çıkmıştır. Yazıların içerikleri birbirinden farklı ama temel amaç aynıdır. Askerleri, askerlik hakkında bilgilendirmek, dersler vermektir. “Bütün askerlere!” Diye başlayan yazılar “asker;

⁵⁵³ Hafız İzzet, *Mevâizü’l-cihad ve’d-Din li-Asâkiri’l Muvahhidin*, Matbaa-i Askeriye, 1331, s. 1-2,-5,-8-9,-14-20,-27.

⁵⁵⁴ Mehmet Beşikçi, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁵⁵⁵ Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmi Hali*, 1333, s. 16-17.

dediğin ile yaptığın bir olsun” orduya ve donanmaya” şeklinde devam eder. İlk olarak incelediğimiz yazıda anne olarak görülen vatanın, içerisinde yaşayan bireylerden kendisini korumasına ihtiyacı olduğunu ve bunun içinde genç askerleri silahlaltına davet etmiştir. Ordu ve donanma milletin tarlalarında evlerinde rahat bir şekilde çalışmalarını sağlayan kuvvetli bir istihdam, sağlam bir siper ve duvardır. Duvarın her bir taşı da askerdir. Milleti tamamen koruyabilmek için kuvvet gereklidir. Askerlerden ise, itaatli, cesur, yiğit, dikkatli ve çalışkan olması beklenir. Vatan ve millet için iyi askerler olan, kalpleri, yürekleri vatan ve namus için endişesi ile dolu olan fedakâr kahramanlar yetiştirmekten başka amaçları olmayan öğretmenlerini dinlemelerini ve onlara itaat etmelerini tembih etmiştir. Aynı zamanda “Seferiye Dersleri”, “Makinalı Tüfenk Dersleri” ve “Sahra Topçu Nezariyet Derslerinden” gibi başlıklar altın dersler verilmektedir.⁵⁵⁶ “Gece Derslerinden”, “Endaht Hidematı” ve birbirinin devamı şeklinde kahramanlık içeren “Askeri Hikaye”leri,⁵⁵⁷ “Asker Terbiyesi” gibi yazılarda ise askerlerin terbiyesinin yiğitlik ve birliğe gittiğinden bahsetmektedir. “...vatanı için canını feda eden askeri her din takdis eder. Şehadet aşkı ileri atılmak için en büyük kuvvetlerden biridir...”⁵⁵⁸ ve “...muharebe meydanına çıkararak din ve devleti muhafaza uğrunda feda-yı ser-u can ederek rütbe-i ali-yi şehadeti ibraz-u hayata...”⁵⁵⁹

4.5. Süreli Yayınlarda Cihat, Şehitlik ve Gazilik

İslamcılık ve Osmanlıcılık ideolojilerinin yükseldiği zamanlar özellikle muhafazakâr olarak isimlendirebileceğimiz süreli yayınlarda cihat hakkındaki yazıların çoğaldığı göze çarpmaktadır. Ancak tabi cihat konusunun bu denli artmasında sürekli savaşlarla uğraşan devletin herhangi bir maddi ve manevi yardım hususunda İslam dünyasından alınmak istenen desteğinde etkisi de bulunmaktadır. Dönemin etkisi seslerinden biri olan “Sebilürreşad Mecmuası” cihat konusundaki yazıların fazlaca çıktığı dergilerden biridir. Çalışmanın bu kısmında dergide çıkan bütün yazılara değinilmemiş birkaç tane örnek verilmiştir. 22 Ocak 1914 senesinde 11rinci cildinde çıkan “Cihad-ı Ekber: Genç Müslümanlık” isimli yazı geçmişteki gençleri dinsiz, beceriksiz ve

⁵⁵⁶ Başçavuş, *Genç Askere Öğütler*, 24 Şaban 1330, nr. 3, s. 34,-42,43,-45.

⁵⁵⁷ Başçavuş, 17 Şaban 1330, nr. 2, s. 23,-26,-30.

⁵⁵⁸ Hafız İsmail Hakkı, “Asker Terbiyesi”, *Ordu ve Donanma*, 1328, nr. 1, s. 51,-54.

⁵⁵⁹ Abdülhamid Hamid el-Berzenci, *Dini, Vatani, Askeri Risale-i İrşadiye*, 1331, s. 12.

milliyetsizlikle suçlarken içerisinde bulundukları dönemin gençlerini milli ve dinine sahip çıkan kişiler olmalarıyla övmektedir. Yazının üstünde titizlikle durduğu husus genellikle milliyetçilik vurgusu yapılmasıdır. Dinin, milliyetçiliğin, gelenek ve göreneklerin birleşmeli ve “fıkr-i milli-i islami” şekilde benimsenmesi önerilmektedir.⁵⁶⁰ Başka bir sayısında Mehmed Fahrettin’in yazısında “...*bu fenâ alemin dört günlük hayât-ı hâb-âlûdu içinde hak-perestân için hakîkî bir zevk-i hastî varsa o da ancak ve ancak i’lâ-yı hak, neşr-i envâr-ı hakikat uğrunda fedâ-yı mâl ve can etmektir...*” ifadesi ve “...*şehâdet, hakîkî Müslüman için mevt değil, binde birine nasîb olmayan en mes’ûd bir hayât-i ebedîdir...*” şeklindeki söylemi hak yolunda, Allah uğrunda ölmenin güzellemesini göstermektedir.⁵⁶¹ Mustafa Taki’nin “İslamiyet’te Cihad” isimli yazısında ise Cihat dinin, vatanın, milletin yükselmesi, korunması için yapılan ve dinin emrettiği muharebelerdir. Bu tanım göstermektedir ki cihat kavramının tanımına din haricinde vatan ve millet kavramları da eklenmiştir. Cihat kavramının yukarıdaki bölümlerde yapılan etimolojik tanımına bakıldığında din için yapılan savaşlar olduğu görülecektir. Fakat Taki’nin Osmanlı Devleti’nin modern zamanları olarak isimlendirilen zamanda yaptığı yoruma bakıldığında cihat artık vatan ve milletin korunması için de yapılan muharebelerdir.⁵⁶²

13 Şevval 1329 (7 Ekim 1911) yılında Ceride-i Sofiya’da çıkan “Cihad ve Fezaili Cihad” adlı yazıda cihatın iki çeşidi olduğunu ikisinin de pek önemli bulunduğu değinilmiştir. Bir savaş sırasında vatandaşların savaşa canı ve malı ile katkıda bulunması gerektiği söylenmiş ve bunun mükafatının yine Allah katında verileceği hususu konu edilmiştir.

“... Diğer bir mahalde cenab-ı hakk müminlerin fî-sebilillah mukatileden bulunması ölmek ve öldürmek şartıyla nefislerini cennet mukabilinde satın aldığı beyan buyurmuşlardır. Böyle bir tarîk necat-ı küşada buyurulmuş olmasına mukabil nefsinin salını müşterisi olan Cenab-ı Allah cihad yolunda teslime bedel ve say‘ makderet eyleyerek. Zira şükürün hakikati her nimeti ma-

⁵⁶⁰ Halim Sabit, “Cihad-ı Ekber: Genç Müslümanlık”, M. Ertuğrul Düzdağ (Proje Yürütücüsü), *Sebilürreşad*, Bağcılar Belediyesi, 2017, cilt: 11, sayı: 280, s. 306-307-308.

⁵⁶¹ Mehmet Fahrettin, “Cihad-ı Ekber- Millet-i Müsellaha”, M. Ertuğrul Düzdağ (Proje Yürütücüsü), *Sebilürreşad*, Bağcılar Belediyesi, 2017, cilt: 13, sayı: 316, s. 26-27.

⁵⁶² Mustafa Taki, İslamiyet’te Cihad, M. Ertuğrul Düzdağ (Proje Yürütücüsü), *Sebilürreşad*, Bağcılar Belediyesi, 2017, cilt: 7, sayı: 172, s. 246.

halagallahın sarfdan ibarettir. Nefsin ma-halagallahın azamı ise cihad fî-sebilillah'dır..."⁵⁶³

Beyânülhak'ta 18 zilkaide 1330 (28 Ekim 1912)'da İskilipli Mehmed Atıf "Cihad ve Gaziliğin Fezaili" adlı yazısında, cihatın farz olduğundan, cihadı da oluşturan unsurların nafaka, at, katır, şimendüfer, vapur, donanma vesaire alet ve edevatlar olduğundan bahseder. Cihatın ve yolun uğruna cihata katılan gazilerin faziletlerinden ve kazanacakları mükafatları da çeşitli din alimlerinden örnekler vererek anlatmıştır.

*"... Ey özleri hakka doğru ve kalpleri iman ile dolu Allahın arslanları ve mücahidleri cenab-ı hakkın rızasını kazanmak ve peygamber zışan efendimizi hoşnud etmek ve hesabsız, azabsız olarak mukarrebîn ile birlikte cennet-i alaya girib maksad aksâ ve matlab-ı alamız olan zat pak-ı ilahiyeyi görmek isterseniz bilmiş olunuz ki bugün tutmuş olduğunuz yol sizleri doğrudan doğruya bu maksad-ı mukaddese isâl edecektir. Şu şart ile ki reyyadan, dünya maksadlarından mücerred ve ari olarak niyet-i halise ile kalblerinizi hakka rabt eyleyub yapmakda olduğunuz cihad ile ancak rıza-yı ilahiyeyi ve din-i celilil ilahiyenin azizini kasd ediniz..."*⁵⁶⁴

24 Zilkaide 1330(4 Kasım 1912) tarihinde Beyânülhak'ta Mehmed Tayyip tarafından "Cihadın Farziyeti" başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Mehmed Tayyip yazısında cihatın farz olduğuna, zor durumda bulunan Müslümanların yaşadığı yerlere yardım edilmesine değinmiş, farz olan cihata herhangi bir sebepten dolayı katılmayanların günahkâr olduğunu söylemiştir. İslam ahâlisinin durumunun iyi olmadığı halde yardıma gitmemek cihata katılmamak Allah uğruna savaşmamak, zorunlu haller dışında katılmamayı kabul etmemektedir.

*"...islamdan birine tecavüz ettiği surette tecavüz ettiği mahale yakın olub ve eli silah tutan ahal-i islâmın kâffesine cihad-ı farz ayn olur sahib-i hedayenin tahkikatına binayen beled-i islamiyeden birine tecavüz hücum eden a'dâ-yı din hangi memlekete tecavüz etmiş ise yalnız o memlekete yakın olan ahal-i islama farz-ı ayn olub şiddet ihtiyaç olunmadığı halde düşmana uzak olan beled de ki ahal-i islama cihad-ı farz kifayedir. Hatta onlar için terk-i cihadda bile vüs'at-ı şer'îye vardır..."*⁵⁶⁵

Ceride-i Sofya'da 3 Cemaziyelevvel 1331 (10 Nisan 1913) tarihinde "Müslümanların Cihadı ve Faziletleri" isminde bir yazı çıkmıştır. Elhac Hafız Davut'un yazmış olduğu bu yazı ilk olarak diğerleri gibi cihat kavramının açıklaması ile başlamış, cihatın

⁵⁶³ Ceride-i Sofya, *Cihad ve Fezaili Cihad*, 13 Şevval 1329, nr. 6-3, s.1.

⁵⁶⁴ İskilipli Mehmed Atıf, "Cihad ve Gaziliğin Fezaili", *Beyânülhak*, 17 Zilkaide 1330, nr. 181, s. 3163.

⁵⁶⁵ Mehmed Tayyip, "Cihadın Farziyeti", *Beyânülhak*, 24 Zilkaide 1330, nr. 182, s. 3183.

Allah'ın emirlerini yerine getirmek olduğunu yazmıştır. Oluşturduğu yedi madde ile birkaç ayet ve hadisin açıklamasını yapmıştır.

“...1. Ayet-i kerime meali

“Ey ümmet-i Muhammed her ne kadar hoş göze gelmez ve çirkin görünüyorsa da kıtal size farz oldu. Hâlbuki tebaanızın nefret edeceği bir şey hakkınızda hayırlı olabileceği gibi hoş göze giden şey dahi sizin için fena ve şer olabilir Mevla-yı Mutal? Hazretleri her şeyin künh ve hakikatini bilip siz onu idrak edemezsiniz.” İtikad pak-ı islama göre kıyamete kadar hükmü baki olan işbu ayet-i celile hükm-ü alisine tabiyet-i şerifine nailiyetle din umurunda Müslümanlar nefsleriyle tabiyatlarını tarîk-i selamet refik-i şeri enverden ayırmayıp o hususat-ı celile-i diniyyeyi hoş görmeleri ve her işi can-u gönülden Cenab-ı Hakka tefviz ve tevkil edip farz ve vacip olan cihadın hükümet-i celilesi vecihle asr-ı celil hazret-i peygamber zîşanı tatbik-i hareket çalışmaları elzemdir...”⁵⁶⁶

4.6. Cihat ve Vatan Savunması Söylemiyle Şehitlik ve Gaziliğe Çağrı

1908 yılında II. Abdülhamit'in baskıcı rejiminin yıkılıp yerine anayasal monarşiye geçilmesi Osmanlı Devleti'nde sadece siyasal ve toplumsal hayatı etkilememiş aynı zamanda düşün ve kültür alanında da önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle 31 Mart 1909 ayaklanmasına kadar geçen sürede, yıllardır bastırılan Osmanlı aydınları fikirlerini daha rahat ifade etmeye başlaması ile yüzlerce gazete, süreli yayın yayınlanmış ve çeşitli konularda serbestçe konuşulmuştur. Düşün ve kültür hayatını etkileyen bu matbuat alanı belirli yayınlar ve isimlerle anılmıştır. Ve Osmanlı Devleti'nde etkin olarak Osmanlıcılık, İslamcılık, batıcılık, Türkçülük şeklinde ortaya çıkan ideolojiler düşünsel ve siyasal hayatı belirlemeye aday olmuştur.⁵⁶⁷ Türk milliyetçiliği düşüncesi II. Meşrutiyet döneminde yükselirken milli bir bilinç oluşturmak için tarihin milliyetçilik üzerindeki işlevselliğini kullanmıştır. Bunun bir neticesi olarak da tarih yazıcılığı popülerleşmiş, bu popülerleşmenin araçları da milliyetçilerin kurmuş olduğu dernekler, cemiyetler ve bunların yayın organlarıdır. Kendilerini Türk milliyetçisi olarak kabul eden bu grup bu organlar aracılığıyla genel olarak topluma, Osmanlı tarihini Türk tarihinin bir parçası olarak vermişler ve bir millet oluşturmak için gerekli milli unsurları Türk edebiyatı, Türklerin tarihi, Türklerin dili gibi ortak temellere dayanarak kazandırmak hedef edinilmiştir. Toplumun her

⁵⁶⁶ Elhac Hafız Davud, “Müslümanların Cihadı ve Faziletleri”, *Ceride-i Sofya*, 3 Cemaziyevvel 1331, nr. 20-24, s. 9.

⁵⁶⁷ Erol Köroğlu, *a.g.e.*, s. 87.

kesimine verilmek istenen bu Türklük duygusu neticesinde ortaya çıkan “Türk tarihi” kavramı Osmanlı Devleti’ne 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfuz etmiş olsa da bu kavramın yükselmesi ve bir düşünce sistemi çerçevesinde şekillenmesi II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan “Türkçülük” ideolojisi neticesinde müsait bir siyasal ortam bulmuştur.⁵⁶⁸ Kısacası “...*Vatanı sevmek; insan için en ulvi bir meziyettir. Vatanına muhabbeti olmayanın dinine, imanına, namusuna da muhabbeti olmaz bu hiss-i ulvi ile mecbul olmayan eşhas his, ekseriye sefahetle, ridaetle meluf bir takım menfaat perestantır...*”⁵⁶⁹ demektir. Vatan “...*ey vatan, ey edebi bârika-i ateş ve nur*”dur.⁵⁷⁰ Nitekim artık modern dönemde Türk ve vatan kavramları birlikte anılmaya başlamış Türkçülük üzerine yazılan eserler çoğalmış, Osmanlı Devleti tarihsel kökenini Türklük üzerinden var etmeye başlamıştır. Örneğin; Yeni Osmanlı Matbaasında 1329 yılında basılmış olan “Miralay Sadık Bey ve Yeni Çıkan Fırka Münasebetiyle Şanlı Türkler ve Kahraman Osmanlılar” adlı eserde de öncelikle “Türkiye ve Türkler” başlığı altında, Sibirya ve Türkistan kıtalarının anlatımı ile başlamıştır. Ertuğrul Bey’in Asya’ya gidip Türk neslini yayacağından bahsetmiş ilk bölümünü Osmanlı Devleti’nin kuruluş hikayelerinden birine ayırmış “Kahraman Osmanlılar” başlığı altında devam etmiştir. Bu durum “...*Türklerin büyük ve mukaddes bir amil meşrui içinde yerleştikleri bu ülke, bu mukaddes vatan al sancaklarını muhafaza ve adaleti idameden başka bir teyitleri olmayan muhteşem bir Osmanlı Devleti tesis eyledi...*” şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁷¹

“...*vatan sen bunun ne olduğunu bilmiyor musun? Arslan yiğit! Seni anan doğurdu, fakat niçin doğurdu? Vatana hidmet için!.. Demek ki insanın en ziyade sevdiği anasından, babasından kıymetli bir şey daha var; işte o da: vatandır! Vatan ne demektir? Sağ olduğumuz müddetçe bizi besleyen, öldüğümüz zaman kucığında saklayan zahirelerimizi yetiştiren, her şeyimizi yerden bitiren senin gibi sayısız Osmanlılar’ı yaşatan toprağımıza, millet yurdumuza vatan derler...*”⁵⁷²

⁵⁶⁸ Ahmet Özcan, “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Tarihçiliğe Bir Bakış”, *Türk Yurdu*, sayı: 293, 2012, s. 27.

⁵⁶⁹ Şanlıordu, *Vatan Muhabbeti*, 23 Rebiülahir 1327, nr. 18., s. 1.

⁵⁷⁰ Nazım, *Vatana Hitap, Donanma*, 1328, nr. 31, s. 318.

⁵⁷¹ *Miralay Sadık Bey ve Yeni Çıkan Fırka Münasebetiyle Şanlı Türkler ve Kahraman Osmanlılar*, 1329, s.3,-9-10-11,-15.

⁵⁷² Ragıp Rıfkı, “Vatan”, *Başçavuş*, 10 Temmuz 1328, nr. 1, s. 3.

Bu yazıda bir bireyin hayata geliş amacının sadece vatana hizmet etmek olduğuna değinmiş bir birey için dünyevi hayattaki en önemli şeyin vatanı olduğu vurgulanmıştır. Vatan artık milli bir yurt ve sahip olduğun tek gerçek evdir.

Donanma Mecmuasında çıkan “Vatan Sevgisi İmandandır” isimli yazı da milli bir tarih konusuna değinirken “...*hakimiyeti milliyemizin idaresiyle mümkün olabileceğini anlamak, anlayamamak, anlamazdan gelmek kadar bir cehl tasavvur olunamaz...*”⁵⁷³, aynı minvalde diğer söylemler de “...*manevi vatana gelince, bu ana toprağına aid düşüncelerimize tarih, ananet, hatırat ve mefahir-i milliyenin karışmasıdır; bizi atalarımızın ruhuna bağlayan mukaddes teller...*”⁵⁷⁴, “...*her millet vatan fikrinin mueddasını idrakdan sonra...*”⁵⁷⁵ ve “...*(vatan) vatanperverlik bunlar öyle iki muazzam lafzdır ki mefad-ı hakikatlerini alakadarü’l-imkan anlamak, bilmek lazımedendir...*”⁵⁷⁶ cümlelerinden anlaşılacağı üzere millet olmak, aynı tarihi paylaşmak ortak bir kültür oluşturmak çıkan süreli yazılarda dikkat çeken hususlar haline gelmektedir. Örneğin;

*“...On temmuz inkılabına kadar çocuklarımız “vatan” kelimesinin cevdiyetinden haberdar değildi bu büyük kelime, o küçük dimağlar için tamamen meçhul kalmış; zalim, menfur bir öğü ana, müfteris turnaklarıyla, baba ile evlad arasına siyah bir uçurumun derinliklerini koymuştu. Şu hal, Osmanlılar’ın istikbali nokta-i nazarından cedden pek mukaddes, pek feci bir tehlike teşkil ediyordu. Bütün milel mütemeddin ve müterakkiye çocuklarına küçük yaştan başlayarak mükemmel bir terbiye-i vataniyye ve milliye vermek için sırf mesai ederken... [...] Artık çocuklarımız masum kalblerinin necib heyecanlarıyla “vatan”ı, daima “vatan”ı telaffuz ve terennüm etmeli, bu mübeccil ve muazzez kelimenin cazibe-i ahengiyle ruhları dolmalıdır...”*⁵⁷⁷

Bu yazıda artık vatanın ne demek olduğunun bilinmesi için çaba verileceğine ve sadece vatan da değil milliyet bilincinden de bahsetmektedir. “Şehid Arkadaşım” adlı yazıda da yine milleti için bir çaba verdiğine değinmiştir.

“...Abbas Bey, milletine çöllerde bir meydan-ı şerif arar, mağlubiyetten öğrendiği kadar vatanını severdi. Onun sevdiği vatan, bu gün bir çoğumuzun ruhunda mevcut değildir. Vatanda- bir akide-i kalb ve vicdan gibi- herkese

⁵⁷³ Safvet, “Vatan Sevgisi İmandandır”, *Donanma*, Kanunisani 1326, nr. 11., s. 966.

⁵⁷⁴ Mustafa Haluk, “Vatanperverlik”, *Donanma*, Mart 1328, nr. 25., s. 11.

⁵⁷⁵ Mustafa Haluk, “Vatanperverlik İhtiyacı”, *Donanma*, Haziran 1329, nr. 28., s. 150.

⁵⁷⁶ Ali, “Vatanperverlik [1]”, *Donanma*, Temmuz 1329, nr. 41., s. 795.

⁵⁷⁷ *Donanma*, *Vatan*, Mayıs 1326, nr. 3., s. 219.

*göre başka türlüdür. Kimi onun için ölür, kimi ondan badi-heva yaşamak lütfünü umar; kimi onun muhafaza-yı kimi de arta kalan mahfuzudur...*⁵⁷⁸

Vatan kavramının ilk ortaya çıkışında genellikle gaza, cihat ve din gibi unsurlarla anıldığından bahsedilmişti. Ancak bu örneklerle göz atıldığında vatan kavramının artık sadece dini unsurlarla değil milli unsurlarla da anıldığı görülmektedir. Hatta artık dini unsurların azaldığı milli ve Türklük gibi kimlik unsurların öne çıkarıldığı göze çarpmaktadır. Vatan artık sadece dindaşların yaşadığı bir yer değil millet olarak da birlikte yaşanılan yerdir. Nitekim de vatan bilinci kazanılması gereken bir bilinçtir. Bu durumun gelişmesinde tabi ki savaşın ve asker ihtiyacının karşılanması gerekliliğinin payı büyüktür. Bu yüzden süreli yayınlarda şehitlik ve gazilik kavramları kullanılarak bu bilinci oluşturma girişimleri devam kamuoyu kullanılarak devam etmiştir ve etmektedir. Şehitlik ve gazilik hakkında süreli yayınlarda çıkan örneklerle bakacak olursak cihattan vatana nasıl gelindiği daha iyi anlaşılacaktır.

*“...vatan ve millet için can vermeği şan bilen merd, kahraman ordumuz bu gibi fedakarlığı kemal-i memnuniyet ve mahzuziyyetle kabul edeceğinde kimsenin şüphesi yoktur...”*⁵⁷⁹

“...Sin- bu mukaddes sevgili vatan için ölmek nedir?

*Cim- en büyük bir şan ve şereftir...”*⁵⁸⁰

*“...din-u vatan yolunda feda-yı can edenlere niam uhreviyenin en büyüğü mev’ud ve müheyyen bulunduğuna iman edenlerdeniz...”*⁵⁸¹

İskilipli Mehmed Atıf, “Fezaili Şüheda” yazısında ilk olarak, İslam aleminin eskisinden ziyade artık düşman ile mücadeleden korktuğuna değinmiştir. Önceden düşmana korku salan İslam orduları artık düşmandan korkar hale gelmiş savaşlara katılmaz olmuştur. Mehmed Atıf, cihatın İslam alemi için vazgeçilmez bir unsur olduğuna değinmiş gazilik ve şehitlik ile de taçlandırılmasının önemini anlatmıştır. Şehitliğinin faziletlerini desteklemek için ise önemli bulduğu din alimlerinin şehitlik hakkında söylediklerini aktarmıştır.

“...Ey gaziler ey Allah’ın aziz ve sevgili büyük kulları ey Resullah’ın mahbûbları ölümden korkarak düşmandan katiyen geri dönmeyiniz, yüz çevirmeyiniz. Çünkü sağ kalırsanız pek büyük gazilik sevabına nail olacağınız gibi a’danın zillet ve esaretinden kurtulup şan ve şerefle yaşayacaksınız,

⁵⁷⁸ Ali Suad, “Şehid Arkadaşım”, *İctihad*, 16 Mayıs 1329, s. 1433.

⁵⁷⁹ Mehmed Zeki, “Selamet Vatan ve Memleket İçin”, *Müdafaa-yı Milliye*, 15 Teşrinievvel 1327, nr. 15, s. 160.

⁵⁸⁰ Başçavuş, *Vatan*, 14 Şevval 1330, nr. 9., s. 131-132.

⁵⁸¹ Harp Mecmuası, *Din, Vatan*, Temmuz 1332, nr. 11, s. 162.

kendinizin islam kardeşlerinizin evlad-ı ıyaline ırz ve namusunu, mal ve milelini o pis ve murdar a'danın taarruz tahlis ile şan ve şerefınızı, din-i celilenizi ala ve i'zaz edeceksiniz. Yok eğer şehadet şerbeti içerseniz sizin için ölüm yoktur. Kati surette biliniz ki siz ölmüyorsunuz. Ancak hayat-ı faniyeden hayat-ı bâkîyeye rüçû ediyorsunuz. Ve saadet zaile, didinmek aleminden kurtulup kemal-i istirahat alemine, saadet-i edebiyye girdiriyorsunuz..."⁵⁸²

Galip Bahtiyar, 10 Temmuz 1329 yılında Türk Yurdu'nda çıkan "Şehidin Şekvâsı" adlı yazısında bir şehidin sesinden yakınmasını anlatmıştır. Savaşta hayatını kaybetmiş bir asker kendisini cennete götüren aracın alnındaki kurşun olduğundan, kendisi gibi ölmüş olan diğer kişilerin de bazılarının bir mezarının bulunmadığının bazılarının yaralar içinde öylece kaldığından, annelerinden emdikleri sütün babalarından yedikleri şaplakların hep vatan için olduğundan ve bu vatan uğruna savaşmak için aç susuz gezdiklerinden bahsetmiştir. Onların bu denli zorluklar içerisinde savaşıp vefat etmesinden sonra eğer ki Türk çocukları bu vatan topraklarını düşmana bırakır ise haklarını helal etmeyeceğine ve sürekli bir mücadele halinde olmaları gerektiğine değinmiştir.

*"... Negimsen yiğit. Kefenin yok ki sana yoldaşlardan haber soram. Yeşil sarığın yok ki seni hazır sanam. Selam ağam! Yoldaşları sorun haber verem. Ben ölmedim ki kefene bürünem. Alnımdaki yıldızı görmez misin. Beni cennete uçuran kurşunun yeridir. Yoldaş mı? Yatar onlar ağam. Dört senedir şu yurdun toprağını üzerimize çektik. Kimimiz kellemizi yastık etti. Kimimiz delik deşik bağrını şilte etti. Kimimiz örtünecek toprak bulamadı. Yaralar içinde görmez gözlerini gök kubbeye dikti. Bekler ki bir selamet yıldızı çıka, gözlerini nurlandıra..."*⁵⁸³

"Gaziler İçinde Mecruhlar Önünde" isimli bir yazıda "...Osmanlılar içinde geçirmeye gitmiş o yaralı arslanlar meşherine girmiş idim. Gönlüm hepsine sarılmak, yarasını değiştirmek, onlarla konuşmak, gazi yüzü görmek, gazi sözü işitmek, yaralı tavrı seyr etmek..." dizelerinden gazilik kavramı üstündeki değişimleri bu tarz yazılardan görülmektedir.⁵⁸⁴ "Eytam-ı Şüheda" isimli bir yazıda şehit ailelerinin acılarına şehit çocuklarının babalarının dönmelerini beklemelerine değinmiştir. Aslında yazının temelinde babaları şehit ve geride kalan bu şehit ailelerine yardım edilmesinin

⁵⁸² İskilipli Mehmed Atıf, "Fezâil-i Şüheda", *Beyânülhak*, 24 Zilkade 1330, nr.182, s. 3179.

⁵⁸³ Galip Bahtiyar, "Şehidin Şekvâsı", *Türk Yurdu*, 10 Temmuz 1329, nr. 20, s. 657.

⁵⁸⁴ Ömer Fevzi, "Gaziler İçinde Mecruhlar Önünde", M. Ertuğrul Düздаğ (Proje Yürütücüsü), *Sıratıüstakim*, Bağcılar Belediyesi, 2016, cilt: 6, sayı: 154, s. 378.

önemine değinmek vardır. Kutlu bir şekilde şehit olan kişilerin aileleri sıkıntılı zamanlar geçirmemeli ve şehit ailelerine gereken hassasiyet gösterilmelidir.⁵⁸⁵

“...Ey cahiller ey bi-diniler! Şehit ne demektir bilir misiniz görücü demektir. Kuran hiçbir şey yoktur ki Allah’ı tesbih etmesin lakin siz onların tahmid ve tesbihi işitmezsiniz. Buyuruyor fen, kâinat hayattan ibarettir hiçbir şey mahv olmaz diyor. Şey’ yalnız maddiyat değildir maneviyatta şey’ da dahildir. Her duygu dahi her şey gibi bakidir...”⁵⁸⁶

Çalışmanın bu bölümü şehitlik ve gazilik kavramlarının edebi ve dini içerikli eserlerde kullanım şekillerini ve anlamlarını ele almaktadır. Birçok coğrafyada coğrafyanın koşullarına göre şekillenen ideolojilerin son zamanlarda Osmanlı Devleti’nde de etkin olduğu bilinmektedir. Koşullara göre İslamcılık, Osmancılık, Türkçülük olarak isimlendirilen akımlar dönemin matbuatında da kendisini göstermektedir. Şehitlik ve gazilik kavramlarının kullanılması da bu akımların hemen hemen hepsinde yerini almıştır. İslamcılık akımının etkili olduğu zaman diliminde ve İslamcılık destekli yayınlarda şehitlik ve gazilik kavramları daha çok din etkisi üzerinden anılırken bu durum Osmanlı Devleti’nin son olarak tutunduğu Türkçülük ideolojisinde Türk olmak ve vatan çerçevesinden aktarılmıştır. Nitekim hangi ideolojisini benimsenirse benimsensin şehitlik ve gazilik kavramları etkin bir biçimde kullanılmıştır. Toplum nazarında önemli olan bu iki kavram üzerinden halk savaşa davet edilmiş, vaatedilmiş cennetin ya şehit ya da gazi olarak kazanılacağı vurgusu matbuatla yapılmıştır. Matbuatın yükselmesi artık yapılan savaşların artık sadece meydanlarda değil cephe gerisine de taşındığını göstermektedir. Böylece matbuat askerlerin ve toplumun motivasyon kaynağı haline getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti’nde daha çok savaş zamanı artan eserde şehit olup hayatını kaybeden bireylerin cennetle müjdelenmesi ve gazilerin toplumda bir kahraman olarak anılıyor olması bu duruma örnektir.

⁵⁸⁵ Osman Adil, “Eytamı Şüheda”, *Mutalaa*, 10 Cemaziyevvel 1315, nr. 61, s. 2-3.

⁵⁸⁶ Vahdeti, “Ya Gazi Ya Şehid”, *Volkan*, 9 Muharrem 1327, nr. 31, s. 3.

5. SONUÇ

İnsanlık olarak geçmişten gelen olayları, edinilen tecrübeleri ve bu tecrübeleri unutmamak, bir sonraki kuşağa aktarmak için kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece dil sayesinde geçmiştekilerle iletişim kurulabilmiş, yaşadıkları tarihsel süreç şahit olunabilmiştir. Dil tarihsel olayların hafızalarda yer etmesini sağlarken yazı da bu hafızayı daha kalıcı hale getirmiştir. Nitekim tarihsel olayların aktarımının dil üzerinden kavramlarla ifade edilişi bazı kavramların zamanla değişime uğramasına neden olmuştur. Anlam değişikliğine uğrayan bu kavramların yeni kullanımının sürekli hale gelmesiyle neredeyse ilk kullanım biçimleri unutulmuştur. Kavramlar üzerindeki bu değişim farklı hızlarda kendini göstermiş ve bir kelime aniden çeşitli anlamlar kazanabilmiştir. Reinhart Koselleck “Kavramlar Tarihi” eserinde kavramın anlamının değişmesindeki etkenlerden birinin pragmatik bir anlam biçiminde kendisini tekrarlamasıdır demektedir. Koselleck’e göre kavramların değişime uğramasına dair dört olasılık vardır. Bunlardan birincisi kelimenin anlamının ve içeriğinin artzamanlı ve eşzamanlı olarak değişmesidir. İkincisi, kelimenin anlamının aynı kalıp, kavradığı içeriğin değişimidir. Üçüncü olarak, sözlüğün anlamı değişir ancak değişim öncesinde kavradığı gerçeklik değişmez. Dördüncü olarak ise, kelimenin ve durumların anlamları birbirinden tamimiyle bağımsız olarak değişir. Bu duruma örnek olarak bu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Osmanlı Devleti’ndeki şehitlik ve gazilik kavramının değişim ve dönüşümü verilebilmektedir. Şehitlik ve gazilik kavramları kelime olarak İslam diniyle ortaya çıkmıştır. Fakat içerdikleri anlama bakıldığında tarihte haklı ve kutsal savaşların olduğu bilinen bir gerçektir. Tarih savaşın haklılığını çok eski zamanlardan itibaren ortaya koymuştur. Nitekim bireylerin de bu savaşlara katılması için bir haklı sebepleri olmak zorundadır. Osmanlı Devleti bireylere bu sebebi savaşlarda canını feda ederek vadedilmiş cenneti kazanarak ya da gazi olup kahraman olarak dönmek olgusu üzerinden vermiştir. Osmanlı toplumunda öncelikle din fenomeni açısından etkin olan bu kavramlar daha sonraki yıllarda Fransız Devriminin etkisiyle dini ve milli olarak etkisini göstermiştir. Savaşlarında biçimsel olarak şekil değiştirmesiyle şehitlik artık İslam dinini yaymaya gitmiş askerin savaş sırasında saldırırken ölmesi değil vatanını savunurken hayatını kaybetmesi olarak da kabul görmüştür. Gazilik ise artık devletin klasik dönemindeki gibi İslam dini için savaşan her askere verilen bir unvan değil saldırı veya savunma savaşı sırasında yaralanmış, sakatlanmış kişiler için kullanılır hale gelmiştir. Bütün bu

değişimi dönemin eserlerinden, arşiv belgelerinden ve süreli yayınlarından görmektediriz. Savaşla bağlantılı olan bu kavramların anlamlarının anlaşılabilmesi yine savaş zamanında artan matbuatla olmuştur. Matbuatın yükselişi ve savaşların devam etmesi birbiriyle ilişkidir. Savaşlarla beraber matbuatın yükselmesi artık savaş için fiziki bir zemin değil her alanın kullanılmaya başladığını göstermektedir. Osmanlı'da da bu durumun açık bir şekilde gözlenmesi devletin cephe gerisindeki savaşları da takip ettiğini ortaya koymaktadır. Çünkü çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda şehitlik ve gazilik kavramları genel olarak etki alanı geniş olan kelimelerdir. Osmanlı'da bu durumu yayınlanan eserlerle, çıkan edebi türlerle ve süreli yayınlarla erişilebilir, duyulabilir hale getirerek sağlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada incelenen pek çok dönem eserleri, edebi türler ve süreli yayınlar bunu ortaya koymaktadır. Özellikle modern zamanın eserlerinde şehitlik kavramının sık sık kullanılması, vadedilen cennetin vurgulanması örnek verilebilir. Nitekim şehitlik ve gazilik kavramları görüldüğü üzere modern zamanların propaganda kelimeleri olabilmıştır.

Bilindiği üzere devletler açısından milli olmanın modernizm, ulus-devlet ve bunların getirisi olan sosyal devlet olma olgusu bulunmaktadır. Osmanlı Devleti şehitlik ve gazilik kavramları çerçevesinde sosyal devlet olma olgusu kapsamında incelendiğinde görülmektedir ki şehit ve gazi ailelerine yapılan çoğu yardımların günümüzde aşına olduğumuz şeylerdir. Savaşların artmasıyla askerlere yapılan yardımların bütün dünyada yükselmesi Osmanlı Devleti'nide güdülemiş ve bu duruma tepkisiz kalmadığını görülmüştür. Çalışmanın bu bölümü incelendiğinde anlaşılacağı gibi şehit ve gazi aileleri için çeşitli yardım faaliyetlerine girişmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin dünyayı takip ettiğini zamana göre şekillendiğini ve askerler için eldeki imkanların kullanıldığını göstermektedir. Osmanlı Devleti bu sosyal yardımlar ve gün be gün gelişen, yaygınlaşan matbuat sayesinde vatan kavramının toplumda kullanılmasını, kabullenilmesini sağlamış ve millet sisteminden milliyetçiliğe geçişin topluma aşılama konusunda başarılı olunduğu günümüz dünyası gözlemlenerek söylenebilir. Özellikle “ya şehit ya gazi” olmak hala kutsallığını koruyan bir olgudur.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Belgeleri

ATASE, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi Birinci Dünya Harbi [BDH.],
1.117.3.61.; 1.113.2-2.; 1-7.5.; 4.1936.164.4.; 5.2045.363.9.; 5-12514.253.2-
3.; 5-12514.253.8.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA] Ali Emiri Mehmed IV [AE.SMMD.IV.]
60.7065.001.

Ali Emiri Mustafa III [AE.SMST.III.] 199.15624.001.; 270.21589.001. 5.338.001.

Ali Emiri Selim III [AE.SSLM.III.] 339.19562.001.; 417.23928.001.

Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO.] 4181.313515.001.; 4244.318252.001.;

1136.85189.002.; 1213.90950.001.; 1435.107556.001.; 1740.130463.001.;
2320.173951.002.; 3549.266121.002.; 3920.293971.002.; 3981.298513.003.;
3981.298573.002.; 3999.299866.002.; 4180.313430.001.; 4246.318376.004.;
4386.328886.001.; 4397.329759.002.; 4399.329875.001.; 4401.330064.002.;
4416.331139.001.; 4418.331282.001.; 4418.331282.001.; 4418.331342.001.;
4424.331780.001.; 4427.332014.001.; 4428.332056.002.; 4432.332335.001.;
4447.333511.001.; 600.44968.002.; 82.6128.001.

Cevdet Askeriye [C..AS.] 1110.49128.001.; 294.12204.001.; 851.36415.001.;

1100.48585.001.; 429.17803.001.; 1138.50577.001.; 443.18466.001.;
1119.49598.001.; 1056.46424.001.; 785.33272.001.; 914.39485.001.

Cevdet Maliye [C..ML.] 62.2842.001.

Cevdet Saray [C.SM.] 6.268.001.; 65.3281.001.; 113.5675.001.; 23.1186.001.;

77.3886.001.

Cevdet Tımar [C..TZ.] 10.485.001.; 2.53.001.; 40.1991.001.

Dahiliye 6. Şb [DH.EUM.] 32.19.001.

Dahiliye Evrak Odası Kalemi [DH.EUM.VRK.] 15.22.001.

Dahiliye Hukuk Müşavirliği [DH.HMŞ.] 12.35.001-002.

Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri [DH.İ.UM.EK.] 43.6.001-002.; 40.62.002.;
20.18.002.

Dahiliye İdare-i Umumiyye [DH.İ.UM.] 89.1.002.; 89-1.1-39.001-003.; 89-2.1-

36.003.; 93-2.1-60.002.

Dahiliye Kalem-i Mahsus [DH.KMS.] 2-1.30.001-002.; 33.16.001-002.; 40.21.001.

Dahiliye Mektubi Kalem-i [DH. MKT.] 2592.74.001.; 2311.105.001.; 1007.49.001.;

1567.56.001.; 1629.110.001.; 2141.58.001.; 2236.15.001.; 244.25.001.;
2463.61.001.; 2566.12.001.; 661.11.003.

Dahiliye Muhaberat ve Tensikat Müdürlüğü [DH.EUM.MTK.] 80.49.001.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH.MUI.] 2.27.001.

Dahiliye Şifre Kalem-i [DH.ŞFR.] 467.94.001.; 485.6.001.; 510.50.001.; 512.116.001.

Dahiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü [DH. UMVM.] 116.42.001.;

136.61.001.; 123.119.

Düstur, Tertib I, cilt: I.; cilt: V.

Düstur, Tertib II, cilt: VII.; cilt: II.; cilt: VII.; cilt: VIII.; cilt: XI.

Hariciye Nezareti İdare [HR.İD.] 1110-1.007-008.; 1128.10.004.; 1128.20.001.;

1128.6.002.; 30.33.002.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti [HR.SFR.3...] 473.52.001.; 491.51.001.

Hariciye Nezareti Siyasi [HR.SYS.] 1234.17.001-003.; 1234.22.002.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti [HR.SFR.04..] 504.19.001.; 765.154.002.;

914.28.002.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası [HR.TO..] 543.51.001.; 91.68.001.; 80.11.001.;

503.19.001.

Hatt-ı Hümayun [HAT] 1394.55773.001.; 1479.10.001.; 198.9951.001.; 1454.42.001.;

19.889.001.;

İbnülemin Maliye [İE.ML..] 5.357.001.

İrade Dahiliye [İ.DH..] 749.61155.002.; 283.17771.001.; 313.20110.001.;

751.61340.001.; 833.67070.001.

İrade Hariciye [İ.HR..] 274.16630.001.

İrade Hususi [İ.HUS.] 131.18.001.; 54.4.001.

Maarif Nezareti Mektubi Kalem-i [MF.MKT.] 113.64.001.; 1174.15.001.;

1204.83.001.; 1204.83.001.; 1210.60.001.; 1212.92.002.; 1220.103.001.;

1227.56.001-002.; 1229.118.; 1229.4.001-002.; 1232.26.; 171.116.001.;

364.57.002.; 366.1.001.; 367.59.001-002.; 370.12.002.; 374.10.004.;
454.15.002.; 57.169.001.; 67.72.001.; 67.78.001.; 77.76.001-002.; 897.4.002.;
1222.51.003.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi [MF.İBT.] 238.52.001.; 9.113.001.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri [MB.İ...] 40.38.001.; 51.63.001.

Meclis-i Vala [MVL.] 570.66.001.

Meclis-i Vükela Mazbataları [MV.] 102.12.002.; 162.43.001.; 166.101.001.;
178.85.001.; 197.54.001.; 202.134.001.; 207.115.001.; 235.42.001.;
237.46.001.; 241.144.001.; 241.233.001.; 241.59.001.; 246.113.001.; 246.63-
64.001.

Sadaret Amedi Kalemi Evrakı [A.}AMD.] 60.81.001.; 68.43.001.

Sadaret Deavi Evrakı [A.}MKT.DV.] 83.40.001.; 89.81.001.; 89.80.001.; 86.59.001.

Sadaret Defterleri [A.}d.] 3111.

Sadaret Divan Kalemi Evrakı [A.}DVN.] 102.12.001.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı [A.}MKT.MHM.] 100.97.001.; 317.60.001.;
497.34.003.; 50.72.001.; 71.60.001.; 85.4.001.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı [A.}MKT.NZD.] 149.74.002.; 366.10.001.;
174.58.001.; 187.18.001-002.; 236.14.001.

Sadaret Umum Vilayet Evrakı [A.}MKT.UM.] 183.29.001.; 207.5.001.;
293.91.1.001.

Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı [HSDHADDB] 3.2.001.

Şura-yı Devlet [ŞD.] 231.18.011.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı [TFR.I..AS..]
26\2558\001.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Kosova Evrakı [TFR.I..KV..] 177.17640.001.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Sadaret Evrakı [TFR.I..A...] 1.54.001.; 6.543.001-002.

Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı [TS.MA.e] 1295.2.001.

Yıldız Arzuhal Jurnal [Y..PRK.AZJ.] 7.41.001.;

Yıldız Askeri Maruzat [Y..PRK.ASK.] 1.28.001.; 123.102.001.; 139.62.001.;
144.115.001.

Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı [Y..PRK.BŞK.] 52.51.001.
Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik [Y..PRK.EŞA.] 31.75.001.
Yıldız Esas Evrakı [Y..EE.] 58.26.003.
Yıldız Hususi Maruzat [Y..A.HUS.] 404.65.002.
Yıldız Komisyonlar Maruzatı [Y..PRK.KOM.] 10.3.001.; 9.66.001-002-003.
Yıldız Mütenevvi Maruzat [Y..MTV.] 168\10\002.; 168.29.003.; 168.58.002.;
163.234.002.; 164.222.001-002.; 165.150.002.; 165.180.002.; 167.71.001-002.;
168.88.001.; 169.05.001.; 169.15.002.; 169.48.002.; 170.90.001-002.;
171.64.002.; 175.241.001-002.; 177.2.001.; 180.108.001-002.; 181.20.001.;
168.08.002.; 175.357.001-002.

b. Süreli Yayınlar

Ali Hadi, “Ana Öğüdü”, *Zafer*, nr. 15, 7 Haziran 1328.
Ali Rıza Seyfi, “Muazzez Vatana”, *Donanma*, nr. 4, Haziran 1326.
.....“Vatanım”, *Donanma*, 3 Kanunisani 1334, nr. 101.
Cemal Edhem, “Şehidler Mezarlığı”, *Donanma*, nr. 114, 12 Recep 1336.
Ceride-i Havadis Gazetesi, nr. 697, 23 Şevval 1270.; nr. 660, 9 Rebiülevvel 1270.; nr.
659, 23 Recep 1270.; nr. 668, 23 Recep 1270.; nr. 678, 19 Cemazeyilahir 1270.;
nr. 696, 17 Şevval 1270.;
Enveri, “Anadolu’da Bir Asker Anasının Hamiyeti”, *Donanma*, nr. 3, Mayıs 1326.
Gül Alp, “Asker Duası”, *Donanma*, nr. 12, 1 Zilkaide 1332.
Halid Fahri, “Türk Askerine”, *Donanma*, nr.81., 2 Ağustos 1333.
İkdam Gazetesi, nr. 268, 1 Zilkaide sene 1312.
Jandarma Evamir Mecmuası, nr. 82, 1 Ağustos 1331.; nr. 89, 1 Mayıs 1332.
Kazım, “Vatan Şühedası”, *Donanma*, nr. 31.
Köprülüzade Mahmed Fuad, “Harp Şarkısı”, *Donanma*, nr. 31, Eylül 1328.
Nazım, Vatana Hitap, *Donanma*, nr. 31.
Nedim, “Kırık Kundak”, *Harp Mecmuası*, nr. 2.
Sabah Gazetesi, nr. 272, 14 Muharrem 1293.; nr. 225, 7 Zilkade 1293.; nr. 199, 7
Şevval 1293.; nr. 356, 13 Mayıs 1294; nr. 340, 25 Nisan 1293.; nr. 350, 5
Cemaziyelevvel 1293.; nr. 351, 6 Cemaziyelevvel 1293.; nr. 352.; 8

Cemaziyelevvel 1293.; nr. 218, 4 Teşrinisani 1876.; nr. 354, 11 Mayıs 1293.; nr. 116, 16 Cemaziyelevvel 1293.; nr. 128, 1 Recep 1293.; nr. 338, 22 Nisan 1293.; nr. 331, 15 Nisan 1293.; nr. 163, 13 Şaban 1293.; nr. 156, 5 Şaban 1293.; nr. 145, 21 Recep 1293.; nr. 173, 24 Şaban 1293.; nr. 330, 12 Rebiülahir 1294.; nr. 133, 7 Recep 1293.; nr. 355, 22 Ağustos 1876.; nr. 355, 12 Mayıs 1294.; nr. 287, 3 Şubat 1817.; nr. 334, 18 Nisan 1293.; nr. 354, 11 Mayıs 1293.; nr. 359, 17 Mayıs 1293.; nr. 245, 2 Zilhicce 1293.; nr. 260, 30 Zilhicce 1293.; nr. 265, 8 Kanunisani 1877.; nr. 140, 15 Recep 1293.; nr. 358, 16 Mayıs 1293.; nr. 331, 15 Nisan 1293.; nr. 332, 16 Nisan 1293.; nr. 266, 7 Muharrem 1293.; nr. 294, 9 Muharrem 1293.; nr. 295, 10 Safer 1293.; nr. 165, 16 Şaban 1293.; nr. 2738, 28 Haziran 1313.;

Safvet, “Şanlı Mader”, *Zafer* nr. 4, 16 Rebiülahir 1330.

Salime Servet Seyfi, “Ey Vatan Askeri”, *Donanma*, 22 Teşrinisani 1333, nr. 97.

....., “Vatan”, *Zafer*, nr. 13., 24 Mayıs 1328.

....., “Çölde Askerler”, *Zafer*, nr. 6., 30 Rebiülahir 1330.

Takvim-i Vekayi Gazetesi, nr. 496, 7 Rebiülevvel 1270.; nr. 534, 26 Rebiülevvel 1272.; nr. 2027, 26 Şevval 1294.; nr. 2052, 2 Zilhicce 1294.; nr. 2009, 26 Ramazan 1294.; nr. 2111, 1 Rebiülevvek 1295.; nr. 2074, 8 Muharrem 1295.; nr. 2113, 3 Rebiülevvel 1295.; nr. 2096, 9 Safer 1295.; nr. 2047, 25 Zilkade 1294.; nr. 2015, 9 Şevval sene 1294.; nr. 2093, 4 Safer 1295.; nr. 534, 26 Rebiülevvel 1272.; nr. 2040, 15 Zilkaade sene 1294.; nr. 2041, 16 Zilkaade sene 1294.; nr. 2013, 7 Şevval sene 1294.; nr. 2011, 30 Ramazan 1294.; nr. 2024, 22 Şevval sene 1294.; nr. 541, 26 Şevval 1272.; nr. 2062, 20 Zilhicce 1294.; nr. 2063, 21 Zilhicce 1294.; nr. 495, 14 Safer 1270.; nr. 499, 4 Cemaziyelevvel 1270.; nr. 497, 4 Recep 1270.; nr. 512, 1270.; nr. 523, 12 Rebiülevvel 1272.; nr. 534, 26 Rebiülevvel 1272.; nr. 2050, 29 Zilkaide sene 1294.; nr. 2109, 26 Safer 1295.; nr. 2019, 15 Şevval sene 1294.; nr. 2052, 3 Zilhicce sene 1294.

c. Sözlükler

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, İstanbul Tabhane-i Amire, 1293.

Aleksandr Hanceri (Alexandre Handjeri), *Dictionnaire Français-Arabe-Persan Et*

Turc, Moskova İmprimerie de L’üniversite İmperlale, cilt: 2, 1840-1841.

BLANCHI T.X. Blanchi-KLEFFER J.D., *Elsine-i Türkiye ve Franseviyenin Lügatı*,

Paris İmprimerie Royale, 1837.

Hüseyin Remzi, *Lügat-ı Remzi*, İstanbul Matbaa-i Hüseyin Remzi, 1305.

İlaveli Lügat-ı Osmaniye, İstanbul Arif Efendinin Matbaası, 1310.

K. Sinan, *İngilizceden Türkçeye Cep Lügatı*, Aleko-İhsan (düzeltme), İstanbul Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1335.

KARLIDAĞ Abdullah Cevdet-İsmail İbrahim, *Tertib-i Cedid İlaveli Lügat*, İstanbul Kasbar Matbaası, 1331.

Lügat-ı Ebu'z-zıya, Matbaayı Ebu'z-zıya, İstanbul, 1308.

Mehmet Selahi Bey, *Kamus-i Osmani*, 1910.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

R. Yusuf (R. Youssouf), *Dictionnaire Turc-Français*, İstanbul Matbaa-i Ebuzziya, 1888.

Şemseddin Sami, *Kamus-i Fransevi Türkçeden Fransızcaya Lügat*, İstanbul Mihran Matbaası, 1302.

T.X Blanche, *Elsine-i Franseviye ve Türkiye'nin Lügatı*, Paris Typographie de Mme ve Dondey-Dupre, 1843-1846.

d. Kitaplar

Abdullah Zühdü, *Mecruh Gazilerimize Ziyaret*, Yuvanaki Panayotidis Matbaası, 1897.

Abdülehad Nuri, *Şehit Kızı*, Yeni Osmanlı Matbaası, 1336.

Abdülhamid Hamid el-Berzenci, *Dini, Vatani, Askeri Risale-i İrşadiye*, 1331.

AÇIKSÖZ Salih Can, *Kürt Sorunu Bağlamında Gaziliğin Vücuda Gelişi: Egemenlik, Erkeklik ve Sakatlık*, Nurseli Yeşim Sünbuloğlu (Der.), *Erkek Millet Asker Millet*, İletişim Yayınları, 2013.

Ahmed Midhat, *Edvarı Askeriye*, Kırk Anbar, İstanbul 1308.

Ahmed Mikdad, *Şerefü'l Mücahidin*, Necim İstikbal Matbaası, İstanbul 1331.

Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, Yusuf Halaçoğlu (Haz.), Çağrı Yayınları, 1980.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'ncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul 1988.

Ahmet Refik, *Baltacı Mehmed Paşa ve Büyük Petro*, Kitabhane-i İslam ve Askeri-

- İbrahim Hilmi, İstanbul 1327.
-, *Felaket Seneleri*, Kütüphane-i Askeri-İbrahim Hilmi, 1332.
-, *Kabakçı Mustafa*, Kitaphane-i Askeri-İbrahim Hilmi, 1331.
-, *Köprülüler*, Kitaphane-i Askeri-İbrahim Hilmi, 1331.
-, *Osmanlı Kumandanları*, Kitabhane-i İslam ve Askeri- İbrahim Hilmi, İstanbul 1318.
-, *Padişahlarımıza Din Gayreti Vatan Muhabbeti*, İstanbul 1332.
-, *Usul-i Harp*, Kitaphane-i Askeri- İbrahim Hilmi, İstanbul 1324.
- Aka Gündüz, *Katırcıoğlu*, Seda-yı Millet Matbaası, İstanbul 1332.
- AKSEKİ Ahmet Hamdi, *Askere Din Kitabı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Ali Galip, *Fezail-i Gaza Menakıb-ı Cihad*, Tevsi' Tıba'at Matbaası, 1330.
- ALTINAY Ayşe Gül-BORA Tanıl, *Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik Cilt 4*, İletişim Yayınları, 2008.
- ALTUĞ Uğur, *Cihan İmparatorluğunun Kurucusu Osman Beg*, Kronik, İstanbul 2020.
- ANDERSON Benedict, *Hayali Cemaatler*, Metis, 2011.
- ÖZTÜRK Necdet (Haz.), *Anonim Osmanlı Kroniği*, Bilgi Kültür Sanat, 2015.
- Aşık Paşa, *Garip-name*, Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç (Haz.), İstanbul 2003.
- AYKAÇ Şafak, *Şehitlik ve Türkiye'de Militarizmin Yeniden Üretimi: 1990-1999*, Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, *Erkek Millet Asker Millet* (Der.), İletişim Yayınları, 2013.
- BARTHOLD W.- KÖPRÜLÜ M. Fuat, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- BAUMAN Zygmunt, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Baymramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l-Gaza*, Salim Ayduz-Şamil Çan (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- BEŞİKÇİ Mehmet, *Birinci Dünya Savaş'ında Osmanlı Seferberliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.
- BOETIE Etienne de La, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, İmge Kitabevi, 2011.

- BONNER Michael, *Jihad in Islamic History*, Princeton University Press, 2006.
- BRAUDE Benjamin- LEWIS Bernard, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Kemal H. Karpat (Ed.), *The Structure of the Non-Müslim Communities in the Eighteen Century and After*, Holmes-Meier Publishers, 1982.
- BROADHEAD Philip- KEOWN Damien, *Can Faiths Make Peace? Holy Wars and the Resolution of Religious Conflicts*, Paul Robinson (Ed.), *War, Religion and Honour*, I.B. Tauris, London 2007.
- BRÖCKLING Ulrich, *Disiplin Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, 2008.
- BRUNDAGE James A., *Holy War and the Medieval Lawyers*, T. P. Murphy (Ed.), *The Holy War*, Ohio State University Press, 1974.
- BUC Philippe, *Holy War, Martyrdom, and Terror*, University of Pennsylvania Press, 2015.
- Cemal Bey, *Şehidlerin Sesleri yahud Askerin Büyük Duygusu*, Yeni Osmanlı Matbaası, 1332.
- Cihad Emr-i Hakdır*, Dersaadet, 1326.
- Cihad*, Manuk H Koçunyan Matbaası, 1331.
- Cihad-I Ekber*, Ahenk Matbaası, 1330.
- CLAUSEWITZ Carl Von, *Savaş Üzerine*, Eriş Yayınları, 1975.
- COOK David, *İslam'da Şehitlik*, Kabalcı Yayınları, Mayıs 2017.
- ÇORUHLU Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, 2000.
- DAVISON Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, Agora Kitaplığı, 2005.
- DEMİR Necati – ERDEM Mehmet Dursun, *Battal Gazi Destanı*, Hece, Yayınları, 2006.
- DEMİR Necati, *Dânişmend Gazi Destanı*, Hece Yayınları, Eylül 2006.
- DERİNGİL Selim, *Simgeden Millete*, İletişim Yayınları, 2019.
- DURKHEİM Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.
- Edhem Ruhi, *Şehid Evladları*, Filibe Balkan Matbaası, 1329.
- ELDEM Edhem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2009.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'an'ı Kerim Meali*, Bakara Suresi 190. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

....., *Kur'an'ı Kerim Meali*, Enfal Suresi 39. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

....., *Kur'an'ı Kerim Meali*, Furkan Suresi 52. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

....., *Kur'an'ı Kerim Meali*, Nisa Suresi 95. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

....., *Kur'an'ı Kerim Meali*, Bakara Suresi 90. Ayet, Ayfa Yayınevi, 2021.

ELIADE Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler I Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

....., *The Sacred and The Profan*, A Harvest Book, New York 1987.

EMECEN Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul 2010.

EMECEN Feridun, *Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti:*

Saruhan Beyliği Örneği, Elizabeth A. Zachariadou (Ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Enveri, *Düsturname-i Enveri Osmanlı Tarihi Kısmı*, Necdet Öztürk (Haz.), Kitabevi, İstanbul 2003.

ERGİN Muharrem, *Dede Korkut Kitabı Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanını Beyan Eder Hanım Hey*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Evliya Çelebi, *Seyahatname* 4. Kitap, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (Haz.), cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Fazlı Necib, *Dehşetler İçinde*, Selanik'te Yeni Asır Matbaası, 1326.

FIRESTONE Reuven, *Jihad: The Origin of Holy War in İslam*, Oxford University Press, New York 1999.

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't-Tarih Kühü'l-Ahbar*, Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar- Ahmet Gül-İbrahim Hakkı Çuhadar (Haz.), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

- GIBBONS Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Altınordu Yayınları, Ankara 2017.
- GIDDENS Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Kalkedon Yayınları, 2008.
- GÜNGÖR Erol, *Tarihte Türkler*, Yer-Su Yayıncılık, 2019.
- Hadidi, *Tevarih-i Ali Osman*, Necdet Öztürk (Haz.), Marmara Üniversitesi Yayınları Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1991.
- Hafız İzzet, *Mevâizü'l-cihad ve'd-Din li-Asâkiri'l Muvahhidin*, Matbaa-i Askeriye, 1331.
- Hasan Fehmi, *Cihad Hakkında Ehl-i İslama, Asker-i İslama Kürsi-i İslamdan Bir Hitap*, Matbaa-i Amire, 1334.
- HEINZELMANN Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü*, Kitap Yayınevi, 2009.
- HOBBSAWN Eric J., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, 1995.
-, *Fransız Devrimi'ne Bakış*, Agora Kitaplığı, 2009.
-, *Geleneğin İcadı*, Agora Kitaplığı, 2006.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih I*, İsmet Parmaksızoğlu (Haz.), Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.
- HUNTINGTON Samuel P., *Asker ve Devlet*, Salyangoz Yayınları, 2006.
- IMBER Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300- 1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.
- IMBER Colin, *Osmanlı Hanedan Efsanesi*, Oktay Özel-Mehmet Öz (Ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Yayınevi, 2019.
- İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, Ahmet Uğur (Haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- DELİCE İbrahim-KARAGÜLLE Dahiye-YÜKSEL Hasan (Haz.), *İlk Anonim Tevarih-i Al-i Osman (Edirne Nüshası)*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i Aliyye Cilt I*, Türkiye İş Bankası, 2009.

-, *Devleti Aliyye Cilt II*, İş Bankası Yayınları, 2017.
-, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, Eren Yayıncılık, 2000.
- İNALCIK Halil, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi*, Oktay Özel-Mehmet Öz (Ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Yayınevi, 2019.
- İncil\Mattea, 5:39, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2015.
-, 5:9, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2015.
-, 26:52, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2015.
- İrfan, *Guzat ve Şüheda Yahud Gazi ve Şehidler*, Yuvanaki Panayotidis Matbaası, İstanbul 1315.
- İzmirli İsmail Hakkı, *Gazilere Armağan*, Matbaa-i Askeriyye, 1332.
- KAFADAR Cemal, *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Metis Yayınları, 2018.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- KALDY-NAGY Gyula, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)*, Oktay Özel-Mehmet Öz (Ed.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi, Ankara 2019.
- KARPAT Kemal H., *Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, 2011.
-, *Orta Doğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, 2011.
-, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, 2017.
-, *İslamın Siyasallaşması*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- KELSAY John, *Arguing the Just War in İslam*, Harvard University Press, London 2007.
- Kesriyeli Mehmed Sıdkı, *Salâ-yı Cihad*, Karabet Matbaası, 1334.
- KIRANLAR Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Türk Tarih Kurumu, 2013.

- KOSELLECK Reinhart, *Kavramlar Tarihi*, İletişim Yayınları, 2016.
- KÖKSAL Hasan, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.
- KÖPRÜLÜ Mehmet Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- KÖROĞLU Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*, İletişim Yayınları, 2016.
- Kur'an'ı Kerim Meali, Ali İmran Suresi 169. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
-, Ankebut Suresi 69. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
-, Bakara Suresi 193. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023
-, Bakara Suresi 154. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
-, Bakara Suresi 216. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
-, Bakara Suresi 218. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
-, Hac Suresi 39. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
-, Muhammed Suresi 4-5. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
-, Saff Suresi 11. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
-, Tevbe Suresi 73. Ayet, Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- KÜÇÜK Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat*, Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat*, Türkiye İş Bankası, 2017.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, 2018.
- LEEUEW Gerardus Van der, *Religion in Essence and Manifestation*, Princeton Legacy Library, 1986.
- LEVEND Ağah Sırrı, *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-namesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- LEWIS Bernard, *İslam ve Batı*, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2017.
-, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, Phoenix Yayınevi, 2011.
-, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, 2015.
- Manisalı Halil Hilmi, *Cihadda İslamın Vazifesi*, Necim İstikbal Matbaası, 1332.
- MARDİN Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, 2010.
- MATTOX John Mark, *Saint Augustine and the Theory of Just War*, Continuum,

London 2006.

Mehmed Fevzi Efendi, *Seyfî'l Cihad fî Nasrî'l-ibad*, Şeyh Yahya Efendinin Matbaası, 1293.

Mehmed Halid, *Risale-i Cihat*, Sabah Matbaası, 16 Zilhicce 1292.

Mehmed Halis, *Cihad-ı Ekber*, İstanbul Kanaat Matbaası, 1333.

Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949, s. 73-74-75.

Mehmet Rifat, *Makalat-ı Edebiye-i Askeriye*, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1298.

Miralay Sadık Bey ve Yeni Çıkan Fırka Münasebetiyle Şanlı Türkler ve Kahraman Osmanlılar, 1329.

Musa Kazım, *İslamda Cihad*, Matbaa-i Hayriye ve Şükerası, 1333.

Mustafa Sadık, *Neşide-i Cihad Ekber*, Ankara Vilayet Matbaası, 1330.

NAFZIGER George F.-WALTON Mark W., *İslam at War: A History*, Praeger, London 2003.

Namık Kemal, *Barika-i Zafer*, Matbaa-i Ebüzziya, 1289.

....., *Cezmi*, Meclis-i Maarif, İstanbul 1305.

....., *Evrak-ı Perişan*, Maarif Nezareti, 1301.

....., *Kanije*, Maarif Nezareti, İstanbul 1311.

....., *Silistre Muhasarası*, Teodor Kasab Matbaası, 1290.

....., *Vatan Manzumesi*, Matbaa-i Jirayir Keteon.

....., *Vatan yahut Silistre*, 1307.

Ord. Prof. Auerbach, *Edebiyat ve Harp*, Üniversite Konferansları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.

Orhan Midhat, *Kahraman Türk Kızı*, Dersaadet Çavuşoğlu Matbaası, 1333.

....., *Kanlı Muaşaka*, Dersaadet Çavuşoğlu Matbaası, 1333.

ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, 2017.

Oruç Bin Adil, *Oruç Beğ Tarihi*, Necdet Öztürk (haz.), Bilge Kültür Sanat, 2014.

Osman Senai, *Fezailü'l Mücahidin*, Kitaphane-i İslam-ı Askeri, 1320.

OTTO Rudolf, *Kutsal'a Dair*, AltıKırkbeş Yayın, 2014.

ÖZ Asım, *Anlam Kaybının Telafisi ile Siyasi Konumlar Arasında: Türkiye'deki*

- İslamcılığın Şehitlik ve Şahitlik Anlayışı Üzerine Bir Tasvir Denemesi*, Serdar M. Değirmencioğlu (Der.), *Öl Dediler Öldüm Türkiye’de Şehitlik Mitleri*, İletişim Yayınları, 2014.
- ÖZ Mehmet, *Osmanlı Tarihi Üzerine I*, Cedit Neşriyat, Ankara 2019.
- ÖZBEK Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet*, İletişim Yayınları, 2016.
- ÖZCAN Abdülkadir, *Türklerde Gaza Geleneği, Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1995.
- ÖZCAN Ahmet, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Halk Arasında Yaygın Popüler Tarih Eserlerine Bir Bakış*, Taşkın Takış, Tuğçe İnceoğlu (Der.), *Halil İnalıcık Armağanı II*, Doğu Batı Yayınları, 2011.
- ÖZCAN Ahmet, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- ÖZEL Ahmet, *Dârulislâm Dârulharb*, İz Yayıncılık, 2019.
- ÖZGER Yunus, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaiüd Sandığı*, IQ Yayınları, 2011.
- ÖZKIRIMLI Umut, *Milliyetçilik Kuramları*, Doğubatı Yayınları, 2013.
- PEGG Mark Gregory, *A most Holy War The Albigensian Crusade and the Battle for Christendom*, Oxford University Press, 2008.
- PETERS Rudolph, *İslam ve Sömürgecilik*, Nehir Yayınları, 1989.
- ROUX Jean-Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, Bilgesu, Ankara 2011.
-, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İşaret Yayınları, 1994.
- Sarı Abdullah Efendi, *Gazaname-i Halil Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.
- Süleyman Nazif, *Asitane-i Tarih*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1335.
-, *Batarya ile Ateş*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1335.
-, *Gizli Figanlar*, Matbaa-i İctihad, 1906.
- SÜMER Necati, *Dinlerde İntihar Şehitlik ve Ötenazi*, Ankara Okulu Yayınları, Aralık 2015.
- ŞAHİN Haşim, *Dervişler, Fakihler, Gaziler*, Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Şükrullah, *Behcetü’t Tevarih*, Hasan Almaz (Haz.), Sistem Matbaacılık, İstanbul 2010.
- TABUROĞLU Özgür, *Dünyevi ve Kutsal: Modernlerin Maneviyat Arayışı*, Metis Yayınları, 2008.

- TANYU Hikmet, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.
- TASLAMAM Caner, *Terör'ün ve Cihad'ın Retoriği*, İstanbul Yayınevi, 2014.
- TEKİN Şinasi, *İştikakçının Köşesi Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler*, Dergah Yayınları, 2016.
- Tımaşvârî İbrahim Naimeddin Efendi, *Hadikatü's-Şühedâi's-Serhad*, Mehmet Karataş- Mehmet Ali Yaşar (Haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.
- TİMUR Taner, *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, Yordam Kitap, Aralık 2017.
- TOGAN A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Trabzon Kahramanı Şehid Muhterem İlyas*, Trabzon Meşveret Matbaası, 1325.
- TUNÇAY Mete, *Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango İdaresi*, Milli Piyango İdare Yayını, Akara 1993.
- TURAN Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- ULUÇAY M. Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.
- UYAR Mesut- ERICKSON Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Yayınları, 2017.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Kapıkulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Üryanizade Ali Vahid, *Asker İlmi Hali*, 1333.
- Vassaf Kadri, *Yetimin Kabri*, Sahib-i Neşri Cemiyet-i Kitaphanesi, 1331.
- W. Bang ve G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1939.
- WERNER Ernst, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, Alan Yayıncılık, Ekim 1986.
- WHETHAM David, *Just Wars and Moral Victories*, London Brill 2009.
- WITTEK Paul, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, Pencere Yayınları, 2000.
- Yazıcıoğlu Ahmed Bican, *Dürr-i Mekkun*, Ahmet Demirtaş (Haz.), Akademik Kitaplar, 2009.
- Yusuf Has Hacıp, *Kutadğu Biliğ*, Mustafa S. Kaçalın (Haz.), T.C Kültür ve Turizm

Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri.
ZÜRCHER Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 2016.

e. Makaleler

“Harp Edebiyatı”, *Donanma*, 20 Recep 1336, nr. 115.

“Harp Edebiyatı”, *Tanin*, nr. 2755.

“Harp Edebiyatı”, *Yeni Mecmua*, nr. 5.

Ahmet Refik, *Harp Mecmuası*, nr. 21.

Aka Gündüz, “Genç Türk Kahramanına”, *Donanma*, nr. 4.

AKGÜN Seçil-ULUĞTEKİN Murat, “Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sayı: 3, 1992, ss. 17-84.

ALICI Mustafa, “Kutsal’a Giden Yol: Dinler Tarihi’nde Bir Metodolojik Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 5, sayı: 3, 2005, ss. 73-120.

Ali Suad, “Şehid Arkadaşım”, *İctihad*, 16 Mayıs 1329.

Ali, “Vatanperverlik [1]”, *Donanma*, Temmuz 1329, nr. 41.

ALKAN Necmettin, “1897 Yunan Harbi’nde Şehit Olanların Yakınları ve Gaziler İçin Düzenlenen İane Sergisi”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 13, 2008, ss. 13-42.

Atıf, “Bir Şehid Ailesi”, *İtisam*, nr. 14, 26 Cemaziyelevvel 1337.

AYDIN Melikşah, “İslam Hukukuna Göre İsyan (Bağy) Suçu ve Cezası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 23, sayı: 2, 2015, ss. 49-77.

AYDIN Rıfat, “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, cilt: 6, sayı: 1, 2018, ss. 229-256.

BANARLI Nihad Sami, “Ahmedi ve Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Al-i Osman”, *Türkiyat Mecmuası*, cilt: 6, 1939, ss. 49-176.

Başçavuş, “Genç Askere Öğütler”, nr. 3, 24 Şaban 1330.

....., “Vatan”, 14 Şevval 1330, nr. 9.

....., 17 Şaban 1330 nr. 2.

- Ceride-i Sofya*, “Cihad ve Fezaili Cihad”, nr. 6-3, 13 Şevval 1329, s.1.
- CITINO Robert M., “Military Histories Old and New: A Reintroduction” *The American Historical Review* 112, sayı: 4, October 2007, ss. 1070-1090.
- CUNBUR Müjgan, “Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız”, *Erdem*, cilt: 3, sayı: 9, 1987, ss. 777-808.
- ÇELİK Ahmet, “Birinci Büyük Millet Meclisi Döneminde Şehit Yakınlarına Yönelik Yardım Politikaları”, *Belgi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 20, Yaz 2020, ss. 2143-2264.
- ÇİTAK Zana, “Fransa’da Laiklik ve Milliyetçilik: 1905 Kilise-Devlet Ayrılığı Yasası”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi Milliyetçilik I*, cilt: 9, sayı: 38, 2006, s. 145-160.
- DEMİR Tanju, “Osmanlı PTT’sinin Yardım Denekleriyle İlişkisi ve Şehit Çocuklarına Desteği: Evlâdı Şüheda Vergisi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 7, 2006, ss. 7-12.
- Donanma*, “Vatan”, Mayıs 1326, nr. 3., s. 219.
- DÖĞÜŞ Selahaddin, “Avrasya Steplerinde İlk Gaziler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 20, 2008, ss. 329-354.
-“Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları”, *Belleten*, cilt: 72, sayı: 265, ss. 817-888.
- DUMAN Haluk Harun-GÜREŞİR Salih Koralp, “Yeni Türk Edebiyatı’nın Kaynakları: Savaş ve Edebiyat (1828-1911)”, *Turkish Studies*, cilt: 4, 2009, ss. 29-77.
- DUMAN Harun, “Savaş Edebiyatı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt: 58, sayı: 1, 2018, ss. 99-110.
- Elhac Hafız Davud, “Müslümanların Cihadı ve Faziletleri”, *Ceride-i Sofya*, 3 Cemaziyelevvel 1331. nr. 20-24.
- ERCAN Yavuz, “Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi’nin Fransa Seyahatnamesi”, *OTAM*, 1991, ss. 73-125.
- EREKER Fulya A., “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 3, 2004, ss. 1-36.
- EROĞLU Haldun, “Osmanlı Ailesinin Savaşlarda Şehit Olan Üyeleri”, *Belleten*, cilt:

- 81, sayı: 290, ss. 67-88.
- Galip Bahtiyar, “Şehidin Şekvâsı”, *Türk Yurdu*, 10 Temmuz 1329, nr. 20.
- GİRİTLİ İsmet, “Fransız İhtilali ve Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 15, ss. 539-549.
- GÖMEÇ Saadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Tarih Araştırma Dergisi*, cilt: 22, sayı: 33, ss. 79-104.
- GÜÇ Ahmet, “Kur’an’da Kutsallık Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 9, sayı: 9, 2000, ss. 1-5.
- GÜLDÜRMEZ Sevim, “Savaş ve Edebiyat Araştırmaları”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt: 58, sayı: 1, 2018, ss. 217-227.
- GÜNDÜZ Şinasi, “Kutsal Hakkında Konuşma: Dinsel Söylemde Mitos”, *Milel ve Nihal*, cilt: 6, sayı: 1, 2009, ss. 9-26.
- Hafız İsmail Hakkı, “Asker Terbiyesi”, *Ordu ve Donanma*, 1328, nr. 1.
- Halim Sabit, “Cihad-ı Ekber: Genç Müslümanlık”, M. Ertuğrul Düздаğ (Proje Yürütücüsü), *Sebilürreşad*, Bağcılar Belediyesi, 2017, cilt: 11, sayı: 280.
- Harp Mecmuası*, “Din, Vatan”, Temmuz 1332, nr. 11.
- HAS Kenan, “Dinler Arası Diyalog Bağlamında ‘Savaş’ Fenomeni; İslamiyet Örneği”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 2002, ss. 256-272.
- HÜSEYNOVA Sevda, “Din-Savaş İlişkileri ve Sulh Kültürü”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı: 5, 2008, ss. 87-95.
- İREN Adem Ali-GÜRKAYNAK Muharrem, “Batı Medeniyeti ve Hıristiyanlıkta Haklı Savaş Geleneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 35, 2015, ss. 147-178.
- İskilipli Mehmed Atıf, “Cihad ve Gaziliğin Fezaili”, *Beyânülhak*, 17 Zilkaid 1330., “Fezaili Şüheda”, *Beyânü’l-Hak*, 22 Teşrinievvel 1328, cilt: 7.
- KARA OSMAN OĞLU Yakup Kadri, “Harp Edebiyatı”, *Büyük Mecmua*, 13 Teşrinisani 1919, nr. 15.
- KARATAŞ Mehmet, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi Milliyetçilik I*, cilt: 9, sayı: 38, 2006, ss. 57-76.
- Kazım Şinasi, “Harp Edebiyatı, Konferanslar”, *Yeni Mecmua*, nr. 35, 14 Mart 1918.

- KEÇECİ KURT Songül, “Bir Eğitimin Öncüsü: Dârüşşafaka”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, 2016, ss. 159-174.
- KİRMAN M. Ali-ÖZBOLAT Abdullah, “İslam, Kutsal, Seküler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 2, 2017, ss. 19-41.
- KURŞUN Zekeriya, “Osmanlı’da Savaş ve Diploması Ödülü Olarak “Çelenk””, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı: 15, 2020, ss. 131-158.
- KUŞCU Emir, “Kutsal Kavramını Yeniden Düşünmek: Mana Modelinden Düzen Nosyonuna Doğru”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 11, sayı: 3, 2001, ss. 165-186.
- Lacey Aldwin Smith, “Can Martyrdom Survive Secularization”, *The Johns Hopkins University Press*, cilt: 75, sayı: 2, 2008.
- Mehmed Tayyip, “Cihadın Farziyeti”, *Beyânülhak*, 24 Zilkaide 1330.
- Mehmed Zeki, “Selamet Vatan ve Memleket İçin”, *Müdafaa-yı Milliye*, 15 Teşrinievvel 1327, nr. 15.
- Mehmet Fahrettin, “Cihad-ı Ekber- Millet-i Müsellaha”, M. Ertuğrul Düzdağ (Proje Yürütücüsü), *Sebilürreşad*, Bağcılar Belediyesi, 2017, cilt: 13, sayı: 316.
- Mustafa Haluk, “Vatanperverlik İhtiyacı”, *Donanma*, Haziran 1329, nr. 28.
-, “Vatanperverlik”, *Donanma*, Mart 1328, nr. 25.
- Mustafa Taki, “İslamiyet’te Cihad”, M. Ertuğrul Düzdağ (Proje Yürütücüsü), *Sebilürreşad*, Bağcılar Belediyesi, 2017, cilt: 7, sayı: 172.
- MÜEZZİNOĞLU Ersin, “I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Hamiyesi ve Eğitimi: Dârüleytâmlar”, *History Studies*, cilt: 4, sayı:1, 2012, ss. 399-417.
- Osman Adil, “Eytamı Şüheda”, *Mutalaa*, 10 Cemaziyelevvel 1315, nr. 61.
- OZANSOY Halid Fahri, “Harp ve Edebiyat”, *Son Posta*, 24 Eylül 1939, nr. 3289.
- Ömer Fevzi, “Gaziler İçinde Mecruhlar Önünde”, M. Ertuğrul Düzdağ (Proje Yürütücüsü), *Sıratımüstakim*, Bağcılar Belediyesi, 2016, cilt: 6, sayı: 154.
- ÖZBEK Nadir, “Osmanlı’dan Günümüze Dârülaceze: Sosyal Politika Zihniyeti ve

- Kent Yoksulluğunun Değişen Niteliği”, *Toplumsal Tarih*, sayı: 288, Aralık 2017, ss. 50-61.
-, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 89, 2001, ss. 7-33.
-, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Dârülhayr-ı Âlî”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 182, Şubat 1999, ss. 11-20.
- ÖZCAN Ahmet, “Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, sayı: 2, 2020, ss. 109-117.
-, “Destandan Romana Battal Gazi”, *II. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Sempozyumu Bildiriler*, 7-9 Kasım 2013, İstanbul, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2014, s.112-120.
-, “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Tarihçiliğe Bir Bakış”, *Türk Yurdu*, sayı: 293, 2012, ss. 25-29.
- ÖZCAN Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 14, 2006, ss. 103-121.
- ÖZÇELİK Sezai, “İslam’da Savaş ve Cihat Kavramları ve Haklı Savaş (Jus ad Bellum\Jus in Bello) Doktrini”, *Yeni Türkiye, İslam Dünyası Özel Sayısı IV*, sayı: 98, 2017, ss. 458-468.
- ÖZTÜRK Fatih, “The Ottoman Millet System”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 16, 2009, ss. 71-86.
- Ragıp Rıfki, “Vatan”, *Başçavuş*, 10 Temmuz 1328, nr. 1.
- SAFA Peyami, “Harp ve Edebiyat”, *Hareket*, nr. 27.
- SAFİ Lüey M., “İslam’da Savaş ve Barış”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 3, sayı: 1, 1995, ss. 57-84.
- Safvet, “Vatan Sevgisi İmandandır”, *Donanma*, Kanunisani 1326, nr. 11., s. 966.
- Selahattin Döğüş, “Osman Gazi’den Gazi Mustafa Kemal’e Anadolu Gazileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, 2007.
- Süleyman Nazif, “Harp ve Edebiyat”, *Hadisat*, 1 Haziran 1335, nr. 152.
- ŞAHİN Kürşat Şamil, “Gazavatnamelerde Edebi Savaş Tasvirleri”, *TÜBAR*, sayı: 37, 2015, ss.235-268.

- Şanlıordu, “Vatan Muhabbeti”, 23 Rebiülahir 1327, nr. 18., s. 1.
- ŞEKER Cihat, “Hristiyanlıkta, Yahudiliğe Tepki Olarak Gelişen Kutsallık Anlayışı”, *İnsan ve Toplum Bilgisi Araştırma Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1, 2016, ss. 42-65.
- ULUCUTSOY Hasan, “Türk Basınında Savaş Edebiyatı Tartışmaları (1913-1941)”, *Turkish Studies*, cilt: 13/28, Kasım 2018, ss. 1023-1040.
- UZUN Elif, “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, cilt: 6, sayı: 21, 2010, ss. 19-33.
- Vahdeti, “Ya Gazi Ya Şehid”, *Volkan*, 9 Muharrem 1327, nr. 31.
- YAZICI Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 48, sayı: 1, 2007, ss. 1-46.
- YILDIRIM Ergün, “Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, cilt: 9, sayı: 38, 2006, ss. 181-199.
- YILDIRIM Münir, “Mircea Eliade’de Kutsal ve Kutsal Zaman Kavramı”, *Dini Araştırmalar*, cilt: 10, sayı: 28, 2007, ss. 59-82.
- YILMAZ Yakup, “Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler”, *Journal of History and Future*, cilt: 1, sayı: 1, 2015, ss. 8-38.
- f. Tezler**
- AKAR Ali, *Mirkatü'l-Cihad*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, 969 s.
- ALPYÜRÜR Fahri, *Politik Felsefe Açısından Carl Von Clausewitz'in Savaş Düşüncesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, 109 s.
- AYKAÇ Şafak, *"Vatan için ölmek": Türkiye'de Şehit Asker Kültürünün Sosyo-Politik İnşası ve Şehit Aileleri Dernekleri*, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022, 577 s.
- BAYKUT Sibel, *Çanakkale Savaşları Anma Merasimleri Özelinde Türkiye'de Şehitlik Nosyonu Üzerine Etnografik Bir Çalışma*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, 415 s.

- CEMRİ Ferda Önen, *Milletin Ölümsüzlük stratejileri: Kutsal ve Kurbanın Modern Biçimi Olarak Şehitlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, 184 s.
- ÇETİNKAYA Şeyma, *Kur'an-ı Kerim de Cihat Kavramı*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, 93 s.
- DIETRICH Richard, *Digenês Akritês Destanında Hristiyan-Müslüman Sınır Kültürünün Yansımaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, 430 s.
- DİKMEN Fatmanur, *Şehitlik Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2022, 328 s.
- DURMUŞ Meral, *Siyasal-kültürel Türk(ıye) İslam'ı" Tophum Haritasında Üç Kuşak Şehitlik-Gazilik Kök Paradigması*, Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, 333 s.
- GÖÇER Fatma, *II. Abdülhamit Döneminde Bir İane Örneği: 1897-1898 Yılı Şehit Çocukları ve Malul Gaziler İanesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, 99 s.
- HARMAN Ayşenur, *Modern Ulus Devlette Şehitlik*, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021, 96 s.
- KALKAVAN TASLAMAN Feryal, *Geçmişten Günümüze "Haklı Savaş" Kavramının Yorumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, 425 s.
- SARI Mehmet, *Gelibolulu Za'ifi Muhammed Gazâvat-ı Sultan Murad Han*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, 551 s.
- ŞAHİN Feyza Kurnaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumları (1877-1939)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon 2012, 602 s.

ŞAHİN Furkan, *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, 303 s.

ULUCUTSOY Hasan, *Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, 511 s.

g. Ansiklopedi Maddeleri

AKALIN Şükrü Haluk, "Ebülhayr Rûmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023 cilt: 10, ss. 360- 362. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebulhayr-rumi>.

ATAR Fahrettin, "Şehid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023 cilt: 38, ss. 428-431. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehid#1>.

AYHAN Halis-MAVİŞ Hakkı, "Dârüşşafaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 9, ss. 7- 9. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darussafaka>.

DEMİRCİ Kürşat, "Kudsiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 26, ss. 495-496. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutsiyet#1>.

ERKAN Mustafa, "Gazavatname", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 17.12.2021, cilt: 13, ss.439-440. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazavatname>.

FAYDA Mustafa, "Siyer ve Megazi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 37, ss. 319-324. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi#1>.

İNALCIK Halil, "Filori", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 13, 1996, ss. 106-107. <https://islamansiklopedisi.org.tr/filori>.

KAFADAR Cemal, "Gaza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 13, ss. 427-429. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaza>.

KIEL Machiel, "Sarı Saltuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 36, ss. 147-150. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sari-saltuk>.

KÖPRÜLÜ Orhan F., "Alp", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023,,

- cilt: 2, ss. 525. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alp>.
- NUHOĞLU Hidayet Yavuz, “Dârüleytam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 8, ss. 521. <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruleytam>.
- NUTKU Özdemir, “Dârülbedâyi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 8, ss. 515-516. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulbedayi>.
- OCAK Ahmet Yaşar, “Danışmendname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 8, ss. 478-480. <https://islamansiklopedisi.org.tr/danismendname>.
-, “Battal Gazi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 5, ss. 204-205. <https://islamansiklopedisi.org.tr/battal-gazi>.
- ORTAYLI İlber, “Osmanlılar ’da Millet Sistemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 30, ss. 66-70. <https://islamansiklopedisi.org.tr/millet#2-osmanlilarda-millet-sistemi>.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Gazi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 13, ss. 443-445. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi>.
- ÖZCAN Azmi, “Milliyetçilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 30, ss. 84-87. <https://islamansiklopedisi.org.tr/milliyetcilik>.
- ÖZEL Ahmet, “Cihad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 7, ss. 527-531. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#1>.
-, “Dârülbağy”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 26.07.2023, cilt: 8, ss. 514-515. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulbagy>.
- ŞAFAK Ali, “Bağy”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 26.07.2023, cilt: 4, ss. 451-452. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagy>.
- ŞAHİN Haşim, “Menakıbname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 17.12.2021, cilt: 29, ss. 112-114. <https://islamansiklopedisi.org.tr/menakibname>.
- TAŞAGIL Ahmet, “Talas Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 39, ss. 501. <https://islamansiklopedisi.org.tr/talas-savasi>.
- TOPALOĞLU Bekir, “Günümüzde Cihad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 7, ss. 531- 534. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad#2-gunumuzde-cihad>.

YAMAN Ahmet, “Savaş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 21.06.2023, cilt: 36, ss. 189-194. <https://islamansiklopedisi.org.tr/savas#1>.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 42, ss. 479-486. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif#2-tarih>.

EKLER

EK-1: "Mecruhin-i Askeriyye Komisyonu"na gelen çeşitli erzaklara ait bir defter

Bulgur	Fasulye	Kavurma	Duhân	Şair	Rugan [...]	Erz	[...]
Kıyye 193382	Kıyye 11606	Kıyye 2020	Kıyye 1003991	Keyl 1000	Kıyye 922	Kıyye 400	Kıyye 22
Elbise ve eşya-yı saire							
Gömlek ve yelek ve don	[...] ve hırka	Aded	El havlusu	Şayak	Çorap		
Aded Gömlek 4260 Don 3810 Yelek 29 8099	Aded [...] 1546 Hırka 3754 5300	Demir büyük toka 3300 Sağır toka 1800 Demir [...] kantarması 2400 Göğüslük halkası 1500 Demir kantarma 850 Büyük demir toka 200 Üç köşeli toka 200	Aded 6000	Zirai 3114	Çift 3201		
Çarık	Maden taklidi kaşık	Orta dilli 40	Dolak	Kalçın	Eldiven		
Çift 1678	Aded 912	Dördüncü şişe 93	Çift 1799	Çift 370	Aded 79		
Alet ve mühimmat-ı harbiye							
Şişhane tüfenk	Seyf	Kurşun	Kovan	Külçe kurşun	Şamberi novaraltı(c hambre noire du)		
Aded 5	Aded 3	Aded 188	Aded 700	Kıyye 133	Takım 1		
Edviye-i vesaire							
Sandık-ı merhem	Taliyun yakısı	Keten tohumu	Tiftik ve sargı	Tiftik	Amerikan bezi	Sargılık	
Aded 10	Zira' 250	Kıyye 315	Sandık 10	Dirhem 160	Top 241	Dirhem 26	

				Kıyye 506		Kıyye 34	
Baskılık	Fanile gömlek	Fanila yorgan önüsü	Yorgan	Patista çarşaf	Boy entarisı		
Dirhem 100 Kıyye 30	Aded 9	Aded 5	Aded fanila 10 Basma 10 Yazma 3 23	Aded 9 Keten çarşaf 2 11	Aded 6		
Yorgan çarşafı	Battaniye	Beyaz ipek	Terlik	Çizme	Nühas çamaşır legeni		
Aded 3	Aded Yün 2 Yamuk 2 4	Kıyye 2	Çift 2	Çift 1	Aded 1 Kıyye 3		

EK-2: İane-i Mecruhin-i Askeriyye Komisyonuna Gönderilen Yetmiş Dokuzuncu Kafiye

	Baskılık bez Kıyye	Sargı Kıyye	Amerikan bezi Top	Fitillik tiftik Kıyye	Tiftik Kıyye
Fi 1 Kanunievvel sene 93 Kuleli hastanesine					39
Fi 2 Kanunievvel Üsküdar'da Bab-ı Müşiri Hastanesine					25
Fi 6 Kanunievvel Varna hastanesine					105
Fi 6 Kanunievvel Batum					100
Fi 6 Kanunievvel Kuleli					39
Fi 6 Kanunievvel Süleymaniye Kışlası					40
[...] salib ahmer cemiyetinden mevrud otuz üç sandık eşya					
Fi 7 Kanunievvel Hilali Ahmer Cemiyetine					30
Fi 8 Kanunievvel Çatladıkapi Hastanesi					10
Fi 8 Kanunievvel muharrec? Mekatib-i Askeriye					20
Fi 9 Kanunievvel Maltepe Hastanesine	(Hilal-i Ahmer Cemiyetinden)				91
Fi 10 Kanunievvel Süleymaniye Hastanesine					35
Fi Kanunievvel 10 liman [...]					45
Fi 10 Kanunievvel Kuleli					43
Fi 10 Kanunievvel Beylerbeyi					67,5
Fi 10 Kanunievvel Maltepe					75
Fi 14 Kanunievvel Pazarcık					
Fi 15 Kanunievvel Sofya	22	13			000

Fi 15 Kanunievvel Hassa Orduyu Hümayunu Piyade Sekizinci Alayının Üçüncü Taburuna				3	000
Fi 15 Kanunievvel Sofya Hastanesine	İane-i şitaiye komisyonundan				42
Fi 15 Kanunievvel Sofya	30	17	İane şehriye komisyonundan	8	222
Fi 15 Kanunievvel Filibe Hastanesine	22	13			000
Fi 17 Kanunievvel Ferik Saadetli Seyit Paşa Hazretleri Fırkası				3	000
Fi 17 Kanunievvel Edirne Hastanesine	25	15			000
Fi 17 Kanunievvel Pazarcık Hastanesine	20	15			000
Fi 19 Kanunievvel Sofya Hastanesine			(Hilal-i Ahmer Cemiyetinden)		408
Fi 19 Kanunievvel Süleymaniye Kışla Hastanesine					93
			[...]		000
			Adet		Kıyye
Fi 17 Kanunievvel Edirne Hastanesine			1		380
Fi 17 Kanunievvel Seyit Paşa Hazretlerine			1		380

Ek-3: İane Sergisine ait üç numaralı defter

Hediye Edenlerin isimleri	Eşyanın cinsi	Parça guruş	Eşyanın kıymeti guruşu	Nakit para guruş
Sadrazam Halil Rıfat Paşa	Gümüş mineli kahve takımı, gümüş çay takımı gümüş ayna, sürahi, bardak, kupa, levha vesaire	46	25604	
Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın haremi hanım cariyeleri	Atlas üzerine kalıptan işleme yatak örtüsü	1	4160	
Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın büyük kız kardeşi	Çuka üzerine kalıptan işlemeli yatak örtüsü	1	3500	
Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın küçük kız kardeşi	Dokuma bez üzerine kalıptan işlemeli yatak örtüsü	1	2700	
Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın küçük oğlu	Gümüş divit	1	2160	
Şurayı devlet mülkiye dairesi azasından Şükrü Bey	Cevizden yapılmış sedefli süslü raflı resim çerçevesi ve küçük raf	9	3380	
Avusturya halkından işlemeci Josef Bogidinç	Atlas üzerine işlemeli levha	1	640	
Fatih karakolunda memur Binbaşı Gani Bey'in eşi	Çay takımı	13	864	
Mısır halkından	İngiliz lirası	250		30000
İskenderiye Haham Başı tarafından	İngiliz lirası Şilin Peni	26 15 10		3215
Varna tüccar vekaleti dairesinde yapılan iane sergisinde toplanan hasılatın Tüccar Vekili Refik Bey tarafından teslim alınmıştır	Fransız lirası Osmanlı lirası Yirmilik altın	72-3 bölü 4 9-1 bölü 2 1 9-3 bölü 4		7116,10

	Gümüş mecdi			
Trabzon başıka? Konsolosunun kız kardeşi Matmazel cimahası?	İşleme yastık, işleme sigara iskemlesi ve dikiş çantası	5	1836	
Rüşdi idare merkezi müşaviri Habip Efendi'nin hanımı	Şal ve gümüşlü kemer ve küçük zincir	2	2800	
Paşabahçesindeki Osmanlı mum fabrikası tarafından	Beş sandık [...] mumu sultani	5	300	
Bükreş'te oturan kırtasiye fabrikası sahibi mösyö soca? Tarafından verilmiş eşyalar Bükreş sefaret elçiliğinden gönderilmiştir.	Meşin çanta, fotoğraf çerçevesi, takvim, çeşitli mektup kağıtları, çeşitli resimler, [...] kağıtları vesaire	299	2382	
Rum okulu öğretmenlerinden olan mösyö Dimitri Malyöpo	Rumca roman kitabı	99	495	
Mısırlı Mehmet Fehmi Bey	Tablo	1	0	0
Şurayı devlet memleketim Temyiz reisi Sahib Bey	Antika enfiye kutusu, atik enfiye kutu	2	5400	
Taşkız halkından olan ve İstanbul'da divan yolunda oturan züccaciye tüccarından Haşim Efendi	Türkistan'da yapılmış antika at eğeri	1	350	
[...] Apor kumpanyası tarafından	Lira-yı Osmani	10		1080
Bosno'da Tuzlazir Kasabasında Hacı Muzin Odinç Hacı Ali Ağa	Gümüş mecdiye	7,5		150
Bosno'da Tuzlazir Kasabasında Hacı Ali Ağazade İbrahim Ağa kulları	Gümüş mecdiye	7,5		151
İstanbul'da oturan Banker Almanyalı mösyö huyinç	Kel(gel) yağı	10 kutu	1620	
Vefat etmiş Kahveci başı Veli Ağanın oğlu İstanbul gümrük kâtibi Mehmed Cemal	Hint'te yapılmış savatlı maden tepsisi, tatlı takımı	6	540	

Baş Ressam Mösyö fededset zevner?	Resim tablosu	2		
Baş Ressam Mösyö fadedset zevner'in haremi hanım cariyeleri	Resim tablo	1		
Papa yani	Fotoğraf albümü, tesbih	104	2810	
Londra'da elçilik başkatibi Feridun Bey	Yirmilik gümüş mecdiye	27		540
Dahiliye nezaretinde evrak müdürü Ali Haydar Bey	Beyan-ı hakikat nam tarih ile ikinci faslı	839	1385,5	
Londra büyükelçisi Antopolu Paşa	İngiliz lira-yı	20		2400
Hamburg'de bazı kumpanyalar adına Mösyö Ayalasto	Osmanlı lirası	16,5		1782
Halkalı ziraat okulu müdür ve öğretmenleri	Gümüş mecdiye	82,5		1650
İstanbul'da merhaben yokuşunda iki numaralı dükkânda kapıcı Hacı Hasan	Kuzu derisiyle deri taklidi kalpak	15	340	
Tophane-i Amireden zurnacı Salih Saim Bey	Muhderat-ı evliya nam risale	100	112,5	
Emlak-ı hümayunlarının üçüncü şubesi başkatibi Osman Nuri Efendi'nin kız kardeşi, öğretmen okulu ikinci sınıf öğrencilerinden Fahriye Hanım	Kadife üzerine ipek işleme köşe yastığı	2	648	
Musiki hümayunlarından öğretmen Arende Paşa	Resimli ve sedef kakmalı kasnaklı def	3	1620	
Manastır Valisi Ferik Abdülkerim Paşa	Gümüştan yapılmış [...]	2	3500	
Mühür makamlığından Hacı Seyid Bey	İpekli halı	1	4000	
Halep kumandanı Ferik Ali Muhsin Paşa tarafından teşkil edilen bir komisyon sayesinde	Lira-yı Osmani	1020		110160

Halep’de yapılan bir cemiyet ile toplanan yardım Halep’in telgraf poliçesiyle gönderilmiştir				
Porsluk fabrikası müdürü Nazım Bey ve memurları	Süslü vazo ve sürahi	3	1570	
İstanbul Bidayet Mahkemesi ikinci ceza dairesi azasından Hafid Bey	Mer’atü’l-kıraat	1		

Ek-3.1: İane sergisine ait beş numaralı defter

Hediye Edenlerin isimleri	Eşyanın cinsi	Parça guruş	Eşya Kıymeti guruş	Nakit guruş
Daha önce yapılan iki bin beş yüz liralık nakit ve geçen haftaki ipek, yün, seccade bohça ile bu sergide ipek ile kumaşlara ve ipekler üzerine işlenmiş güzel eşyalar ile 123768 değerinde 64 parça bulunmaktadır. Padişah'tan bu defa hediye edilenler	Sarma, ipek ile işlenmiş ve sanayi-i Atiken dahiliyeden çıkmış güzel kıymetli eşyalar	64	123768	0
Mısır Hidivi Abbas Hami Paşa	Mısır sanayi okulunda yapılmış güzel şeyler	56	48082	0
Harem-i hidiv hanım cariyeleri	Mücevherli çiçek demeti, kavanozu vazo, güzel eşyalar vesaire	8	46374	0
Adliye Nazırı Abdülrahman Paşa	Sim divit, kemer, fil dişinden yapılmış satranç takımı, çiçekli desti, iki kat altın yaldızlı yemek takımı, çini mineli tel gümüş işi kahve takımı vesaire	83	14292	0
Osmaniye iane komisyonu tarafından toplanan Sadrazam Paşa'nın kız kardeşi ve komisyon reisi hanımları tarafından gönderilen	Lira-yı Osmani	2000	0	216000
Bulgaristan reisi nazırı istonyof efendi	Fransız lirası	30	0	2850
Harbiye okulu matbaası Miralayı Mehmet Emin Bey	Tablo	1	0	0
Paris'te oturan cozel ve beyalinin? Haremi hanım cariyeleri	Savatlı gümüş kutu, şal, atlas üzerine yün işlemeli, dantelli masa örtüsü vesaire	37	5200	0
Şam'dan Hasan Saib Efendi	İrtifa' risalesi	200	0	0

Pariste basılan Adrian? Gazetesi müdürü Nikolabilis Efendi	Tıp araç-gereçleri, eczane malzemeleri içeren çanta ve [...] Tabir olunur, isbirta ile yanar lamba, araç-gereç içeren çekmece	2	1182	0
Bahriye okulu şahanelerinden El-hac Mustafa Efendi	Zaferü’i-islam ve Mesadir-i Arabbiye adlı kitaplar	120	0	0
Harbiye idadi okulu resim öğretmeni Mirliva Nuri Paşa	Tablo	2	0	0
Musiki hümayunları öğretmeni Mirliva Gavatlı Paşa	Domoko ve Şefikat marşı	200	0	0
Kitabcı Rauf Bey	Oyma ağaçtan resim çerçevesi	1	216	0
Beyoğlunda gömlekçi kottaki İstiranklo	Frenk Gömlek, gecelik entarisi, yelpaze, sabun ve nene çorabı	31	1559	0
Tüccardan Tarusyan Himparsum	Kadifeden yapılmış ipekli işlenmiş vapur resmi ve büyük resim çerçevesi	2	2046	0
Müşir Mahmut Hamdi Paşa	Japonya işi kavanoz, büyük vazo	2	4000	0
Müşir Mahmut Hamdi Paşa’nın haremi hanım cariyeleri	Abanosdan yapılmış Japonya işi paravan	1	2500	0
Şehriyarlarından biri olan dragon miralay ve oğlu Mehmet Bey	Japonya işi tepsi, çay takımı	43	750	0
Dragon miralayının haremi hanım cariyeleri	Seyyahlara mahsus tuvalet çantası	1	648	0
Dragon miralayının oğlu	Nişan şeklinde saat	1	540	0
Hassa ordusu hümayunları süvari ikinci alay kaymakamı Hüsnü Bey	Coğrafya-yı umumi adlı kitap	300	0	0
Öğretmen okulu öğretmenlerin sekiz numaralı Fatıma Hanım- üçüncü defa	İpekle işlenmiş atlastan yapılmış gemi	1	300	0

Kazanlı Abdullah Efendi'nin kız kardeşleri Fatıma, Hatice ve Münire hanımlar	İstanbul'da yapılmış kenarı gümüş kaplı tepsi ve yazı takımı	8	1728	0
Beyoğlunda bazar-alman hacı mösyö paloka	Büyük saat takımı, barometre	2	2660	0
Şehriyarlardan biri olan ve Aydında bulunan Ahmet İsa Bey	Savatlı gümüş kemer, Çin işi çiçeklik, üçer mumlu avizeli şamdan, çekmece vesaire	7	3318	0
Selanik mal gümrüğü memurlarından Ahmet Şefik Efendi	İpek işleme resim	1	1620	0
Piyanocu başı Mösyö Komungir'in oğlu Mösyö Erinit komunkir	[...]	1	1620	0
İstanbul yemen posta şubesi memuru Hayri Bey	Ahlak-ı hamide-i aklam risalesi	105	0	0
İstanbul postane müdür yardımcısı İhsan Bey	Posta rehberi	50	0	0
Tüfenkyan şehriyarlarından Mahrum Bey	Müzeden gümüş kakmalı kolonun	1	216	0
Şehriyarlardan Sefareci başı Mösyö Dimitri Ankidi	Büyük küçük tablo	7	0	0
Bosna'da Karopa Kazasında Hasan Ağa Şahin Evdinç	Nakit	0	0	237,5
Cinsi Fabrika modelcilerinden Mervud İzzet Bey	Sehpa üzerinde resimli çiçekli tuvalet aynası, kotra şeklinde yazı takımı	3	1575	0
Beyoğlunda büyük caddede 487 numaralı mağazada bulunan tüccardan Ruzezdal kumpanyası	Kadife üzerine ipek işleme köşe yastığı	1	400	0
Eyüp kadısı Sadrettin Efendi	[...] nam kitap	99	0	0
Şehriyarlardan sigaracı başı Mösyö Dimitri Enkidi'nin oğlu Temakenkidi	Oyma ağaçtan kadife üzerine [...], büyük Osmanlı arması, bir kutu yaprak sigara	2	1715	0

Paris Bonmar�e Müdürü	Atlas �zerine ipek işleme eldivenlik, yelpaze, atlaslı k��ıt �anta vesaire	12	643	0
-----------------------	---	----	-----	---

Ek-3.2: İane Sergisine ait yedi numaralı defter

	Eşyanın Cinsi	Parça	Kıymeti guruş	Nakit Guruş
Mukaddema ihsan buyrulan ve bedeli [...] mecbu dört bin beş yüz seksen dokuz lira yirmi beş guruş balığ olan eşyayı naklisine ile tablolardan maada bu kere dahi taraf eşref hazreti hilafetpenahilerinden ihsan ve inayet buyrulmuş olan	Kıymetli tablo Bez fabrikasının albümü	3 1		
Şeyhülislam Cemaleddin Efendi	Rumeli’de yapılmış kakmalı yazı takımı, İstanbul’da yapılmış gümüş tatlı, şerbet takımları, gümüş leğen, ibrik, kahve zarfı, resimli süslü tabaklı porselen fincan, tüfenk ve halı seccade	63	25974	
Şeyhülislam Cemaleddin Efendi’nin haremi hanım cariyeleri	Gümüşten yapılmış çiçeklik ve Kudüs-u şerif de yapılmış sedefli süslü çekmece	3	12140	
Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa	Koruma içinde süslü altın kaplı yazma Mushaf-ı Şerif	1	15000	
Sadaret Müsteşarı Tevfik Paşa kulları	Maden küp ve küçük vazo	6	11880	
Sadaret müsteşarı Tevfik Paşa’nın haremi hanım cariyeleri	Atlas üzerine sırma işlemeli yorgan yüzü, ipek kumaş üzerine sırma ve ipek işlemeli yorgan yüzü	2	5200	
Şehremini Rıdvan Paşa	Kılıç, Saksonya’da yapılmış atika desti	3	10000	
Harbiye Müşiri Şakir Paşa	Tabakla birlikte gümüş fincan, tepsi ile beraber takımı	29	11000	

Dördüncü ordu hümayunları Müşiri Zeki Paşa	Fotoğrafla alınmış besmele-i şerif levhası	30		
Baş kâtip Hüseyin Efendi	Delâil-abdülkadir tercümesi	200		
Cezayir [...] valisi Abidin Paşa	Büyük dürbün	1	1500	
Vergi Cemiyeti azasından Hiyadizade Seyid Hasan Halit Bey	Halep'te yapılmış ipek oda takımı, boğça, seccade, Japonya'da yapılmış büyük tabak	14	2760	
Orman ve maden ve ziraat nezareti muhasebecisi Mahyiliddin Bey	Taşbağ kakmalı satranç takımı	Takım 1	1500	
Sadaret Müştüşarı Tevfik Paşa'nın oğlu Süleyman Bey	Gümüş tepsi içinde gümüş yazı takımı	4	1800	
İrade-i Mahsusa Nazır yardımcısı [...] Paşa'nın madaması	Atlas ve keten üzerine ipek işlemeli mendillik, raf örtüsü, yüz havlusu, elvan ipek kumaştan köşe yastığı, ayaklı maden ispirotluk	17	1640	
İrade-i mahsusa nazır yardımcısı Cun Paşa'nın oğlu Cun Bey	Mersin zafer?	450		
Manastır Vilayeti Defterdarı Bahattin Bey	Gümüş kalıptan [...]	2	1500	
Maarif Nezareti Umum-u matbaalar müfettişi ve Aporidi Efendi	Rum diliyle Teracim-i Ahval Selatin-i azam aliyesin makam-ı hazreti adlı risalenin birinci ve ikinci cildi	200		
Katiplerden Şakir Bey	Güzel inşal? isimli roman	50		
Ticaret ve Nafia Nezareti Umum-u Vilayet Şahaneleri haritalarının resimlendirilmesini yapan mühendislerinden memur Binbaşı Ali Sefa Efendi	Kabartma ve levha şeklinde Girit haritası	1		

Kazanlı tüccarlardan Hacı İsmail Efendi	Çin yapımı ibrik, leğen, kapaklı kavanoz, sabunluk, fırçalık	9	1010	
Tüfenkli bölük çavuşanından Sinan Ağa	Mushaf-ı şerif Havlu ve dokuma yazı takımı	1 3	65	
Bulgaristan komiseri Nasuh Bey'in haremi hanım cariyeleri	İran yapımı siyah üzerine kalıptan işlemeli kapı perdesi, atlas üzerine ipek işlemeli seccade	2	2000	
İstanbul'da oturan tüccarlardan Hanlı Hacı Hasan Efendi	Fildişi üzerine mine ile imal edilmiş Mekke-i Mükerrerme resmi, Hindistan yapımı savatlı maden yemek sinisi ve kalkan	6	7400	
İstanbul'da Sultan Hamamında 44 ve 56 numaralı mağazada canfes tüccarından [...] ve kumpanyası	Atlas ve kurdelelik	Metre200 Santim2	1162,33	
Halep vilayeti merkezinde daha önce toplanıp gönderilen meblağ	Mecidiye			2323 Para 6
Kudüs'ün pek çok ilinden ilçesinden toplanmış yardımlar	İşlenmiş çeşitli sedefiye	1241	8393	
Orman ve maden ve ziraat nezareti okulundan olan Fahrettin Bey'in haremi hanım cariyeleri	Siyah kadife üzerine ipekle işlenmiş köşe yastığı, gümüş sigara kutusu, fincan ile birlikte gümüş zarf, halıdan yapılmış terlik yüzü	5	760	
Bab-ı ser-askeri levazımat-ı umumiye dairesi dördüncü şube müdürü Mustafa Hilmi Paşa	Sivas yapımı ince şal taklidi, halı seccade, Anadolu işi halı seccade	3	898	

Edirne belediye doktoru Hasib Efendi	Pembe Atlas üzerine kalıptan işlemeli yorgan yüzü	1	648	
Edirne baş katibi Abdullah Efendi	[...]	1	150	
Edirne belediye doktoru Cemal Bey	Halı seccade	1	324	
Edirne’de Haffaf Hacı Ahmet ve Hacı Hüsnü Efendiler	Terlik	18 çift	216	
Edirne’de Adram Yasıfpapo? Efendi	İpek	4 paket	860	
Edirne’de levazım dairesi birinci şube müdürü Tahsin Bey	Gümüş mecdiye	1		200
Kosova Valisi Hafız Mehmet Paşa	Şehirköy yapımı yünden dokunmuş yasdık yüzü, minder, kilim	9	756	
Kosova vilayeti naibi Hasib Efendi	Gümüş mecdidi	5		100
Kosova vilayeti defterdarı Mustafa Tevfik Bey	Sarma işlemeli çuka, kadifeli sarmalı fermene	3	1080	
Kosova vilayeti istinaf ceza reisi Recai Efendi	Gümüş mecdidi	15		300
Kosova vilayeti istinaf madde umumisi Tevfik Efendi	Sivas işi halı seccade	1	324	
Kosova vilayeti bidayet mahkemesi ceza reisi Rüştü Efendi	Kırmızı yapağıyla ve [...]	1	180	
Kosova vilayeti bidayet mahkemesi hukuk reisi Fehmi Efendi	Gümüş zarf, hint yapımı savatlı maden tepsi	7	250	
Kosova vilayeti vergi müdürü Hacı Hasan Efendi	Gümüş mecdidi	5		100
Kosova vilayeti maarif müdürü Halil Kemal Bey	Cevizden yapılmış kahve takımı	15	540	

Kosova vilayeti evkaf muhasebecisi Hakkı Efendi	Gümüş mecdi	15		200
Kosova vilayeti maarif meclis azasından Necip Efendi	Prizren işi altın işlemeli kalemtraş ve makas	2	162	
Kosova vilayeti defter hakanı memuru İsmail Efendi	Gümüş mecdi	5		100
Kosova vilayeti maarif muhasebe memuru Nuri Bey	Prizren işi yaldızlı çakı	2	80	
Kosova vilayeti Nüfus Nazırı Hacı Ahmet Efendi	Lira-yı Osmani			54
Kosova vilayeti maden mühendisi Mehmet Ali Efendi	Eski zaman işlemeli havlu	5	350	
Kosova vilayeti orman müfettişi [...] Efendi	Eskiden işlenmiş çevre ve halı	5	250	
Kosova vilayeti eşrafından [...] Bey	Kalıptan işlemeli peşkir	3	270	
Kosova vilayeti meclis idare azasından Yaşar Bey	Memlekette yerli olarak yapılmış kilim	1	324	
Kosova vilayeti [...] Hacı Efendi	Küçük seccade	1	108	
Kosova vilayeti mahkeme-i bidayet azasından Hacı Ramazan Efendi	Siyah ipek harçlı fermene	1	324	
Kosova vilayeti müteveli Selim Ağa	Seccade	1	108	
Kosova vilayeti erzak işlerinin üstenen İsmail Efendi	Gümüş mecdi	27		540
Kosova vilayeti banka şube memuru Yusuf Efendi	Gümüş mecdi	10		200
Kosova'nın saygın kişilerinden Samircizade Ahmet Bey	Lira-yı Osmani	2		216
Kosova'nın saygın kişilerinden Halil Bey	Gümüş mecdi	10		200

Kosova vilayeti belediyesi belediye reisi Osman Bey	Gümüş mecdi	10		200
Kosova vilayeti muhasebeci İbrahim Efendi	Gümüş mecdi	5		100
Kosova vilayeti istinaf baş kâtibi Hafız Şerif Efendi	Gümüş mecdi	3		60
Kosova'nın saygın kişilerinden Hamit Bey	Gümüş mecdi	3		60
Kosova vilayeti istinaf azasından Hacı İlyas Efendi	Gümüş mecdi	3		60
Mısır tüccarından olan ve İstanbul antikacı hanında yaşayan Davut [...] Efendi	Büyük tablo İngiliz lirası	2 4		480
Beyoğlu'nda fotoğrafçı Gülmez Kardeşler	İstanbul ve boğaz içinin fotoğraf albümü	2	500	
Beyoğlu tüccarlarından Madam Şadan	Billur vazo, çiçeklik, porselen saksı, çin yapımı küçük vazo, billur [...] ve üçer mumlu pirinç şamdan, çiçeklik ve elvan rengi şeker torbası	31	1810	
Sarayın çay işlerini üstlenen tüccardan Mösyö [...]	Paket çay	150	2250	
Harbiye ve bahriye okulunun mühendishane, matbaa, fotoğrafçılığın parça ve araç- gereçlerini üstlenen Karakaş Kardeşler	Fotoğraf parça ve araç- gereçleri	Sandık 1		
İbrahim Paşa	Kadife üzerine sarma işlemeli süslü gaş(kaş) at eğeri, resim başlık, göğüsük, gümüş [...] kamçı vesaire ve sedefli pul ile birlikte tavla	14	21620	
İzmir'den Uşakzade Sadık Bey	Sim mecdi	1000		20000

Maksudzade Sabbuh Bey	Mineli ve elmaslı enfiye kutusu, mineli altın saat, fildişi yazıhane araç-gereci, gümüş çatal, bıçak, kaşık Tablo	13 1	6484	
Eski Suriye Valisi Hacı Osman Paşa'nın haremi hanım cariyeleri	Cebel-i Lübnan yapımı tel işlemeli perde, masa örtüsü, köşe yastık yüzü, Halep yapımı canfes yorgan, yastık yüzleri, sedefli varaklı yazıhane	24	7420	
Sultan Ahmet de Firuz Ağa Camisinin karşısındaki Eczacı [...] Efendi	Diş tozu ve çeşitli maden suyu	240	1120	
İstanbul İran Elçiliği baş tercümeni Ohans	İran işi seccade, duvar için nakkaşlık, İran kumaşı, İran işi pencere perdesi	10	1940	
Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti denetleme memuru Sermiyan Efendi	Fotoğraf albümü	1	432	
Fransız Okulu öğrencilerinden matmazel [...]	Siyah atlas üzerine ipek işlemeli köşe yastığı, ipek işlemeli resim çerçevesi	3	444	
Mirliva [...] Paşa'nın haremi Fatıma Aliye Hanım cariyeleri	İmtiyaz-ı nişan alisi arması, nakışlı halı seccade, [...] Dişi ve ipek işlemeli boğça, peşkir, atlas üzerine işlemeli yastık yüzü, şamdan, kağıt üzerine konulacak taş baskı, sedef zarf, sedeften yapılmış sigara tabası, nakışlı kehribar sigaralık, mineli [...] vesaire	22	2456	

Mösyö Valuri	Dört mumlu gümüş kaplama maden şamdan, gümüş kaplama maden çerçeveli oturtma ayna	3	2160	
Japonya'daki Bozaka Şehrinde bulunan Nakomora ve kumpanyası [...] Mösyö [...]	Japonya'da işlenmiş ipek [...] tabak, çiçekli saksı, vazo, çay	35	4110	
Beşiktaş'ta bulunan Hamidiye Okulu öğretmenlerinden çiçek imalatçısı matmazel Anıt	Tuğralarla süslü ve çiçeklik yapılmış levha	1	1080	
Anitin kız kardeşi mari istimaracı	Çiçekten yapılmış [...]	1	216	
Roma Elçilik Müsteşarı [...] Bey'in haremi hanım cariyeleri	Altından işlenmiş örme para kesesi	1	324	
Meclisi maliye azasından Edhem Bey	Tablo	2		
Askeri denetleme komisyon azasından vefat etmiş olan Ferik Hilmi Paşa'nın haremi hanım cariyeleri	Yazılı tepsî içinde fincan ile birlikte yaldızlı bakır kahve zarfı ve cezvesi	22	1000	
Orman ve maden ve ziraat nezareti memuru Darnuku Efendi	Tablo	2		
Saygın tüccardan Hintli Hacı Hasan Efendi	Hindistan yapımı savatlı maden çiçeklik ve boynuzlu koç [...]	3	972	
Şehremaneti meclis azasından Cebraîl Gregor Efendi	Çin yapımı kâse, beyaz tabak, kase	15	1828	
Donanma kumandanı Ferik Hasan Rami Paşa'nın haremi hanım cariyeleri	Cam fanus içinde simden yapılmış gemi resmi	1	2000	
Mehmet Emin Bey	Eski ürünlerden işlenmiş antika bıçak kabzası, yeşim taşından yapılmış antika zarf ile birlikte fincan	4	1188	

Hüdavendigar vilayeti defterdarı Halit Bey	Altın enfiye kutusu	1	1396	
Hüdavendigar vilayeti defterdarı Halit Bey'in haremî hanım cariyeleri	Gümüş sigara kutusu	1	270	
Hüdavendigar vilayeti defterdarı Halit Bey'in kız kardeşi	Çuka üzerine ipek işlemeli masa örtüsü, yastık yüzü, canfes üzerine işlemeli yastık yüzü	3	430	
Kazan halkı tarafından toplanan meblağ Malumat Gazetesi idaresi tarafından gönderilmiştir. Kerem Efendi ve zevcesi cariyeleri Hatice Hanım Bir kulları tarafından Bir kulları tarafından	Ruble kapik 8 “ 3 “ 0 80 1 25 13 05 bedeli Mecidi			147,5
Bursalı kâğıtçı başı Ömer Efendi	İpekten yapılmış baş örtüsü ve mendil	11	90	
Bursa'da ipek tüccarlarından [...] Efendi	Bursa dokumasından ipek seba kasnak işlemeli karyola takımı ve masa örtüsü	11	1296	
Halilzade Mehmet Şefik ve kardeşi Rauf Efendi	Atlas üzerine kasnak işlemeli yorgan yüzü	1	648	
Bursa ipek tüccarlarından Gülleoğlu [...]	Bursa kumaş üzerine kasnak işlemeli banyo örtüsü	1	1080	

Bursa bidayet mahkemesi hukuk kısmı azasından Şükrü Efendi	Çakmaklı tapanca	2	1080	
Bursa'da Ayıntablı(Antepli) helvacı Mustafa Ağa	Bursa dokumasından santraçlı minder örtüsü	1	108	
Bursalı Hacı Ağa Efendi	Gümüş kakmalı ve çakmaklı tabanca, altın yıldızlı pala	3	1080	
Hüdavendigar vilayeti idare azasından Hacı Ali Paşa	Beyaz kalıptan işlemeli hamam takımı	18	334	
Hüdavendigar vilayeti mahkeme-i bidayet hukuk dairesi reisi Nedim Bey	İpek işlemeli arakiye seccade	1	316	
Bursa'da Keskinzade Ömer Bey	İpek safır yaygısı ve peşkiri	2	540	
Bursa'da müteşekkil komisyon tarafından toplanıp gönderilmiş olan Hacı Mehmet Efendi Bursa bidayet mahkemesi hukuk reisi Nedim Bey Hamamcı İbrahim Ağa Kebapçı Hacı Şerif Ağa Bursa şeri mahkeme başkatibi Necip Efendi	Guruş 20 80 40 120 80 340	 Gümüş mecdi	 17	 340
Selanik'in merkezinde kurulan komisyon tarafından toplanan meblağdan şimdilik gönderilmiş olan	Osmanlı lirası	206	Guruş 25,5	22275,5
Hüdavendigar vilayeti Sağlık Müfettişi Şerafettin Efendi	Ayı postu	1	432	

Bab-1 ser-askeri levazamat-1 umumiye ikinci şube masraflar kasası memuru Mustafa Celaleddin Bey	Antika kılınç	1		
Hüdavendigâr vilayeti merkez naibi Hayreddin Efendi	Beyaz kalıptan işlemeli masa örtüsü ve sarı kalıptan hamam takımı	7	648	
Şark demir yolları birinci kısım komiseri yardımcısı Anyoyadi Efendi'nin eşi Eleni Hanım	Edirne tuğraları ile süslü kadife üzerine sarma işlemeli masa örtüsü	1	1296	
Prizren bidayet mahkemesi icra memuru Mustafa	Kadife üzerine sarma işlemeli kolluk ile beraber göğüslük, gümüş kakmalı abanos baston	4	540	
İstanbul Haliç vapurları idaresinden	Sergi binasının kapılarına konmak üzere turnike	2		

Ek-3.3: İane sergisine ait on sekiz numaralı defter

	Eşyanın cinsi	Parça guruş	Kıymet guruş	Nakit guruş
Mekke-i Mükerreme emiri El-Refik Paşa	Lira-yı Osmani	300		32400
Hicaz vali ve kumandanı Müşir Ahmet Ratıp Paşa	Lira-yı Osmani	100		10800
Kastamonu askeri rüştiye öğretmeni Kolağası Mehmet İzzet Efendi	Kastamonu şehrinin genel manzarasını gösteren fotoğraf	1	0	
Kastamonu askeri rüştiye dahiliye zabiti mülazım Vasıf Efendi	Suluboya harem resmi	1	0	
Kastamonu askeri rüştiye resim öğretmeni Mülazım Hasan Efendi	Kâbe resmi	1	0	
Kastamonu askeriye rüştiye dahiliye zabiti mülazım-ı sani Hasan Efendi	Suluboya arma-i Osmani ve tablo	2	0	
Kastamonu askeri rüştiye öğrencilerinden [...] Efendi	Kara kalem resim, besmele-i şerife levhası	11	0	
Vefat etmiş Mısırlı Edhem Paşanın kız kardeşi Hatice Hanım	Yağlı boya ve kara kalem tablo	4	0	
İstanbul'da olan tüccardan Ceridzade İsmail Efendi	Büyük halı	1	1400	
Yafa kazası dahilinde bazı kasabat ve [...] halkı tarafından toplanan meblağ kadı-ı şerif mutasarrıflığına yedinci defa olarak gönderilmiştir.	Nakit	0		3505,20para
Zor Sancağı naibi İsmail Seyfettin Efendi	İçinde korunan necef taşından yapılmış kol düğmesi ve tesbih	7	648	

Bayonne konsolosluğundan	Üzeri resimli yelpaze	6	60	
Beyoğlu'nda bulunan terzi Mösyö mir? ve Kotro	Araç-gereçleri ile birlikte teleskop	1	5400	
Vodina kazası tapu kâtibi Mehmet Sami Efendi'nin haremî hanım cariyeleri	Patıska çamaşır	4	48	
Çorlu jandarma yüzbaşısı Asitanlı Mehmet Salim Efendi	Mısır yaprağından işlenmiş zıvanalı sigara	1 kutu	360	
Ertuğrul sancağı dahilinde yarhisar ve göl pazarı bazarcık nahiyyelerince toplanıp gönderilen meblağ	Nakit	0		2518
Madam Vardi	Asur krallarından birinin mermeri üzerine hakk edilmiş resmi Sırma işlemeli bir çift keten havlu	1 2	0 800	
Öğretmen okulu ikinci sınıf öğrencilerinden Koca Mustafa Paşalı'nın haremî hanım Zekiye Hanım cariyeleri	Atlas üzerine ipek işlemeli gemi resmi	1	216	
Kırırmda Gözleve şehrinde yaşayan halktan ve tüccardan Hasan Fehmi Efendi'nin gönderdikleri	Nakit			330
Manastır askeri rüştiye öğrencilerinden bazıları, anneleri, eşleri ve kız kardeşleri tarafından toplanan ve kendilerinin de gönderdikleri.	İşleme çevre, peşkir, havlu, çamaşır, halı seccade vesaire	159	3754, buçuk	

Bursa'da saygın ciltçilerden Mehmet Nuri Efendi	Ayva yaprağı yazılı ve etrafı süslü levha	1	0	
Şehzade başında ve nene çaylarda lastikçi kardeşlerden [...] Efendi	Cam üzerine küfi yazılı levha	1	0	
Bursa'da Tuzpazarın da lastikçi kardeşlerden biri Mustafa Efendi	Cam üzerine arma-i Osmanlı levhası	1	0	
Çatalca sancağı memuru ve halkı tarafından toplanan meblağ	Nakit	0		4538,30 pare
Musul vilayeti memuru ve halkı tarafından toplanıp ikinci defa gönderilen meblağ.	Nakit	0		982,20
Kırşehir Belediye doktoru Kazanlı Şakir Efendi	Kırşehir yapımı halı seccade	2	280	
Karaağaç rüştü-i müdürü Hüseyin Refik Efendi'nin kız kardeşi Hayriye Nadire Hanım	Zengibar hakimleri dokumasından sarma ve pullu [...]	1	6480	
Dârülaceze'de gönüllü olarak çalışan parçacı başı Yorgi Apostolidi Efendi	Kınakına hülasası ve kolonya ve diş ağrısı için revh ve diş tozu ve çocuk kurabiyesi	300	1300	

Ek-3.4: İane sergiye ait yirmi iki numaralı defter

	Eşyanın cinsi	Parça kuruş	Kıymet kuruş	Nakit kuruş
Ankara Valisi Müşir Kazım Paşa	[...]	9	1775	
Trabzon Valisi Kadri Bey	İpek işlemeli süslü Trabzon'un haritası, şimşirden yapılmış kaşık, çatal, bıçak takımı, gümüş işlemeli baston, ceviz ağacından yapılmış büyük yemek dolabı	79	11600	
Bosna'da bulunan Borçka şehrinin Müslüman halkı tarafından toplanıp gönderilen meblağ	Filorin*	1810		21720
İşkodra vilayeti naibi Aulis Nail Efendi	Gümüş divit, gümüş saplı kalem traş	2	620	
İşkodra Vilayeti Defterdarı Şükrü Bey	Arma-i Osmani nukuş halı seccade	1	540	
İşkodra'nın bazı memur ve halkından gönderilmiş olanlar.	Gümüşlü tüfenk, tabanca, kılınç, [...], [...], fişenklik, bıçak, [...] , çarşaf, boğça, gümüş zarf, sigara kutusu, işlemeli çura, peşkir	212	15003,5	

* İlk olarak Floransa'da basılan para İtalyanca Filorinden gelmektedir, 1182 yılından 1252 yılına kadar gümüş olarak 1252'den itibaren de altın olarak basılıp kısa sürede Avrupa'ya ve diğer bölgelere yayılmıştır. Filorinin bir yüzünde Floransa'nın simgesi olan zambak motifi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet'e kadar Filori ismindeki bu para yaygın kullanılmıştır. Bkz. Halil İnalcık, "Filori", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 25.06.2023, cilt: 13, 1996, s. 106. <https://islamansiklopedisi.org.tr/filori>.

Paris konsolos Müsteşarı Habip Efendi'nin haremi hanım cariyeleri	Örgü masası, meşe ağacından yapılmış büyük istatü* ve tunçtan yapılmış keçi heykeli	3	2106	
Paris'te yaşayan Mösyö Müşil Barbidi?	Tablo Tunçtan yapılmış bakıcı heykeli	3 2	702	
Paris'te yaşayan Mösyö Amil Raad?	Alçıdan yapılmış istatü, ağaçtan yapılmış sigara ağızlığı, raf	3	350	
Paris'te yaşayan Mösyö Aleksandr raad?	Meşe ağacından yapılmış ataşe?, fil dışından yapılmış dört tasviri içeren fûnun-u erbaa resimleri ve fil dışından yapılmış diğer bir tasvir	4	694	
Nazilli kazasınca bazı memur ve halkın toplayıp Aydın vilayetinden gönderdikleri meblağ.	Nakit			2340
Evlad-ı şüheda menfaatine olarak sabah gazetesinin basılan nüshasının hasılatının gazete idaresi tarafından teslim edilen.	Nakit			6008
“aşiye türüne”? isimli Macar gazetesi heyet tarafından toplanıp gönderilen meblağ.	Filorin 39 Karayıç* 40			473

* Taş ve mermerden veyahut tunç ve ağaçtan yapılmış ve her tarafı işlenmiş heykel. Bkz. Mehmed Selahi Bey, *Kamus-u Osmani*, 1910, s. 296.

* Bir filorin 60 karayıç değerindedir. Karayıç ise bakırdan beşlik akçe kıymetindedir. Diğer bir deyişle para yerine kullanılan sikkedir. Bkz. Yavuz Ercan, “Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Fransa Seyahatnamesi”, *OTAM*, 1991, s. 106.

İane sergisi görevlilerinden Kazım Bey	Topraktan yapılmış kapaklı ufak desti	1	108	
Üsküdar kız sanayi okulu öğrencilerinden ve Sezai Efendi'nin kız kardeşi Esen Hanım	Atlas üzerine ipek işlemeli seccade	1	700	
Trabzon halkının topladığı yardımla satın alıp gönderdikleri eşyalar.	Altın işlemeli çerkes kumaşı, gümüş çay kupası zarfı, kahve zarfı, nene kemeri, beyaz ipekli sarmalı baş ve yatak çarşafı, demir kasa vesaire	45	11180	
Trabzon'un bağlı Akçaabat kazasından bazı memur ve halk tarafından toplanıp gönderilmiş olanlar.	Gümüş savatlı gürcü kumaşı, tütün tabakası, ipek şak çarşafı	4	2180	
Vefat etmiş Van redif miralay Hüseyn Hakkı Bey'in oğlu Trabzon sevkıyat komisyonu memuru mülazım Zakir Bey	Gümüş savat çerkes palası	1	750	
Cerrahpaşa medresesinde öğrenci İbradli İbrahim Edhem Efendi	İçi yazılı çiçekli sürahi	1	216	
İskenderiye de Mısır Komiseri Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa	Guruş mısırı	967		1186,30 para
Berlin'de Boflinç ismindeki köylü tarafından gönderilen	Mark	50		300
Urla kazası memur ve halkı tarafından toplanıp gönderilen	Nakit			5368,10
Bab-ı Ali Caddesinde Eski Zabtiye Sokağında 66 numaralı kitabhane-i İrfan Hacı İrfan Bey	Kitab-ı muhtelif	140		
Madmazel [...]	[...] isminde kitap	250		

Beyrut Maruni metropolinin kardeşi ve hükümet okulu reisi papası Polsivlis Efendi tarafından verilip Habip ve Yusuf Efendiler tarafından gönderilmiştir.	Cebel-i Lübnan yapımı sırmalı seccade	1	1800	
Cebil-i lübnan Maruni Patrikinin yardımcısı [...] Efendi	Cebel-i Lübnan yapımı sırmalı örtüsü ve sedefli bir koltuk dört sandalye	6	2376	
Edirne askeri idadi okulu resim öğretmenlerinden Mülazım Evvel Niyazi	Yağlı boya tablo	2		
Hanımlara mahsus gazete idaresi	Hanımlara mahsus gazete	45		
Vefat etmiş İtfaiye alayı miralay Ali Memiş Bey'in kalfaları hanımlar	Koçak İran şalı, ipek işlemeli köşe yastığı yüzü, pamuklu karyola örtüsü	4	215	
Derviş Efendi'nin gelini hanım cariyeleri	Beyaz atlas üzerine kabartma ipek işlemeli köşe yastığı	1	324	
Ayıntab'ın(Gaziantep) Alacacı ve Kazgancı esnafları tarafından toplanıp gönderilen	İki yüz top ipek alacası, iki top şal taklidi pamuk bezi boğça, bakır leğen, ibrik	204	3160	
Rabi Şemseddin Efendi	Çekmece ile birlikte Alaşarül-hamidiye filmünakibil-halidiye isminde kitap	300		
Cebel-i Lübnan saygınlardan Patras Bey	Lirayı Osmani	2		216

Cebel-i Lübnan saygınlarından Esad Bey Cemal	Lirayı Osmani	3		324
Cebel-i Lübnan tüccarlarından [...] Efendi	Frank	50		237,5
Cebel-i Lübnan tüccarlarından [...] Efendi	Frank	20		95
Telgraf Müdürü Tahir Efendi'nin haremi hanım cariyeleri	Kapak ile birlikte Hacı Bektaş taşından yapılmış çay fincanı	3	180	
Kumandan Yaveri Kol Ağası İbrahim Efendi'nin haremi hanım cariyeleri	Yün ipeğiyle kanaviçe işlemeli arslan resmi	1	108	
Şumnulu Edhem Efendi tarafından verilen yardım Varna tüccar vekâletinden gönderilmiştir.	Lirayı Osmani	1		108

Ek-3.5: İane sergisine ait yirmi dokuz numaralı defter

	Cinsi eşya	Parça	Kıymet guruş	Nakd guruş
Ragıp Efendi tarafından yapılan bağış.	Süslü çerçeve içerisinde büyük levha	1		
Paris'te yaşayan Lokonat Galar Dobrasek	Fransız lirası	200		19000
Beşinci Ordu Hümayunları On Dördüncü Fırka Kumandanı Ferik Tayyar Paşa	Sedefli dolap	1	600	
Beşinci Ordu Hümayunları Süvari Kumandanı Ferik Nuri Paşa	Sedefli dolap	1	1080	
Selanik Eski Valisi İbrahim Paşa'nın Hanımı	Sarı atlas üzerine kadife ipek işlenmiş yorgan yüzü, karyola yastığı yüzü, Mushaf-1 şerif [...] yüzü	5	864	
İmam İsmail Hakkı Efendi	Yazma kelam-ı kadim	1	0	
Kahire de tertip edilen şenlik hasılatından olan meblağ ve Mısır Komiseri Müşir Gazi Muhtar Paşa tarafından gönderilen.	Nakit	0		37712
Selanik eski valisi İbrahim Paşa'nın büyük torunu hanım	Atlas üzerine ipek işlenmiş boğça, pembe saten ve [...] üzerine ipek işlenmiş boğça	2	270	
Selanik eski valisi İbrahim Paşa'nın küçük torunu hanım	Beyaz bez üzerine pamuk ağı işlenmiş yorgan yüzü	1	120	
Selanik eski valisi İbrahim Paşa'nın kız kardeşi	Atlas üzerine ipek işlenmiş yorgan	1	70	

Eşyanın mevzu bulunduğu astar	Eşyanın astar sargısı	1	15	
Vefat etmiş ressam binbaşılardan Ahmet Bedri Bey'in oğlu Mekteb-i Harbiye süvari ikinci sınıf öğrencisi Cemaleddin Bey'in kız kardeşi Behime Hanım	Çeşitli hayvanat resimleri içeren asar-ı atikadan albüm	1		
Alanya Belediye Reisi Şerif Alizade Ahmet Rauf Efendi	Gümüşlü kılınç	1	432	
Alanya'dan Hacı Nuri Efendi Zade Rüştü Efendi	Gümüş kılınç	1	432	
Alanya'dan Hacı Lokaoğlu Hacı Dimit Efendi	Gümüş kılınç	1	432	
Nureddin Remzi Bey	Hoca hanım nam kitap	200		
Suriye'de nakit olarak toplanan meblağdan satın alınmış eşyalar	Üç köşe dolabı ve kebir esvabı dolabı vesaire	4	5460	
Beşinci ordu-yu hümayunları levazım dairesi	Sedefli [...]	2	2396	
Mekteb-i Sadaretten İbnül-Emin Mahmud Kemal Bey	Ruztekü'l-kemal ve ahlak ve menafail-[...] ve hülasa-i [...] nam kitaplar	550		
Midilli Naibi Mehmet Tevfik Efendi	Ciltli ve ciltsiz Kavaid-i nahviye-i arabiye ismindeki kitap	1395		
İkdam gazetesi idaresi	Muhakemetü'l- [...] ismindeki kitap	498		
Bağdat'ta toplanıp gönderilen	Nakit			10000
Cebel-İ Lübnan'da [...] Karyesinde İpek Fabrikası Sahibi Mösyö Bürürertalis'in Eşi	Frank	1000		4750
Cebel-i Lübnan'ın emlak ahalisinden Abdullah Ganim Efendi	Nakit			593,30 pare

Kars askeriyesinden ve bazı Kars halkı tarafından toplanıp gönderilen meblağ	Nakit			1941,20
Karsda halilü'l-elr ahman kazasınca toplanan meblağ	Nakit			1600
Basra'da toplanıp gönderilen meblağ	Nakit			8904
Vefat Etmiş [...] Mustafa Paşa Kumandanı Dağıstanlı Ferik Mehmet Muhlis Paşa'nın Kız Kardeşi	Seccade ile birlikte pembe atlas üzerine beyaz ipek işlemeli karyola takımı	8	1800	
Edirne'den gönderilmiş meblağ	Nakit			2344
Aksaray'da Murat Paşa Caminin avlusundaki hanesinde oturan Fatma Hanım	Nakit			60
Aksaray'da Murat Paşa Caminin avlusundaki hanesinde oturan Ayşe Hanım	Nakit			20
Kitapçı Rauf Bey	Mektup paketi	2222		
Edirne'de toplanmış olan meblağ	Nakit			4931,10
Habip ve Yusuf Efendiler tarafından gönderilmiş olan	Cebel-i Lübnan [...] efendi	Nakit		475
	Cebel-i Lübnan [...] Yusuf İsmail Lod Bey	Nakit		4750
	Cebel-i Lübnan ... İbrahim Amil Efendi	Nakit		1140
	Cebel-i Lübnan [...] Şeyh Kifat Abitar Efendi	Nakit		95
	Cebel-i Lübnan Tüccarından Astifan Cevzi Efendi	Nakit		95
	Cebel-i Lübnan Tüccarlarından Halil Nukul Efendi	Nakit		95

	Cebel-i Lübnan Tüccarlarından Tonus Anti Efendi	Nakit			95
Maraş ve Andırın ve Elbistan'da toplanan meblağ Hamidabat tarafından gönderilmiştir.	Nakit				1480
Yalvaç'ta toplanan meblağ	Nakit				800
[...] toplanan meblağ Burdur tarafından gönderilmiştir.	Nakit				1002,20
Uluborlu'da toplanmış meblağ hamidabat tarafından gönderilmiştir.	Nakit				390
Biga'dan toplanıp gönderilen meblağ	Nakit				4760
Cebel-İ Lübnan'ın Saygın Kişilerinden İbrahim Akil Efendi	Sapı altın işlemeli bilezik	1	3780		
Piyanist Aluki İstadyadi Efendi	Muzafferiyet marşı	200	500		
Şurayı devlet dahiliye dairesi azasından Ali Bey'in kayınvalidesi [...] hanım	Çerçeve içinde ... ve kalıptan süslü Mevlâna	1	162		
Mösyö [...]	İçinde korunan gümüş kupa, çatal, bıçak, kaşık, kepçe, tablo, hakk, vesaire	50	2596		
Hazine görevlilerinde Ziya Bey	'fransuva Jozef arzi" isimli kitap	20			
İmtiyaz sahibi Ekrem Bey	"Pul mecmuası" isimli risale beşinci altıncı ...	120			
Erkan-I Harbiye Kol Ağalarından Receb Rahi Efendi	Minhacül-miraç isminde risale	1000			
Asr-ı Kitabhanesi Hacı Kırkor Faik Efendi	Bedirke-i zafer yahud Teselya ve Yenişehir	500			
Hazine Görevlilerinde Aziz Naci Efendi	Ağaç çerçevesi levha	1			

Tırnovacık ahalisi tarafından toplananlar.	Tireli keten bezi, şayak, peşkir, kuşak, kilim vesaire	42	1681	
Salacak'ta Doktor Kol Ağası Ali Hürşid Bey'in Eşi	Hacı Bektaş taşından su bardağı	1	108	
Tophane-İ Amireden Salih Saim Efendi	Kara kalem tablo	1		
Bosna'da bir kasabada oturan saygın tüccarlardan Hacı Ömer Bey ve... Ağa tarafından toplanan yardımlar Bosnalı Hacı Muharrem Efendi'ye teslim edilmiştir.	Bosna yapımı ...	37	920	
Kürkçü Baş Kazanlı Salih Efendi	Atik yatağan bıçağı, telli ipekli ve tireli kumaş	2	1053	
Konya Vilayeti Orman Müfettişi Hüseyin Kasım Efendi'nin yardımlarıyla toplanan meblağ	Nakit			1000
Denizli ve Saruhan ile Alaşehir'de toplanan meblağ	Nakit			16464,5
İzmir'de toplanan meblağ	Nakit			700
Çatalca Askeriye İnşaatı Memuru Erkan Harbiye Kol Ağalarından Ahmet Nasuhi Bey'in eşi Nimet Hanım	Şal ve [...] işlemeli masa örtüsü, çevre ve ipek kumaş üzerine ipek ve tırtıl işlemeli Ayasofya cami şerif resmi	7	3578	
Ankara'da toplanmış meblağ	Nakit			6819
Bir haneye kaza	Nakit			169
Paris'te yaşayan Mösyözade [...]	Ayaklı büyük [...]	1	600	
Enderun hizmetlilerinden Hacı [...] Efendi	Çerçeve içinde ağaçtan yapılmış	1	108	

	ism-i şerif-i hazret levha-i celilesi			
Köstence baş konsolosu kâtibi kemal darşikan efendi'nin eşi sayesinde toplanan meblağ	Nakit			1083,5
Selanik Şimendifer Memurlarından Mösyö Yağuma'nın Eşi Madam [...]	Al kadife çerçeve üzerine [...] taş ve tırıl çiçekli mine işî resim tablo ve Kraliçe Natalin notası, Kral Aleksandr hazretleri notası	21	614	
Çorum Vakıf Müdürü Hacı Elvan Efendi	Üzeri kazıb taşlı ve mercanlı atik gümüş fişenklik	2	432	

Ek-4: 1334 senesinde gaziler için yapılan yardım pazarı

	Guruş	Para		Guruş	Para		Guruş	Para
Mağazanın fi 1 Ağustos 34 [...]	125000		İskonto ve imaliye, kırtasiyeden	5590		[...]	848563	35
[...] tuzlarından	3776		İsmail Efendi çaylarından	3869		Hanım kalorifer hesabından	44643	
Çalışanlardan	2241	20	Komisyoncu Jozefin tüfenklerinden	717,5		Hanım [...] hesabından	23012	
Mağaza dağıtım hesabından	77417	10	Boş [...] kutularından	2325		Hanım müteferrikası hesabından	11077	30
Mağaza sadık hesabından	862	30	İmalathaneden	500		Emlak ve ekler hesabından	1849899	
Mağaza ıskontolardan	41611		[...] hesabından	454139		İmalathane hesabından	170103	10
Mağaza maaş hesabından	170048		Çoraplar hesabından	441216		Yekün	2947297	30
Mağaza ikramiye hesabından	147115	10	Gömler hesabından	63063	20	1 Ağustos 34 tarihinde 29 Şubat 35 tarihine kadar hasıl olan	1509620	10
Mağaza ilan hesabından	5806		Mendil hesabından	11730			3356919	05
Mağaza kahve çay hesabından	1250		Çeşitli deriler hesabından	933397	10		Guruş	Para
Mağaza telefon hesabından	792	20	Kodlardan? Hesabından	59220		[...]	3803040	
Mağaza demişbaş eşyasından [...]	110015		Yerli hesabından	1409455		Zücaciye hesabından	10716	30
Komisyon hesabından	1387	20	Dış maluliyet hesabından	25072		Kumaş hesabından	105526	35

Maden kömüründen	9615		Kunduracı araç-gereç hesabından	68416	30	Lastik hesabından	92385	
Kırtasiyeden	5789		[...] hesabından	7630	20	Yünlü ve ipekli kumaşlar hesabından	51674	30
Ambalaj kağıtlarından	35625		[...] hesabından	56283	20	Sabunlar hesabından	8457	20
Boş [...] kutulardan	36115		Saat hesabından	4711		Futbol takımından	3797	30
Hanın Fi 1 Ağustos 34 ve Fi 28 Şubat sene 35 icabından	65000		Çaylar hesabından	138210	20	Birinci defterhan hesabından	381320	20
Hanın demirbaşından	1000		Tüfenkler hesabından	14670			4456919	05
Hanın asansöründen	1200		Halı ve kilimler hesabından	29375				
Hanın elektrik masraflarından	6897		[...] tuzları hesabından	66996				
	848563	35		3803040				

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Seren Çelebi
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih Bölümü

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih Bölümü

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YÖKDİL 76,250

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi\Pozisyonu	Araştırma Görevlisi
Tecrübe Süresi	5 Yıl

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	
E posta	